: કર્ત્તા – પ્રજ્ઞાશીલ :

મહારાજ શ્રી માણેકચંદ્રજી સ્વામી

: સંગ્રાહક :

આઠકોટી મોટા પક્ષના પૂજ્ય આચાર્યશ્રી કર્મસિંહજી
સ્વામીના શિષ્ય મહારાજ શ્રી રામચંદ્રજી સ્વામી.

: મુદ્રક : : મુદ્રણસ્થાન :
જયતિલાલ દેવચંદ મહેતા
જય ભારત પ્રેસ
ગાક માર્કેટ પાસે-રાજકોટ.

વીર સંવત ૨૪૮૫
વિક્રમ સંવત ૨૦૧૫
પ્રત : ૪૦૦ ચારસો.

પડતર કિંમત
રૂ. ૩-૦-૦

અર્ધી કિંમ
રૂ. ૧-૮-

અનુક્રમણિકા

: ફોટા :

પ્રસ્તાવના.

આત્મા અનાદિ કાળથી સંસાર રૂપી જેલમાં નાના વિધ કર્મોના ગુન્હારૂપ બંધન-શિક્ષાઓને, સંસાર જેલમાં પરિભ્રમણ રૂપે ભોગવ્યા કરે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-અધ્યયન ૩-ગાથા ૩-૪ અર્થાત. આત્મા એક વખત દેવ થાય તો એ જ આત્મા કોઇ વખતે નારકી પણું પામે. કોઇ વખતે તે અશુરપણું પામે તો કોઈ વખતે ઈતર ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જે જે પ્રકારનાં કર્મ બંધનો હોય તે પ્રકારે ગતાનુ ગતિપણું કર્યા કરે. વળી મનુષ્યપણામાં કોઇ વખતે ક્ષત્રીય કુળમાં, તો કોઈ વખતે ચંડાળ અથવા બકુશ (વર્ણશંકર) કુળમાં ઉત્પન્ન થયો. વળી કોઈ વખતે કીડા પણે તો કોઇ વખતે પતંગીઆ પણે તો કોઈ વખતે કુંથુઆ પણે કે કોઇ વખતે કીડી પણે. એમ અનેકાનેક જન્મ જન્માંતરો કરતા સ્થૂલ સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે અને અનેક પ્રકારનાં દંડ ભોગવે છે-માર ખાય છે.

એ મારખાવો-ચાર ગતિમાં રખડપટી કરવી તેનું નામ જ દંડાવું. અને તે દંડાવાનાં સ્થાનો-ચાર ગતિમાં ૨૪ છે, તેને ચોવીસ દંડક કહે છે. તે દંડકનું જ્ઞાન કરવું એ સ્થાનની ઓળખાણ જેનાથી થાય, એનું નામ **દંડકાવબોધ.**

દંડકાવ બોધની શરૂઆતમાં જ વિદ્વાન લેખક કહે છે કેઃ-

दंडयते जीवा यास्मिन् सदंडकः

અર્થાત્-જ્યાં જીવ-આત્મા અનેક પ્રકારના સુખદુઃખથી દંડાય છે. તે દંડક.

આત્માને દંડાવાનું કારણ કર્મના બંધનો જ્યાં સુધી આત્મા કર્મમેલ સહિત છે. કર્મનાં બંધનોથી બંધાએલ છે, ત્યાંસુધી તેને સંસાર પરિભ્રમણ ચોકસ છે. એ પરિભ્રમણ કરાવનાર કર્મ બંધનના બીજ તો શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ બે જ કહેલ છે. અને તેઃ-

रागोय दोसो वीयकम्मवीयं.

રાગ અને દ્વેષ એ બે જ કર્મનાં બીજ છે અને તેમાં પણ રાગ જ મુખ્ય છે. કારણ કે દ્વેષ તો રાગ પછીનો છે અને દ્વેષ તો કોઇ વખતે હોય અને કોઇ વખત ન પણ હોય, પણ રાગ તો દરેક સ્થળે અને દરેક વખતે હોય જ. તેમ જ રાગ જીતાય એટલે દ્વેષ તો જીતાએલો જ છે. કારણ કે દ્વેષની ઉત્પત્તિ રાગના લીધે જ હોય છે. માટે જ શ્રી અરિહંતદેવને **વીતરાગ** દેવ કહેલ છે. એ વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા માટે અને ચોવીસ દંડકમાં રહી દંડાવાથી છૂટવા માટે–કર્મનાં બંધનો છૂટવા જોઇએ અને તે કર્મ બંધનો છોડવા માટે, પ્રથમ કર્મનાં સ્વરૂપને જાણવું જોઇએ.

કર્મ એટલે જીવ સાથે લાગેલા રજકણો પરમાણું પુદ્ગળોનો જથ્થો. તે રજકણો બે જાતનાં હોય છે. એક શુભ–સારા અને બીજા અશુભ ખરાબ, શુભ રજકણોનો જથ્થો સમુહ વધે છે, ત્યારે તેને પુણ્ય કહે છે. અશુભ પુદ્ગલના સમુહને પાપ કહે છે.

જે પ્રકારના કર્મ પુદ્ગલો આત્માને ચોટે છે–તે પ્રકારની શુભા શુભ સ્થિતિ આત્માને અનુભવવી પડે છે.

આત્મા વસ્તુતઃ તો અરૂપી, અમૂર્ત–ચૈતન્ય અને સિદ્ધ સ્વરૂપી છે. જ્યારે કર્મ એ રૂપી, પુદ્ગલીક અને જડ છે. છતાં તે ચૈતન્યને કેમ વળગી શકે? તેનો જવાબ એ છે કે અનાદિ કાળથી કર્મ સંયોગોથી જીવ રૂપીપણું અંગીકાર કરીને કાર્મણ શરીરથી નવા કર્મ ગ્રહણ કરતો જાય છે અને ભોગવેલા કર્મો છોડતો જાય છે.

શ્રી દંડકાવ બોધમાં સામાન્ય અભ્યાસીથી લઇને વિશેષ સવિશેષ શાસ્ત્રાભ્યાસીને ઘણું જાણવા શીખવા મળી રહે છે, દરેક સિદ્ધાંતો–સૂત્રો વાંચવા વિચારવા જેવી ગુરુવાદિકની કે એવી બીજી કોઇ અનુકુળતા નથી હોતી, અથવા નથી મળતી તેને માટે તો આ પરમ ઉપકારક ગ્રંથ છે. આ એક જ ગ્રંથના વિચાર પૂર્વકના વાંચન–મનનથી જૈનધર્મનાં મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું જાણપણું અવશ્ય થાય તેમ છે.

નિવેદન.

" असंखयं जीविय मा पमायए "

સ્વર્ગસ્થ બા. બ્ર. **શ્રી વિનોદમુનિજી** આગમોક્ત જિન-વાણીના પરમ ભક્ત હતા. આગમવચનો પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા હતી, અને '**असंखयं जीविय मा पमायए**' (જીવન તૂટયું સંધાતું નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ) આ તેમનું ધ્યેય હતું.

વીતરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય એની એમના હૃદયમાં ઘણીજ ધગશ હતી. વીતરાગના વચનોનું શ્રદ્ધાન કરીને એમણે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. એમની દીક્ષા સંસ્કાર વિધિમાં અમે નિમિત્ત ન થઈ શકયા, એ અમારી કમનસીબી છે. વીતરાગ વાણીના પ્રચારની એમની જે ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છા હતી તે સદ્ભાવનાની પૂર્તિરૂપે વીતરાગવાણીમાંથી જે ઉત્તમ જ્ઞાન કે જે નિત્ય શ્રાવક-જીવનમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવા સાહિત્યનું પ્રકાશન કરીને અમુક અંશે એ દુઃખને હળવું કરવા અમારા ચિત્તને શાન્ત્વન આપવાનો સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરી આ ગ્રંથ સ્વર્ગસ્થ બા. બ્ર. **શ્રી વિનોદમુનિજીને** શ્રદ્ધાંજલિરૂપે અર્પણ કરીએ છીએ.

સ્વર્ગસ્થ મુનિશ્રી નિર્વાણ પામ્યા પછી તેમના સ્વર્ગારોહણનું જે નિમિત્ત સરજાયું તેનું વર્ણન તથા તેમના આદર્શ જીવનનો વૃતાંત સંક્ષિપ્તમાં આ ગ્રંથમાં આપેલ છે. તેમજ તેમના અનુપમ

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામા જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે. "શ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમાં નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણું ઘણું છાપ્યું છે.

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઇ વધારે પ્રમાણમાં લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચાર વધે એ કારણને અંગે અને અમારા સ્વ. પૂ. પિતાશ્રીની જે ખરા અંતઃકરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમજ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "શ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ" તેમજ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ, શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા, શ્રી જૈન જ્ઞાન સાગર, શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ, અતિમુકત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિના સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર, ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ, શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રી સામાયિક સૂત્ર, જેવાં ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે. તે સાથે આ ગ્રંથ જૈન ધર્મ પ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાના અમને પ્રાપ્ત થયેલા શુભ અવસર બદલ અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ.

લિ. આત્મબંધુ,

દુર્લભજી શામજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

※

આ પુસ્તક બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિના સ્મર્ણાર્થે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી અહીં સંક્ષિપ્તમાં તેઓશ્રીનું જીવન વૃતાંત છાપવામાં આવેલ છે અને તેમને આ ગ્રંથ અપર્ણ કરવામાં આવે છે.

આ પરમ વૈરાગી પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ માં પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ સૌરાષ્ટ્ર છે બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દ્દઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ ભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનુ લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવાં છતા તેઓશ્રીએ નોન-મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારીક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ. હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ અને ૧૯૫૩ મા લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઇ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનીઆના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર. ઇજીપ્ત અને યુરોપના સુંદર સ્થળોની

મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયુ નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો રંગ હતો, અને એ રંગે જ તેમને તે બધુ ન ગમ્યું અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ સાધ્વીજીના દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યું. હુંડા ચોવીસીના પાંચમાં આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ ચોવીહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં. ઉંચી કોટની શયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સુવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફકત વાપરતાં અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતાં અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંગો અને ઝભો વાપરતાં કોઈ વખતે કબજો પહેરતાં બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતાં અને મુહપતિ, પાથરણુ, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતાં. સંડાસમા નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવાં જતાં હાલવા ચાલવા, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતાં.

દેશમાં કે પરદેશમા જ્યારે તેમને કોઇની સાથે મળવાનુ થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યા વગર રહેતાં નહી.

દીક્ષાર્થીઓને જલ્દી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતાં કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી "અસંખયં જીવિય મા પમાયએ" આયુષ્ય તુટતાં વાર લાગતી નથી જીવન તુટયું સંધાતું નથી માટે ધર્મ કરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સમ્પ્રદાયના પૂ આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ

અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ–સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ મુંબઈમાં સાં. ૨૦૧૧ની સાલમા શ્રી ધર્મસિંહજી સંપ્રદાયના શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ તે જાણી તેમને અદ્‌ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા–પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલાં ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પુરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતો વખત તેઓ માતા–પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, જે હજુ વાર છે. સમય પાકવા દીઓ. જ્ઞાન, અભ્યાસ વધારો.

સાં. ૨૦૧૨ ના અષાડ શુદી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમીત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબીક દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી. પહેલા વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષા તિથી પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સાં. ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી માંગરોલ રવાના કર્યા અને

પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા લેવા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઇમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ કોઈ વખત પત્ર-વહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમને જાણેલ હતુ. જે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ ખીચન પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા દીક્ષા માટે મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કોઇ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહિ અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઇને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્ન થાશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪–૫–૫૭ સાં. ૨૦૧૩ ના વશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લુ જમણ કર્યું ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમા બેસી ગયા. તે વખતે કોઇને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલુમ પડયુ કે તા. ૨૪–૫–૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગ્યે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટીકીટ લીધી. તા. ૨૫–૫–૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાંખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા, મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઇને તા. ૨૬–૫–૫૭ ની વહેલી સવારે ૪॥ વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી બહાર

નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી સંતોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા તેમાં "જાવ નિયમ પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણં"ના બદલે "જાવ જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણં" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યુ કે "વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે "અપ્પાણં વોસિરામિ" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યાં કે "સાહેબ! એતો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયંમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો"

તે જ દિવસે બપોરના મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાંખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એકજ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયું તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો."

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી બીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈપણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે

તેમ ન હતુ અને " અસંખયં જીવિય મા પમાયએ " ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ–વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરહિંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવજ્યાનો પાઠ ભણીને, મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઇ છે, તેથી તથા સમાજમાં જૈન શાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્ત્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી, તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ " તથાસ્તુ "

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમા કયાંય પતો ન લાગ્યો. એટલે બહારગામ તારો કર્યા, કયાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માંગેલી કે " બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન)

જાઉં કારણ કે બીચનમાં પૂ. ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મુનિ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે કે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી ડકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યકત કરી. પંડિતજીનું પણ આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે "થોડા સમય પૂર્વે શ્રી વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, બીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે?" આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો. બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતાં પિતાશ્રીએ બીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૬–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ બીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ બીચનમાં સ્વયંમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુર શ્રી એમ પી. સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી ડક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે બીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ રવાના થઇ તા. ૩૦–૫–૫૭ ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળગાડીમાં તેઓ બીચન ગયાં કે જ્યાં સ્થિવર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પંડિત રત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા. કુલ્લ સાધુ સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૃચ્છકના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઇ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે, તેમાં કાંઇ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો

અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીઆની અંદર અપાવી દ્યો એટલું જ નહીં પણ "સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામા આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા સદ્‌ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિમાણે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧–૫–૫૭ની રાત્રિના રવાના થઈ તા. ૨–૬–૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી અને શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડાં વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાડ શુદ ૧૩ ના રોજ બીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ ઓઘરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતા જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું, જલ્દી પાછો ફરીશ. કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતાં ત્યાં રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો આવી ચઢી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઈન પણ આવી રહી હતી

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

તેની વ્હીસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જીનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. **અરિહંત....અરિહંત....**એવા શબ્દો મુખથી નીકળ્યાં અન શરીર તુટી પડ્યું. રક્ત પ્રવાહ છુટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઇ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યાં કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં. અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરાપર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો, તે વખતે પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતા. માત્ર એક નોકર ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યાં. સ્પેશ્યલ પ્લેઇનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત, પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

आदर्श बताकर चले गये तुम

ओह विनोद मुनि आये आये चले गये तुम ॥

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में ढले हुए थे।
फुल गुलाबी खिले हुए थे,

ओह नव दीक्षित हँसा रुला कर चले गये तुम ॥

शीघ्र प्राप्त कर सूत्र सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम,
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,

ओह त्यागी वीर सौर फैला कर चले गये तुम ॥

कैसा था वैराग्य तुम्हारा,
कैसा था चरित्र तुम्हारा।
कैसा था सौभाग्य तुम्हारा,

ओह आदर्श मुनि आदर्श बताकर चले गये तुम ॥

ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયંમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તરઃ– પાંચમા આરાના ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિ-સુકત) કુમારને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયંમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તે જ રાત્રે તેણે બારમી ભીખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરિષહથી કાળ કરી નલીન ગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષીત થયા.

પ્ર. ૨ આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરિષહ કેમ આવે?

ઉત્તર :– કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઇએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું. તો મરણાંતિક ઉપર્સગ આવ્યા વગર એટલા બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે? બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરિષહ આવ્યો જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એક અવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાએલ છે. તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.

*

"असंखयं जीविय मा पमायए"

...શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી.

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ : પોર્ટસુદાન સં. ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન–(રાજસ્થાન)	ફલોદી–(રાજસ્થાન)
સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨
તા. ૨૬–૫–૫૭ રવિવાર	તા. ૭–૮–૫૭ બુધવાર

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ,

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સાં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૨ તા. ૨૮-૨-૪૬]

❀

પૂ. માતુશ્રી,

શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

[સાં. ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪ તા. ૧૧-૯-૫૪]

❀

બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી,

[સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨ તા. ૭-૮-૫૭]

❀

ઉપરોક્ત તિથિઓએ

કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ

પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે ભવ્યાત્માઓના જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવાં કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સંવર, ચોવિહાર, ઉપવાસ, એકાસણું, આયંબિલ, ઉણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની **વાસ્તવિક જીવન-સ્મૃતિ પોતાના જીવનમાં** ઉતારે. એવી નમ્ર વિનંતી.

"આપણી જાગૃતિ એજ એમની સ્મૃતિ બને"

આત્મબંધુ.

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મંગાવી લેવા. (પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.)

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬–૦–૦	૩–૦–૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪–૦–૦	૨–૦–૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન–અષ્ટોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪–૦–૦	૨–૦–૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા	૩–૮–૦	૧–૧૨–૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩–૦–૦	૧–૮–૦
શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ	૩–૦–૦	૧–૮–૦
શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ	૩–૦–૦	૧–૮–૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (બીજી આવૃત્તિ) ગુજરાતી	૨–૮–૦	૧–૪–૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર – હિન્દી	૨–૮–૦	૧–૪–૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧–૮–૦	૦–૧૨–૦
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦–૮–૦	૦–૪–૦
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦–૮–૦	૦–૪–૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦–૬–૦	૦–૩–૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦–૧–૬	૦–૦–૯
મુહપત્તિ ઊનના	૩–૪–૦	૧–૧૦–૦
કટાસણું ઊનનું	૨–૮–૦	૧–૪–૦
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧–૦–૦	૦–૮–૦
પુસ્તકો મુકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧–૦–૦	૦–૮–૦

સ્થળ :
હિમાલ પ્રેસ શેરી નં ૬
રાજકોટ

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ.

સ્મરણાંજલિ

"असंरवयं जीविय मा पमायए"

પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે
અમારા જીવનમાં પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

કડવીબાઈ વીરાણી

અને
જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા
સ્વ. બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રીને

શ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ
સમર્પણ

લિ. દુલભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

"આચાર્ય દેવો ભવ :"

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહેતુભૂત
પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,
મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી
મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી
કોટિ કોટિ વંદન હોજો.

ॐ શાન્તિ! શાન્તિ!! શાન્તિ!!!

ગુણાનુરાગી,
દુર્લભજી શામજી વીરાણી.

આત્મ સાધના

(રાગ :- ધોળ. સદ્‌ગુરુનાં વચન વિચારતાં)

માનવભવ સાર્થક કરવા તણી, જિજ્ઞાસા જ્વલંત સદાય....
વંદન એ વિનોદ વીરને.
સ્વપ્ન સમ જગ મિથ્યા જાણીયું, વૈભવમાં ન રાચે સદાય....વંદન.
જેણે સદ્‌ગુરુ શાસ્ત્રના યોગથી, જાણ્યા દુઃખકર વિષય સંભોગ....વંદન.
જાણ્યા જીવ, અજીવ આશ્રવ સંવરને, વળી નિર્જરા બંધ ને મોક્ષ....વંદન.
જેની વિવેકદૃષ્ટિ જાગૃત સદા, જાણે તત્ત્વ પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ....વંદન.
એમ મુક્ત થયા દર્શન મોહથી, સમ્યગ્ દર્શન પામી પ્રકાશ....વંદન.
લક્ષ જીવનનું જેણે જાણીઉં, ત્યાગે ઐહિક સુખની આશ....વંદન.
જેહનું સંયમ જીવન મંત્ર છે, નિઃસ્પૃહતા શ્વાસોચ્છ્વાસ....વંદન.
જેણે ચારે કષાયો ઉપશમ કર્યા, અહંભાવનો જ્યાં નહીં વાસ....વંદન.
રિદ્ધિ સિદ્ધિ કીર્તિ એના કુળની, જેણે જાણ્યા છે તૃણ સમાન....વંદન.
આત્મભાવે અપ્રમત્ત થઇ રહ્યા, નહીં પાંચે પ્રમાદને સ્થાન....વંદન.
જાણે નિજ સમ જગતના જીવને, પ્રેમ સરિતા વહે નિરપેક્ષ....વંદન.
જેહની આત્મસ્થિરતા અડોલ છે, ચંચલતા નહીં લવલેશ....વંદન.
સર્વભાવ પ્રત્યે ઉદાસીનતા, રહે તન્મય નિજ સ્વરૂપ....વંદન.
જીવન મુક્ત દશા છે એહની, તેહ છે ત્રણ ભુવનનો ભૂપ....
વંદન એ વિનોદ વીરને....

અનંત પ્રમાણુ છે, તેઓને પ્રત્યક્ષ દંડ શરીર ઉપર પડે છે તેવાં સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે, પણ તે સર્વ સ્થાનોનું દંડાવાની અપેક્ષાએ વર્ગીકરણ કરતાં તે સર્વ સ્થાનો મુખ્યતાથી ચોવીસ દંડકમાં સમાઇ જાય છે, કેવળી ભગવાને કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-દર્શનથી જે જાણ્યું અને દેખ્યું તેવું કહ્યું છે.

પહેલો દંડક નારકીનો ગણાય છે કારણકે નારકીને સર્વથી વધારે પ્રત્યક્ષ દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેમજ તેઓ મુખ્ય જાતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિના છે. નિગોદના જીવોને તેથી વધારે દુઃખ છે પણ તે અવ્યકત છે તેમજ સૌથી નીચી જાતિ, એકેન્દ્રિય જાતિના છે તેથી તેઓ સ્થાવરકાયના દંડકોમાં આવે છે. નરક=ન+અર્ક=પ્રકાશ નહિ. ત્યાં સૂર્ય, અગ્નિ કે દેદીપ્યમાન પદાર્થો નથી, સર્વ જગ્યાએ અંધકાર છે, વળી નેરય=રતિ નથી એટલે નારકીના જીવોને બીલકુલ રતિ નથી. તેઓ પરમાધર્મી દેવોથી અને અરસપરસ અનેક પ્રકારે દંડાય છે, વળી દસ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદના ભોગવે છે, તેથી નારકીને જરાપણુ ચેન પડતું નથી, બહુ અકળાય છે, આકુળ વ્યાકુળ થાય છે.

સાતે નરકનો એક દંડક થાય છે કારણ કે કોઇપણ બે નરકની વચ્ચે કોઇ પંચેન્દ્રિય જીવ રહેતા નથી તેમજ પ્રકાશનો અભાવ અને રતિનો અભાવ એ સામાન્ય દુઃખ સર્વ નારકી ભોગવે છે.

નરક સાત છે :– તેનાં નામ :– (૧) ઘમા, (૨) વંશા, (૩) સિલા, (૪) અંજણા, (૫) રિટ્ઠા, (૬) મઘા, (૭) માઘમતિ તે સાતના ગોત્ર કહે છે :– (૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરપ્રભા, (૩) વાલુ-પ્રભા, (૪) પંકપ્રભા, (૫) ધુમપ્રભા, (૬) તમપ્રભા, (૭) તમ-તમા પ્રભા. એ સાતેનો એક દંડક થયો.

દશ ભુવનપતિનાં દશ દંડક છે, કારણ કે પહેલી નરકના ૧૩ પાથડા વચ્ચેના બાર આંતરામાંથી પહેલો અને છેલ્લો આંતરો

સર્વ જિનાય નમઃ

શ્રી નિર્ગ્રંથ ગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ

मंगलाचरणम् अनुष्टुबवृत्तम्

श्री वीरं नत्वाहं, स्मृत्वा च जिनवाणी ततः निर्ग्रंथगुरुम्

प्रणम्य जैन हितार्थं; वितन्वे दंडक - ध्वाराणि.

અર્થ :- શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરીને, જિનવાણીનું સ્મરણ કરીને તથા નિર્ગ્રંથ ગુરુદેવના ચરણકમળમાં નમીને દંડકાવ બોધ નામનો ગ્રંથ રચું છું.

૧ નામદ્વાર

दंडयते जीवाग्रस्मिन् स दंडक :

જીવો જેને વિષે દંડાય છે તે દંડક કહેવાય છે. દંડાવાના ત્રણ મુખ્ય કારણ છે. **तिर्हि दंडेर्हि, मन दंडेणं, वय दंडेणं, काय दंडेणं.** જીવો મન, વચન અને કાયાના ત્રણ યોગથી દંડાય છે, તે યોગો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના ભાવોથી રંગાએલા હોવાથી જીવ નવાં કર્મો બાંધે છે અને તે કર્મો ફળ આપવા લાયક તૈયાર થાય છે ત્યારે જીવો કર્મફળ અનુસાર ચારગતિ અને ચોવીસ દંડકમાં સુખદુઃખનો અનુભવ કરે છે. જીવોની સંખ્યા મધ્યમ અનંત

દૂધ. વનસ્પતિ દૂધાદિ રસ ઉત્પન્ન કરે છે અને પયાવચ દેવ તેમનો અધિપતિ છે. એવી રીતે ગુણ નિષ્પન્ન તથા અધિપતિ સૂચક નામ છે.

હવે તેના ગોત્ર કહે છે:– ૧ પૃથ્વીકાય, તે પૃથક પૃથક અનેક સ્વભાવવાળી છે. ૨ અપકાય તે શિત અને નરમ સ્વભાવનું છે. ૩ તેઉકાય–અગ્નિનો તેજ (પ્રકાશ) અને ગરમી આપવાનો સ્વભાવ છે. ૪ વાઉકાય–વાયરો ઓકિસજન આપીને જીવોના શ્વાસોશ્વાસમાં ઉપયોગી છે. ૫ વનસ્પતિ, તે ત્રસ જીવોના જીવન માટે આહાર રૂપે ઉપયોગી ઔષધિ છે.

વિગલેન્દ્રિયના ત્રણ દંડક, તેનાં નામ:– (૧) બે ઇંદ્રિય–તેઓને સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય એ બે ઇંદ્રિયો છે, (૨) તે ઇંદ્રિય તેઓને ઘ્રાણેન્દ્રિય સહિત ત્રણ ઇંદ્રિયો છે. (૪) ચૌરીંદ્રિય–તેઓને ચક્ષુ ઇંદ્રિય સહિત ચાર ઇંદ્રિયો છે. તે ત્રણેને પોતપોતાની ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ સ્પષ્ટ નથી તેથી વિકલેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેઓ ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા છે.

૨૦ મો તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક. તેઓ ત્રીછા વધે અને વાંકા ચાલે અને મુખ્યત્વે ત્રીછા લોકમાં રહે છે, તેથી તિર્યંચ કહેવાય છે, તેઓને પાંચ ઇંદ્રિયો છે. તેના પાંચ ભેદ છે:–(૧) જળચર, તેઓ પાણીમાં હરે ફરે અને રહે છે, જેમકે માછલાં વગેરે. (૨) સ્થળચર, તેઓ પૃથ્વીપર ચાલે છે, જેમકે ગાય, ભેંસ ઘોડા, કુતરા, સિંહ વગેરે. (૩) ઉરપર, તેઓ પેટ પર ચાલે જેમકે સર્પ અજગર વગેરે. (૪) ભૂજપર, તેઓ હાથ પર ચાલે જેમકે નોળિયા, કાકીડા વગેરે. (૫) ખેચર, તે આકાશમાં ઉડનારા પક્ષીઓ, એ પાંચ જાતના સમુર્છિમ અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૨૦ મો દંડક થયો.

છોડીને વચ્ચેના ૧૦ જુદા જુદા આંતરામાં તેઓ રહે છે. તેમના રહેવાના સ્થાનોની ઉપર અને નીચે નારકીના જીવો રહે છે, તેથી ૧૦ વિભાગ પડે છે. વળી તેઓનાં નામ, ચિન્હ અને રિદ્ધિમાં ૧૦ પ્રકારની ભિન્નતા છે. તેઓના ભુવન (ઘર) શાશ્વતા છે, તેઓ અધોલોકમાં રહે છે. તેમના નામ :– ૧, અસુરકુમાર નિકાય, ૨ નાગકુમાર નિકાય, ૩ સુવર્ણકુમાર નિકાય, ૪ વિદ્યુતકુમાર નિકાય, ૫ અગ્નિકુમાર નિકાય, ૬ દ્વીપકુમાર નિકાય, ૭ ઉદધિકુમાર નિકાય, ૮ દિશાકુમાર નિકાય, ૯ વાયુકુમાર નિકાય, ૧૦ સ્તનિત કુમાર નિકાય.

ભવનપતિ દેવના અસુરકુમારના પેટા ભેદમાં ૧૫ પરમાધર્મિ દેવો આવે છે તેઓ પોતાના નામના અર્થ પ્રમાણે શસ્ત્રો આદિ વિકરેવીને નારકી જીવોને, છેદન, ભેદન વગેરે અનેક ક્રિયાથી ભયંકર દુઃખ આપે છે તેવું દુઃખ ભોગવવાને નારકીના જીવો સિવાય, કોઇ સમર્થ નથી, વળી તે દેવો, નારકીના પૂર્વભવોનું પાપ કૃત્ય સંભળાવીને તે પ્રમાણે દુઃખ આપે છે તેથી તે દેવો પરમ અધર્મી દેવો ગણાય છે, તે અસુરકુમાર ભવનપતિમાં ભળ્યા. તેમના નામ :– અંબ, અંબરિસ, સામ, સબલ, રુદ્ર, વૈરુદ્ર, કાલ, મહાકાલ, અસિપત્ર, ધનુષ્ય, કુંભ, વાલુ, વૈતરણી, ખરસ્વર, મહાઘોષ એ પંદર પરમાધર્મિ.

પાંચ સ્થાવરનાં પાંચ દંડક. તેના નામ :– ૧ ઇંદિ થાવરકાય :– ઇંદિ=ઇંદ્રિ, થાવર=સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયવાળા, કાય= પૃથ્વીરૂપ કાયાનો સમુહ, પૃથ્વીનો અધિપતિ ઇંદ્ર છે માટે ઇંદ્રના નામ ઉપરથી ઇંદિ થાવરકાય. ૨. બંભી થાવરકાય :– તેની કાયા પાણીના બિંદુઓના સમુહરૂપ છે, નીચે ઢળવાનો સ્વભાવ છે, તેનો અધિપતિ બંભી નામનો દેવ છે. ૩. સપિ થાવરકાય :– તે અગ્નિનો ફેલાવાનો સ્વભાવ છે અને સપિ દેવ તેનો અધિપતિ છે. ૪. સુમતિ થાવરકાય :– સારા પવનથી સારી મતિ થાય છે અને સુમતિ દેવ પવનનો અધિપતિ છે. ૫. પયાવચ્ચ થાવરકાય :– પય=

નવ ગ્રૈવેયક, ચૌદરાજલોક રૂપ પુરુષાકારની ગ્રીવા (ગળા)ને સ્થાને રહેલ છે, તેનાં નામઃ-૧ ભદ્દે, ૨ સુભદ્દે, ૩ સુજાયે, ૪ સુ-પુણ્ય રૂપે શુભ પુદ્ગળો મેળવે છે અને શુભ લેશ્યામાં મરણ પામે છે તે જીવો પોતાના પુણ્યનું ફળ ભોગવવા, ઉર્ધ્વલોકમાં વિમાનોમાં ઉપજે છે તે વૈમાનિક દેવ છે તેના બે ભેદ છે, કલ્પોત્પન્ન અને કલ્પાતીત. કલ્પ તે ૧૨ દેવલોક છે, ત્યાં ચાકર, ઠાકર આદિ રાજ-નિતિ જેવી વ્યવસ્થા છે, તે દેવોનો, તીર્થંકરનાં કલ્યાણિકાદિ પ્રસંગે મનુષ્ય લોકમાં આવવાનો જીત વ્યવહાર છે, કોઇ દેવો તીર્થંકર, કેવળી અને જ્ઞાની આચાર્યના દર્શન કરવા અને પ્રશ્નો પૂછવા પણ આવે છે. બાર દેવલોકના નામઃ-૧ સૌધર્મ, ૨ ઈશાન, ૩ સનત્કુમાર, ૪ માહેંદ્ર, ૫ બ્રહ્મલોક, ૬ લાંતક, ૭ મહાશુક્ર, ૮ સહસાર, ૯ આણુંત, ૧૦ પ્રાણુંત, ૧૧ આરણ, ૧૨ અચ્યુત.

ત્રણ કિલ્વિશીઃ-૧ ત્રણ પલિયા, ૨ ત્રણ સાગરીયા, ૩ તેર સાગરીયા, તેઓ દેવલોક અંતર નિવાસી છે, તેથી વૈમાનિકમાં ભળ્યા. સંજમ પાળવા છતાં જે જીવો અરિહંત, આચાર્ય, ગુરુ અને સંઘની નિંદા કરે છે તેઓ ત્યાં ઉપજે છે. બીજા દેવતાઓ તેમના પ્રત્યે ઉતરતી કોટીનો વ્યવહાર રાખે છે.

નવ લોકાંતિકઃ-૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વન્હિ,૪ વરૂણ, ૫ ગર્દતોયા, ૬ તુસિયા, ૭ અવ્યાબાધ, ૮ અગીચ્ચા, ૯ રિઠા. તેઓ પાંચમાં બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં પોતાના ખાસ વિમાનોમાં રહે છે તેથી વૈમાનિકમાં ભળ્યા. તીર્થંકરોને દીક્ષા લેવાનો વખત આવે તે પહેલાં તેઓ ભવ્ય દ્રવ્ય તીર્થંકરોને વિનયપૂર્વક યાદી આપે છે કે હે પ્રભુ તમે શાસન પ્રવર્તાવો અને જીવોને સંસાર સમુદ્રમાંથી તારો. આ તેમનો જીતવ્યવહાર છે. તેઓ વ્યવહારથી સમકિતી હોય છે. કલ્પાતીત દેવોમાં ચાકર ઠાકર કે કોઇ જાતની રાજનીતિ હોતી નથી. તેઓ મનુષ્ય લોકમાં આવતા નથી, બધા અહમેન્દ્ર છે. કલ્પાતીતના બે પ્રકાર છેઃ-(૧) નવ ગ્રૈવેયક, (૨) પાંચ અનુત્તર વિમાન.

૨૧મો મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક–તેઓ મનને વશ કરી શકે અને ઉત્કૃષ્ટ મનોયોગની સહાયથી પોતાની સિદ્ધિ મેળવી શકે છે માટે મનુષ્ય કહેવાય છે તેના ચાર ભેદ છેઃ–(૧) પંદર કર્મભૂમિના મનુષ્ય. (૨) ત્રીસ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય. (૩) છપ્પન અંતર દ્વીપના મનુષ્ય. એ ૧૦૧ ગર્ભજ મનુષ્ય તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદ એટલે ૨૦૨ ભેદ થયા. (૪) સમુર્ચ્છિમ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય, તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના મનુષ્યોની ૧૪ પ્રકારની અશુચિમાં ઉપજે એ સર્વે મળી ૩૦૩ ભેદ મનુષ્યના થયા, તેનો એક દંડક.

૨૨મો વ્યંતર દેવનો એક દંડક. તેઓનું લક્ષણ:– તેઓ વિવિધ પ્રકારનાં વારંવાર રૂપ કરે, વન અને પહાડોમાં ફરે, પૃથ્વી પીંડના આંતરામાં રહે, તેમની રાજધાની ત્રીછા લોકમાં છે. તેના ૧૬ પ્રકાર છે. આઠ પ્રકારના વ્યંતરના નામઃ–૧ પિશાચ, ૨ ભૂત, ૩ યક્ષ, ૪ રાક્ષસ, ૫ કિન્નર, ૬ કિંપુરુષ, ૭ મહોરગ, ૮ ગાંધર્વ. આઠ પ્રકારના વાણવ્યંતરના નામઃ–૧ અણુપન્નિ, ૨ પાણુપન્નિ, ૩ ઇસીવાઈ, ૪ ભૂયવાઈ, ૫ કંદીય, ૬ મહાકંદીય, ૭ કોહંડ, ૮ પયંગદેવ, કુલ ૧૬ વ્યંતરના ભેદ થયા. દસ પ્રકારના જૂંભકા પણ વાણવ્યંતરમાં અંતર્ગત થાય છે તેના નામઃ–૧ આણ જૃંભકા, ૨ પાણ જૃંભકા, ૩ લયણ જૃંભકા, ૪ સયણજૃંભકા, ૫ વથ્થજૃંભકા, ૬ પુપ્ફ જૃંભકા, ૭ ફૂલ જૃંભકા, ૮ બીયજૃંભકા, ૯ હરિય જૃંભકા, ૧૦ વિજુ જૃંભકા.

૨૩મો જ્યોતિષિનો એક દંડક, તેઓના વિમાન પ્રકાશમાન છે, તેના પાંચ ભેદ છેઃ–(૧) ચંદ્ર, (૨) સૂર્ય, (૩) ગ્રહ, (૪) નક્ષત્ર, (૫) તારા. અઢીદ્વીપમાં જ્યોતિષિ ફરતા રહે છે. સૂર્યની ગતિથી દિવસ રાત્રિનું માપ થાય છે, તે ઉપરથી બધા વ્યવહારીક કાર્યોની ગણત્રી થઈ શકે છે. અઢીદ્વીપ બહાર જ્યોતિષીના વિમાનો સ્થિર છે.

૨૪મો દંડક વૈમાનિક દેવનો એક દંડક. જે જીવો શુક્લ લેશ્યા સહિત તપ જપ વગેરે ક્રિયા કરે છે અને વિશિષ્ટ પ્રકારના

ચોવીસે દંડકના જીવો છએ દિશાનો આહાર લીએ છે પણ એમાં એટલું વિશેષ છે કે એકેંદ્રિયના પાંચ દંડકના જીવો (સૂક્ષ્મ પૃથ્વી–અપ–તેઉ–વાઉ–નિગોદ અને બાદર વાયુ એટલા) તો ત્રણ ચાર પાંચ અને છ દિશાનો આહાર ગ્રહણ કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે અલોકથી વ્યાઘાત થાય છે. જેમ કે (સર્વથી નીચે) અધો લોકના નિષ્કુટના (ગવાક્ષાકાર લોકાન્તના) અગ્નિકોણમાં રહેલ એકેન્દ્રિય જીવને પૂર્વ, દક્ષિણ અને અધો એ ત્રણ દિશાએ અલોક હોવાથી એ ત્રણ દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય નહીં અને શેષ ત્રણ દિશાઓનો આહાર પ્રાપ્ત થાય.

નોંધ:– લોકનો છેડો સર્વત્ર એક સરખો નથી પણ દંતુર સરખો છે, તે દંતુરાકાર ભાગને નિષ્કુટ કહેવાય છે. અલોકમાં આહારના પુદ્‌ગળો નથી ફક્ત આકાશ છે, તેથી અમુક દિશામાં અલોકનો વ્યાઘાત થાય ત્યાંથી આહાર ન મળે.

ચાર દિશાના આહાર આશ્રી એટલો ફેર છે કે ખૂણામાં ચરમાંતથી નજીકના ભાગમાં ઉપજે તેને પડખાની બે દિશાઓ બંધ રહી, શેષ ૪ દિશાનો આહાર લીએ અને પાંચ દિશાવાલો ઉર્ધ્વ-લોકમાં **ચરમાંતે** ઉપજે તેને એક ઉર્ધ્વદિશા બંધ થઈ, શેષ પાંચ દિશાનો આહાર લીએ. લોકના મધ્યમાં રહેલા જીવો છએ દિશાનો આહાર લીએ.

(૬) આહારેચ્છા–કયા દંડકમાં કેટલે કાલે આહારની ઇચ્છા ઉપજે તે કહે છે. પૃથ્વી કાયાદિક સર્વ એકેંદ્રિયને આહાર અભિ-લાષા સદા સર્વદા નિરંતર હોય છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને નારકીના જીવોને એકવાર આહાર લીધા પછી વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્તને આંતરે ફરી આહારની ઇચ્છા થાય. પંચેંદ્રિય તિર્યંચ ગર્ભજને વધારેમાં વધારે બે અહોરાત્રિએ આહારની ઇચ્છા થાય તે દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂના તિર્યંચ યુગલિયા આશ્રી સમજવું. જુગલિયા સિ[illegible] તિર્યંચોને અંતર્મુહૂર્તકાળ જાણવો.

માણુસે, ૫ પ્રિય દંસણે, ૬ સુદંસણે, ૭ આમોહે, ૮ સુપડીબદ્ધે ૯ યશોધરે.

પાંચ અનુત્તર વિમાનો સર્વથી શ્રેષ્ટ છે, તેનાં નામઃ–૧ વિજય ૨ વિજયંત ૩ જયંત, ૪ અપરાજિત, ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ. પહેલા ચાર વિમાનના દેવો ૧–૨ કે સંખ્યાતા ભવમાં મોક્ષ જાય છે તેઓને નરક કે તિર્યંચમાં જવાનું નથી. અને પાંચમા વિમાનના દેવો એકાવતારી હોય છે. પાંચે વિમાનના દેવો સમકિતીજ હોય છે.

૨. જીવ ભેદ દ્વાર (વ્યવહાર નયથી જીવના ભેદો)

(૧) જીવના સામાન્ય ભેદ:

સામાન્યથી જીવના ભેદ ૧૪ છે તે આ પ્રમાણે-(૧) સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય (૨) બાદરએકેંદ્રિય (૩) બેઈંદ્રિય (૪) તેઇંદ્રિય (૫) ચૌરિંદ્રિય (૬) અસંજ્ઞીપંચેંદ્રિય (૭) સંજ્ઞીપંચેંદ્રિય એ ૭ ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૧૪ ભેદ થયા.

૧ નારકી, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૨ વાણવ્યંતર, ૧૩ મનુષ્ય–એ ૧૩ દંડકમાં જીવના ભેદ ૩ લાભે. તે સંજ્ઞીના ૨ અને અસંજ્ઞીનો અપર્યાપ્તો એમ ૩ લાભે.

૧ જ્યોતિષિ ૨ વૈમાનિક એ ૨ દંડકમાં જીવનાં ભેદ ૨ લાભે તે સંજ્ઞીનાં ૨ જાણવા.

તિર્યંચ પંચેદ્રિયનાં દંડકમાં જીવનાં ભેદ ૪ લાભે તે સંજ્ઞીના ૨ અને અસંજ્ઞીના ૨ મળી ૪ ભેદ જાણવા.

પાંચ થાવરના પાંચે દંડકમાં જીવના ભેદ ૪ લાભે તે ૧ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિના ૨ તથા બાદર એકેંદ્રિના ૨ એમ ૪ ભેદ જાણવા.

ત્રણ વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડકમાં પોતપોતાનાં બે બે ભેદ જાણવા.

આહારક– અલ્પકાળને માટે ચૌદ પૂર્વધર લબ્ધિવંત સાધુ સંદેહ ટાળવા નિમિત્તે અથવા તીર્થંકરની રિદ્ધિ જોવાને અર્થે સ્ફાટિકનાં જેવું અતિ ઉજ્વળ મુંઢા હાથ પ્રમાણ, અંતરમુહૂર્તની સ્થિતિવાળું, આહારક નામ કર્મોદયે, આહારક શરીર યોગ્ય શુભ વિશુદ્ધ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી જીવપ્રદેશ સાથે મેળવી શરીરપણે નિપજાવે તે આહારક શરીર કહેવાય છે.

તૈજસ– તેજોમય પુદ્ગલોનું બનેલું તથા કરેલા ભોજનને પચાવનાર અને લબ્ધીધરોને તેજોલેશ્યાથી શ્રાપ કે શિતળલેશ્યાથી અનુગ્રહનાં પ્રયોજનવાલું તૈજસ નામ કર્મનાં ઉદયથી તૈજસ શરીર યોગ્ય પુદ્ગળ ગ્રહણ કરી જીવ પોતાના પ્રદેશની સાથે મેળવી શરીરપણે નિપજાવે તે તૈજસ શરીર કહેવાય છે. તેજુલેશ્યા મૂકવામાં સમુદ્ઘાત કરવી પડે છે, શીતળ લેશ્યામાં સમુદ્ઘાત નથી.

કાર્મણ—કર્મ પુદ્ગળોને રહેવાનું ભાજન, કર્મમય, કર્મ સ્વરૂપ, સર્વ શરીરોનું બીજ એવું ક્ષીર નીરની પેઠે જીવપ્રદેશની સાથે જે કર્મદળ મળી રહ્યાં છે તે કાર્મણ શરીર કહેવાય છે. કાર્મણ શરીર નામ કર્મ તે આ કાર્મણ પિંડનો વર્તમાન પર્યાય રૂપે છે. કર્મ પ્રકૃતિઓ આવે અને જાય પણ જે પિંડ રહ્યા કરે છે તે કાર્મણ શરીર. કાર્મણ અને તૈજસ નિયમા સાથે રહે છે.

નારકીનો એક દંડક, ભુવનપતિનાં દશ દંડક, વ્યંતરનો એક દંડક, જ્યોતિષીનો એક દંડક અને વૈમાનિકનો એક દંડક–એ ચૌદ દંડકમાં વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે.

ત્રણ વિગલેંદ્રિયનાં ત્રણ દંડક, વાયરો વર્જીને શેષ સ્થાવરના ચાર દંડક એમ સાત દંડકમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય તથા ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપન્ન અંતરદ્વીપના યુગલિયા મનુષ્ય તથા યુગલિયા તિર્યંચો, એટલાઓને ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે.

મનુષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ અઠમ ભકતે આહારની ઇચ્છા ઉપજે તે દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂના યુગલિયા તથા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે અવસર્પણીના પહેલા આરાના મનુષ્ય આશ્રી સમજવું. બાકીના મનુષ્યોને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત કાળ જાણવો. ભુવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દંડકે આયુષ્યના કાળ માનની અપેક્ષાએ આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન કહ્યો છે. દશહજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા દેવતાને એક અહોરાત્રીના આંતરે આહારની ઇચ્છા થાય. દશ હજાર વર્ષથી સમયાધિકથી માંડીને એક સાગરોપમથી ઓછા આયુષ્યવાળા દેવોને બે દિવસથી સંખ્યાતા દિવસો કે વર્ષોને આંતરે આયુષ્યના ધોરણ પ્રમાણે આહારની ઇચ્છાનું કાલમાન જાણવું. એક સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવોને એક હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા ઉપજે. એમ જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય તેટલા હજાર વર્ષે દેવોને આહારની ઇચ્છા થાય. તે છેવટ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું તેત્રીશ સાગરોપમનું ઉતકૃષ્ટ આયુષ્ય છે તે દેવોને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન જાણવો એમ સર્વ દેવોને આયુષ્ય પ્રમાણની અપેક્ષાએ આહારની ઇચ્છાનો કાળમાન કહ્યો છે.

(૭) આહારના પ્રકાર

આહાર ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) જીવસહિત જે આહાર તેને સચિત કહે છે (૨) જીવ રહિત જે આહાર તેને અચિત કહે છે (૩) કાંઇક સચિત અને કાંઇક અચિત એવા આહારને મિશ્ર કહે છે.

પાંચ થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા મનુષ્ય એ ૧૦ દંડકવાળા જીવોને ત્રણે જાતનો આહાર હોય અને નારકી તથા દેવતાના ૧૩ દંડક એમ ૧૪ દંડકવાળા જીવોને ફકત અચેત પુદ્ગળોનો આહાર હોય.

બીજી રીતે આહાર ત્રણ પ્રકારનો છે :– ઓજ, લોમ અને કવળ.

(૫) ઔદારિક શરીર બંધેલગા

બંધેલગા એટલે ઔદારિક શરીરપણે વર્તમાનકાળે બાંધેલા પુદ્ગળો અનંતા છે તે બંધેલગા સમજવા એટલે એક જીવને બંધેલગાના પુદ્ગળો અનંતા હોય. બંધેલક ઔદારિક શરીરો અસંખ્યાતા છે. ઔદારીક પ્રયોગ વડે, જીવ, એક સમયે અનંતા સ્કંધો ગ્રહણ કરે છે તે સ્કંધો અનંતા પરમાણુ પુદ્ગલોનાં બનેલા છે. દરેક સ્કંધમાં પુદ્ગલની સંખ્યા અભવ્યથી અનંત ગુણી અને સિદ્ધને અનંતમે ભાગે છે. એક સમયના સ્કંધોની સંખ્યા પણ તેટલી જ છે.

- નારકીનો એક દંડક દેવતાના તેર દંડક એ ચૌદ દંડકમાં વર્તમાન કાળે ઔદારિક શરીરના બંધેલગા નથી. શેષ પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય એ દશ દંડકમાં વર્તમાન કાળે ઉદારિક શરીરનાં બંધેલગા છે અને તે પણ એક એક જીવને અનંતા છે.

(૬) ઔદારિક શરીર મુકેલગા.

મુકેલગા એટલે જે જીવોએ ભૂતકાળમાં ઔદારિક શરીરથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરી છોડી દીધાં તે પુદ્ગળો ઔદારિક પણે જેટલા કાળ સુધી રહે તેટલા કાળ સુધી ઔદારિકનાં મુકેલગા સમજવા. પણ તે પુદ્ગળો જ્યારે ઔદારિક પણું છોડીને અન્ય પુદ્ગળ સ્કંધ પણે પરિણામે ત્યારે બીજા રૂપે થયા સમજવા. એટલે ઔદારિકનાં મુકેલગા પણ એક જીવને અનંતા સમજવા.

નારકી આદિ ચોવીશ દંડકમાં ભૂતકાળ આશ્રી જીવોને ઔદારિકના મૂકેલગા અનંતા જાણવા.

(૭) વૈક્રિય શરીર બંધેલગા.

વર્તમાન કાળે વૈક્રિય શરીરો અસંખ્યાતા છે પણ દરેક વૈક્રિય શરીરમાં બાંધેલા પુદ્ગળો અનંતા છે તે વૈક્રિય બંધેલગા

વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનાં દંડકમાં ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર શરીર લાભે અને ગર્ભજ મનુષ્યના દંડકમાં પાંચે શરીર લાભે. મનુષ્યણીને આહારક સિવાયનાં ચાર શરીર લાભે.

(૩) **શરીર પર્યાપ્તિ** નિપજાવવાનો કાળ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનો જાણવો. તે અંતર્મુહૂર્ત અસંખ્યાતા સમયનો નાનો સમજવો. નારકી આદિ ચોવીશે દંડકમાં શરીર પર્યાપ્તિ નિપજાવવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો.

(૪) સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ શરીર.

સ્થુલ શરીર–જે શરીરથી જીવો હલન આદિ ક્રિયા કરે છે અથવા લોમ અથવા કવળ આહાર કરે છે. તેવા શરીર ત્રણ છે:– (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક.

નારકીનો એક દંડક તથા દેવતાના તેર દંડક એ ચૌદ દંડકમાં એક વૈક્રિય શરીર હોય છે. વાયરો વર્જીને શેષ થાવરના ચાર દંડક અને વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડક એ સાત દંડકમાં એક ઔદારિક શરીર હોય છે. વાયરાનો એક દંડક તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો એક દંડક એમ એ બે દંડકમાં ઔદારિક તથા વૈક્રિય એ બે શરીર હોય છે. મનુષ્યના દંડકમાં ઔદારિક વૈક્રિય ને આહારક એ ત્રણ શરીર હોય છે.

સૂક્ષ્મ અથવા અભ્યંતર એટલે ચર્મચક્ષુ વડે દેખી ન શકે પણ વિશેષ જ્ઞાનીઓ દેખી શકે તેવા શરીર બે છે તે તૈજસ અને કાર્મણ. નારકી આદિ ચોવીશે દંડકોમાં એ બે શરીર હોય છે. કાર્મણ શરીર સર્વ કર્મ પુદ્ગલોના આધારરૂપ છે અને સ્થુલ શરીરો ધારણ ન કર્યાં હોય અથવા તેમાં પ્રવૃત્તિ ન હોય એવા સમયોમાં કાર્મણ શરીરથી યોગ પ્રવૃત્તિ થાય છે.

ઇંદ્રિય ૫૯ (દ્રવ્ય, ભાવ, નિવૃત્તિ, ઉપકરણ ઇંદ્રિયો)

- **દ્રવ્ય ઇંદ્રિય**
  - **નિવૃત્તિ**
    - **અભ્યંતર** — ઉત્સેધ આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ (જાડપણામાં બાહલ્લેણં) શુદ્ધ આત્મપ્રદેશો ઇંદ્રિયોના આકાર રૂપે થઇને રહે તે.
    - **બાહ્ય** — આત્મ પ્રદેશોમાં નામ કર્મોદયથી ઇંદ્રિય રૂપે પારણમેલ પુદ્‌ગળો. તેની જાડાઇ અભ્યંતર જેટલી સમજવી.

    પોહત્તેણં (વિસ્તારથી) અભ્યંતર અને બાહ્ય નિવૃત્તિ જીભિંદ્રિય પ્રત્યેક અંગુલ અને સ્પર્શેન્દ્રિય શરીર પ્રમાણ છે
  - **ઉપકરણ**
    - **અભ્યંતર** — તેનો દાખલો આંખમાં કાળાધોળા વગેરે મંડળો છે તે કાનને અંદરની નળી વગેરે નાકનાં અંદરના વિભાગો રસેન્દ્રિય અને ચામડીની અંદરના જ્ઞાનતંતુરૂપે ગોઠવાયેલા અવયવો
    - **બાહ્ય** — તેનો દાખલો આંખના રક્ષણ માટે પોપચાં, પાંપણ, ભ્રમર છે તે બાકીની ઇંદ્રિયો જે બાહ્યથી ચક્ષુ દ્વારા દેખાય છે તે
- **ભાવ ઇંદ્રિય**
  - **લબ્ધી** — જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય તથા અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઇંદ્રિયોમાં પ્રગટ થએલ શકિત
  - **ઉપયોગ** — વીર્યના સહચારીપણામાં જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગ પૂર્વક ઇંદ્રિય પોતાના વિષયમાં કામ આવે એટલે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ઉપયોગ.

બાહ્ય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ ઇંદ્રિયો નામ કર્મના ઉદયથી ઉપજે છે. — નિવૃત્તિ ઇંદ્રિયોનો આકાર:— સ્પર્શેન્દ્રિય દેહાકાર, રસના ખુરપા જેવી, નાસિકા કાહલ વાજીંત્ર સરખી, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય મસૂરની દાળ સરખી, કર્ણેન્દ્રિય કદંબવૃક્ષના ફુલ જેવી. ઉપકરણ ઇંદ્રિયોનો આકાર દરેક પ્રાણીઓમા જુદો જુદો હોય છે.

સમજવા. એટલે વૈક્રિય દેહ ધારી દરેક જીવને વૈક્રિય બંધેલગા પુદ્ગળો અનંતા હોય.

નારકીનો એક દંડક તથા દેવતાનાં તેર દંડક એ ચઉદ દંડકમાં વર્તમાન કાળે વૈક્રિયનાં બંધેલગા છે કેમકે એ ચઉદ દંડકના જીવોને ગતિસ્વભાવથી વૈક્રિય શરીર છે વાયરાના દંડકના તથા તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને મનુષ્ય પંચેંદ્રિય એ ત્રણ દંડકમાં જે જીવોને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે જીવોને વર્તમાન કાળે વૈક્રિયના બંધેલગા છે. બાકીનાને વૈક્રિય બંધેલગા નથી. પૃથ્વી પાણી તેઉ વનસ્પતિ બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય એ સાત દંડકના જીવોને વર્તમાન કાળે વૈક્રિય શરીર બંધેલગા નથી.

(૮) વૈક્રિય શરીર મુકેલગા.

વૈક્રિય મૂકેલગાનું સ્વરૂપ ઔદારિક મૂકેલગાની પેઠે સમજવું. નારકી આદિ ચોવીશ દંડકમાં ભૂતકાળ આશ્રી જીવોને વૈક્રિયના મૂકેલગા અનંતા જાણવા.

(૯) આહારક શરીર બંધેલગા.

આહારક શરીરપણે વર્તમાન કાળે બાંધેલા પુદ્ગળો અનંતા છે તે આહારક બંધેલગા સમજવા. એટલે એક જીવને આહારક બંધેલગા અનંતા હોય.

મનુષ્ય વર્જીને ત્રેવીશ દંડકમાં વર્તમાન કાળે આહારકના બંધેલગા નથી અને મનુષ્યના દંડકમાં જે જીવોને આહારક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે જીવોને આહારક બંધેલગા વર્તમાન કાળે હોય છે બાકીનાને આહારક બંધેલગા નથી. મનુષ્યમાં પણ એક સમયે આહારક લબ્ધિવાળા જીવ જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ બેથી નવ (પ્રત્યેક) હજાર હોય છે.

ભાવ ગ્રહણ થાય છે, આંખને અડેલી વસ્તુને જોઈ શકાતી નથી, તેમજ જોવા માટે અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તો આંખ બળી જાય. વ્યંજન અવગ્રહનો કાળ જઘન્ય આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રથકત્વ શ્વાસોચ્છવાસ કાળ પ્રમાણ હોય, કારણ કે અસંખ્યાતા સમયના પ્રવેશ્યા (અડેલા) પુદ્‌ગળોને જ ગ્રહણ કરી શકાય, અને તે પણ અવ્યકત એક દેશ ગ્રહણ થાય. ચોવીસે દંડકના જીવોને વ્યંજન અવગ્રહ હોવાનો સંભવ છે કારણ કે સર્વ જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે અને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન પણ અસંજ્ઞીને હોય છે, જો વ્યંજન અવગ્રહ ન હોય તો અસંજ્ઞીને પોતાની ઇંદ્રિયો સ્થાપના રૂપે જ રહે અને મતિશ્રુત અજ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય.

અર્થ અવગ્રહ :— અહીં ઇંદ્રિયો પોતાના વિષય (શબ્દ, રૂપ; ગંધ, રસ, સ્પર્શ) ના અર્થને સામાન્ય પ્રકારે ગ્રહણ કરે પણ જાણે નહીં કે કોનો શબ્દ અથવા રૂપ, કે ગંધ છે, પાંચે ઇંદ્રિયોને અર્થ અવગ્રહ હોય છે. અર્થઅવગ્રહનો કાળ એક સમયનો છે એટલે અસંખ્યાત સમયના વ્યંજન અવગ્રહ પછી એક સમયમાં અર્થ-અવગ્રહ થાય છે, વ્યંજન અવગ્રહમાં શબ્દ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના પુદ્‌ગળોનું ગ્રહણ થાય છે અને અર્થ અવગ્રહમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનું ગ્રહણ થાય છે પણ તે જાણે નહીં કે આ શબ્દ વગેરે કોના છે. ૨૪ દંડકના જીવોને પણ અર્થ અવગ્રહનો સંભવ છે, તેનું કારણ વ્યંજન અવગ્રહમાં બતાવ્યું છે તે સમજવું. કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે અસંજ્ઞી જીવોને અવગ્રહ ન હોય, તો પછી તેમના મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાનનો અભાવ થાય, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

નોંધ :— અર્થ અવગ્રહનો અર્થ પદાર્થોના ભાવ જાણવા એવો અર્થ લઈએ તો તેમાં ઇહા, અવાપ્ત અને ધારણા પણ અંતર્ગત થાય, તો તે અપેક્ષાએ તો ફકત સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકને અર્થાવગ્રહ હોય. જેમ કે વસ્તુગ્રહણ તેના પર વિચાર વળી ફરી ગ્રહણ

નારકી આદિ ચોવીસ દંડકમાં જે જે દંડકમાં જેટલી જેટલી દ્રવ્યેંદ્રિય છે તેટલી તેટલી દ્રવ્યેંદ્રિયના નિર્વૃત્તિ દ્રવ્યેંદ્રિય અને ઉપકરણ દ્રવ્યેંદ્રિય એવા બે બે ભેદ કરવા એટલે પંચેંદ્રિયાના સોળ દંડકમાં દ્રવ્યેંદ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ મળી ૧૦ છે, ચૌરિંદ્રિયના દંડકમાં આઠ છે, તેઇંદ્રિયના દંડકમાં ૭ છે, બેઇંદ્રિયના દંડકમાં ચાર છે અને પાંચ થાવરના પાંચ દંડકમાં દ્રવ્યેંદ્રિય બે છે.

નારકીઆદિ પંચેંદ્રિયના સોળ દંડકમાં ભાવેંદ્રિય લબ્ધિ અને ઉપયોગ મળી દશ લાભે. ચૌરિંદ્રયના દંડકમાં આઠ લાભે. તેઇંદ્રિયના દંડકમાં ૭ છે. બેઇંદ્રિયના દંડકમાં ચાર છે. પાંચથાવરના પાંચ દંડકમાં બે લાભે.

ઇંદ્રિયોના નામ –૧ અનમની, (૨) ચચ્ચરી, (૩) ખેચરી, (૪) ગોચરી, ૫ અગોચરી. એ પાંચના ગોત્ર–(૧) શ્રોતેંદ્રિય, (૨) ચક્ષુઇંદ્રિય (૩) ઘ્રાણેંદ્રિય, (૪) રસેંદ્રિય, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય.

નારકી આદિ પંચેંદ્રિયના સોળ દંડકમાં પાંચે ઇંદ્રિયો છે. ચૌરિંદ્રિયના દંડકમાં ચાર છે, તેમાં ૧ શ્રોતેંદ્રિય વર્જવી. તેઇંદ્રિયનાં દંડકમાં ત્રણ છે તમાં શ્રોત અને ચક્ષુઇંદ્રિય એ બે વર્જવી. બેઇંદ્રિયનાં દંડકમાં રસેંદ્રિય ને સ્પર્શેંદ્રિય એ બે લાભે. શેષ ત્રણ વર્જવી. પાંચથાવરના પાંચ દંડકમાં એક સ્પર્શેન્દ્રિય લાભે.

(૫) અવગાહના :– પાંચે ઇંદ્રિયોની અવગાહના ચોવીસે દંડકમાં પાંચે ઇંદ્રિયોનું જાડપણું+ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. વિસ્તારમાં (પોહત્તેણ) રસેંદ્રિયની અવગાહના પ્રત્યેક અંગુલની પન્નવણાજીમાં પંચેદ્રિય આશ્રી કહેલ છે, અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિસ્તાર શરીર પ્રમાણ છે, બાકીની ત્રણનો વિસ્તાર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

(૬) ઇંદ્રિય વિષય :– પાંચે ઇંદ્રિયોનો જઘન્ય વિષય ચોવીસે દંડકમાં અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગનો છે અને ઉત્કૃષ્ટો વિષય

+ બાહલ્લેણં (જાડાપણામાં)

અને તેની પૂર્વે કરેલા ભવો દેખી શકે નહીં. સંજ્ઞી સંજ્ઞી તરીકે રહે તો એટલે સંજ્ઞીની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો સાગર છે કે જેમાં ચારે ગતિના સંજ્ઞીભવો આવી જાય. આ બધા ભવો જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય.

(૧૦) નોઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહકાળ—નોઈંદ્રિય એટલે મનનો અર્થાવગ્રહ ઇંદ્રિયોની પેઠે સમજવો. મનનો વિષય વિચાર કરવાનો જાણવો. મનનો અર્થાવગ્રહ સંજ્ઞીના ૧૬ સોળ દંડકમાં જ હોય અસંજ્ઞીના દંડકોમાં ન હોય.

મનને ચક્ષુની જેમ વ્યજનાવગ્રહ નથી કેમકે મન અને ચક્ષુ ઈંદ્રિય એ બેને પદાર્થો અડતા નથી તેથી અપ્રાપ્યકારી છે. તેથી મનને વ્યંજનાવગ્રહ હોય નહિ.

(૧૧) ઇંદ્રિયોના બંધેલગા, મુકેલગા દ્વાર.

(૧) શ્રોત્રેંદ્રિય બંધેલગા–બંધેલગા એટલે શ્રોતેંદ્રિયપણે વર્તમાનકાળે બાંધેલા પુદ્ગલો અનંતા છે તે શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગા સમજવા. તે એક જીવને શ્રોતેંદ્રિય બંધેલગા અનંતા હોય.

૨૪ ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવર ને ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ આઠ દંડકમાં વર્તમાનકાળે શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગા નથી અને નારકી આદિ પંચેંદ્રિયના ૧૬ સોળ દંડકમાં શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગા અનંતા છે. એક જીવ આશ્રયી અનંતા તેમ સર્વ જીવ આશ્રયી પણ અનંતા સમજવા.

શ્રોતેંદ્રિય મુકેલગા–મુકેલગા એટલે ભૂતકાળમાં શ્રોતેંદ્રિયપણે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગળો મૂકી દીધા તે શ્રોતેંદ્રિય મુકેલગા સમજવા. તે પણ એક જીવને અનંતા હોય તેમ સર્વ જીવોમાં જાણવું. શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનંતા સમજવા.

ફરી વિચાર, આવા પ્રકારનું જે અર્થગ્રહણ છે તે તો ફકત સંજ્ઞીને જ હોય.

(૨) ઇંદ્રિયોનો ઇહાકાળ.

ઇહા એટલે અવ્યકતપણે ગ્રહણ કરેલા પાંચેય ઇંદ્રિયોના અર્થોનો નિર્ણય કરવા માટે વિચાર કરે કે આ શું છે તેને ઇહા કહે છે. તે મનનો વિષયથી એટલે ફકત સંજ્ઞીનો વિષય છે.

ચોવીસ દંડકમાં સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ઇહા હોય છે. શેષ દંડકમાં ન હોય. એનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે. તે અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય એટલે નાનો અસંખ્યાતા સમયનો જાણવો.

(૩) ઇંદ્રિય અવાયકાળ.

અવાય એટલે પાંચેય ઇંદ્રિયોના અર્થોનો વિચાર કરીને નિશ્ચય કરે કે એતો એજ છે. એવું જે પૂર્ણ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન તેને અવાય કહે છે. તેનો પણ કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે. અવાય ચોવીસ દંડકમાં સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં હોય શેષ અસંજ્ઞીના દંડકોમાં ન હોય.

(૪) ઇંદ્રિય ધારણાકાળ.

ધારણા એટલે નિશ્ચય કરેલા ઇંદ્રિયોનાં અર્થોને વાસના અને સંસ્કારપૂર્વક ઘણા કાળ સુધી ધારી રાખે, વળી પૂર્વે જોએલ વસ્તુ જેવી વસ્તુ જોઇને અથવા સાંભળીને પૂર્વની વસ્તુનું જ્ઞાન થઈ આવે તેને ધારણા કહે છે. તેનો કાળ સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા વર્ષ સુધી ધારી રાખે ધારણા ચોવીસ દંડકમાં સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં હોય છે શેષ અસંજ્ઞીના દંડકમાં ન હોય.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પણ ધારણાના પેટામાં સમાય છે. જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાનથી લગોલગ કરેલા સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના નવસો ભવ સુધી દેખે પણ વચમાં અસંજ્ઞીનો ભવ કર્યો હોય તો અસંજ્ઞીનો ભવ

સ્પર્શેંદ્રિયના મુકેલગા : સ્પર્શેંદ્રિયના મુકેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ સમજવું સ્પર્શેંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનંતા છે.

૬. શ્વાસોશ્વાસ દ્વાર.

(૧) શ્વાસોશ્વાસ નિપજાવવાનો કાળ : નારકી આદિ ચોવીસે દંડકમાં શ્વાસોશ્વાસ પર્યાય અસંખ્યાતા સમયે નિપજાવે તે નાનો અંતર્મુહૂર્ત સમજવો.

(૨) શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ : શ્વાસોશ્વાસ જઘન્યમાં જઘન્ય નારકીની અપેક્ષાએ નિરંતર લીએ અને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ પખવાડીએ લીએ તે સ્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવતાની અપેક્ષાએ છે.

નારકીના દંડકમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટો નિરંતર શ્વાસોશ્વાસ લીએ. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને મનુષ્ય પંચેંદ્રિય એ દશ દંડકમાં પ્રમાણરહિત શ્વાસોશ્વાસ લીએ.

અસુરકુમારના દંડકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસુરકુમારો દરેક લવે શ્વાસોશ્વાસ લીએ, શેષ નાગકુમારાદિક ભવનપતિના નવ દંડક અને વાણવ્યંતરનો એક દંડક એ દશ દંડકવાળા જઘન્ય સ્થિતિનાં દેવોનો શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ અસુરકુમારની પેઠે જાણવો. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અસુરકુમારો એક પખવાડીયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નાગકુમારાદિક નવ ભવનપતિ તથા વાણવ્યંતર એ દશ દંડકમાં પૃથક્ મુહૂર્તે શ્વાસોશ્વાસ લીએ. પૃથક્ એટલે અહીં બેથી નવ સુધી લેવા.

જ્યોતિષીના દંડકમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ મુહૂર્તે શ્વાસોશ્વાસ લીએ. વૈમાનીકના દંડકમાં પહેલા બીજા દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવો મુહૂર્ત પૃથક્ત્વે (બે થી નવ મુહૂર્તે) શ્વાસોશ્વાસ

(૨) ચક્ષુ ઇંદ્રિય બંધેલગા—ચક્ષુઇંદ્રિયના બંધેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિય બંધેલગાની જેમ સમજવું.

૨૪ ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવર, બેઇંદ્રિ, તેઇંદ્રિ એ સાત દંડકમાં વર્તમાનકાળે ચક્ષુઇંદ્રિયના બંધેલગા નથી. શેષ ૧૭ દંડકમાં છે. તે પણ અનંતા સમજવા.

ચક્ષુઇંદ્રિય મુકેલગા – ચક્ષુઇંદ્રિયના મુકેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ સમજવું. ચક્ષુઇંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનંતા છે.

(૩) ઘ્રાણેંદ્રિય બંધેલગા–ઘ્રાણેંદ્રિયના બંધેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગાની જેમ સમજવું.

ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવર અને બેઇંદ્રિય એ ૭ દંડકમાં વર્તમાનકાળે ઘ્રાણેંદ્રિયના બંધેલગા નથી. શેષ ૧૮ દંડકમાં છે. તે પણ અનંતા સમજવા.

ઘ્રાણેંદ્રિયના મુકેલગા—ઘ્રાણેંદ્રિયના મુકેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ જાણવું ઘ્રાણેન્દ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનંતા છે.

(૪) રસેંદ્રિયના બંધેલગા : રસેંદ્રિયના બંધેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગાની પેઠે જાણવું.

ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડકમાં વર્તમાનકાળે રસેંદ્રિયના બંધેલગા નથી. શેષ ૧૯ દંડકમાં છે તે પણ અનંતા સમજવા.

રસેંદ્રિય મુકેલગા : રસેંદ્રિયના મુકેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના મુકેલગાની જેમ જાણવું. રસેંદ્રિયના મુકેલગા ચોવીસે દંડકના અનંતા સમજવા.

(૫) સ્પર્શેન્દ્રિય બંધેલગા : સ્પર્શેંદ્રિયના બંધેલગાનું સ્વરૂપ શ્રોતેંદ્રિયના બંધેલગાની પેઠે જાણવું સ્પર્શેંદ્રિયના બંધેલગા વર્તમાનકાળે ચોવીસે દંડકમાં છે તે અનંતા સમજવા.

(૪) **ભાષગકાળ**—ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકવાળા પર્યાપ્તા ભાષગનો કાલ જઘન્ય બે સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટો અંતર્મુહૂર્તનો છે. ભાષા પણે પુદ્ગળને ગ્રહણ કરવાનો કાળ એક સમય અને કાઢવાનો એક સમય મળી જઘન્ય બે સમય સમજવા.

(૫) **અભાષગ કાળ**—ચોવીસે દંડકમાં અભાષગાનો કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટો અનંતોકાળ તે વનસ્પતિ આશ્રયી જાણવો.

(૬) **ભાષાના પ્રકાર**—ભાષા ચાર પ્રકારની છે-(૧) સત્ય ભાષા, (૨) અસત્ય ભાષા, (૩) મિશ્ર ભાષા, (૪) વ્યવહાર ભાષા.

પાંચ સ્થાવરનાં પાંચ દંડકમાં એકે ભાષા નથી કેમકે સ્થાવરને વચનયોગ અને ભાષા પર્યાય નથી. તેમજ સમુર્છિમ મનુષ્યમાં પણ સ્થાવર જેમ સમજવું. ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં એક વ્યવહાર ભાષા છે કેમકે તેઓને વચનયોગ અને ભાષા પ્રર્યાપ્તિ છે. માટે અસંજ્ઞી હોવાથી એક વ્યવહાર વચન છે શેષ સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ચારે ભાષાઓ છે.

૮ મનદ્વાર.

(૧) **મનપર્યાપ્તિ નિપજાવવાનો કાળ**-પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિ, સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેદ્રિય, અને સમુર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય એટલાઓને મનપર્યાપ્તિ નથી માટે તેઓને મનપર્યાપ્તિ નિપજાવવાનો કાળ પણ નથી. શેષ સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં મનપ્રર્યાપ્તિ છે તેનો નિષ્પન્નકાળ અંતર્મુહૂર્ત જાણવો.

(૨) **મનયોગકાળ** - સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં મનયોગનો જઘન્ય કાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટો અંતર્મુહૂર્તનો. પછી અવશ્ય બીજી પ્રર્યાપ્તિ પણે ઉપયોગ પ્રવર્ત્તે શેષ અસંજ્ઞીના દંડકોમાં મનપર્યાપ્તિ નથી.

લીએ અને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ જે જે દેવલોકે જેટલા સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેટલાં તેટલાં પખવાડીયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ.

દાખલા તરીકે પ્રથમ દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે તો તે સ્થિતિવાળા દેવો બે પખવાડિયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ અને મૂકે અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં રહેલા દેવોની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે તેથી તે દેવતાઓ તેત્રીશ પખવાડિયે શ્વાસોશ્વાસ લીએ એમ સર્વ સ્થાનકે સ્થિતિના હિસાબે શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો કાળ જાણી લેવો.

૭ ભાષાદ્વાર.

(૧) ભાષા પર્યાપ્તિ કાળ :– ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડક વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં વર્તતા જીવોને ભાષા પર્યાપ્તિ છે. તે જીવો ભાષા પર્યાપ્તિ અંતર્મુહૂર્તે નીપજાવે. તે અંતર્મુહૂર્ત અસંખ્યાતા સમયનું નાનું સમજવું.

(૨) ભાષગા :– એટલે ભાષા બોલનારા ચોવીસ દંડકમાં પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડક વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં પર્યાપ્તા ભાષા બોલનારા હોય છે.

(૩) અભાષગા :– એટલે ભાષા નહીં બોલનારા. તે ચોવીસે દંડકના અપર્યાપ્તા તથા પાંચ સ્થાવરના પર્યાપ્તા અને મનુષ્યના પર્યાપ્તા તે પણ તેરમેં ગુણઠાણે વર્તતા કેવલી ભગવંતો કેવળ સમુદ્ઘાત કરનારા લેવા કેમકે કેવલસમુદ્ઘાત વખતે તેઓ ભાષા બોલતા નથી કેમકે સમુદ્ઘાત કરવાનો કાળ ફકત આઠ સમયનો અતિસૂક્ષ્મ છે અને ભાષા બોલવાનો કાળ અસંખ્યાતા સમયનો અતિ સ્થૂળ છે માટે કેવળસમુદ્ઘાતમાં વર્તતા કેવળીઓ અભાષગા કહેલ છે. તેમજ ચૌદમાં ગુણઠાણામાં વર્તતા અયોગી કેવળીઓ પણ અભાષગા કહેલ છે. કેમકે ચઉદમે ગુણઠાણે વચનયોગનું રૂંધન થયેલ હોય છે તે અપેક્ષાએ ચઉદમાં ગુણઠાણાવાળાને અભાષગા કહેલા છે.

સાત ધાતુપણે પરિણામને પામેલ જે રસ તેમાંથી જેટલી દ્રવ્યઇંદ્રિયો જોઇએ તેટલા પુદ્ગળો ગ્રહણ કરી તેટલી ઇંદ્રિયપણે પરિણમાવવાની જે શક્તિ વિશેષ તેને ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ કહે છે.

જે વડે શ્વાસોશ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરીને શ્વાસોશ્વાસ પણે પરિણમાવી શ્વાસોશ્વાસ લેવા મૂકવાની શક્તિ વિશેષ ને શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ કહે છે.

ભાષા વર્ગણા યોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યગ્રહી વચનપણે પરિણમાવી અવલંબી મૂકવાની જે શક્તિ વિશેષ તેને ભાષા પર્યાપ્તિ કહે છે.

મનોવર્ગણા યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી તેને મનપણે પરિણમાવી અવલંબી મૂકવાની શકિત વિશેષ તેને મન પર્યાપ્તિ કહે છે.

ઔદારિક શરીરવાલો પહેલી આહાર પર્યાપ્તિ એક સમયમાં અને બાકીની બીજી સર્વે પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અંતર્મુહૂર્તમાં એક પછી એક પૂર્ણ કરે છે.

વૈક્રિય શરીવાલો આહાર પર્યાપ્તિ પહેલે સમયે પૂરી કરે, શરીરપર્યાપ્તિ :– અંતર્મુહૂર્તે પૂરી કરે અને ત્યારબાદ ચાર પર્યાપ્તિઓ એક એક સમયમાં અનુક્રમે એક પછી એક પૂરી કરે છે પણ દેવોને વચન અને મન પર્યાપ્તિ એ બન્ને એકી સાથ પૂરી થાય છે. આહાર, શરીર અને ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા સિવાય કોઇ જીવ મરણ પામે નહિ.

પાંચ સ્થાવર અને સમુર્છિમ મનુષ્યને ચાર પર્યાપ્તિ છે તે છ માંથી ભાષા ને મન એ બે વર્જીને, સમુર્છિમ મનુષ્ય અપર્યાપ્તા થકા મરે છે માટે એને ચાર પર્યાપ્તિ છે, ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં મન વર્જીને પાંચ પર્યાપ્તિ છે સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં છએ પર્યાપ્તિ છે.

(૩) મન ચાર પ્રકારના છે-(૧) સત્ય મન, (૨) અસત્ય મન, (૩) મિશ્ર મન, (૪) વ્યવહાર મન.

પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચપંચેંદ્રિય તથા સંમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને મન પર્યાપ્તિ નથી માટે એકેય જાતનું મન નથી. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ચારે પ્રકારના મનના યોગ છે.

૯ પર્યાપ્તિ દ્વાર.

(१) पर्याप्ति–पुद्गलोपचयजः पुद्गल ग्रहण परिणमन हेतुः शक्ति विशेषः – નામ કર્મના ઉદયથી પુદ્ગલોનું ગ્રહણ અને ચય ઉપચય થાય છે અને વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી તે પુદ્ગલોને પરિણમાવવાની જીવની શક્તિ વિશેષ તેને પર્યાપ્તિ કહે છે.

જીવ એક ગતિમાંથી જઈને બીજી ગતિમાં ઉપજતાં કાર્મણ કાયયોગ વડે યથાયોગ્ય આહાર ગ્રહણ કરે છે ને પછી એ આહાર દ્વારા ચાર પાંચ કે છ વિભાગે જીવ વીર્ય પ્રવૃત્તિ કરે એટલે શક્તિ ફોરવે છે, કેમકે સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિ જીવ સાથેજ આરંભે ને અનુક્રમે પૂરી કરે છે.

પર્યાપ્તિ ૬ છે-(૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ, (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ, (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, (૬) મન પર્યાપ્તિ.

પ્રથમ આહારને ગ્રહણ કરી પરિણમાવી રસખલાદિ જુદા કરવાની શક્તિ વિશેષ તેને આહાર પર્યાપ્તિ કહે છે.

રસપણે પરિણામને પામેલ આહારને રસ, રૂધિર, માંસ, મેદ. અસ્થિ (હાડકાં) મજ્જા, તથા વીર્ય એ સાત ધાતુપણે પરિણમાવીને શરીર નિપજાવવાની શક્તિ વિશેષ તેને બીજી શરીર પર્યાપ્તિ કહે છે.

સંસારી સમુચ્ચય જીવો આશ્રી ચોવીસે દંડકના પર્યાપ્તા સદાકાળ વર્તે છે.

(૫) શાશ્વતા અશાશ્વતા અપર્યાપ્તા: પાંચ સ્થાવર અવિરહીયા છે માટે તેમાં અપર્યાપ્તા હમેશાં લાભે. બાકીના દંડકમાં વિરહ કાળ વખતે અપર્યાપ્તા ન હોય.

(૫) સવીર્ય અવીર્ય: ચોવીસે દંડકમાં લબ્ધિ શક્તિ આશ્રી પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા બંને સવીર્ય છે. શકિતનો ઉપયોગ કરવા આશ્રી ૨૩ દંડકના પર્યાપ્તા સવીર્ય છે અને મનુષ્યમાં ૧૪મા ગુણસ્થાન સિવાય બધા સવીર્ય છે, શકિત ફેરવી ન શકે તે આશ્રી ૨૪ દંડકના અપર્યાપ્ત અવીર્ય છે.

૧૦. કર્મ દ્વાર.

(૧) કર્મોત્પત્તિ: ચોવીસે દંડકમાં આઠ કર્મની ઉત્પત્તિ (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા, (૪) લોભ એ ચાર કષાયોથી યોગના સહચારીપણામાં થાય છે.

(૨) મૂળ પ્રકૃતિબંધ: કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે-(૧) જ્ઞાનાવર્ણીય, (૨) દર્શનાવર્ણીય, (૩) વેદનિય, (૪) મોહનિય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર, (૮) અંતરાય.

મનુષ્ય વર્જીને ત્રેવીસ દંડકમાં આઠેય બાંધે અને જો ૭ બાંધે તો આયુષ્યબંધ વર્જવો કેમકે આયુષ્ય એક ભવમાં એક જ વાર બંધાય છે. મનુષ્યના દંડકમાં ૮-૭-૬-૧ બાંધે. આઠ સાતનો બંધ તો ૨૩ દંડકની પેઠે સમજવો. ૭ કર્મનો બંધ ૧૦મે ગુણઠાણે છે તેમાં આઠમાંથી (૧) મોહનીય (૨) આયુષ્ય એ બે વર્જવા. ૧૧-૧૨-૧૩ એ ત્રણ ગુણઠાણાવાળાને એક સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ છે. ચૌદમે ગુણઠાણે કોઇ કર્મનો બંધ નથી.

(૨) પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાઃ- **स्वयोग्य-सर्वपर्याप्ति,** પૂરી કરે તેને પર્યાપ્તો કહે છે અને **स्वयोग्य** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી ત્યાં સુધી તેને અપર્યાપ્તા કહેવાય છે. પર્યાપ્તાના બે ભેદ છે. એક લબ્ધિપર્યાપ્તો ને બીજો કરણપર્યાપ્તો. **स्वयोग्य** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી પણ કરશે તેને લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને **स्वयोग्य** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી લીધી છે તેને કરણપર્યાપ્ત કહે છે.

અપર્યાપ્તાના પણ બે ભેદ છે-(૧) લબ્ધિ અપર્યાપ્તો ને (૨) કરણ અપર્યાપ્તો. **स्वयोग्य** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરશે જ નહિ તેને લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે અને **स्वयोग्य** સર્વ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી પણ કરશે તેને કરણ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે. પર્યાપ્તા નામકર્મના ઉદયથી લબ્ધિ પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તા નામકર્મના ઉદયથી લબ્ધિ અપર્યાપ્તો પ્રાપ્ત થાય છે પણ કરણ પર્યાપ્તો અને કરણ અપર્યાપ્તો એ બે નામ માત્ર છે. એ કર્મના ઉદયથી કાંઈ જીવને પ્રાપ્ત થતા નથી.

દાખલા તરીકે જેમ દેવતા પર્યાપ્તિ પૂરી કરે જ પણ જ્યાં સુધી પૂરી કરી નથી ત્યાં સુધી તેનું કાંઈક નામ આપવું જ જોઈએ માટે તેને કરણ અપર્યાપ્તા કહે છે અને સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂરી કરી લીધી છે એમ જણાવવાને માટે તેને કરણ પર્યાપ્તા કહે છે ચોવીસે દંડકમાં પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બને છે.

(૩) શાશ્વતા અશાશ્વતા પર્યાપ્તા :- ચોવીસે દંડકમાં શાશ્વતા એટલે સદા સર્વદા કાળે સાસીયા ભાવે હોવા આશ્રી સમજવા તે પણ ઘણા જીવો આશ્રી લેવા અને અશાશ્વતા એટલે સદા સર્વદા કાળે અસાસીયા ભાવે હોવા આશ્રી સમજવા. તે પણ ઘણા જીવો આશ્રી સમજવા.

કરે તે નામ અને ગોત્ર. ૧૪મે ગુણઠાણે કોઈ કર્મની ઉદીરણા કરે નહિ.

(૬) **મૂલ પ્રકૃતિ નિર્જરા** :– મનુષ્ય વર્જીને ૨૩ દંડકમાં આઠ કર્મની નિર્જરા છે. મનુષ્યના દંડકમાં ૮–૭–૪ કર્મની નિર્જરા છે. પેલા ગુણઠાણાથી દસમા ગુણસ્થાન સુધી આઠ કર્મની નિર્જરા. ૧૧મે અને બારમે ગુણસ્થાને મોહનિય કર્મ વર્જીને ૭ કર્મની નિર્જરા હોય ૧૩મે ૧૪મે ગુણઠાણે ૪ કર્મની નિર્જરા તે ૧ વેદનીય ૨ આયુષ્ય ૩ નામ ૪ ગોત્ર એ ૪ની નિર્જરા છે.

(૭) **મૂલ પ્રકૃતિ સત્તા** :– સત્તા એટલે કર્મદળનો જીવ સાથે સંબંધ. જ્યાં સુધી બાંધેલા કર્મના દળ જીવ પ્રદેશથી ખરે નહિ તથા અન્ય બીજી પ્રકૃતિ પણે સંક્રમે નહિ ત્યાં સુધી તેની સત્તા જાણવી. ચોવીસે દંડકમાં સત્તાનું સ્વરૂપ નિર્જરાની પેઠે જાણવું. પણ એટલું વિશેષ કે ૧૧મે ગુણસ્થાને આઠે કર્મની સત્તા છે.

નોંધ :– **બંધ** એટલે શુદ્ધ આત્માની અષ્ટમહાગુણ રૂપ લક્ષ્મીને સર્વ પ્રકારે જે આવરી આચ્છાદી લેનારી અષ્ટકર્મ પ્રકૃતિ રૂપ પુદ્ગલદળોનું જે આત્મ પ્રદેશો સાથે ખીર નીરની પેઠે લોલીભૂત થઈ બંધાવું તેને બંધ કહે છે. તે બંધનું વિશેષ સ્વરૂપ પંચસંગ્રહાદિક ગ્રંથોથી જાણી લેવું.

ઉદય :– એટલે બાંધેલા કર્મોનો અબાધાકાળ પરિપૂર્ણ થઈ રહેવાથી તે કર્મોનો તીવ્ર મંદ ઘાતીઆ અઘાતીઆ કટુ મિષ્ટ ઇત્યાદિક વિપાકરૂપ જે પ્રભાવ આત્માને પ્રત્યક્ષ થાય તેને આત્મા વેદે–ભોગવે અનુભવે તેને ઉદય કહે છે.

ઉદીરણા :– એટલે જે કર્મો હજીસુધી ઉદય અવસ્થા રૂપ ફળ આપવાને સમર્થ નથી પણ ઉદય સન્મુખ થયા છે, ઉદય આવવાને યોગ્ય થયા છે પણ ઉદય આવલિકામાં આવ્યા નથી એવા કર્મોની જીવ પોતાના કરણ વીર્યની વિશેષતાથી આકર્ષી–ખેંચીને ઉદયાવલીમાં લાવી અપ્રાપ્તકાળમાં તે કર્મોને ભોગવે તેને ઉદીરણા કહે છે.

ત્રીજે ગુણઠાણે ૭ કર્મ બાંધે તે આઠમાંથી આયુષ્ય વર્જવો કેમકે ત્રીજા ગુણઠાણાવાળા મિશ્રદૃષ્ટિ જીવો છે મિશ્રદૃષ્ટિનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે ને તે પર્યાપ્તાને જ હોય. આયુષ્યનો બંધ એકલી મિથ્યાદૃષ્ટિમાં અને એકલી સમકિત દૃષ્ટિમાં પડે પણ જ્યાં બંને દૃષ્ટિઓ સાથે હોય એટલે મિશ્ર અવસ્થામાં બંધ ન પડે. વળી મિશ્રગુણસ્થાનના કાળ કરતાં આયુષ્ય બંધ કાળ વધારે છે. તેમજ આઠમાં ગુણસ્થાનથી આગળ આયુષ્યનો બંધ પડે નહિ શેષ ગુણઠાણે આઠ તથા સાત બાંધે.

(૩) **મૂલ પ્રકૃતિ ઉદય** :– મનુષ્ય વર્જિને ૨૩ દંડકમાં આઠ કર્મનો ઉદય છે અને મનુષ્યના દંડકમાં ૮–૭–૪ કર્મનો ઉદય છે તે પેલા ગુણઠાણાથી ૧૦માં ગુણઠાણા સુધી આઠ કર્મનો ઉદય છે. ૧૧–૧૨મે ગુણઠાણે ૭ કર્મનો ઉદય છે તે આઠમાંથી મોહનિય કર્મ વર્જવો. ૧૩મે ૧૪મે ગુણઠાણે ૪ કર્મનો ઉદય છે તે વેદનીય (૨) આયુષ્ય (૩) નામ (૪) ગોત્ર એ ચારનો ઉદય છે.

(૪) **મૂલ પ્રકૃતિ વેદન** :– વેદનનું વિવેચન ઉદયવત્ ચોવીસે દંડકમાં સમજવું. વેદન એટલે આઠ કર્મનું વેદવું–ભોગવવું.

(૫) **મૂલપ્રકૃતિ ઉદીરણા** :– મનુષ્ય વર્જિને ૨૩ દંડકમાં આઠ કર્મની ઉદીરણા છે અને મનુષ્યના દંડકમાં ૮–૭–૬–૫ અને ૨ કર્મની ઉદીરણા કરે છે તે પહેલા ગુણઠાણાથી ૭માં ગુણઠાણા, સુધી આઠ કર્મની ઉદીરણા કરે. અને ૭ની કરે તો આયુષ્ય વર્જીને ૮મે ૯મે ગુણઠાણે આયુષ્ય વર્જિને ૭ની ઉદીરણા કરે અને ૬ની કરે તો મોહની અને આયુષ્ય એ બે વર્જવા. ૧૦મે ગુણઠાણે મોહનીય અને આયુષ્ય એ બે વર્જીને ૭ કર્મની ઉદીરણા કરે અને પાંચની કરે તો (૧) વેદનીય (૨) મોહનીય (૩) આયુષ્ય એ ત્રણ વર્જવી. ૧૧મે ૧૨મે ગુણઠાણે પાંચ કર્મની ઉદીરણા કરે છે (૧) વેદનીય (૨) મોહનીય (૩) આયુષ્ય એ ૩ વર્જવા અને બેની કરે તો નામ ગોત્રની. ૧૩મે ગુણઠાણે બે કર્મની ઉદીરણા

૧૮ આહારક શરીર, ૧૯ આહારકના અંગોપાંગ એ આહારકદ્વિક એમ ૧૯ પ્રકૃતિ વર્જવી. શેષ ૧૦૧નો બંધ છે.

૪ થી ૬ સુધીની ૩ નરકમાં ૧૦૦સો પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૦૧માંથી જિનનામ વર્જવી. ૭મી નરકે ૯૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે પાછળ કહેલી સોમાંથી મનુષ્યાયુવર્જવી. એટલે ૯૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

૧૦ ભવનપતિના ૧૦ દંડક, વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક, અને જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમાં ૧૦૩ પ્રકૃતિનો બંધ છે. તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક ૩ નરકત્રીક ૩ વૈક્રિયદ્વિક આહારકદ્વિકર ૨ સૂક્ષ્મત્રીક ૩ વિગલેન્દ્રિયત્રીક ૩ અને જિનનામ એ ૧૭ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

પૃથ્વી ૧ પાણી ૨ વનસ્પતિ ૩ વિગલેંદ્રિય એ ૬ દંડકમાં ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક નરકત્રીક વૈક્રિયદ્વિક આહારકદ્વિક અને જિનનામ કર્મ એ ૧૧ વર્જવી શેષ ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

તેઉ ૧, વાઉ ૨, એ બે દંડકમાં ૧૦૫ પ્રકૃતિનો બંધ છે. તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી પૃથ્વીના દંડકમાં વર્જવાની ૧૧ લેવી. તેમાં મનુષ્યત્રીક (૧ મનુષ્યગતિ ૨ મનુષ્યાનુપૂર્વિ ૩ મનુષ્યાયુ) અને ઉંચગોત્ર એ ૪ને પૂર્વોક્ત ૧૧માં ભેળવતાં ૧૫ થઈ. તે ૧૫ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૦૫ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ માંથી આહારકદ્વિક અને તીર્થંકર નામકર્મ એ ૩ પ્રકૃતિ વર્જવી શેષ ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે. અને તિર્યંચના અપર્યાપ્તામાં ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ પૃથ્વીવત્ સમજવો.

મનુષ્યના દંડકમાં ૧૨૦ પ્રકૃતિનો બંધ છે અને મનુષ્ય અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત ૧૦૯ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

નિર્જરા :– એટલે કર્મ દળોનું આત્માના પ્રદેશોથી ખરીને દૂર થવું અથવા કર્મરૂપે અભાવ થવુ.

(૯) ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ :– આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેમાં ૫ જ્ઞાનાવરણીયની, ૯ દર્શનાવરણીયની, બે વેદનિયની, ૨૮ મોહનિયની, ૪ આયુષ્યની, ૯૩ નામની, બે ગોત્રની અને ૫ અંતરાયની. એ ૧૪૮ પ્રકૃતિમાંથી બંધ પ્રકૃતિ ૧૨૦ એકસોને વીસ છે તેની વિગત–જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનિયની ૨૬, તેમાં ચારિત્ર મોહની ૨૫ અને મિથ્યાત્વમોહની એક એમ ૨૬ બંધસ્થાને છે, ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય એટલે મોહનિયની ૨૮ માંથી ૨૬ પ્રકૃતિનો બંધ છે કારણ કે સમકિત મોહનિય અને મિશ્રમોહનિય મિથ્યાત્વના પર્યાય રૂપે ફકત ઉદય ભાવમાં છે, બંધસ્થાને નથી. આયુષ્યની ચાર અને નામની ૬૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે (સામાન્ય પણે નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ છે તેમાંથી ૫ શરીરના બંધન અને ૫ સંઘાતન એ ૧૦ પ્રકૃતિ પાંચ શરીર પ્રકૃતિના બંધમાં સમાઈ જાય છે અને વર્ણાદિ ૨૦ પ્રકૃતિઓ વર્ણાદિ ૪ બંધ પ્રકૃતિઓમાં સમાઇ જાય છે એટલે વર્ણાદિ ૧૬ પ્રકૃતિ અને ૫ બંધન ૫ સંઘાતન એ ૧૦ પ્રકૃતિની સાથે ઉમેરતાં ૨૬ થઈ તે ૯૩માંથી ૨૬ બાદ કરતાં શેષ ૬૭ નામ કર્મની બંધ પ્રકૃતિ છે) ગોત્રની ૨, અંતરાયની ૫, કુલ ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિ છે.

નારકીના દંડકમાં રત્નપ્રભાદિક પહેલી ૩ નરકમાં ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી દેવત્રીક (૧. દેવગતિ, ૨. દેવાનુપૂર્વિ, ૩. દેવાયુ) વૈક્રિયદ્વિક (૧. વૈક્રિયશરીર, ૨. વૈક્રિયના અંગોપાંગ) નરક ત્રીક (૧. નરકગતિ, ૨. નરકાનુપૂર્વિ, ૩. નરકાયુ) સૂક્ષ્મત્રીક (૧. સૂક્ષ્મનામ, ૨. અપર્યાપ્તનામ, ૩. સાધારણનામ) ૧૨ એકેંદ્રિય જાતિ, ૧૩ સ્થાવર નામ, ૧૪ આતાપનામ, ૧૫ બેઇંદ્રિય જાતિ, ૧૬ તેઇંદ્રિય જાતિ, ૧૭ ચઉરિંદ્રિય જાતિ એ વિગલેન્દ્રિયત્રીક

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૭૨ પ્રકૃતિનો બંધ છે કેમકે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો એકાંત સમકિત દૃષ્ટિ છે તે દેવોને ૧ ચોથું ગુણઠાણું છે તેથી દેવગતિમાં ઓઘે ૪ થે ગુણઠાણે અને અનુત્તર વિમાનમાં ૭૨ પ્રકૃતિનો બંધ છે તેમાં ૪ થે ગુણઠાણે જે ૭૭ બંધ પ્રકૃતિ છે તેમાંથી દેવત્રીક તથા વૈક્રિયદ્વિક એ ૫ પ્રકૃતિ દેવગતિ બંધ પ્રાયોગ્ય છે તે દેવગતિમાં વર્તતા જીવો ન બાંધે માટે ૭૭ માંથી પાંચ વર્જિ શેષ ૭૨ પ્રકૃતિનો અનુત્તર વિમાનમાં દેવોને બંધ છે.

(૯) **ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદય :-** બંધ પ્રકૃતિ ૧૨૦માં સમકિત મોહનિય તથા મિશ્રમોહનિય એ બે પ્રકૃતિઓ મેળવીએ એટલે ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિ થાય છે. (દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિમાંથી એક મિથ્યાત્વ મોહનિયનો બંધ છે પણ પાછલી બે પ્રકૃતિનો બંધ નથી પરંતુ ઉદય તો થાય છે માટે બંધમાં ન લેતાં ઉદયમાં લીધી છે).

નારકીના દંડકમાં સાતે નરકમાં ઉદયપ્રકૃતિ ૧૨૨માંથી ૮૦નો ઉદય છે. તે ૫ જ્ઞાનાવર્ણીય, ૯ દર્શનાવર્ણીયની, ૨ વેદનીય, ૨૬ મોહનિયની, તે ૨૮માંથી ૧ સ્ત્રી વેદ, ૨ પુરુષ વેદ એ બે પ્રકૃતિનો નારકીને બંધ છે પણ ઉદય નથી વેદ ત્રણમાંથી નરકના દંડકમાં ૧ નપુંસક વેદનો ઉદય છે માટે બે વેદનો ઉદય વર્જ્યો છે શેષ ૨૬ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, આયુષ્યની ૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે નર્કાયુનો શેષ ૩ આયુનો ઉદય નથી. ૧ મનુષ્યાયુ ૨ તિર્યંગાયુ એ બેનો બંધ છે અને નર્કાયુ દેવાયુ એ બે આયુનો બંધ ગતિ સ્વભાવે જ નથી માટે નર્કના દંડકમાં એક નર્કાયુનો જ ઉદય છે અને નામ કર્મની ૬૭ બંધ પ્રકૃતિમાંથી ૩૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે બે નર્કદ્વિક ૩ પંચેંદ્રિયની જાતિ ૪ ત્રશનામ, ૫ બાદરનામ, ૬ પર્યાપ્તનામ, ૭ પ્રત્યેકનામ, ૮ દુર્ભાગ્યનામ ૯ દુસ્વરનામ, ૧૦ અનાદેયનામ, ૧૧ અયશોકીર્તિનામ, ૧૨ હુંડસંઠાણ, ૧૪ વૈક્રિયદ્વિક, ૧૫ ઉપઘાતનામ, ૧૬, પરાઘાતનામ, ૧૭ ઉશ્વાસનામ, ૧૮ અશુભવિહાયોગતિ અને નામની ૧૨ ધ્રુવોદયી તે ૧ તૈજસ શરીર ૨ કાર્મણ શરીર ૩ અગુરુ-

વૈમાનિકના દંડકમાં પહેલા બીજા દેવલોકમાં ૧૦૪ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૧૦૩ તો ભવનપતિના દંડકની લેવી તેમાં જિનનામ ભેળવતાં ૧૦૪ પ્રકૃતિનો બંધ છે. ત્રીજાથી આઠમાં સુધીના ૬ દેવલોકમાં નરકના દંડકની પેઠે ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ છે, નવમાં દેવલોકથી નવગ્રૈવેયક સુધીમાં ૯૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે. તે ૧૨૦માંથી ૧૯ પ્રકૃતિ રત્નપ્રભામાં વર્જેલી લેવી તેમાં ૧ ઉદ્યોતનામ તથા તિર્યંચત્રીક (તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાનુપૂર્વિ, તિર્યંચાયુ) એ ૪ ભેળવતાં ૨૩ પ્રકૃતિ વર્જવી, શેષ ૯૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

નવમાં દેવલોકથી ઉપરનાં તમામ દેવોને ઉદ્યોત નામ કર્મનો બંધ નથી કેમકે ઉદ્યોત નામનો બંધ તિર્યંગતિ પ્રાયોગ્ય છે માટે વર્જેલ છે.

ચોથે ગુણઠાણે ઓઘથી (એકંદર સમુચ્ચયથી) ૭૭ પ્રકૃતિનો બંધ છે તે ૫ જ્ઞાનાવર્ણીય, ૬ દર્શનાવર્ણીયની (તે ૯માંથી નિદ્રાનિદ્રા ૨ પ્રચલાપ્રચલા ૩ થિણદ્ધિનિદ્રા એ ૩ વર્જી શેષ ૬નો બંધ છે) વેદનીયની ૨ મોહનીયની ૧૯ (તે ૨૬ બંધ પ્રકૃતિમાંથી અનંતાનુંબંધીની ચોકડી મિથ્યાત્વ મોહનીય સ્ત્રી વેદ અને નપુંસક વેદ એ ૭ વર્જવી શેષ ૧૯ નો બંધ છે) આયુષ્યની ૨ (દેવાયુ અને મનુષ્યાયુ) નામની ૩૭ (ઔદારિકદ્વિક તે ૧ ઔદારીક શરીર ૨ ઔદારિકના અંગોપાંગ ૪ વૈક્રિયદ્વિક ૫ તૈજસશરીર ૬ કાર્મણશરીર ૧૦ વર્ણચતુષ્ક તે ૧ વર્ણ ૨ ગંધ ૩ રસ ૪ સ્પર્શ ૧૧ પ્રથમ સંઘયણ ૧૨ પ્રથમ સંસ્થાન ૧૩ પંચેંદ્રિયજાતિ ૧૫ મનુષ્યદ્વિક ૧૭ દેવદ્વિક ૧૮ શુભવિહાયગતિ ૧૯ અગુરુલઘુનામ ૨૦ નિર્માણ નામ ૨૧ ઉપઘાતનામ ૨૨ પરાઘાતનામ ૨૩ ઉશ્વાસનામ ૨૪ તીર્થંકરનામ ૩૪ ત્રસદશક તે ૧ ત્રસનામ ૨ બાદરનામ ૩ પર્યાપ્તનામ ૪ પ્રત્યેકનામ ૫ સ્થિરનામ ૬ શુભનામ ૭ સૌભાગ્ય નામ ૮ સુસ્વરનામ ૯ આદેયનામ ૧૦ યશોકિર્તિનામ ૩૫ અસ્થિરનામ ૩૬ અશુભનામ ૩૭ અયશોકીર્તિનામ એમ ૩૭ નામની) અને ગોત્રની ૧ તે ઉંચગોત્ર, અંતરાયની ૫ એમ એ ૭૭ પ્રકૃતિનો ઓઘે એટલે ૪ ગતિના જીવોને ચોથે ગુણઠાણે બંધ છે.

વિહાયોગતિ ૨૨ ઉદ્યોતનામ એ ૨૨ માં ૧૨ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ ભેળ- વતાં ૩૪ નામ કર્મની) અને ગોત્ર કર્મની ૨ તથા અંતરાયની ૫ એમ ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૩૭ પ્રકૃતિનો ઉદય વર્જ્યો કેમકે ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૧૨૨માંથી બાદ કરતાં શેષ રહેલી ૩૭ નો ઉદય વર્જ્યો.

દેવગતિને સ્વભાવે જ ૧ દુસ્વર નામ અને ૨ અશુભવિહાયો- ગતિ એ બે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય.

પિશાચાદિ તથા કિલ્વિષિ આદિ દેવોને અયશોકીર્તિનો ઉદય છે માટે દેવગતિમાં અયશોકીર્તિનો ઉદય ગ્રહણ કરેલ છે તેમજ દેવ- તાઓ ઉત્તરવૈક્રિય કરે છે ત્યારે ઉદ્યોત કરી શકે છે એ અપેક્ષાએ દેવોને ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે માટે ઉદ્યોતનામનો ઉદય દેવગતિમાં ગ્રહણ કરેલ છે. અન્યથા ઉદ્યોતનામનો ઉદય નથી, ઉદ્યોતનામનો ઉદયતો તિર્યંગતિ પ્રાયોગ્ય છે તે આગળ કહેવામાં આવશે.

પૃથ્વીકાયના દંડકમાં ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૪ (તે ૨૮માંથી ૧ સમકિત મોહનીય, ૨. મિશ્ર- મોહનીય, ૩ સ્ત્રી વેદ, ૪. પુરુષ વેદ એ ૪ વર્જી શેષ ૨૪) આયુષ્યની ૧ તિર્યગાયુ, નામની ૬૭માંથી ૩૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી ૧૩ એકેંદ્રિયની જાતિ ૧૪ ઔદારીક શરીર ૧૫ ઉપઘાતનામ ૧૬ પરાઘાતનામ ૧૮ તિર્યંચદ્વિક ૧૯ સ્થાવરનામ ૨૦ સૂક્ષ્મનામ ૨૧ બાદરનામ ૨૨ પર્યાપ્તનામ ૨૩ અપર્યાપ્તનામ ૨૪ પ્રત્યેકનામ ૨૫ દુર્ભાગ્યનામ ૨૬ અનાદેયનામ ૨૭ યશોકીર્તિ- નામ ૨૮ અયશોકીર્તિનામ ૨૯ હુંડસંઠાણ ૩૦ છેવટ્ઠુ સંઘયણ ૩૧ ઉશ્વાસનામ ૩૨ આતાપનામ ૩૩ ઉદ્યોતનામ એ ૩૩ નામની) ૨ ગોત્રની અને ૫ અંતરાયની એમ ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

લઘુનામ ૪ સ્થિરનામ ૫ અસ્થિરનામ ૬ શુભનામ ૭ અશુભનામ ૧૧ વર્ણચતુષ્ક ૧૨ નિર્માણનામ એ ૧૨ ધ્રુવોદયી ભેળવતા ૩૦ નામકર્મની ઉદય પ્રકૃતિ અને ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ સર્વે મળીને ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય નારકીના દંડકમાં છે.) શેષ ૪૨ વર્જિ તે નામ નીચે પ્રમાણે છે જાતિચતુષ્કને ૧ એકેંદ્રિયની જાતિ ૨ બેઇન્દ્રિયની જાતિ ૩ તેઇંદ્રિયની જાતિ ૪ ચઉરિંદ્રિયની જાતિ સંઘયણષટ્કતે ૧ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, ૨ ઋષભનારાચસંઘયણ, ૩ નારાચસંઘયણ, ૪ અર્ધનારાચસંઘયણ, ૫ કિલકુસંઘયણ, ૬ છેવટ્ઠુસંઘયણ. સંઠાણ, પાંચ પહેલા, દેવત્રીક, મનુષ્યત્રીક, તિર્યંચત્રીક, ઔદારીકદ્વિક, આહારકદ્વિક, શુભવિહાયોગતિ, સુસ્વરનામ, યશોકીર્તિનામ, સુભગનામ, આદેયનામ. સૂક્ષ્મત્રીક, સ્થાવરનામ, આતાપનામ, ઉદ્યોતનામ, જિનનામ, અને વેદયુગલ, એમ એ ૪૨ પ્રકૃતિનો ઉદય નારકના દંડકમાં નથી.)

દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક, વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક, જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમાં ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનિયની ૨, મોહનીયની ૨૭ (તે ૨૮માંથી નપુંસક વેદ વર્જવો દેવગતિમાં નપુંસક વેદનો બંધ છે પણ ઉદય નથી) આયુષ્યની એક (તે દેવાયુનો ઉદય છે દેવગતિમાં મનુષ્યાયુ અને તિર્યંગાયુનો બંધ છે અને ગતિસ્વભાવે દેવાયુ તથા નરકાયુનો બંધ નથી માટે ત્રણ આયુનો ઉદય વર્જવો કેમકે આયુષ્ય કર્મની ચારે પ્રકૃતિ ઉદય વિરોધીની છે તેથી તેને દંડકમાં અથવા તે તે ગતિમાં તેના જ આયુનો ઉદય લેવો બાકીના આયુનો ઉદય ન લેવો એમ સર્વત્ર ભાવના કરવી) નામની ૬૭ માંથી ૩૪ લેવી (તે ૨ દેવદ્વિક ૩ પંચેંદ્રિયની જાતિ ૪ ત્રસનામ ૫ બાદરનામ ૬ પર્યાપ્તનામ ૭ પ્રત્યેકનામ ૮ સૌભાગ્યનામ ૯ દુર્ભાગ્યનામ ૧૦ સુસ્વરનામ ૧૧ દુસ્વરનામ ૧૨ આદેયનામ ૧૩ અનાદેયનામ ૧૪ યશોકીર્તિનામ ૧૫ અયશોકીર્તિનામ ૧૬ ઉપઘાતનામ ૧૭ પરાઘાતનામ ૧૮ ઉશ્વાસનામ ૨૦ વૈક્રિયદ્વિક ૨૧ શુભ-

૭૯ના ઉદયે એક ઉંચગોત્ર વર્જવો અને ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય તો ૭૯માંથી યશોકીર્તિનામ વર્જવો કેમકે વાયુને ઉંચગોત્ર, આતાપ, ઉદ્યોત અને યશોકીર્તિ પણ વર્જેલ છે.

વનસ્પતિના દંડકમાં ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે પૃથ્વીના દંડકમાં ૮૧ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેલ છે તેમાંથી એક આતાપનામ બાદ કરતાં ૮૦ પ્રકૃતિ રહે તેમાં એક સાધારણ નામ ઉમેરતાં એકયાસી પ્રકૃતિનો ઉદય વનસ્પતિના દંડકમાં છે, વનસ્પતિમાં કેટલીક ઔષધીઓ પ્રકાશ કરે છે તેથી વનસ્પતિમાં ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે.

બેઇંદ્રિયના દંડકમાં ૮૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૪ પૃથ્વીવત્, આયુષ્યની ૧, (તે તિર્યંગાયુ), નામની ૩૫ (તે ૧૨ તો ધ્રુવોદયીલેવી ૧૪ તિર્યંચદ્વિક ૧૫ બેઇંદ્રિયની જાતિ ૧૭ ઔદારિકદ્વિક ૧૮ છેવટુસંઘયણ ૧૯ હુંડસંઠાણ ૨૦ ત્રશનામ ૨૧ બાદરનામ ૨૨ પર્યાપ્તનામ ૨૩ પ્રત્યેકનામ ૨૪ ઉપઘાતનામ ૨૫ પરાઘાતનામ ૨૬ અપર્યાપ્તનામ ૨૭ દુર્ભાગ્યનામ ૨૮ અનાદેયનામ ૨૯ યશોકીર્તિનામ ૩૦ અયશોકીર્તિનામ ૩૧ ઉશ્વાસનામ ૩૨ ઉદ્યોતનામ ૩૩ સુશ્વરનામ ૩૪ દુસ્વરનામ ૩૫ અશુભવિહાયોગતિ એ ૩૫ નામની), ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય બેઇંદ્રિયના દંડકમાં છે.

એમ જ તેઇંદ્રિય ચઉરિંદ્રિયમાં પણ બેઇંદ્રિયવત્ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે ફકત જાતિમાં પોતપોતાની જાતિ લેવી ખદ્યોતાદિકના ઉડવાથી ઉદ્યોત થાય છે માટે વિગલેંદ્રિયમાં પણ ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે.

તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૧૦૨ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯; વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૮, આયુષ્ય ૧ તિર્યંચાયુ, નામની ૫૦ (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી લેવી

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં એક નપુંસક વેદનો ઉદય છે શેષ બે વેદનો ઉદય નથી માટે વર્જ્યા અને સમકિત મોહનીયનો ઉદય ચોથાથી તે ૭માં ગુણઠાણા સુધી છે અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે છે તેથી એ બે પ્રકૃતિનો ઉદય ઉપરોકત આઠ દંડકમાં ન હોય.

પાંચ સ્થાવરમાં ૧ પેલુ ગુણઠાણું છે અને ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં પેલા બે ગુણઠાણા છે એટલે પેલા બે ગુણઠાણે ઉપરોકત પ્રકૃતિનો ઉદય નથી માટે એ ૮ દંડકમાં એ બે પ્રકૃતિનો પણ ઉદય વર્જ્યો.

અપકાયના દંડકમાં ૧૨૨ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે પૃથ્વીકાયના દંડકમાં કહેલ ૮૧ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૧ ઉદ્યોતનામ ૨ આતાપનામ એ બે બાદ કરતાં શેષ ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય અપકાયના દંડકમાં છે.

તેઉકાયના દંડકમાં અપકાયની પેઠે ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તેઉને આતાપ નામનો ઉદય નથી કેમકે અગ્નિમાં જે ઉષ્ણ સ્પર્શ રહેલ છે તેનો અનુભવ અગ્નિની નજીક જતાં થાય છે પણ સૂર્યની જેમ દૂરથી અનુભવ થતો નથી માટે તેઉના જીવોને આતાપનામનો ઉદય નથી. તેમ વળી ઉદ્યોતનામનો પણ ઉદય નથી. કેમકે જેનો સ્પર્શ શીત હોય અને પ્રકાશ કરે તેને ઉદ્યોત નામ કહે છે ચંદ્રપ્રભાવત્ અને અગ્નિને તો ઉષ્ણ સ્પર્શ છે માટે ઉદ્યોતનામ પણ નથી.

તેઉમાં ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૭૯ના ઉદયમાંથી ઉંચગોત્ર વર્જ્યો કેમકે તેઉ વાયુમાં ઉંચગોત્ર ઉવેલ્યા એટલે સત્તામાંથી ટાળ્યા પછી બીજી ગતિમાં જ્યાં સુધી ઉંચગોત્ર ન બાંધે ત્યાં સુધી તે જીવોને ઉંચગોત્રનો ઉદય ન હોય, ઘણેભાગે તેઉ વાયુમાં નીચગોત્રનો જ ઉદય છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૭૯ તો અપકાયવત્ તેમાં એક વૈક્રિયશરીર મેળવતાં ૮૦નો ઉદય છે. અને

અનુત્તર વિમાનમાં ૭૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૬ (તે ૯માંથી ઉપરની નિદ્રા ત્રણનો ઉદય વર્જ્યો). મોહનીયની ૨૦ (તે ૨૮માંથી અનંતાનુંબંધીની ચોકડી, મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, સ્રી વેદ, નપુંસક વેદ, એ ૮નો ઉદય વર્જ્યો શેષ ૨૦ પ્રકૃતિનો ઉદય છે), વેદનીયની ૨, આયુષ્યની એક (તે દેવાયુ) નામની ૩૦ (તે ૧૨ ધ્રુવોદયી લેવી ૧૩ પંચેન્દ્રિયજાતિ ૧૪ સમચઉરંસસંઠાણ ૧૬ દેવદ્વિક ૧૮ વૈક્રિયદ્વિક ૧૯ ત્રસનામ ૨૦ બાદરનામ ૨૧ પર્યાપ્તનામ ૨૨ પ્રત્યેકનામ ૨૩ સુસ્વરનામ ૨૪ સૌભાગ્યનામ ૨૫ યશોકીર્તિનામ ૨૬ આદેયનામ ૨૭ ઉશ્વાસનામ ૨૮ ઉપઘાતનામ ૨૯ પરાઘાતનામ ૩૦ શુભ વિહાયોગતિ એ નામની ત્રીસ પ્રકૃતિનો ઉદય છે), ગોત્રકર્મની એક (ઉંચ ગોત્રની), અંતરાયની ૫ એમ ૭૦ પ્રકૃતિનો ઉદય અનુત્તરવાસીયોને છે.

ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદીરણા – ઉદીરણાનું વિવેચન ઉદયદ્વાર પ્રમાણે જાણવું કેમકે જે જે દંડકમાં જેટલી જેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તેજ પ્રકૃતિની ઉદીરણા થાય પણ અન્ય પ્રકૃતિની ઉદીરણા થઇ શકે નહી માટે ઉદય પ્રમાણે વિસ્તાર જાણવો.

ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તા :- આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેના નામ જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫. (તે ૧ મતિજ્ઞાનાવર્ણીય ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવર્ણીય ૩ અવધીજ્ઞાનાવર્ણીય ૪ મનપર્યવજ્ઞાનાવર્ણીય ૫ કેવળજ્ઞાનાવર્ણીય.) દર્શનાવર્ણીયની ૯ (તે ૧ ચક્ષુદર્શનાવર્ણીય ૨ ૨ અચક્ષુદર્શનાવર્ણીય ૩ અવધિદર્શનાવર્ણીય ૪ કેવલદર્શનાવર્ણીય ૫ નિદ્રા ૬ નિદ્રાનિદ્રા ૭ પ્રચલા ૮ પ્રચલાપ્રચલા ૯ થિણુદ્ધિનિદ્રા), વેદનીયની ૨ (તે ૧ સાતાવેદનીય ૨ અસાતાવેદનીય), મોહનીયની ૨૮ (તે ૧ સમ્યક્ત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ મિથ્યાત્વમોહનીય ૪ અનંતાનુબંધી ક્રોધ ૫ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ ૬ પ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ ૭ સંજ્વલન ક્રોધ ૮ અનંતાનુબંધીમાન ૯ અપ્રત્યાખ્યાનમાન ૧૦

૧૪ તિર્યંચદ્વિક ૧૫ પંચેંદ્રિય જાતિ ૧૬ ત્રશનામ ૧૭ બાદરનામ ૧૮ પર્યાપ્તનામ ૧૯ અપર્યાપ્તનામ ૨૦ પ્રત્યેકનામ ૨૧ સુભગનામ ૨૨ દુર્ભગનામ ૨૩ સુસ્વરનામ ૨૪ દુસ્વરનામ ૨૫ આદેયનામ ૨૬ અનાદેયનામ ૨૭ યશોકીર્તિનામ ૨૮ અયશોકીર્તિનામ ૩૦ ઔદારીકદ્વિક ૩૬ સંઘયણષટ્ક ૪૨ સંઠાણષટ્કે ૪૪ વૈક્રિયદ્વિક ૪૬ વિહાયોગતિદ્વિક ૪૭ શ્વાસોશ્વાસ ૪૮ ઉપઘાતનામ ૪૯ પરાઘાતનામ ૫૦ ઉદ્યોતનામ), ગોત્રની ૨ અંતરાયની ૫ એમ ૧૦૨ પ્રકૃતિનો ઉદય તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં છે.

તિર્યંચને વૈક્રિયરૂપ બનાવતાં ઉદ્યોત થાય તેથી તિર્યંચના દંડકમાં ઉદ્યોત નામનો ઉદય છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૧૦૨ તો તિર્યંચના દંડકની લેવી તેમાં વળી આહારકદ્વિક અને જિનનામ એ ત્રણ ભેળવતાં ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય મનુષ્યના દંડકમાં છે.

વૈમાનિકના દંડકમાં ઓઘે તથા પહેલા બીજા દેવલોકમાં ભવનપતિવત્ ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય છે. ત્રીજાથી બારમા દેવલોક સુધીમાં ૮૪ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૮૫માંથી સ્ત્રી વેદનો ઉદય વર્જ્યો કેમકે ત્રીજા દેવલોકથી માંડીને ઉપરના દેવલોકોમાં દેવીઓનું ઉપજવું નથી માટે ત્યાં સ્ત્રી વેદનો ઉદય વર્જ્યો છે.

નવગ્રૈવેયકમાં ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઓઘે ૮૫ ના ઉદયમાંથી ૧ સ્ત્રી વેદ ૨ ઉદ્યોતનામ એ બે વર્જી શેષ ૮૩ પ્રકૃતિનો ઉદય છે. ઉદ્યોતનામકર્મનો ઉદય દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય કરતી વખતે હોય છે અને નવગ્રૈવેયકના દેવો ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ કરતા નથી કેમકે ગ્રૈવેયકમાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાતનો અભાવ છે. (સાક્ષીસૂત્ર પન્નવણા પદ ૩૬માંની) એ ન્યાયથી ઉદ્યોતનામનો ઉદય સંભવતો નથી, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

શીતસ્પર્શ ૬૭ ઉષ્ણસ્પર્શ ૬૮ સ્નિગ્ધસ્પર્શ ૬૯ રૂક્ષસ્પર્શ ૭૦ નરકાનુપૂર્વી ૭૧ તિર્યગાનુપૂર્વી ૭૨ મનુષ્યાનુપૂર્વી ૭૩ દેવાનુપૂર્વી ૭૪ શુભવિહાયોગતિ ૭૫ અશુભવિહાયોગતિ ૭૬ પરાઘાતનામ ૭૭ ઉશ્વાસનામ ૭૮ આતાપનામ ૭૯ ઉદ્યોતનામ ૮૦ અગુરુલઘુનામ ૮૧ તીર્થંકરનામ ૮૨ નિર્માણનામ ૮૩ ઉપઘાતનામ ૮૪ ત્રસનામ ૮૫ બાદરનામ ૮૬ પર્યાપ્તનામ ૮૭ પ્રત્યેકનામ ૮૮ સ્થિરનામ ૮૯ શુભનામ ૯૦ સૌભાગ્યનામ ૮૧ સુસ્વરનામ ૯૨ આદેયનામ ૯૩ યશઃકીર્તિનામ ૯૪ સ્થાવરનામ ૯૫ સૂક્ષ્મનામ ૯૬ અપર્યાપ્તનામ ૯૭ સાધારણનામ ૯૮ અસ્થિરનામ ૯૯ અશુભનામ ૧૦૦ દુર્ભગનામ ૧૦૧ દુઃસ્વરનામ ૧૦૨ અનાદેયનામ ૧૦૩ અયશોકીર્તિનામકર્મ) તેમાં બંધન નામકર્મની ૧૫ પ્રકૃતિનો સમાવેશ ફક્ત પાંચ બંધનમાં કરવાથી નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ થાય છે, ગોત્રની ૨ (તે ૧ ઉચ્ચૈર્ગોત્ર ૨ નીચૈર્ગોત્ર), અંતરાયની ૫ (તે ૧ દાનાંતરાય લાભાંતરાય ૩ ભોગાંતરાય ૪ ઉપભોગાંતરાય ૫ વીર્યાંતરાય) એમ ૮ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિ જાણવી.

પ્રથમ નરકના દંડકમાં ઓઘે તથા પહેલી ત્રણ નરકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૮, નામની ૯૩, ગોત્રની ૨, અંતરાયની ૫, એ પ્રમાણે ૧૪૮ ની સત્તા છે. એમ સર્વે દંડકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે. સર્વે દંડકમાં બંધ અને ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિઓ વિચિત્ર પ્રકારે સંભવે છે પણ કર્મદળનું જીવ પ્રદેશ સાથે રહેવું એ આશ્રયી દરેક દંડકમાં ૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તા છે.

(૧૧) **ધ્રુવબંધી ઉત્તર પ્રકૃતિઃ**– એકસોવીસ બંધ પ્રકૃતિમાંથી ધ્રુવબંધીની ૪૭ પ્રકૃતિ છે તેમાં પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિનો વિરોધ આવતો નથી. વિચ્છેદ કે ઉપશમ ન થાય ત્યાં સુધી નિરંતર બંધાય છે. તેના નામઃ–જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, મોહનીયની ૧૯, (તે અનંતાનુબંધાદિક ૧૬ કષાય ૧૭ મિથ્યાત્વ મોહનીય

પ્રત્યાખ્યાનમાન ૧૧ સંજ્વલનમાન ૧૨ અનંતાનુબંધી માયા ૧૩ અપ્રત્યાખ્યાનમાયા ૧૪ પ્રત્યાખ્યાનમાયા ૧૫ સંજ્વલનમાયા ૧૬ અનંતાનુબંધીલોભ ૧૭ અપ્રત્યાખ્યાનલોભ ૧૮ પ્રત્યાખ્યાનલોભ ૧૯ સંજ્વલનોલોભ ૨૦ હાસ્ય ૨૧ રતિ અને ૨૨ અરતિ ૨૩ શોક ૨૪ ભય ૨૫ જુગુપ્સા ૨૬ પુરુષવેદ ૨૭ સ્ત્રીવેદ ૨૮ નપુંસકવેદ), આયુષ્યની ૪ (તે ૧ દેવાયુ ૨ મનુષ્યાયુ ૩ તિર્યંગાયુ ૪ નરકાયુ), નામની ૧૦૩ (તે ૧ નરકગતિનામકર્મ ૨ તિર્યંગતિ ૩ મનુષ્યગતિ ૪ દેવગતિ ૫ એકેંદ્રિયજાતિ ૬ બેઇંદ્રિયજાતિ ૭ તેઇંદ્રિયજાતિ ૮ ચઉરિંદ્રિયજાતિ ૯ પંચેન્દ્રિયજાતિ ૧૦ ઔદારિકશરીર ૧૧ વૈક્રિયશરીર ૧૨ આહારકશરીર ૧૩ તૈજસશરીર ૧૪ કાર્મણશરીર ૧૫ ઔદારિક અંગોપાંગ ૧૬ વૈક્રિય અંગોપાંગ ૧૭ આહારકઅંગોપાંગ ૧૮ ઔદારિક ઔદારિક બંધન ૧૯ ઔદારિક તૈજસ બંધન ૨૦ ઔદારિક કાર્મણ બંધન ૨૧ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન ૨૨ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન ૨૩ વૈક્રિય તૈજસ બંધન ૨૪ વૈક્રિય કાર્મણ બંધન ૨૫ વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બંધન ૨૬ આહારક આહારક બંધન ૨૭ આહારક તૈજસ બંધન ૨૮ આહારક કાર્મણબંધન ૨૯ આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન ૩૦ તૈજસ તૈજસ બંધન ૩૧ તૈજસ કાર્મણ બંધન ૩૨ કાર્મણ કાર્મણ બંધન ૩૩ ઔદારિક સંઘાતન ૩૪ વૈક્રિય સંઘાતન ૩૫ આહારક સંઘાતન ૩૬ તૈજસ સંઘાતન ૩૭ કાર્મણ સંઘાતન ૩૮ વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ ૩૯ ઋષભનારાચસંઘયણ ૪૦ નારાચસંઘયણ ૪૧ અર્ધ નારાચસંઘયણ ૪૨ કીલિકા સંઘયણ ૪૩ છેવટ્ઠુ સંઘયણ ૪૪ સમચઉરંસ સંઠાણ ૪૫ ન્યગ્રોધસંઠાણ ૪૬ સાદિ સંઠાણ ૪૭ વામન સંઠાણ ૪૮ કુબ્જ સંઠાણ ૪૯ હુંડ સંઠાણ ૫૦ કૃષ્ણવર્ણ ૫૧ નીલવર્ણ ૫૨ લોહિતવર્ણ ૫૩ હારિદ્રવર્ણ ૫૪ શ્વેતવર્ણ ૫૫ સુરભિગંધ ૫૬ દુરભિગંધ ૫૭ તિક્તરસ ૫૮ કટુરસ ૫૯ કષાયરસ ૬૦ આમ્લરસ ૬૧ મધુરરસ ૬૨ કર્કશસ્પર્શ ૬૩ મૃદુસ્પર્શ ૬૪ ગુરુસ્પર્શ ૬૫ લઘુસ્પર્શ

બંધીની ૫૬ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૩ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૫૬ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે.

પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ અને ત્રણવિગલેંદ્રિય એ ૬ દંડકમાં અધ્રુવબંધીની ૬૨ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૯ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૬૨ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે.

તેઉ વાયુ એ બે દંડકમાં અધ્રુવબંધીની ૫૮ પ્રકૃતિ છે તે ૧૦૫ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૫૮ પ્રકૃતિઅ ધ્રુવબંધીની છે. તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં અધ્રુવબંધીની ૭૦ પ્રકૃતિ છે તે ૧૧૭ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની વર્જિ શેષ ૭૦ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. તિર્યંચના અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત્ ૬૨ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ૭૩ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે તે ૧૨૦ બંધ પ્રકૃતિમાંથી ૪૭ ધ્રુવ બંધીની વર્જી શેષ ૭૩ અધ્રુવબંધની પ્રકૃતિ છે. મનુષ્ય અપર્યાપ્તામાં પૃથ્વીવત્ ૬૨ અધ્રુવ બંધની પ્રકૃતિ છે. વૈમાનિકના દંડકમાં એકંદર તથા પહેલા બે દેવલોકમાં ૫૭ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે તે ૫૬ ભવનપતિવત્ તેમાં જિન નામ ઉમેરતાં ૫૭ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. ત્રીજા દેવલોકથી આઠમાં દેવલોક સુધી રત્નપ્રભાવત અધ્રુવબંધીની ૫૪ પ્રકૃતિ છે. નવમાં દેવલોકથી તે નવગ્રૈવેયક સુધીમાં અધ્રુવબંધીની ૫૦ પ્રકૃતિ છે. તે બંધ પ્રકૃતિ ૯૭માંથી ૪૭ ધ્રવબંધીની વર્જવી શેષ ૫૦ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં અધ્રુવબંધીની ૩૩ પ્રકૃતિ છે તે બંધ પ્રકૃતિ ૭૨માંથી ૩૯ ધ્રુવબંધીની વર્જવી શેષ ૩૩ અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિ છે.

(૧૩) ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ–એકસોને બાવીસ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ધ્રુવોદયી સત્યાવીસ પ્રકૃતિ છે તેના નામ જ્ઞાનાવર્ણિયની ૫, દર્શનાવર્ણિયની ૪, (તે ચાર દર્શન લેવા), મોહનીયની ૧ (તે મિથ્યાત્વ

ભય ૧૯ દુગંછા), નામની ૯ (તે ૪ વર્ણ ચતુષ્ક ૫ તૈજસ શરીર ૬ કાર્માણ શરીર ૭ અગુરુલઘુનામ ૮ નિર્માણનામ ૯ ઉપઘાતનામ) અને અંતરાયની ૫ એ પ્રમાણે ૪૭ ધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ જાણવી.

ચોવીસે દંડકમાં દરેક દંડકે ૪૭ ધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. ફકત વૈમાનીકના દંડકમાં પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસીઓને ધ્રુવબંધીની ૩૯ પ્રકૃતિ છે (તે જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૬ તે ૯માંથી થિણદ્ધીત્રીક વર્જવી, મોહનીયની ૧૪ તે ૧૯માંથી અનંતાનુબંધીની ચોકડી તથા મિથ્યાત્વમોહનીય એ ૫ વર્જવી, શેષ ૧૪, નામની ૯, અંતરાયની ૫ એમ ૩૯ ધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં છે.

(૧૨) **અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ :** એકસોવીસ બંધ પ્રકૃતિમાંથી અધ્રુવબંધ પ્રકૃતિ ૭૩ છે તેના નામ વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૭, (તે ૧ હાસ્ય, ૨ રતિ, ૩ અરતિ, ૪ શોક, ૭ વેદત્રીક) આયુષ્યની ૪, નામની ૫૮ (તે ૬૭ બંધપ્રકૃતિમાંથી ૯ ધ્રુવબંધીની વર્જી શેષ ૫૮ નામની) ગોત્રની ૨ એમ ૭૩ પ્રકૃતિ અધ્રુવબંધીની જાણવી. વિરોધી પ્રકૃતિ સાથે તેમનો બંધ ન થાય જેમકે હાસ્ય સાથે શોક નહિ, રતિ સાથે અરતિ નહિ, અમુક એક આયુષ્ય અને તેને અનુકુળ પ્રકૃતિ બંધાય.

નારકીના દંડકમાં ઓઘે (એકંદર) તથા પહેલી ત્રણ નરકમાં અધ્રુવબંધીની ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે નારકીના દંડકમાં ૧૦૧ બંધપ્રકૃતિ છે તેમાંથી ૪૭ ધ્રુવબંધીની બાદ કરતાં બાકી ૫૪ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. ચોથીથી છઠ્ઠી સુધી ત્રણ નરકમાં ૫૩ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે. પૂર્વે કહેલ ચોપનમાંથી જિનનામની બાદ કરવી.

સાતમી નરકમાં ૫૨ અધ્રુવબંધીની પ્રકૃતિ છે તે પૂર્વોકત ૫૩માંથી ૧ મનુષ્યાયુનો બંધ વર્જવો. દશ ભવનપતિના દશદંડક, વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક જ્યોતિષીનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમાં અધ્રુવ

વાયુના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૩ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૦માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૩ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે અને અધ્રુવોદયી ૫૨ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૫૩માંથી યશોકીર્તિનામ વર્જવો અને અધ્રુવોદય ૫૧નો ઉદય હોય ત્યારે ૫૨ માંથી ઉંચે ગોત્ર વર્જવો એટલે વાયુના દંડકમાં ૫૩–૫૨–૫૧ એ ત્રણ પ્રકારની અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

વનસ્પતિના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૧માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૪ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે. બેઇંદ્રિયના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૬ પ્રકૃતિ છે તે ૮૩ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૨૭ ધ્રુવોદયી વર્જતાં શેષ ૫૬ અધ્રુવોદયીપ્રકૃતિનો ઉદય છે. તેઇંદ્રિય અને ચઉરિંદ્રિયના દંડકમાં બેઇંદ્રિયવત્ ૫૬ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે.

તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૭૫ પ્રકૃતિ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૦૨માંથી ૨૭ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ વર્જતા શેષ ૭૫ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે. અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં અધ્રુવોદયી ૫૬ પ્રકૃતિનો ઉદય બેઇંદ્રિયવત્ જાણવો. મનુષ્યના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૦૫માંથી ૨૭ ધ્રુવોદયી વર્જતા શેષ ૭૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે.

વૈમાનીકમાં એકંદર તથા પહેલા બે દેવલોકમાં ભવનપતિવત્ ૫૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે. ત્રીજા દેવલોકથી બારમાં દેવલોક સુધી અધ્રુવોદયી ૫૭ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૫૮માંથી ૧ સ્ત્રીવેદ વર્જવો. નવગ્રૈવેયકમાં ૫૬ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૫૮માંથી ૧ સ્ત્રીવેદ ૨ ઉદ્યોતનામ એ બેનો ઉદય વર્જવો. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં અધ્રુવોદયી ૪૪ પ્રકૃતિનો ઉદય છે તે ૭૦ ઉદય પ્રકૃતિમાંથી ૨૬ ધ્રુવોદયી વર્જતાં શેષ ૪૪ અધ્રુવોદયીનો ઉદય છે.

ધ્રુવ સત્તા આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેમાંથી હમેશાં સત્તામાં ૧૨૬ પ્રકૃતિ રહે છે તેને ધ્રુવ સત્તા કહે છે, તે ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિના

મોહનીય), નામની ૧૨ (તે ૪ વર્ણચતુષ્ક ૫ તૈજસ શરીર ૬ કાર્મણ ૭ નિર્માણનામ ૮ અગુરુ લઘુનામ ૯ સ્થિરનામ ૧૦ અસ્થિર નામ ૧૧ શુભનામ ૧૨ અશુભનામ) અને અંતરાય ૫ કુલ ૨૭ નિરંતર ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિ જાણવી.

ચોવીસે દંડકમાં ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ છે ફક્ત વમાનીકના દંડકમાં પાંચ અનુત્તરવાસીઓને ૨૬ પ્રકૃતિનો ધ્રુવોદય છે. તે ૨૭ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિમાંથી ૧ મિથ્યાત્વ મોહનીય વર્જવો- અનુત્તરવાસીઓ એકાંત સમકિત દૃષ્ટિ છે માટે ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય નથી.

(૧૪) **અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ** – સામાન્યપણે ઉદય પ્રકૃતિ ૧૨૨ છે તેમાંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ બાદ કરતાં શેષ ૯૫ પ્રકૃતિ અધ્રુવોદયી છે.

પ્રથમ નરકના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૩ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૦માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ વર્જતાં શેષ ૫૩ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ નરકના દંડકમાં જાણવી.

દશ ભવનપતિના ૧૦ દંડક વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક જ્યોતિષિનો ૧ દંડક એ ૧૨ દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૮ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૫માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિ વર્જતા શેષ ૫૮ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે. પૃથ્વીકાયના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૪ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૮૧માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતાં શેષ ૫૪ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે.

અપકાયના દંડકમાં અધ્રુવોદયી ૫૨ પ્રકૃતિ છે તે ઉદય પ્રકૃતિ ૭૯માંથી ધ્રુવોદયી ૨૭ વર્જતા શેષ ૫૨ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે. તેઉકાયના દંડકમાં અપકાયવત્ ૫૨ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે અને અધ્રુવોદયી ૫૧ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય ત્યારે ૫૨માંથી ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય વર્જવો. એટલે તેઉના દંડકમાં ૫૧ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિ છે.

ગુણને આવરે તે ઘાતિ પ્રકૃતિ જાણવી. ચોવીસે દંડકમાં પિસ્તાલીસે ઘાતિ પ્રકૃતિ છે.

(૧૭) **સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ :** એકસોને વીસ પ્રકૃતિમાંથી સર્વઘાતિ ૨૦ પ્રકૃતિ છે તેના નામ:–(૧) કેવલજ્ઞાનાવરણીય, (૨) કેવલ દર્શનાવરણીય અને નિદ્રા પંચક તથા અનંતાનુંબંધીની ચોકડી, અપ્રત્યાખ્યાની ને પ્રત્યાખ્યાનિયની ચોકડીને મિથ્યાત્વમોહનિય એ ૨૦ પ્રકૃતિ સર્વઘાતિની છે તે સર્વે દંડકમાં છે.

સર્વઘાતીની પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ : સર્વઘાતિની પ્રકૃતિના રસસ્પર્દ્ધક રસનો જથ્થો તો તામ્રપત્રની માફક નિ:છિદ્ર તથા સ્ફાટીક ગ્રહની જેમ નિર્મલ, દ્રાક્ષીની પેઠે સૂક્ષ્મ સાર પ્રદેશે બહુલરસ હોય તેથી સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ પ્રદેશે અલ્પ હોય તો પણ શક્તિથી અધિક જાણવી.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય ને કેવળદર્શનાવરણીય એ બે પ્રકૃતિ, જીવનો મૂળગુણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તેને સર્વાંશે આવરે છે જેમ સૂર્યપ્રભા મેઘે કરી સર્વ આવરી કહેવાય તથાપિ ઝાંખી પ્રભાના અંશો આવર્યા વિના રહે છે તેથી કરી રાત્રી દિવસનો વિભાગ જણાય છે તેમ જીવના પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદર્શન ગુણો સર્વઘાતિની પ્રકૃતિએ કરી સર્વ અવરાએલા છે તો પણ જેણે કરી જડ ચૈતન્યનો વિભાગ હોય એટલો ચૈતન્યાંશ ઉઘાડો રહ્યો છે.

અને પાંચ નિદ્રાએ કરી પણ જે ઉઘાડો રહેવા પામ્યો છે એવો દર્શનાંશ, તે પણ સર્વાંશે ઢંકાય એ નિદ્રાપંચક સર્વ ઇંદ્રિયના અવબોધને આવરે માટે સર્વઘાતિ કહીએ. અહીં પણ મેઘ દૃષ્ટાંત ભાવવો કારણ કે નિદ્રામાં પણ શબ્દાદિક સાંભળી જાગે છે. નિદ્રા વખતે કોઇપણ બોધ ન થાય તેથી નિદ્રા પણ સર્વઘાતિની જાણવી. તથા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના આવરણ પણ

નામ જ્ઞાનાવર્ણીયની ૫, દર્શનાવર્ણીયની ૯, વેદનીયની ૨, મોહનીયની ૨૬, (તે પચીસ કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ ૨૬) નામની ૭૮ (તે તિર્યંચદ્વિક, જાતિ પંચક, શરીર ત્રણ તે ૧ ઔદારિક ૨ તૈજસ ૩ કાર્મણ, બંધન ત્રણ, સંઘાતન ત્રણ, અંગોપાંગ ૧ તે ઔદારિકના જાણવા, સંઘયણ ૭, સંઠાણ ૭, વર્ણાદિ વીસ, વિહાયોગતિ બે, ત્રસ દસક, સ્થાવરદસક, પરાઘાતનામ, ઉદ્યોતનામ, આતાપનામ, ઉશ્વાસનામ, અગુરુલઘુનામ, ઉપઘાતનામ, નિર્માણનામ, એવં ૭૮ નામની જાણવી) ગોત્રની ૧ (તે નીચૈર્ગોત્ર) અને અંતરાયની ૫. એમ ૧૨૬ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિ જાણવી.

ચોવીસે દંડકમાં દરેકે દરેક દંડક ધ્રુવસત્તાની ૧૨૬ પ્રકૃતિની સત્તા છે.

(૧૬) અધ્રુવ સત્તા પ્રકૃતિ-આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૪૮ છે તેમાંથી કયારેક સત્તામાં હોય અને કયારેક સતામાં ન હોય તેને અધ્રુવસતા કહે છે, તેવી અધ્રુવસત્તાની ૧૪૮માંથી ૨૨ પ્રકૃતિ છે તેના નામ મોહનીયની ૨, (તે ૧ સમકિત મોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય) આયુષ્યની ચાર, નામની ૧૫, (તે દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, આહારક ચતુષ્ક, તે ૧ આહારક ૨ આહારકના અંગોપાંગ ૩ આહારક બંધન ૪ આહારક સંઘાતન, વૈક્રિય ચતુષ્ક તે ૧ વૈક્રિય ૨ વૈક્રિયના અંગોપાંગ ૩ વૈક્રિય બંધન ૪ વૈક્રિય સંઘાતન, તીર્થંકર નામ કર્મ એમ ૧૫) અને ગોત્રની ૧ તે ઉંચ ગોત્ર એમ ૨૨ અધ્રુવ સત્તાની પ્રકૃતિ જાણવી.

ચોવીસ દંડકમાં દરેક દરેક દંડકે અધ્રુવ સત્તાની ૨૨ પ્રકૃતિની સત્તા છે.

ઘાતિકર્મ. દ્વાર

એકસોને વીસ બંધપ્રકૃતિમાંથી ઘાતિપ્રકૃતિ ૪૫ છે તે ૫ જ્ઞાનાવરણીય ૯ દર્શનાવરણીય ૨૬ મોહનીયની ને ૫ અંતરાયની એ ૪૫ ઘાતિ પ્રકૃતિ છે ઘાતિપ્રકૃતિ એટલે જે કર્મપ્રકૃતિ આત્માના

પર્યાય એ ચાર જ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ એ ત્રણ દર્શનને આવરે એટલે એ સાત પ્રકૃતિ દેશઘાતિની જાણવી.

જે ભણી કેવળજ્ઞાનાવરણીય કેવળદર્શનાવરણ એ બે પ્રકૃતિએ અણ આવર્યું જે જ્ઞાન અને દર્શનનો અનંતમો અંશ તેને દેશથી હણે તેથી દેશઘાતિ કહીએ. જોકે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ તથા મનઃ પર્યવ જ્ઞાનાવરણના કેટલા એક રસસ્પર્ધક સર્વઘાતિપણ છે જેણે કરી પોતાના અવધિજ્ઞાન પ્રમુખનો અંશ માત્ર નથી દેખાતો તોપણ એનો રસોદય ક્ષયોપશમ અવિરોધી છે તેથી એને દેશઘાતિની કહીએ.

સંજવલના ક્રોધાદિક ચાર કષાય દેશઘાતિયા છે. જેથી એ સર્વવિરતિરૂપ જીવના ગુણોમાં દોષ લગાડે છે કેમકે એના ઉદયથી સાધુને સાતિચાર વ્રત થાય તેથી એને દેશઘાતી કહી છે.

નવ નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની છે જેથી એ પ્રકૃતિ ચારિત્રને વિષે પણ અતિચાર માત્ર ઉપજાવે પણ એકલી અનાચાર જનક ન હોય માટે દેશઘાતિની કહી.

અંતરાય કર્મની પાંચ પ્રકૃતિ એ પણ દેશઘાતિની હોય જેથી પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો અનંતમો ભાગ દાન લાભ ભોગાદિકને વિષે હોય છે જેથી ગ્રહણ ધારણ યોગ્ય જે પુદ્‌ગલ છે તે પુદ્‌ગલ દ્રવ્યને અનંતમે ભાગે છે તેમાં પણ સર્વનું દાન લાભ ભોગ અને ઉપભોગાદિક કરી ન શકે. કર્મ નોકર્માદિક તથા આહારાદિકનું દાન લાભ ભોગાદિક સર્વ જીવને હોય તેથી દેશઘાતિની કહી.

સર્વ જીવને એનો ક્ષયોપશમ હોય જ તથા વીર્યાંતરાયનો પણ જો સર્વઘાતિ રસ હોય તો જીવનું સર્વ વીર્ય આવરે તો જીવ કાષ્ટની પેરે નિશ્ચેષ્ટાવંત થાય તેથી આહારાદિકને ગ્રહી પરિણમાવી પણ ન શકે તેથી એ પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની જાણવી. તેથી સર્વ જીવને

સર્વથા ટળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉપજે નહીં માટે સર્વઘાતી કહીએ. એ સાત સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ કહી.

એમજ આદિના બાર કષાય સર્વઘાતક જાણવા તેમાં અનંતાનુંબંધી ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર તો સમ્યકત્વ ગુણને સર્વથી આવરે છે તેથી સર્વઘાતિ કહ્યા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિક ચાર પણ દેશવિરતિ ગુણને સર્વથા આવરે છે તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિક ચારે સર્વવિરતિ ગુણને આવરે છે માટે તે પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ જાણવી.

અહીંઆ પણ મેઘનો દૃષ્ટાંત લેવો, તેથી મિથ્યાત્વીને પણ કોઈ એક તપશ્ચર્યાદિકની પ્રત્તિપતિ જિન વચનથી અવિરૂદ્ધ હોય તથા અવિરતિને પણ માંસાહારાદિકની નિવૃત્તિ હોય તથા દેશવિરતિને પણ ભાવચારિત્ર હોય એમ એ બાર કષાયની પ્રકૃતિ પણ સર્વઘાતિની છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય પણ શ્રી જિન ભાષિત જીવા જીવાદિક અનંત ધર્માત્મક તત્ત્વ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યકત્વ ગુણને સર્વથી હણે છે તેથી એ પણ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ કહીએ. જોકે એના કેટલાએક બે ઠાણીયા તથા એક ઠાણીયા રસસ્પર્ધક દેશઘાતીઆ છે તો પણ અહીંઆ શુભાશુભ પરિણામે બંધની અપેક્ષા નથી લીધી એટલે એક કેવળજ્ઞાનાવરણીય, એક કેવળદર્શનાવરણીય, પાંચ નિદ્રા, બાર કષાય અને એક મિથ્યાત્વમોહનીય એમ વીસ પ્રકૃતિ સર્વઘાતિની છે. સર્વઘાતિના રશસ્પર્ધક ચઉઠાણીઆ, ત્રીઠાણીઆ અને દ્વીઠાણીઆ એ બધા સર્વઘાતિ છે. ઘાતિકર્મ ૨૪ દંડકમાં છે પણ મનુષ્યમાં ૧૩મે અને ૧૪ મે ગુણઠાણે એકે ન હોય.

(૧૮) પચ્ચીસ દેશઘાતિની પ્રકૃતિ :- દેશઘાતિની પ્રકૃતિના રસસ્પર્દ્ધક સ્થૂલછિદ્ર સાદડીનીપરે, મધ્યમછિદ્ર કાંબલાનીપરે, અને સૂક્ષ્મ છિદ્ર વસ્ત્રનીપરે સમજવા. સ્થૂલપ્રદેશ નીરસ અસાર બહુપ્રદેશ અલ્પ શકિતવાળા છે અને ૧ મતિ ૨ શ્રુત ૩ અવધિ ૪ મનઃ

આવી સ્થિતિમાં અવધિજ્ઞાનાવરણનો સર્વઘાતિ રસ જે પ્રભાને સર્વથા અટકાવતો હતો તે પ્રતિબંધ દૂર થવાથી એટલે સર્વ-ઘાતિપણું છોડી દઇ, દેશઘાતિ બની જવાથી પ્રભા બહાર આવે છે ત્યારે તેને અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થયો યા અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું એમ આપણે કહી શકીએ.

જેવી રીતે અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ કહ્યો તેવી જ રીતે સર્વે દેશઘાતિ પ્રકૃતિમાં ક્ષયોપશમની યોજના કરવી. પ્રકૃતિના અણુ-ઓમાં રહેલ જે સ્પર્દ્ધક (રસનો જથ્થો) ત્રાંબાના વાસણની પેઠે છિદ્ર વગરનો ઘૃતની માફક અતિ ચીકણો અને દ્રાક્ષની પેઠે સૂક્ષ્મ પ્રદેશોપચિત હોય તે રસ સર્વઘાતિ સમજવો તે રસ અધ્યવસાયની તીવ્ર, તીવ્રતમતા પ્રમાણે ચઉઠાણીઓ ત્રીઠાણીઓ યા દુઠાણીઓ બંધાય.

તેનું દ્રષ્ટાંત. એક વાસણમાં એક શેર કરીયાતું પડ્યું છે તેમાં કોઇએ ચારશેર પાણી નાખી ઉકાળવા માંડ્યું એક શેર પાણી બાકી રહ્યું ત્યાં સુધી ઉકાળ્યું ત્યારે તેમાં રસનું સત્વ બંધાણું તેને આપણે ચઉઠાણીયા રસની ઉપમા આપી શકીએ. બશેર પાણી રહે ત્યારે ત્રીઠાણીઆ રસની અને ત્રણ શેર પાણી રહે ત્યારે દ્વીઠાણીયા રસની અને ચારશેર પાણી પડેલ છે તે વખતે કરીઆતાની જે સ્વા-ભાવિક કડવાસ છે તેને એકઠાણીયા રસની ઉપમા આપી શકાય. તેવી રીતે કર્મ બંધાતી વખતે અધ્યવસાયોની જેવી તીવ્રતા, મંદતા, હોય તે પ્રમાણે કર્મપુદ્ગલની અંદર રસનો જથ્થો એકઠો થાય ને રસ ચઉઠાણીઓ ત્રીઠાણીઓ દ્વીઠાણીઓ એક ઠાણીઓ એવા નામથી ઓળખાય છે. દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ચોવીસે દંડકમાં હોય.

(૧૯) અઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર.

એકસો વીસ બંધ પ્રકૃતિમાંથી ૪૫ ઘાતિ પ્રકૃતિ બાદ કરતાં ૭૫ રહી તેને અઘાતિ કહે છે. જે પ્રકૃતિ જીવના જ્ઞાનાદિક ગુણને

વીર્યાંતરાય ક્ષયોપશમ તારતમ્યે વીર્ય તારતમ્ય હોય જ છે એમ પચીસ પ્રકૃતિ દેશઘાતિની કહી.

ચોવીસે દંડકમાં એ ૨૫ પ્રકૃતિ છે અને જો ઉદયાપેક્ષાયે ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય અને સમ્યકતમોહનીય એ બે પ્રકૃતિ પણ દેશઘાતિની ગણતાં સત્તાવીશ પ્રકૃતિ થાય તેની સાથે પૂર્વોકત સર્વ-સર્વઘાતિની ૨૦ પ્રકૃતિ મેલવીયે તો ૪૭ પ્રકૃતિ ઘાતિની થાય.

દેશઘાતિના રસ સ્પર્ધ્ધક કેટલાક ચઉઠાણીઆ કેટલાક ત્રિઠાણીઆ કેટલાક દ્વિઠાણીઆ અને કેટલાક એકઠાણીઆ છે તેમાં દેશઘાતિના ચઉઠાણીઆ તથા ત્રિઠાણીઆ રસ સ્પર્દ્ધક સર્વઘાતિ જ છે અને દ્વિઠાણીઆ તથા એકઠાણીઆ કેટલાક દેશઘાતિના રસસ્પર્ધકો દેશઘાતિ જ છે.

સર્વઘાતિની કેટલીક પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થતો નથી પરંતુ ક્ષય થાય જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનાવરણનો ક્ષય થાય પણ ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ ન થાય. દેશઘાતિની સર્વ તથા સર્વઘાતિની-માંથી પણ કેટલીક પ્ર તિઓનો ક્ષયોપશમ થાય છે.

દાખલા તરીકે એક પ્રકૃતિ લઈને તેના ઉપર ક્ષયોપશમની યોજના કરીએ જેમકે અવધિજ્ઞાનાવરણરૂપ દેશઘાતિ પ્રકૃતિના સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ બન્ને પ્રકારના રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય છે ત્યાં અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી સર્વઘાતિ ચઉઠાણીઆ અને ત્રિઠાણીઆ રસને વિખેરી સર્વઘાતિ ને દેશઘાતિ પણે પરિણમાવે એટલે ચઉઠાણીઆ કે ત્રિઠાણીઆ રસને દ્વિઠાણીઆ કે એકઠાણીઆની સ્થિતિમાં લાવી મૂકે અને દેશઘાતિના દ્વિઠાણીઆ એકઠાણીઆ રસને તુચ્છ નિર્બળ બનાવી તેનો જે ભાગ ઉદયાવલીમાં આવેલ છે તેનો ક્ષય કરે અને ઉદયાવલીમાં નથી આવ્યો તેને એવી રીતે અટકાવે કે તેનો વિપાકોદય એવો રસોદયન થઈ શકે.

અનુપશાંત ક્રોધ તે દેદીપ્યમાન અગ્નિની પેઠે ક્રોધ મોહનીય કર્મનું વેદવું તે મિથ્યાત્વી આશ્રયી જાણવો.

નારકી આદિ સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ચારે જાતનો ક્રોધ છે અને વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડકમાં ૧ અનાભોગ નિવર્તિ ૨ અને અનુપશાંત ૩ આભોગનિવર્તિ એ ત્રણ જાતના ક્રોધ છે. પાંચસ્થાવરમાં ૧ અનાભોગનિવર્તિ તથા ૨ અનુપશાંત એ બે જાતના ક્રોધ છે. એમ માન, માયા ને લોભ પણ ક્રોધવત જાણવા.

નોંધ : આયુષ્યનો બંધ પડે ત્યારે વર્તમાન આયુ ને બદ્ધાયુ એ બે સત્તામાં હોય અન્યથા એક આયુ સત્તામાં હોય માટે આયુષ્યની પ્રકૃતિ અધ્રૂવ છે મનુષ્યદ્વીકની સત્તા તેઉ વાઉમાં ઘણોકાળ રહે તેઉવેલે માટે ન હોય. વૈક્રિય ચતુષ્ક તથા દેવદ્વીક નરક દ્વીકની સત્તા અનાદિ નિગોદીઆને ન હોય તથા એ પ્રકૃતિ ઉવેલે તેને પણસત્તા ન હોય તથા ઉચ્ચગોત્રની સત્તા તેઉવાઉમાં ઉચગોત્ર ઉવેલનારને ન હોય.

(૩) ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ક્ષેત્રાદિ ઉત્પત્તિ

ક્ષેત્ર આશ્રી તે પોતપોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનકો સારા માઠા જોઇને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે.

વસ્તુ આશ્રી તે પોતાના ઉપકરણો અન્ય કોઈ ગ્રહણ કરે ચોરી કરે ત્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે.

શરીર આશ્રી તે પોતાના શરીરનો ખરાબ સંસ્થાન જોઇ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે.

ઉપધી આશ્રી તે કર્મરૂપ ઉપધીના ઉદયથી ક્રોધનું ઉપજવું તે. એ ૪ પ્રકારના ક્રોધ સંજ્ઞીના સોળે દંડકમાં છે. વિગલેંદ્રિયમાં વસ્તુ

તો કાંઇ પણ હણે નહીં પણ ચોરની સંગત કરતાં સાધુ પણ ચોર કહેવાય એમ ઘાતિની પ્રકૃતિની સાથે વેદતાં, જીવોને ચાર ગતિ અને ઉંચ નીચ ગોત્રમાં આયુષ્ય આપી સુખદુઃખ આપે છે તેમાં નામની ૬૭, આયુષ્યની ૪, વેદનીયની ૨, અને ગોત્રની ૨, કુલ ૭૫ છે. અઘાતિ પ્રકૃતિ ૨૪ દંડકમાં છે.

૧૧. કષાય દ્વાર

(૧) **આયપઇઠીયાદિ ક્રોધ આદિ કષાય: आयपइठीये** એટલે પોતાથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ **परपइठीये** એટલે પરથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ. **तदुभयपइठीये** એટલે આત્મા અને પર બન્નેથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ. **अपइठीये** એટલે ભયાદિ સંજ્ઞાના કારણથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ સ્વભાવિક એ ૪ પ્રકારના ક્રોધની સત્તા ચોવીસે દંડકમાં છે.

આયપઇઠીયાદિ માન, આયપઇઠીયાદિ માયા અને આયપઇઠીયાદિ લોભ એ ત્રણનું વર્ણન આયપઇઠીયાદિ ક્રોધ પ્રમાણે સત્તા આશ્રયી ચોવીસે દંડકમાં જાણવું.

(૨) આભોગ, અણાભોગ નિવર્તિ આદિ કષાય **આભોગ નિવર્ત્યાદિ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.**

આભોગ : તે સ્વેચ્છાએ પોતે અધિકરણ (પાપના સાધન, હથીઆર) ઉત્પન્ન કરે અને તે અધિકરણો પોતાને દુઃખદાયી થાય તેથી ઉત્પન્ન થએલો ક્રોધ તેને આભોગનિવર્તિ ક્રોધ કહે છે.

અનાભોગ નિવર્તિ તે પોતાની ઇચ્છા વિના પરના અધિકરણો વડે દુઃખ ઉત્પન્ન થવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તેને અનાભોગ નિવર્તિ ક્રોધ કહે છે.

ઉપશાંત ક્રોધ તે ઉદય આવેલા અને ઉદય નહીં આવેલા એવા બન્ને જાતના ક્રોધને દબાવવા ઢાંકેલા અગ્નિવત્ તે સમકીત દૃષ્ટિને જાણવો.

સંજવલન તે ચારિત્રીયાને પણ લગારેક ઉદય આવે તે સંજવલન કષાય જાણવો. સંજવલન ક્રોધ તે પાણીની રેખા સરખો, માન નેતરના સ્તંભ સરખો, માયા વાંસની છોલ સરખી અને લોભ હળદરના રંગ સરખો જાણવો. એ ચારેની ગતિ દેવની, સ્થિતિ પંદર દિવસની અને યથાખ્યાત ચારિત્રનો ઘાત કરે.

એ સોળે કષાયો ચોવીસે દંડકમાં છે. નારકીમાં ક્રોધ ઘણો. તિર્યંચમાં માયા ઘણી, મનુષ્યમાં માન ઘણો, દેવોમાં લોભ ઘણો.

નોકષાય :- **નોકષાય** એટલે કષાય નહિ પણ જેનાથી કષાયો ઉપજે, ઉદય થાય અથવા **કષાયોના** ઉદય થવામાં મદદ કરનાર તેને નોકષાય કહે છે. તેનાં નવ ભેદ છેઃ- (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) ભય, (૫) શોક, (૬) જુગુપ્સા, (૭) પુરુષ-વેદ, (૮) સ્રીવેદ, (૯) નપુંસકવેદ. એ નવ નોકષાય ચોવીસે દંડકમાં છે.

૧૨ વેદદ્વાર.

વેદ એટલે મૈથુનનો અભિલાષ કરવો તે. વેદ ત્રણ પ્રકારે છે-(૧) પુરુષવેદ (૨) સ્રીવેદ (૩) નપુંસકવેદ, તે દરેકના વળી બબે ભેદ છે-(૧) દ્રવ્યવેદ (૨) ભાવવેદ. દાઢી મુછાદિક મુખ પુરુષાકાર, પુરુષચિન્હ, વીર્યપતન, દઢતા અને ધૈર્યાદિ લક્ષણે યુકત તે **દ્રવ્ય-પુરુષવેદ** તે અંગોપાંગ નામકર્મના ઉદયથી થાય છે. તથા જેમ શ્લેષ્મને જોરે ખટાશની ઇચ્છા થાય ખટાશભાવે તેમ જે કર્મના ઉદયથી સ્રીનું દર્શન આલિંગન મૈથુનાદિકની વેદમોહનીયકર્મના ઉદ-યથી ઇચ્છાથાય તે **ભાવપુરુષવેદ**.

તે વેદનો વિકાર ઘાસના ભડકા જેવો જાણવો જેમ ઘાસની જ્વાલા એકદમ ઉઠે પણ પાછી તરત સમાઇ જાય તેમ પુરુષવેદી વેદના ઉદયે વ્યાકુળ થાય પણ કાર્યસિદ્ધ થયે તરત શાંત થાય તે **પુરુષ વેદ જાણવો.** સ્તન, યોની, પ્રમુખ અવયવ સહિત અને દાઢી મુછાદિક રહિત તે **દ્રવ્યસ્રીવેદ** તથા જેમ પિત્તના જોરે

આશ્રી અને ૨ ઉપધી આશ્રી એ બે જાતનાં ક્રોધ છે. પાંચસ્થાવરને વિગલેંદ્રિયવત માન, માયા અને લોભ, ક્રોધવત્ જાણવા.

(૪) મૂળ કષાય - कषाय=कष+आय×कष=संसार અને आय=लाभ. એટલે જેનાથી સંસારનો લાભ થાય સંસારની પરંપરા વધે તેનું નામ કષાય. તેનાં મૂળ ચાર ભેદ છે (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા, (૪) લોભ, એ ૪ કષાયો ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૫) ઉત્તર કષાયઃ- ઉત્તર કષાય સોળ છે અનંતાનુંબંધી, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સંજવલનનો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ પ્રમાણે ૧૬ કષાય થયા.

અનંતાનુંબંધી - અનંત સંસારને વધારનાર અથવા અનંત છે, अनुंबंध કહેતાં રસના સ્થાનો તે અનંતાનુંબંધી કષાય જાણવો અનંતાનુંબંધી ક્રોધ પર્વતની ફાડ જેવો, માન પાષાણના થાંભલા જેવું, માયા વાંસના મૂળ જેવી, લોભ કિરમજી રંગ જેવો. એ ૪ કષાયની ગતિ નરકની, સ્થિતિ જાવ જીવની અને સમકિતનો ઘાત કરે.

અપ્રત્યાખ્યાની તે કોઇ પણ પચ્ચક્ખાણને પ્રાપ્ત થવા દીએ નહિ થોડા પણ પચ્ચક્ખાણની પ્રાપ્તિ ન થાય તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાય જાણવો અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ સૂકેલા તળાવની તડ સરખો, માન હાડકાના સ્તંભસરખો, માયા મેંઢાના શિંગડા સરખી, અને લોભ ગાડાના કીલ (ખંજન, અંજન) સરખો. એ ચારેની ગતિ તિર્યંચની, સ્થિતિ એક વર્ષની અને દેશ- વિરતિનો ઘાત કરે.

પ્રત્યાખ્યાની તે સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચક્ખાણને આવરે આવવા ન દે તે પ્રત્યાખ્યાની કષાય જાણવો. પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ રેતીની રેખા સરખો, માન કાષ્ટના સ્તંભ સરખો, માયા ગોમુત્રીકા સરખી અને લોભ કાજળના રંગ સરખો. એ ચારેની ગતિ મનુષ્યની, સ્થિતિ ચાર માસની અને સર્વ વિરતિનો ઘાત કરે.

(૧૩) યોગદ્વાર.

(૧) **મૂળયોગ**–યોગ એટલે વ્યાપાર, તે મન, વચન અને કાયાથી થાય માટે ત્રણ મૂળયોગ, મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. (૧) મનોયોગઃ–અહીં મનોવર્ગણાના પુદ્દગળ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા કાયયોગથી થાય છે પણ તે મનોવર્ગણાના પુદ્દગળોને મનરૂપે પરિણમાવી (ચિંતવનના ઉપયોગમાં લઇ), પ્રયત્ન વિશેષે કરી અવલંબન કરી વિસર્જન કરવા રૂપ આત્મવ્યાપાર તે મનોયોગ છે.

(૨) વચન યોગઃ–કાય યોગવડે ભાષા વર્ગણાના પુદ્દગળોને ગ્રહણ કરી, ભાષાપણે પરિણમાવી, અવલંબીને વિસર્જન કરવારૂપ આત્મરૂપ વ્યાપાર તે વચનયોગ કહેવાય.

(૩) કાયયોગઃ–ઔદારિક વગેરે શરીર દ્વારા ગમન, ઉઠવું, બેસવું વગેરે કાયચેષ્ટારૂપ જે આત્મ વ્યાપાર તે કાયયોગ. અહીં જે આત્માનો વ્યાપાર કહ્યો તે જીવના ઉત્થાન, કમ્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર, પરાક્રમ રૂપ જીવના વીર્યની સ્ફુરણાથી થાય, ત્યારે આત્મ પ્રદેશોનું કંપન થાય અને ગ્રહણ, પરિણમન, અવલંબન અને વિસર્જન તે પરમાણુ પુદ્દગળોની વર્ગણાનું થાય છે.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં એ ત્રણે યોગ છે. ત્રણ વિગલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચમાં મનયોગ વર્જીને બાકીના બે યોગ છે. પાંચ સ્થાવરના ૫ દંડકમાં તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમાં એક કાય યોગ છે.

(૨) **ઉત્તર યોગઃ**– ત્રણ મૂળ યોગના ઉત્તર ભેદ પંદર થાય છે–**મનયોગ** એટલે મનનો વ્યાપાર તે આ પ્રકારનો છે–(૧) સત્ય મનયોગ, (૨) અસત્ય મનયોગ, (૩) સત્યા સત્ય એટલે મિશ્ર મનયોગ, (૪) અસત્યા મૃષા એટલે વ્યવહાર મનયોગ. **વચનયોગ** એટલે ભાષાનો વ્યાપાર તે ચાર પ્રકારે છે–(૧) સત્ય વચનયોગ, (૨) અસત્ય વચનયોગ, (૩) સત્યા સત્ય વચનયોગ,

મિષ્ટાનની ઇચ્છા થાય, મિષ્ટભાવે તેમ જે કર્મના ઉદયથી પુરુષ સુહામણો લાગે, આલિંગન મૈથુનાદિક અભિલાષ ઉપજે તે **ભાવ સ્ત્રીવેદ.** તે વેદ બકરીની લીંડીના અગ્નિ સરખો જાણવો.

જેમ લીંડીઓની અગ્નિ જેમ જેમ ખોરીએ તેમ તેમ વિશેષ દીપે ઘણીવાર પ્રજ્વલે તેમ સ્ત્રીવેદી વેદના ઉદયે ઘણી પ્રજ્વલે, પુરુષના કર સ્પર્શાદિકે વધારે દીપે, ઘણે કષ્ટે શાંતિ થાય તે **સ્ત્રીવેદ** જાણવો.

સ્તનાદિક સ્ત્રીના અવયવો અને દાઢી મુછાદિક પુરુષના ચિન્હ એ બન્ને જેને હોય અથવા કોઇના અવયવો સ્પષ્ટ કે પ્રમાણસર ન હોય અથવા કાંઇક સ્ત્રીને મલતી કાંઇક પુરુષને મલતી ભાષા બોલે, સ્ત્રીની પરે ચાળા ચેષ્ટા કરે અને સ્ત્રીની જેમ કોમળતા નિર્બળતાદિ સહિત હોય તે **દ્રવ્ય નપુંસકવેદ** જાણવો. તથા જેમ પિત્તશ્લેષ્મના જોરે ખારા ખાટાની ઇચ્છા થયા કરે ખારું ખાટું ભાવે એમ જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને સંબંધી વિષયાભિલાષ ઉપજે તે **ભાવ નપુંસક વેદ** જાણવો. તે વેદોદય નગર દાહ સરખો છે. જેમ નગર બળતું હોય તેમાં રહેલાં ઉકરડાદિક ઘણા કાળ સુધી બળે, તરત ઓલવાય નહીં તેમ નપુંસક વેદી મોહાગ્નિ જ્વાળાએ જાજ્વલ્યમાન ઘણાકાળે પણ શાંતિને પામે નહીં. અંતરંગ વેદરૂપ અગ્નિ ધુંધવાતો રહે તે **નપુંસકવેદ** જાણવો.

પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને નારકી એ ૯ દંડકનાં તથા સમુર્છિમતિર્યંચ અને સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને એક નપુંસક વેદ હોય. અને દેવતાઓના તેર દંડકમાં નપુંસક વિના બાકીના બે વેદ છે. સંજ્ઞીતિર્યંચ અને સંજ્ઞી મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે વેદ છે, જુગલીયાતિર્યંચ અને જુગલીયા મનુષ્યમાં બે વેદ છે—પુરુષ વેદ અને સ્ત્રી વેદ, એમાં નપુંસક વેદ ન હોય.

સાથે મિશ્ર જે ઔદારિક પુદ્ગલજન્ય વ્યાપાર તે **ઔદારિક મિશ્રયોગ** જાણવો.

વૈક્રિય શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે **વૈક્રિયયોગ** અને દેવતા તથા નારકીને અપર્યાપ્તાવસ્થાએ કાર્મણ સાથે મિશ્ર જે વૈક્રિય પુદ્ગળ જન્ય વ્યાપાર તે વૈક્રિય મિશ્રયોગ જાણવો અને મનુષ્યાદિક ને ઉત્તરવૈક્રિય કરતાં જ્યાંસુધી તેની પર્યાપ્તિ પૂરી થઈ નથી ત્યાં સુધી ઔદારિક પુદ્ગળ સાથે વૈક્રિય પુદ્ગળ મિશ્ર હોય તેનાથી થતો જીવનો વ્યાપાર તે ***વૈક્રિય મિશ્રયોગ** જાણવો.

આહારક શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે **આહારક કાયયોગ** અને આહારક શરીર કરતાં જ્યાં સુધી તેની પર્યાપ્તિ પૂરી કરી નથી ત્યાંસુધી ઔદારિક શરીર સાથે આહારક મિશ્ર હોય તેનાથી થતો જે જીવનો વ્યાપાર તે **આહારક મિશ્ર કાયયોગ** જાણવો.

કાર્મણ કાયયોગ એટલે કર્મદળ સાથે આત્મપ્રદેશનું મલવું તે કાર્મણ શરીર તેનાથી પરભવાદિકથી આગમનશક્તિ તેનું નામ કાર્મણ કાયયોગ. તૈજસ શરીર અને કાર્મણશરીર સર્વદા ભેળા જ હોય, તેથી તૈજસ કાયયોગ જૂદો નહીં ગણતાં કાર્મણમાંહે જ ગણ્યો છે.

દેવતાના તેર દંડક, નારકીનો એક દંડક એ ચૌદ દંડકે ૪ મનના ૪ વચનના ૩ કાયાના (તે ૧ વૈક્રિય ૨ વૈક્રિયનો મિશ્ર ૩

---

* નોંધ :– મનુષ્ય જ્યારે ઉત્તર વૈક્રિય કે આહારક શરીર ઉત્પન્ન કરે ત્યારે જ્યાંસુધી ઉત્તર શરીરની પર્યાપ્તિ થઈ નથી ત્યાંસુધી ઔદારિક શરીરની મુખ્યતા હોવાથી તે વખતે ઔદારિક મિશ્રયોગ કહેવાય છે અને સંકેલતાં. પૂરું ન સંકેલાય જાય ત્યાં સુધી વૈક્રિય કે આહારક શરીરની મુખ્યતા હોવાથી વૈક્રિય મિશ્રયોગ અથવા આહારક મિશ્રયોગ ગણાય છે એમ કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૪) અસત્યા મૃષા વચનયોગ. કાયયોગ એટલે કાયાનો વ્યાપાર, તે ૭ પ્રકારે છે-(૧) ઔદારિક કાયયોગ, (૨) ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ, (૩) વૈક્રિયકાય યોગ, (૪) વૈક્રિયમિશ્રકાય યોગ, (૫) આહારકાય યોગ, (૬) આહારકમિશ્રકાય યોગ, (૭) કાર્મણકાયયોગ. એ પ્રમાણે બધા મળીને ઉત્તરયોગ ૧૫ કહ્યા છે.

સત્ય મનયોગ એટલે વસ્તુને વસ્તુરૂપે ચિંતવવી. જેમકે જીવાદિક પદાર્થ દ્રવ્યરૂપે નિત્ય, પર્યાયરૂપે અનિત્ય. એમ અનેકાંતપણે ચિંતવવું તે સત્ય મનયોગ અને તેથી વિપરીત તે **અસત્યમન યોગ.** જેમ જીવાદિક પદાર્થ એકાંતપણે નિત્ય, વિશ્વવ્યાપિ ઇત્યાદિક ચિંતવવું તેનું નામ અસત્યમન યોગ.

સત્યાસત્ય મનોયોગ એટલે કાંઇક સાચું, કાંઇક જુઠું એમ મિશ્રભાવે ચિંતવવું. જેમકે આજે ગામમાં દસ જનમ્યા, દસ મરણ પામ્યા એમ અનુમાને કાંઇક સાચું-જુઠું ચિંતવવું.

અસત્ય અમૃષા મનયોગ એટલે આનું અમુક નામ છે, આ અમુક જાત છે, આ વસ્તુ લાવ, આ વસ્તુ લે ઇત્યાદિક ચિંતવવું. તેથી જિનવચનની વિરાધના થતી નથી માટે જુઠું પણ નહિ અને સાચું પણ નહિ એવું વ્યવહારિક ચિંતવવું.

સાચા વચનને આત્માની સાથે જોડવો તે **સત્ય વચનયોગ.** અસત્ય વચનની સાથે આત્માને જોડવો તે **અસત્ય વચનયોગ.** કાંઇક સત્ય અને કાંઇક અસત્ય એમ મિશ્ર ભાષા બોલે તે **સત્યાસત્ય વચનયોગ.** હે દેવદત્ત, પુસ્તક લાવ. યજ્ઞદત્ત, અમુક ગામે ગયો, એમ બોલવું અર્થાત્ આમંત્રણ, યાચના વિગેરે કરવું તે **અસત્ય અમૃષા વચનયોગ** જાણવો.

ઔદારિક શરીરને યોગે જે જીવનો વ્યાપાર તે **ઔદારિક કાયયોગ** અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં મનુષ્ય અને તિર્યંચને કાર્મણ

વાયુમાં વૈક્રિયના બે કયારેક હોય અને કયારેક ન હોય માટે અત્રે શાશ્વતામાં ગવેષ્યા નથી. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં અને સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ૧ ઔદારિક ૨ વ્યવંહારવચન એ બે શાશ્વતા છે. સંજ્ઞીતિર્યંચપંચેંદ્રિયમાં તથા મનુષ્યના દંડકમાં નવ યોગ શાશ્વતા છે. વિરહ કાળની ગણના જો ન લઇએ તો દરેક દંડકમાં પોતપોતાનાં દંડક પ્રમાણે જોગ છે.

(૪) **અશાશ્વતા યોગ:**- પંદર યોગમાંથી આહારકના બે અશાશ્વતા છે. કેમકે એ યોગ સદાકાળે ન હોય. મનુષ્યના દંડકમાં પણ સંયતિમનુષ્ય આહારક લબ્ધિવાળાને હોય બીજાને ન હોય તે પણ જઘન્ય ૧-૨-ને ૩ અને ઉત્કૃષ્ટા પ્રત્યેક હજારને હોય. વિરહ કાળ આશ્રી ચોવીસે દંડકમાં વિચારીએ તો દેવતાના ૧૩ અને નારકીના ૧ એ ૧૪ દંડકમાં ૧ વૈક્રિયમિશ્ર ૨ કાર્મણકાયયોગ એ બે અશાશ્વતા છે. વાયુ વર્જિને શેષ ૪ સ્થાવરના અશાશ્વતાયોગ નથી. વાયુમાં વૈક્રિયના બે અશાશ્વતા છે.

વિગલેંદ્રિયના ૩ દંડકમાં તથા અસંજ્ઞી તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ઔદારિકમિશ્ર ૨ કાર્મણકાયયોગ એ બે અશાશ્વતા છે, સંજ્ઞી તિર્યંચપંચેંદ્રિયમાં તે બે ઉપરાંત વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ચાર અશાશ્વતા છે, મનુષ્યમાં એ ચાર ઉપરાંત આહારકના બે મળી છ અશાશ્વતા છે.

(૧૪) લેશ્યા દ્વાર.

(૧) લેશ્યા ૫૬. कर्मभिगत्मानं लिंपतीति लेश्या.

લેશ્યા એટલે કર્મ પુદ્‌ગળો (પરમાણુઓ) આત્મપ્રદેશ ઉપર લેપરૂપ પરિણમે અને તેને લગતા આત્માને પરિણામ થાય તે લેશ્યા. તેના દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકાર છે, દ્રવ્ય લેશ્યા અને ભાવ લેશ્યા. કૃષ્ણયાવત્ શ્વેત રંગમય કર્મ પુદ્‌ગળો થાય તે દ્રવ્ય લેશ્યા અને

કાર્મણ કાયયોગ) એ પ્રમાણે ૧૧ યોગ કહ્યા છે.

પૃથ્વી, પાણી, તેઉ, વનસ્પતિ એ ૪ દંડકમાં તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમાં ત્રણ યોગ છે (તે ૧ ઔદારિક ૨ ઔદારિકનો મિશ્ર ૩ કાર્મણ કાયયોગ એ ત્રણ યોગ છે) અને વાયુમાં ત્રણ તો પૃથ્વીવત્ તેમાં વૈક્રિયના બે ભેળવતાં પાંચ યોગ છે.

વિગલેંદ્રિયના ત્રણ દંડકમાં અને અસંજ્ઞીતિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં બે ઔદારિકના, કાર્મણ કાયયોગ અને વ્યવહાર વચન એ ૪ યોગ છે.

ગર્ભજ સંજ્ઞિતિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં આહારકનો મિશ્ર એ બે વર્જ્યા શેષ ૧૩ યોગ છે.

મનુષ્યના દંડકમાં પંદર કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યને પંદર યોગ છે અને મનુષ્યાણીને સંજ્ઞીતિર્યંચવત્ ૧૩ યોગ છે. યુગલીઆમાં ૪ મનના ૪ વચનના ૩ કાયાના (તે બે ઔદારિકના અને કાર્મણકાયયોગ) એ ૧૧ યોગ છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનવર્ત્તિ ચૌદપૂર્વધરને આહારક લબ્ધિ ઉપજે પણ એથી ઓછા જ્ઞાનવાળાને ન ઉપજે અને સ્ત્રીને શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિ અગીઆર અંગની હોય તેથી અધિક ન હોય માટે આહારક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય નહીં તેથી મનુષ્યાણીમાં આહારકના બે યોગ વર્જ્યા છે.

(૩) શાશ્વતા યોગ :– પંદર યોગમાંથી આહારકના બે અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ વર્જીને શેષ ૧૨ યોગ શાશ્વતા એટલે હમેશાં છે. કેમકે એ બારનું પ્રવર્તન હમેશાં છે. નારકીનો એક દંડક દેવતાના તેર દંડક એ ૧૪ દંડકમાં ૪ મનના ૪ વચનનાં ૧ વૈક્રિયકાયયોગ એ ૯ યોગ શાશ્વતા છે. પાંચ સ્થાવરમાં બે ઔદારિકના ને ૧ કાર્મણકાયયોગ એ ત્રણ શાશ્વતા છે.

સ્થાવર, વિગલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં મનના અભાવે છ લેશ્યામાં પરિણતિ થતી નથી પણ અશુભ લેશ્યામાં ઓઘસંજ્ઞાથી ફેર પડે છે તેથી તેઓ જે લેશ્યામાં ઉપજે તે લેશ્યામાં મરે અથવા અન્ય લેશ્યામાં મરે. કેટલાક પૃથ્વી, અપ અને વનસ્પતિના જીવો જેઓ તેજુ લેશ્યાવાળા દેવતામાંથી આવ્યા હોય તેમને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેજુ લેશ્યા હોય પણ પર્યાપ્ત થતાં તેજુ લેશ્યા જતી રહે છે અને અશુભ લેશ્યામાં રહે છે.

દરેક લેશ્યાને અસંખ્યાત સ્થાન હોય છે. જેમ સ્ફટીક મણિને એકવાર રંગવાથી થોડો લેપ લાગે, ફરી રંગવાથી વધારે રંગ ચડે તેવી રીતે પરિણામોની ધારા જેમ જેમ ચડે ઉતરે તેમ તેમ સ્થાનનો પલટો થાય છે.

પાંચેય આશ્રવ, ત્રણ અગુપ્તિ, છ જીવનિકાયની અવિરતિ, **આરંભને વિષે તીવ્ર** પરિણામ, દ્રોહ, પાપને વિષે સાહસિક દુગંછાસહિત, નિર્ધ્વંશપરિણામ અને અજીતેંદ્રિય વિગેરેના વ્યાપારે સહિત, જીવના પરિણામ તે **કૃષ્ણ લેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

ઈર્ષા અમર્ષવંત, અતપસ્વી, માયાવી, પાપથકી બીએ નહીં **ગૃદ્ધ ઇંદ્રિય વિષયાશકત** પ્રમાદી, રસનો લોલુપી, માયાગવેષી, આરંભી, અવ્રતિ અને પાપને વિષે સાહસિક વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે **નીલ લેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

વાંકુ વાંકુ સમાચરે નીવડ માયાકરે **સરલપણાથી રહિત** મોઢે જુદો અને પુંઠે જુદો, મિથ્યાત્વિ અનાર્ય, દુષ્ટ વચન બોલનાર ચોર, અને મચ્છરી વિગેરેના વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે **કાપોત લેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

અમાઇ, અચપલ, અકુતુહલી વિનિત દમિતેંદ્રિય, યોગવંત, ઉપધાનવંત **દ્રઢ ધર્મી**, પ્રિય ધર્મી અને પાપથકી ભય પામે વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે **તેજો લેશ્યાનું લક્ષણ** જાણવું.

લેશ્યા યોગ્ય પરિણામ થાય તે ભાવ લેશ્યા. શુભાશુભ વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અધ્યવસાયની તારતમ્યતા અનુસાર લેશ્યાના છ ભેદ છે તે કૃષ્ણ, **નીલ, કાપોત, તેજુ,** પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યા. તે છ લેશ્યાનો આધાર, મન, વચન અને કાયાના જોગ અને કષાયની તારતમ્યતા, મંદતા કે અભાવ ઉપર રહે છે. કષાય અને જોગની પરિણતિનો આધાર બાહ્ય સંજોગો, દ્રવ્યો અને માનસિક કલ્પના ઉપર રહે છે. બાહ્ય સંજોગો અને દ્રવ્યોમાં રાગદ્વેષનો અભાવ હોય અને નકામી કલ્પના (સંકલ્પ વિકલ્પ) બંધ થાય તો ફકત યોગો ઉપર લેશ્યાનો આધાર રહે છે ત્યારે ફકત શુકલ લેશ્યા જ હોય.

જેમ ગાયના દુધમાં છાશ નાખવાથી, પોતાનો મીઠો સ્વાદ તજીને દહીંરૂપે ખટાશ પરિણમે છે અને જેમ સફેદ વસ્ત્ર મંજીઠાદિ રંગમાં નાંખવાથી શ્વેતરંગ તજીને બીજા રંગમય થાય છે તેમ ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં, યોગ સાથે કષાયની તારતમ્યતા કે અભાવ પ્રમાણે કૃષ્ણ લેશ્યાના દ્રવ્યો નીલ લેશ્યાપણે પરિણમે, નીલ લેશ્યાના દ્રવ્યો કાપોત લેશ્યાપણે પરિણમે, કાપોતના તેજુના દ્રવ્યપણે પરિણમે, તેજુના પદ્મના દ્રવ્યરૂપે પરિણમે, પદ્મના શુકલપણે પરિણમે અને ઉલટા ક્રમથી શુકલમાંથી પદ્મ લેશ્યામાં આવે, પદ્મમાંથી તેજુમાં, તેજુમાંથી કાપોતમાં અને કાપોતમાંથી નીલમાં અને નીલમાંથી કૃષ્ણ લેશ્યામાં આવે અને છમાંથી કોઈપણ લેશ્યા સહિત આવી ઉપજે અથવા મરણ પામે.

જેમ વૈડુર્ય મણિ (કાચ)ના પારામાં જેવા રંગનો દોરો નાખીએ તેવા જ રંગમય તે પારો દેખાય છે અને દોરો દુર કરવાથી પોતાના મૂળરૂપમાં આવી જાય છે. તેમ દેવતા અને નારકીમાં દ્રવ્ય લેશ્યા કાયમ રહે છે અને બાહ્ય સંજોગોના નિમિત્તથી દ્રવ્ય લેશ્યામાં ઝાંય પડે અને ભાવ લેશ્યામાં ફેર પડે પણ તે નિમિત્તો દુર થતાં દ્રવ્ય લેશ્યા કાયમની હતી તે રહે છે તેથી તેઓ જે લેશ્યામાં ઉપજે તે લેશ્યામાં મરે છે.

વૈમાનિકના દંડકમાં ત્રણ લેશ્યા છે, તે પહેલે બીજે દેવલોકે ૧ તેજોલેશ્યા છે, ત્રીજે ચોથે પાંચમો એ ત્રણ દેવલોકે ૧ પદ્મલેશ્યા છે, અને છઠા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧ શુકલલેશ્યા છે.

(૨) સંકિલષ્ટ લેશ્યા-સંકિલષ્ટ એટલે માઠી અશુભ, જેનાથી જીવ નરક અને તિર્યંચની ગતિ પામે તેવી લેશ્યા ત્રણ છે તેના નામ-(૧) કૃષ્ણ (૨) નીલ (૩) કાપોત.

ચોવીસ દંડકમાંથી જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એ બે દંડક વર્જીને શેષ બાવીસ દંડકમાં ત્રણ સંકિલષ્ટ લેશ્યાઓ છે. જ્યોતિષી અને વૈમાનીકમાં નથી.

(૩) અસંકિલષ્ટ લેશ્યા-અસંકિલષ્ટ એટલે સારી શુભ જેનાથી જીવ દેવ અને મનુષ્યગતિ પામે તેવી ૧ તેજો ૨ પદ્મ ૩ શુકલ એ ત્રણ લેશ્યા છે.

પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ દશ ભવનપતિ યુગલીઆ વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી એટલામાં અસંકિલષ્ટ ૧ તેજોલેશ્યા છે, સંજ્ઞીતિર્યંચ તથા મનુષ્યના દંડકમાં અને વૈમાનિકના દંડકમાં ત્રણે અસંકિલષ્ટલેશ્યા છે. બાકીનાં દંડકોમાં નથી.

(૧૫) ગુણસ્થાન દ્વાર.

(૧) નામ દ્વાર.

ગુણસ્થાન એટલે ગુણ જે જીવના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણોને કેળવવાના સ્થાન તેમાં અશુદ્ધ શુદ્ધ શુદ્ધતર શુદ્ધતમ વિગેરે અધ્યવસાયથી આગળ વિકાસ થાય છે. જીવના અસંખ્યાતા અધ્યવસાય સ્થાનક ભેદે અસંખ્ય ગુણસ્થાનક હોય છે તોપણ સ્થુળવ્યવહારે ચૌદ ગુણસ્થાનક કહ્યા છે. તેના નામ:– ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક. ૨ સાસ્વાદાન ગુ., ૩ મિશ્રદષ્ટિ ગુ., ૪ અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુ.,

ક્રોધાદિ ચારે કષાયો પાતલા પ્રશાંતચિત્ત ઇંદ્રિયોને દમનાર ઉપયોગવંત, ઉપધાનવંત થોડું બોલે ઉપશાંત અને જીતેંદ્રિય વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવના પરિણામ તે **પદ્મલેશ્યાનું** લક્ષણ જાણવું.

આર્ત, રૌદ્રધ્યાન વર્જી ધર્મ શુકલ ધ્યાન ધ્યાવે, **પ્રશાંતચિત્ત** સમતાવાળો આત્મરમણતા, પાંચ સમિતિએ સમિતા, ત્રણ ગુપ્તિએ ગુપ્તા, સરાગી તથા વીતરાગી, ઉપશાંતચિત્ત, અને જીતેંદ્રિય વિગેરે વ્યાપારે સહિત જીવનાપરિણામ તે **શુકલલેશ્યાનું** લક્ષણ જાણવું.

લેશ્યાના સ્થાનક અસંખ્યાતી ઉત્સર્પીણી અવસર્પીણીના જેટલા સમય થાય અથવા લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલા લેશ્યાના સ્થાનક છે.

પ્રથમ નારકીના દંડકમાં લેશ્યા ત્રણ છે, પહેલી બીજી નરકે એક કાપોતલશ્યા છે, ત્રીજી નરકે બે લેશ્યા છે તે કાપોત ઘણી અને નીલથોડી, ચોથી નરકે એક નીલલેશ્યા છે. પાંચમી નરકે બે લેશ્યા છે તે નીલ ઘણી અને કૃષ્ણ થોડી, છઠી સાતમી નરકે એક કૃષ્ણલેશ્યા છે.

દશભવનપતિના ૧૦ દંડક. વાણવ્યંતરનો ૧ દંડક એ ૧૧ દંડકમાં ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ કાપોત ૪ તેજો એ ૪ લેશ્યા છે.

પૃથ્વી પાણી અને વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં અપ્રર્યાપ્તાવેળાએ ભવનપતિવત્ ચાર લેશ્યા છે, અને એના પર્યાપ્તાવેળામાં, તેઉ, વાયુ, વિગલેંદ્રિય ત્રણમાં અને સમુર્છિમ તિર્યંચ અને સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલામાં ૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ ૩ કાપોત એ ત્રણ લેશ્યા છે.

સંજ્ઞીગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિય તથા ૧૫ કર્મભૂમીના ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૬ લેશ્યા છે.

યુગલીઆમાં ભવનપતિવત ૪ લેશ્યા છે. જ્યોતિષીના દંડકમાં એક તેજોલેશ્યા છે.

વિરતિ પણું તો ન આદરી શકે પણ કાંઇક અંશે સાવદ્ય-
યોગની વિરતિ કરે જેમ નિરપરાધ નિરપેક્ષ સંકલ્પી ત્રસ
જીવને ન હણવો ઇત્યાદિક સમ્યક્ત્વ સહિત અધ્યવસાય
અથવા સમ્યક્ત્વ સહિત એક નવકારસી આદિ દેશથી વ્રત પચ્ચક્ખાણ
કરે એવા અધ્યવસાય તે **દેશવિરતિ પાંચમુ ગુણસ્થાનક** ૬
દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકથી અનંત ગુણ વિશુદ્ધ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિ-
ત્રના અધ્યવસાય છે પણ પ્રમાદે કરીને સહિત હોય તેનું નામ
પ્રમત્ત સંયત છઠું ગુણસ્થાન. ૭ પ્રમાદ પાંચ પ્રકારના છે ૧
મદ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ નિદ્રા અને ૫ વિકથા. તે પાંચે પ્રમા-
દથી રહિત અનંત ગુણ વિશુદ્ધ નિશ્ચય ચારિત્રે સ્થિરતારૂપ અધ્યવ-
સાય તે સાતમું **અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન.** ૮ પૂર્વે નહિ પામેલા
એવા અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કરી ચારિત્રમોહનીની એકવીસ
પ્રકૃતિ ઉપસમાવવા અથવા ખપાવવાને અર્થે રસઘાત, સ્થિતિઘાત,
ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમ અને અપૂર્વસ્થિતિ બંધ એ પાંચેવાના એક-
સાથે પહેલા સમયથી જ શરૂ કરે તે આઠમું અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક
અગાઉના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ આ અપૂર્વકરણ છે એટલે પહેલાં
એવું કરણ કર્યું ન હતું અને ક્ષપક શ્રેણીની અપેક્ષાએ પૂર્વે કોઇ
વખતે આવું કરણ કર્યું ન હતું તેથી અપૂર્વકરણ તેને નિવૃત્તિ
ગુણસ્થાનક પણ કહેવાય છે કારણ કે એક જ સમયે અનેક જીવ આ
ગુણસ્થાને ચઢે તે સમ સમયવર્તી સર્વ જીવોના અધ્યવસાયો એક
સરખા હોતા નથી. આ ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમ શ્રેણીની
તૈયારી થાય છે તેથી અનંતાનુંબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વ સર્વથા
ક્ષય થાય કે ઉપશમ થાય, વળી બાદર કષાય, બાદર સંપરાય ક્રિયા,
બાદર ચપલતાથી જીવ નિવૃત્તિ પામ્યો છે તેથી નિયટ્ટિબાદર ગુણ-
સ્થાન પણ કહેવાય છે.

૯. નવમું અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન છે, અહીં સમ સમય-
વર્તી સર્વ જીવોના અધ્યવસાય એક સરખા છે. અથવા બાદર એટલે

૫. દેશવિરતિ ગુ., ૬ પ્રમત્ત સંયત ગુ., ૭ અપ્રમત્ત સંયત ગુ., ૮ નિવૃત્તિ બાદર અથવા અપૂર્વકરણ ગુ., ૯ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુ. ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુ., ૧૧ ઉપશાંત મોહ વીતરાગ ગુ., ૧૨ ક્ષીણમોહ વીતરાગ ગુ., ૧૩ સંયોગી કેવળી ગુ., ૧૪ અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક.

ગુણસ્થાનકના લક્ષણ :- મિથ્યાત્વ એટલે જિન વચનથી વિપરીત તત્ત્વ દૃષ્ટિ. જેમ ધતુરાના બીજ ખાવાથી શ્વેત વસ્તુને પણ પીળી વસ્તુ જાણે છે તેમ. મિથ્યાત્વ મોહનીયના જોરથી રાગ-દ્વેષ મોહાદિક અઢાર દોષે સહિત અથવા સંસારના હેતુ એવા સ્ત્રી હથિઆર વિગેરે ચિન્હ સહિત હોય તેને પણ ભગવાન (દેવ) કરી માને. ધન ધાન્ય સ્ત્રી વિગેરે પરિગ્રહાદિકમાં આસકત તથા સાધુના ગુણથીરહિત હોય તેને ગુરુ કરી માને. હિંસાદિક અધર્મને ધર્મ કરી માને એને મિથ્યાત્વ કહીએ. એવા મિથ્યાત્વ ઉદયવંત જીવ પણ કોઈક દેખાદેખીએ કોઈ સુગતિની અભિલાષાએ તથા કોઇ ભદ્રીક જીવ મોક્ષ હેતુએ ક્રિયા કરે માટે તેને **મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક** કહીએ. કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરની છે તેમાંથી ૬૯ કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિ પહેલા ગુણસ્થાનમાં ખપાવવાની હોય છે તેથી પહેલું **મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક** કહ્યું છે.

૨ ઔપશમીક સમ્યકત્વવંત જીવ અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયે ઔપશમિક વમતા ક્ષીરના સ્વાદ સરખો ભાવ મિથ્યાત્વ ગુણ-સ્થાનક પામ્યા પહેલા જે જીવને હોય તે **સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ બીજું ગુણસ્થાનક** ૩ મિશ્રમોહનીના ઉદયથી જીવને રૂચી કે અરૂચી એ બન્ને ન હોય એવા જે અધ્યવસાય તે **મિશ્રદૃષ્ટિ ત્રીજું ગુણ-સ્થાનક**. ૪ વિરતિગુણ જાણતા છતા પણ અપ્રત્યાખ્યાન કષાયોદયે કરીને વિરતિ આદરી ન શકે પણ તત્ત્વરુચી સમ્યકત્વવંત જિન વચન યથાવસ્થિતપણે પરિણમાવે તે જીવનું ગુણસ્થાન તે **અવિરતિ સમ્યક્ દૃષ્ટિ ચોથું ગુણસ્થાનક**. ૫ પ્રત્યાખ્યાની કષાયોદયે સર્વ

મનુષ્યના દંડકમાં ચૌદે ગુણઠાણા છે.

(૩) કર્મની સ્થિતિ રસ આદિ ઘાતનું સ્વરૂપ (૧) **સ્થિતિ ઘાત** એટલે પૂર્વે કરેલાં સત્તામાં રહેલ કર્મમાંથી અગ્રભાગની સ્થિતિ ઉકેરે એટલે તે સ્થિતિ સત્તાનો અગ્રભાગ ઉત્કૃષ્ટો તો ઘણા સાગરોપમ પ્રમાણ હોય અને જઘન્યથી તો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય તે સ્થિતિ ખંડને કટકા ટુકડા કરે એટલે ઉકેર છે તે ઉકેરીને તેનું દલિક ઉદય આવવા યોગ્ય નીચેની સ્થિતિ વિભાગમાં સ્થાપે તે નાના એક અંતર્મુહૂર્તમાં થાય. તે પ્રક્ષેપ થએલાં કર્મો સમયે સમયે ઉદય આવતા કર્મની સાથે ભોગવાય જાય. જે સ્થિતિ શેષ રહે તેના અગ્રભાગ થકી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ઉકેરી તેનું દળ અંતર્મુહૂર્તે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ બાકી રહેલા હેઠલા સ્થિતિદળ મધ્યે ભેળવે એમ અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે સ્થિતિમાંહે તેનું દળ ભેળવતાં અપૂર્વકરણના કાળમાંહે ઘણા હજાર સ્થિતિના ખંડ આવી રીતે ભોગવાય જાય અને ખપી જાય ત્યારે જે અપૂર્વકરણને પ્રથમ સમયે જેટલી કર્મની સ્થિતિની સત્તા હતી તે થકી સંખ્યાતગુણહીન સ્થિતિની સત્તા રહી એ સ્થિતિઘાતનું સ્વરૂપ કહ્યું.

(૨) **રસઘાત** એટલે સત્તાગત કર્મના રસનો અનંતમો ભાગ બાકી રાખીને શેષ અનંત ભાગોને અપ્રવર્તના કરણરૂપ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી લઘુ અંતર્મુહૂર્ત જેટલા કાળમાં ખપાવે પછી જે અનંતમો ભાગ રહ્યો છે તેનો વલી અનંતમો ભાગ મૂકીને શેષ અનુભાગના ભાગ સર્વ, અંતર્મુહૂર્તમાં ખપાવે પછી તે પૂર્વે મૂકયો એવો જે અનંતમો ભાગ રહ્યો છે તેનો વલી અનંતમો ભાગ મૂકીને શેષ અનુભાગના ભાગને અંતર્મુહૂર્તે વિનાશે એમ અનેક સહસ્ર રસઘાત એક સ્થિતિ ખંડના ઘાતને વિષે થાય અને તે સ્થિતિખંડના અનેક સહસ્રે અપૂર્વકરણ સમાપ્ત થાય. રસખંડના કાલથકી સ્થિતિખંડનો કાલ

મોટાખંડ અને સંપરાય એટલે કષાયના આ ગુણસ્થાનકે જીવ કરે એટલે કષાયના ઉપસમાવવા કે ખપાવવાને અર્થે ઘણા ખંડ કરે તેથી તેનું નામ **બાદર સંપરાય ગુણસ્થાન.**

૧૦ સૂક્ષ્મ છે સંપરાય એટલે કિટ્ટીકૃત લોભ કષાયનો ઉદય જ્યાં તે **સૂક્ષ્મ સંપરાય નામે દસમું** ગુણસ્થાનક. ૧૧. જેમ મેલવાળું પાણી શાંત થવાથી મેલ નીચે બેસે ને પાણી નિર્મળ થાય અથવા જણાય તેમ જ્યાં મોહની કર્મનો ઉપશમ થાય તેનું નામ **ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે** પાણીમાં મેલ છે તે પાછું ડોળાવાથી અવશ્ય મલીન થાય તેમ આ ગુણસ્થાનક પામેલા જીવને કષાય સત્તામાં છે તેથી ત્યાંથી અવશ્ય પડે જ એમ જાણવું.

૧૨. સર્વ મોહની પ્રકૃતિ ક્ષય થતાં સત્તામાંથી પણ મોહની કર્મ ટલી જતાં અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાય સ્થાનક છે જ્યાં તેનું નામ **ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે** બારમા ગુણઠાણેથી કોઈ જીવ પડે નહીં તેમ એ ગુણઠાણે મરણ પણ પામે નહિ. ૧૩ મન વચન ને કાય યોગ સહિત વર્તે અને ઘાતી કર્મના ક્ષય થકી કેવલ જ્ઞાન હોય તે **સયોગી કેવલી** ગુણસ્થાનક.

૧૪. ત્રણે યોગનું રૂંધન કરેલ હોવાથી બાદર મન વચન ને કાયાના વ્યાપારને અભાવે મેરૂ પર્વતની પેઠે નિષ્કંપ શૈલેસી અવસ્થા તે **અયોગી કેવલી** ગુણસ્થાનક ચૌદમું જાણવું. તે ચૌદમાં ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે જીવના સર્વ કર્મો અને બંધનોથી મોક્ષ થાય અને ઋજુગતિએ સિદ્ધ થાય.

નારકીનો ૧ દંડક અને દેવતાના ૧૩ દંડક એટલામાં પહેલા ૪ ગુણઠાણા છે. પાંચ સ્થાવર તથા સમુર્છિમ મનુષ્યનાં એક પહેલું ગુણઠાણું છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં તથા સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ગુણસ્થાનક પહેલા બે છે. સંજ્ઞીતિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં પહેલા પાંચ ગુણઠાણા છે. યુગલીઆને પહેલું અને ચોથું એ બે ગુણઠાણા છે.

સાર :- અનંતાનુબંધી કષાયને સંજલના કષાયમાં પરિણ‍ માવે, તે શુદ્ધ ઉપયોગના જોરથી એમ થાય.

અપૂર્વસ્થિતિબંધ :- એટલે અપૂર્વકરણના પહેલા સમયમાં જે કર્મનો સ્થિતિબંધક કહ્યો તેની અપેક્ષાએ અપૂર્વકરણના બીજા સમયમાં જે બીજો સ્થિતિબંધ આરંભે તે સ્તોક (થોડી–ટુંકી સ્થિતિનો) જાણવો માટે અપૂર્વસ્થિતિ બંધ કહ્યો એને અન્ય સ્થિતિબંધ પણ કહે છે અહીંઆ સ્થિતિબંધ અને સ્થિતિઘાતનો કાળ સરખો જ જાણવો એ બેને સમકાલે પ્રારંભે છે અને સમકાલે પૂર્ણ થાય ૫ એમ એ પાંચે પદાર્થ અપૂર્ણકરણે પ્રવર્તે છે. સ્તિબુક સંક્રમ એટલે જે અનુદય પ્રકૃતિનું દલ તે ઉદયવતી પ્રકૃતિ મધ્યે સંક્રમાવવું તેને સ્તિબુક સંક્રમ કહીએ.

(૪) અમર ગુણસ્થાનકે :- ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ત્રીજે, બારમે અને તેરમે એ ત્રણ ગુણસ્થાને કોઇ જીવ મરે નહીં તેથી એ ત્રણ ગુણસ્થાનક અમર કહેવાય છે.

ત્રીજે ગુણઠાણે મિશ્રદષ્ટિ છે એટલે સમદષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ બન્નેનો ભેળ છે માટે એ ગુણઠાણાવાળા નથી મરતાં. બારમું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પામેલા જીવને અવશ્ય સયોગી કેવળી થવું છે અને તેરમાવાળાને અવશ્ય અયોગી કેવળી થવું છે માટે એ બે ગુણસ્થાનકે પણ કોઈ જીવકાળ ન કરે.

નારકીનો એક, દેવતાના ૧૩, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં અમર ગુણઠાણું એક ત્રીજું છે. મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણેય છે. (૫) પૂર્વસ્પર્દ્ધકાદિક સ્વરૂપ સ્પર્દ્ધક એટલે જીવ અનંતાનંત કર્મપરમાણુંઓના બનેલા સ્કંધને કર્મપણે ગ્રહે છે. ત્યાં એકેક કર્મસ્કંધ મધ્યે જે સર્વ જઘન્ય રસ છે તેના રશાંસો (રસ વિભાગ, રસ પલિચ્છેદ કે જેમાંનો એક રશાંસ કેવળીની દૃષ્ટિએ અવિભાજ્ય છે) સર્વ જીવ થકી અનંતગુણા અધિક છે. તેમાંના જે

સંખ્યાતગુણો અધિક જાણવો તે થકી અપૂર્વકરણકાલ સંખ્યાત ગુણો અધિક છે.

(૩) ગુણશ્રેણિ–એટલે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કર્મસ્થિતિ થકી ઉપલી કર્મસ્થિતિ જે વર્તે છે તે મધ્યેથી દલિક લઇને પોતાની ઉદયાવલિકાની ઉપરલી સ્થિતિમાંહે સમય સમય પ્રત્યે અસંખ્યાત ગુણ અસંખ્યાત ગુણ ચઢતું દલ સંક્રમાવે (ભેળવે) તે આવી રીતે જે પ્રથમ સમયે સ્તોક પણ અનંત અનંત કર્મપરમાણુઓ, તે થકી બીજે સમયે અસંખ્યાતગુણું ભેળવે, તે થકી વળી ત્રીજે સમયે અસંખ્યાતગણું વધતું ભેળવે એમ યાવત્ અંતર્મુહૂર્તના ચરમ સમય પર્યંત કહેવું તે અંતર્મુહૂર્ત અપૂર્વકરણ તથા અનિવૃત્તિ કરણના કાળથકી લગારેક અધિક જાણવું. એ પ્રથમ સમયે ગ્રહ્યું જે દળ તેનો નિક્ષેપવિધિ કહ્યો એમ દ્વિતીયાદિ સમયથી માંડીને યાવત્ છેલ્લા સમય પર્યંત સમયે સમયે ગ્રહીત દળિઆનો પણ નિક્ષેપ વિધિ જાણવો. એટલે જે સમય સમય પ્રત્યે દલિક લીએ તે સર્વ અંતર્મુહૂર્તના સઘળા અલગ અલગ સમયના દલમધ્યે મેળવે એમજ અસંખ્યાતગુણાં ચઢતું ભેળવે એમ કરતાં જે સમય ભોગવતો જાય તે સમયથી આગલા શેષ સમયના દલમાંહે ભેળવે એટલે અપૂર્વ-કરણના અને અનિવૃત્તિકરણના સમયે અનુક્રમે ઘટતેથકે શેષ રહે તેમાં ગુણશ્રેણિદલિકનો નિક્ષેપ હોય તે ઉપરાંત વધે નહીં.

(૪) ગુણ સંક્રમ :– એટલે જે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયને વિષે અણ બંધાતી એવી જે અનંતાનુબંધિ આદિક અશુભ પ્રકૃતિ તેનું દલ બંધાતી એવી જે સંજ્વલનાદિક પર પ્રકૃતિ તેમાં સમય સમયદીઠ અસંખ્યાતગણું ચઢતું સંક્રમાવે સંક્રમાવીને પર પ્રકૃતિ રૂપપણે પરિણમાવે તેને ગુણ સંક્રમ કહીએ તે પહેલે સમયે સર્વસ્તોક સંક્રમાવે તે થકી બીજે સમયે અસંખ્યાતગણું સંક્રમાવે એમ સમય સમય દીઠ અસંખ્યાતગણું ચઢતું દલ સંક્રમાવે.

આંતરે અંતરે થાપવું જેમ અસત્ કલ્પનાએ જેના એકસો રસ વિભાગ છે અથવા એકોતેરસો અહોંતેરસો હતા તેના પાંચ પંદર પચ્ચીસ રસવિભાગ રાખવા તેને કિટ્ટિ કહે છે વિશેષ સ્વરૂપ કર્મ ગ્રંથથી જાણવો અનિવૃત્તિ કરણની વખતે વર્તતા જીવને પૂર્વસ્પર્દ્ધકાદિકનું સ્વરૂપ હોય.

(૬) **મરણયુક્ત ગુણસ્થાનક**–ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ત્રીજું બારમું તેરમું એ ત્રણ વર્જીને શેષ ૧૧ ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવો મરણને પામે છે માટે એને મરતાં ગુણસ્થાનક કહે છે.

નારકીનો ૧ દેવતાનાં ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં પહેલું બીજું અને ચોથું એ ત્રણ ગુણઠાણા મરતાં છે. તિર્યંચપંચેંદ્રિના દંડકમાં પહેલું બીજું ચોથું ને પાંચમું એ ચાર મરતાં ગુણઠાણા છે.

પાંચ સ્થાવર અને સમુર્છિમ મનુષ્યમાં એક પહેલું મરતું ગુણસ્થાનક છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં પહેલા બે મરતાં ગુણસ્થાનક છે.

મનુષ્યના દંડકમાં અગીઆરેય મરતાં ગુણસ્થાનક છે. યુગલીઆમાં પહેલું ને ચોથું એ બે મરતાં ગુણસ્થાનક છે. અનુત્તર વિમાનમાં એક ચોથું ગુણસ્થાનક છે.

(૭) **શાશ્વતા ગુણસ્થાનક** :– ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ૧, ૪, ૫, ૬, ૧૩ એ **પાંચ** ગુણઠાણે વર્તતા જીવો સદાકાળે સાસીયા ભાવે છે. છે, છે, ને છે. માટે એ પાંચ ગુણઠાણાને શાશ્વતા કહેલ છે.

નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં પહેલું ચોથું એ બે શાશ્વતા ગુણઠાણા છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં એક પહેલું ગુણસ્થાનક શાશ્વતું છે તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૧–૪–૫ એ ત્રણ શાશ્વત ગુણસ્થાનક છે મનુષ્યના દંડકમાં શાશ્વતા પાંચે ગુણ સ્થાનક છે.

સરખાં સરખાં જઘન્ય રસના કર્મ પરમાણુઓનો સ્કંધ દલ (સમુદાય) તે વર્ગણા કહીયે.

તેથી એક રસાંશે અધિક રસાંશવાળા કર્મ પરમાણુઓનો સ્કંધ તે બીજી વર્ગણા તેથી બે રસાંશે ચઢતા કર્મ સ્કંધની ત્રીજી વર્ગણા એમ એકેકા રસ વિભાગે ચઢતી ચઢતી વર્ગણા કરતાં અભવ્યથી અનંતગુણી અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ વર્ગ-ણાનો સમુદાય તેનું નામ રસ સ્પર્દ્ધક કહીયે.

તે સ્પર્દ્ધકની ઉપરની વર્ગણાના રસ વિભાગ થકી એક રસ વિભાગે અધિક તથા બે રસ વિભાગે અધિક યાવત્ સર્વ જીવથી અનંતગુણા રસ વિભાગે અધિક રસ સહિત જે કર્મ સ્કંધ દલ હોય એવા સ્કંધનો સમુદાય તે બીજા સ્પર્દ્ધકની પ્રથમ વર્ગણા જાણવી.

તેથી એક રસ વિભાગે અધિક કર્મસ્કંધની સમુદાય તે બીજી વર્ગણા એમ એકેક રસ વિભાગે ચઢતી ચઢતી અભવ્યથી અનંતગુણી વર્ગણા હોય તેના સમુદાયને બીજો સ્પર્દ્ધક કહીયે.

એમજ વળી સર્વ જીવથી અનંતગુણ રસ વિભાગે અધિક ભેળતાં કર્મ સ્કંધના સમુદાયની ત્રીજા સ્પર્દ્ધકની પ્રથમ વર્ગણા એમ તે પણ પૂર્વોક્ત અભવ્યથી અનંતગુણી એવી અનંતવર્ગણાઓ સ્પર્દ્ધક હોય એવા અનંત સ્પર્દ્ધક જીવે પૂર્વે બાંધ્યા છે તે માટે એને પૂર્વસ્પર્દ્ધક કહીએ તે મધ્યેથી દળ લઈને તે દળને પ્રકર્ષ-વિશુદ્ધિના કરણથી અત્યંત રસહિન કરીને અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક કરે કેમકે આ સંસાર મધ્યે પરિભ્રમણ કરતાં જીવે કોઈવારે બંધઆશ્રી એવા રસસ્પર્દ્ધક નથી કર્યા પણ હમણાં જ વિશુદ્ધિના ઉપયોગથી કરે છે તે ભણી એને અપૂર્વરસસ્પર્દ્ધક કહીએ.

કિટ્ટિકરણદ્ધા એટલે ઉપર પ્રમાણે બતાવેલ રસહિન અપૂર્વ-સ્પર્દ્ધકના દળની અનંતી કિટ્ટિકરે, કિટ્ટિ કહેતાં જે અપૂર્વસ્પર્દ્ધકથી વર્ગણા લઇ લઇને તેને અનંતગુણ રસહિનતાને પમાડીને ઘણે

સમકિત પાંચ પ્રકારે છે. તેનાં નામ-(૧) ઉપશમ સમકિત, (૨) ક્ષયોપશમ સમકિત, (૩) ક્ષાયિક સમકિત, (૪) વેદક સમકિત, (૫) સાસ્વાદન સમકિત.

ઉપશમ સમકિત એટલે દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિ તથા ચારિત્ર મોહનીયની ૪ પ્રકૃતિ તે અનંતાનુંબંધીની ચોકડી એ સાત પ્રકૃતિના સત્તામાં રહેલા દલોને શુદ્ધ ઉપયોગથી ઉદયમાં ન આવવા દીએ, રાખથી ઢાંકેલા અંગારાની જેમ ઢાંકી રાખે, ઉપશમાવી રાખે એવી શુદ્ધ ભાવનામાં પ્રવર્તતી આત્મિક શક્તિને ઉપશમ સમકિત કહે છે. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકના પર્યાપ્તામાં ઉપશમ સમકિત હોય.

ક્ષયોપશમ એટલે પૂર્વોક્ત ૭ પ્રકૃતિના દળો જે ઉદયમાં આવ્યા તેને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી નિરસ કરી પ્રદેશોને ભોગવીને ક્ષય કરે અને સત્તામાં રહેલા અનુદયદળોને ઢાંકે દબાવે એવી જે આત્મિકશકિત તેને ક્ષયોપશમ સમકિત કહે છે. તે અસંખ્યાતિવાર આવે. ક્ષયોપશમ સમકિત સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં હોય.

ક્ષાયક એટલે ઉદયમાં આવેલા અને અનુદય એટલે સત્તામાં રહેલા પૂર્વોકત ૭ પ્રકૃતિનાં દળોને આકર્ષીને સર્વથા ક્ષય કરે એવી જે ઉત્કૃષ્ટ આત્મિકશકિત તેને ક્ષાયક સમકિત કહે છે. એ શક્તિરૂપ સમકિત તે આત્માનો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે એ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ પાસેથી તે ગુણ જતો નથી. ક્ષાયક સમકિત વૈમાનિક દેવમાં કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિના મનુષ્યમાં, તિર્યંચ પુગલીકમાં અને પેલી ત્રણ નરકે હોય.

વેદક એટલે સમ્યકત્વ મોહનીયના ઉદયમાં આવેલા સર્વ દળોને વેદી નિર્જરી નાખવાના જે ચરમ છેલ્લા સમયમાં પ્રવર્તતી આત્મિક શક્તિને વેદક સમકિત કહે છે એ સમકિત જીવને એક જ વખત આવે એ સમકિતની ૧ સમયની સ્થિતિ છે ત્યારપછી અવશ્ય ક્ષાયિક સમ્યકત્વ પામે. આ સમકિત ફક્ત મનુષ્યમાં જ હોય.

(૮) **અશાશ્વત ગુણસ્થાનકે**–ચઉદ ગુણસ્થાનકમાંથી ૧–૪–૫–૬–૧૩ મા એ **પાંચ** વર્જી શેષ **નવ** ગુણસ્થાનકે પ્રવર્તતા જીવો ક્યારેક હોય અને ક્યારેક ન હોય એટલે એ **નવ** ગુણસ્થાને વિરહ પડે છે માટે અસાશ્વતા કહેલ છે.

નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં અશાશ્વતા બીજું અને ત્રીજું એ બે ગુણસ્થાનક છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં એક બીજું ગુણસ્થાનક છે. મનુષ્યના દંડકમાં અશાશ્વતા **નવે** ગુણસ્થાનક છે. પાંચ સ્થાવરમાં અશાશ્વતું એકે ગુણસ્થાનક નથી.

(૯) **ગુણસ્થાનક સ્પર્શના** નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકવાળા જીવો પહેલા ૪ ગુણસ્થાનક સ્પર્શે. તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં પહેલા ૫ ગુણસ્થાનક સ્પર્શે. મનુષ્યના દંડકમાં ચઉદે ગુણઠાણા સ્પર્શે. યુગલીઆ પહેલું અને ચોથું એ બે ગુણઠાણા સ્પર્શે. ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયને પહેલા બે ગુણઠાણા સ્પર્શે. પાંચ સ્થાવર ને સમુર્છિમ મનુષ્યને ૧ પહેલું ગુણઠાણું સ્પર્શે. પાંચ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવને ૧ ચોથું ગુણઠાણું સ્પર્શે. તીર્થંકર ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪ એ નવ સ્પર્શે. અન્યલિંગે સિદ્ધા ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪ એ આઠ સ્પર્શે.

(૧૬) સમકિત દ્વાર.

तत्त्वानामर्थानांश्रद्धानं तत्त्वेन वार्थानां श्रद्धानं तत्त्वार्थ श्रद्धानम् तत्सम्यग्दर्शनम् तत्त्वेन भावतो निश्चित्त मित्यर्थः

જૈન શાસ્ત્રોથી પ્રતિપાદન કરાએલ તત્ત્વભૂત પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા અથવા તત્ત્વથી જે અર્થોનું શ્રદ્ધાન છે તેને તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહે છે તે જ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. તત્ત્વના યથાર્થ (નિશ્ચયાત્મક) ભાવોમાં રૂચી–પ્રતિતી–નિશ્ચય–શ્રદ્ધા તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. સમકિતનું આ લક્ષણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ભાષ્યમાં કહેલ છે.

રહે એટલે ગુરુગીતાર્થની સામગ્રી છતાં પણ મનમાં વિચારે જે હું જો પૂછીશ તો રખે મુજને ગુરુ અજ્ઞાની જાણશે એમ જાણીને ગીતાર્થ ગુરુને પૂછે નહીં, સંશયવંતથકો તથા અવિશ્વાસી થકો રહે. તેને સંશયિક મિથ્યાત્વ કહે છે.

અનાભોગ એટલે જે થકી કોઈ પણ દર્શન ભુંડું ભલું ન જાણે જેમ મૂર્ચ્છા પામેલો મનુષ્ય કડુનો રસ તથા સાકરનો રસ વિશેષ ન જાણે તેની પેઠે જે એકેંદ્રિયાદિક જીવો છે તે તત્ત્વાતત્ત્વ ન જાણે માટે એ સહુ અનાભોગિક મિથ્યાત્વવંત છે એને અનાભોગિક મિથ્યાત્વ કહે છે.

પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય સમુર્છિંમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય તથા સમુચ્છિંમ મનુષ્ય એટલાને એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ છે. શેષ નારકીઆદિક સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં પાંચે મિથ્યાત્વ છે.

૧૮ દષ્ટિદ્વાર.

દષ્ટિ– સાચા ખોટા તત્ત્વપૂર્વક જે અવલોકન કરવું તેને દષ્ટિ કહીએ તે દષ્ટિ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) સમ્યગ્દષ્ટિ, (૨) મિથ્યાત્વ દષ્ટિ, (૩) મિશ્ર દષ્ટિ.

૧. શ્રી વીતરાગે કહેલાં વસ્તુ તત્ત્વની જ્ઞાન પ્રમાણે આત્મ પરિણુતિ થાય તેને **સમ્યગ્દષ્ટિ** કહે છે. ૨. સમ્યગ્દષ્ટિના લક્ષણથી જે વિપરીત તેને **મિથ્યા દષ્ટિ** કહે છે. ૩. સારૂં અથવા માઠું જ્ઞાન બેઉને વિષે જે સરખાપણાનો ભાવ થાય તેને મિશ્રદષ્ટિ કહે છે.

નારકીનો ૧ ભવનપતિના ૧૦ વ્યંતરનો ૧ જ્યોતિષિનો ૧ એ ૧૩ દંડકમાં ત્રણ દષ્ટિ છે. પાંચસ્થાવરમાં ૧ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૧ સમ્યગ્ દષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દષ્ટિ છે. તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં સંજ્ઞીને ત્રણ દષ્ટિ છે અને અસંજ્ઞીને બે દષ્ટિ છે તે સમ્યગ્ દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ.

સાસ્વાદન એટલે ઉપશમ સમ્યકત્વથી પડતાં મિથ્યાત્વે આવતાં ફક્ત છ આવલિકા અને સાત સમય સુધી જે ભાવનું રહેવું તે શક્તિને સાસ્વાદન સમકિત કહે છે એ સમ્યકત્વ પાંચ વખત આવે તથા ઉપશમ સમ્યકત્વ પણ પાંચ વખત આવે.

ચાર ગતિ આશ્રી પાંચે સમકિત હોય પાંચ સ્થાવરમાં એકે સમકિત નથી. ત્રણ વિગલેંદ્રિય ના અપર્યાપ્તામાં તથા અસંજ્ઞીતિર્યંચ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં તથા સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં સાસ્વાદન સમકિત છે.

(૧૭) મિથ્યાત્વ દ્વાર.

મિથ્યાત્વ એટલે નવતત્ત્વ સંબંધી વિપરીત રૂચિ, અથવા અરૂચિ, કદાગ્રહરૂપ તે મિથ્યાત્વ. તેના ૫ ભેદ છે. તેના નામ— (૧) અભિગ્રહીક મિથ્યાત્વ, (૨) અણાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ, (૩) અભિનિવેસિક મિથ્યાત્વ, (૪) સંશયિક મિથ્યાત્વ, (૫) અણાભોગ મિથ્યાત્વ.

૧. **અભિગ્રહીક** એટલે ગુણ અવગુણ વિચાર્યા વિના જે કુમત ગ્રહણ કર્યો તેને જ ભલો જાણે અને બીજાની નિંદા કરે. કહે કે અમારા પૂર્વજો કરતા હતા તે અમે પણ કરશું ઇત્યાદિક. પરીક્ષા કર્યા વિના જે પોતાના ધર્મનો કદાગ્રહ હોય તેને અભિગ્રહીક મિથ્યાત્વ કહે છે.

૨ **અનભિગ્રહીક** એટલે જેણે કરી સર્વ દર્શન ભલાં છે એમ કહે પણ કોઇ વિશેષપણું જાણે નહીં એવો કોઈ એક મધ્યસ્થ પરિણામે ગુણ અવગુણની પરિક્ષા કરે નહિ તેને અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ કહે છે.

૩ **અભિનિવેશ** એટલે પોતાનું અસત્ય વચન સ્થાપવા માટે સત્ય વચનને મરડે, કુયુક્તિ માંડે, સમજાવ્યો છતાં પોતાનો હઠ ન મૂકે, તેને અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહે છે.

૪ **શાંશયિક** એટલે જિનોક્ત તત્ત્વને વિષે સંશય ધરનો

સાથે થાય તેનું નામ કેવળજ્ઞાન. સર્વ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી આવરણ રૂપ ઉપાધી રહિત કેવળજ્ઞાન સર્વથા એકજ પ્રકારનું છે અને બાકીના ચારે જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ઘણા પ્રકારના છે. મતિજ્ઞાન ને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ છે અને અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે તથા કેવલજ્ઞાન સકળ પ્રત્યક્ષ છે.

દેવતાના તેર દંડક, નારકીનો ૧, સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ ૧૫ દંડકમાં જ્ઞાન ૩ છે તે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન. મનુષ્યના દંડકમાં પંદર કર્મભૂમીમાં પાંચે જ્ઞાન છે. ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં ત્રણ વિગલેંદ્રિયના અપર્યાપ્તમાં અને સમુચ્છિંમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અપર્યાપ્તામાં બે જ્ઞાન છે તે ૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન છપન્ન અંતરદ્વીપના મનુષ્ય સમુચ્છિંમ મનુષ્ય અને પાંચ સ્થાવર એટલામાં જ્ઞાન નથી.

(૨૦) અજ્ઞાન દ્વાર.

અજ્ઞાન– અનંતધર્માત્મક વસ્તુને મોહનીય કર્મના ઉદયથી કોઇ એકરૂપથીજ જાણે. સંસારહેતુ તેને મોક્ષહેતુ જાણે. એકાંતે ગ્રહણ કરવારૂપ અથવા ત્યાગ કરવારૂપ એમ એકાંતે જ વસ્તુ સ્વરૂપ માને, પણ ઉભયરૂપ ન જાણે. માટે મિથ્યાત્વના ઉદયે કરીને મિથ્યાત્વીનું જાણપણું તે અજ્ઞાનરૂપ જ હોય. તે (૧) મતિઅજ્ઞાન, (૨) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૩) વિભંગજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારના અજ્ઞાન કહ્યાં છે.

દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧, મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડકમાં ત્રણ અજ્ઞાન છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, યુગલીઆ, સમુચ્છિમ તિર્યંચ તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલામાં બે અજ્ઞાન છે તે ૧ મતિ અજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન. ૫ અનુત્તર વિમાનમાં અજ્ઞાન નથી.

મનુષ્યના દંડકમાં કર્મભૂમિના મનુષ્યને ત્રણ દૃષ્ટિ છે. ત્રીસ અકર્મભૂમિના યુગાલીઆના ક્ષેત્રમાં મિથ્યા દૃષ્ટિ અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ છે. છપન્ન અંતરદ્વીપના યુગલિયા મનુષ્ય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલાઓને ૧ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ છે.

વૈમાનિકના દંડકમાં બાર દેવલોકમાં ત્રણ દૃષ્ટિ છે. નવગ્રૈવેયકમાં બે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ૨ મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ છે. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૧ સમ્યગદૃષ્ટિ છે.

૧૯ જ્ઞાન દ્વાર.

જ્ઞાન – જેણે કરી વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણીએ, ગુણપર્યાયે કરી વસ્તુનો નિર્ણય યથાર્થપણે કરીએ તેનું નામ **જ્ઞાન**. અથવા સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુને વિષે વિશેષ ગ્રહણાત્મક જે બોધ તેનું નામ **જ્ઞાન** કહેવાય છે. તે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન, (૫) કેવલજ્ઞાન. એમ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે.
૧. પાંચ ઇંદ્રિય તથા મનવડે નિયત વસ્તુનું જીવને જે જ્ઞાન તેનું નામ **મતિજ્ઞાન.**

સાંભળવાથી જાણીએ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે ઉપયોગપૂર્વક શાસ્ત્ર જાણવા વાંચવા તથા સાંભળવાથી વસ્તુનું જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનું નામ **શ્રુતજ્ઞાન.** મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન સાથે જ હોય, શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વકજ હોય છે.

ઇંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા વિના મર્યાદા પ્રમાણે રૂપી વસ્તુનું જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનું નામ **અવધિજ્ઞાન.** ૪. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય જીવના મનોગત ભાવનુ અર્થાત્ મનચિંતિત અર્થનું જીવને જે જ્ઞાન થાય તેનું નામ **મનઃપર્યવજ્ઞાન.**

૫. સંપૂર્ણ લોકાલોકનું તથા જીવ અજીવના સર્વ ગુણપર્યાયોનું તથા રૂપી અરૂપી સર્વ વસ્તુઓનું જીવને જે ત્રીકાલિક જ્ઞાન એકી

જેનાથી થાય તે **સાકારોપયોગ** કહેવાય છે. તે જ્ઞાન અજ્ઞાન એ બન્ને ઉપયોગરૂપ છે.

૨ ઉપરોકત લક્ષણોથી ભિન્ન એટલે જાતિ ગુણ ક્રિયાદિક વિશેષણ રહિત તથા વસ્તુના આકાર રહિત સામાન્ય સત્તા અથવા આભાસ માત્ર, ગુણપર્યાયોના વિકલ્પ વગર કાંઇક છે એવું દેખીએ તે દર્શનને **અનાકાર ઉપયોગ** કહે છે. એ સાકાર અને નિરાકાર બન્ને જાતના ઉપયોગો ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૨) **સાગારોવઉત્તા ઉપયોગ** સાકાર ઉપયોગના આઠ પ્રકાર છે તે પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન. નારકીનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં સાકારોપયોગ ૬ છે તે જ્ઞાન ત્રણ પ્હેલા અને અજ્ઞાન ૩ એવં ૬ છે.

મનુષ્યના દંડકમાં આઠેય છે, ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં તથા અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને યુગલીઆ એટલાઓમાં ચાર છે તે પહેલા બે જ્ઞાન અને પહેલા બે અજ્ઞાન. પાંચ સ્થાવરમાં તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં સાકાર ઉપયોગ બે છે તે પહેલા બે અજ્ઞાન જાણવા. ૫ અનુત્તર વિમાનમાં સાકારોપયોગ ૩ છે તે પહેલા ત્રણ જ્ઞાન જાણવા.

(૩) **અણાગારોવઉત્તા ઉપયોગ** નિરાકાર ઉપયોગના ચાર પ્રકાર છે તે ચાર પ્રકારના દર્શન જાણવા. તેનો વિસ્તાર ચોવીસ દંડક આશ્રી દર્શનદ્વારની પેઠે જાણવો.

(૫) **ઉત્તર ઉપયોગ** ઉત્તર ઉપયોગ બાર પ્રકારે છે– તે ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન અને ૪ દર્શન એમ ૧૨ છે. મનુષ્યના દંડકમાં બાર ઉપયોગ છે. નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એમ ૧૫ દંડકમાં ત્રણ જ્ઞાન પહેલા, ૩ અજ્ઞાન, ૩ દર્શન, પ્રથમ એમ ૯ છે. પાંચ સ્થાવરમાં પ્રથમ બે અજ્ઞાન ને ૧ અચક્ષુ

(૨૧) દર્શન દ્વાર.

દર્શન– સામાન્યપણે નિરાકારોપયોગરૂપ વસ્તુનો જે અવબોધ તેનું નામ દર્શન તે (૧) ચક્ષુ દર્શન, (૨) અચક્ષુ દર્શન, (૩) અવધિ દર્શન, (૪) કેવળ દર્શન એમ ચાર પ્રકારે દર્શન છે.

૧ ચક્ષુ દર્શન– ઘટાદિ પદાર્થોને આંખો વડે સામાન્યપણે દેખવું તે. **૨ અચક્ષુ દર્શન**– એટલે ચક્ષુ સિવાય બાકીની ઇંદ્રિયો જે સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, શ્રોત્ર અને નોઇંદ્રિય જે મન એણે કરી શબ્દાદિક અર્થનો સામાન્યાવબોધ થાય તે અચક્ષુ દર્શન.

૩ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ એ ચાર મર્યાદામાં રહ્યાં જે રૂપીદ્રવ્યો તેનો સામાન્યાવબોધ તે ત્રીજું **અવધિ દર્શન**. ૪. ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્યો પર્યાયોનું સ્પષ્ટ નિરાવરણ અપ્રતિપાતી યુગપત દર્શન તે ચોથું **કેવળ દર્શન** જાણવું એ ચાર દર્શન અનાકાર છે.

પાંચ સ્થાવર બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય એ સાત દંડકમાં ૧ અચક્ષુ દર્શન છે, ચઉરિંદ્રિયમાં તથા અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, યુગલીઆ અને સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય એટલામાં પહેલા બે દર્શન છે. નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં પહેલા ત્રણ દર્શન છે મનુષ્યના દંડકમાં ચારે દર્શન છે.

(૨૨) ઉપયોગ દ્વાર.

(૧) વ્યાખ્યા મૂળ ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે– (૧) સાગારોવઉત્તા (૨) અણાગારોવઉત્તા. ઉપયોગ એટલે વસ્તુને ઓળખવા, જાણવા, પ્રકાશવાને વિષે જે વ્યાપાર થાય તેનું નામ ઉપયોગ. એ જીવનું લક્ષણ જીવ સ્વભાવે ચેતનારૂપ જાણવું તે ઉપયોગ સાકાર અને નિરાકાર એમ બે પ્રકારે છે.

૧ તેમાં દરેક વસ્તુને વિશેષ ભેદ (વિકલ્પ) પૂર્વક, દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયોના ભેદ પૂર્વક ગ્રહણ કરવી એ જ તેનો પરિણામરૂપ સાકાર તે

(૬) અપાશણિયા ઉપયોગ :- અપાશણિયા એટલે વસ્તુને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જોઈ જાણી શકતા નથી પણ અનુમાન પ્રમાણથી જોઈ જાણી શકે છે. તેવા ઉપયોગ ૩ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) મતિઅજ્ઞાન, (૩) અચક્ષુદર્શન.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણ વિગલેંદ્રિયના ૩ દંડકમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચમાં અને ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં, એટલાઓમાં અ-અપાશણિયા ઉપયોગ ૩ છે. પાંચ સ્થાવર, ૫૬ અંતરદ્વીપા અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલામાં અપાશણિયા બે ઉપયોગ છે તે મતિ-અજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન. ૫ અનુત્તર વિમાનમાં મતિજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ બે ઉપયોગ છે.

(૭) સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ :- મતિજ્ઞાન વર્જિને શેષ ૪ જ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન વર્જિને શેષ બે અજ્ઞાન એ છ સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ કહેવાય છે. મનુષ્યના દંડકમાં સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ ૬ છે. દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં સાગાર પાશણિયા ૪ ઉપયોગ છે તે (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) શ્રુતઅજ્ઞાન અને (૪) વિભંગજ્ઞાન.

ત્રણ વિગલેન્દ્રિયમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચ, ત્રીસ અકર્મ-ભૂમિમાં એટલામાં શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ છે પાંચ સ્થાવર, ૫૬ અંતરદ્વીપા અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલાઓમાં સાગાર પાશણિયા ૧ શ્રુતઅજ્ઞાન છે. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં સાગાર પાશણિયા ઉપયોગ ૨ છે તે શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન.

(૮) અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ :- અચક્ષુદર્શન વર્જિને શેષ ૩ દર્શન તે અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ કહેવાય છે. મનુષ્યના દંડકમાં ૩ છે. દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચપંચેંદ્રિયનો ૧ એ ૧૫ દંડકમાં અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે ચક્ષુદર્શન, અને અવધિદર્શન. ચૌરિંદ્રિયમાં, અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં, યુગલીઆમાં સમુ-

દર્શન એ ત્રણ છે. બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિયમાં બે જ્ઞાન પહેલા અને બે અજ્ઞાન તથા ૧ અચક્ષુ દર્શન એમ પાંચ છે. ચઉરિંદ્રિયમાં તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચમાં અને ત્રીસ અકર્મભૂમિ એટલામાં ઉપયોગ ૬ છે તે ૨ જ્ઞાન ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન. છપન્ન અંતરદ્વીપામાં તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમાં ઉપયોગ ૪ છે તે ૨ અજ્ઞાન ૨ દર્શન એવં ૪ જાણવા પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૬ ઉપયોગ છે તે ૩ જ્ઞાન ૩ દર્શન એ ૬ જાણવા.

(૫) **પાશણીઆ ઉપયોગ** પાશણીઆ એટલે વસ્તુને સ્પષ્ટ પ્રમાણથી જાણી દેખી શકે તેવા ઉપયોગ ૯ છે તે મતિજ્ઞાન વર્જિને શેષ ૪ જ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન વર્જિને શેષ બે અજ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન વર્જિને શેષ ત્રણ દર્શન એ નવ પાશણીઆ ઉપયોગ છે.

મનુષ્યના દંડકમાં પાશણિયા ઉપયોગ નવ છે. દેવતાના ૧૩, નારકીનો ૧, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧, એ ૧૫ દંડકમાં પાશણિયા ઉપયોગ ૬ છે તે-(૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૪) વિભંગજ્ઞાન, (૫) ચક્ષુદર્શન, (૬) અવધિદર્શન એ ૬ છે. પાંચ સ્થાવરમાં પાશણિયા ઉપયોગ ૧ તે શ્રુતઅજ્ઞાન છે. બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય એ બે દંડકના અપર્યાપ્તામાં પાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન.

ચૌરિંદ્રિયમાં તથા અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના અપર્યાપ્તામાં તથા ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં પાશણિયા ઉપયોગ ૩ છે તે (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૩) ચક્ષુદર્શન. ૫૬ અંતરદ્વીપા તથા સમુચ્છિમ મનુષ્યમાં શ્રુતઅજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન એ બે છે. અનુત્તર વિમાનમાં (૧) શ્રુતજ્ઞાન, (૨) અવધિજ્ઞાન, (૩) ચક્ષુદર્શન, (૪) અવધિદર્શન એ ૪ પાશણિયા ઉપયોગ છે. શ્રુતજ્ઞાન કે અજ્ઞાનની બાબતમાં પ્રત્યક્ષ નથી પણ ચિંતામણ અથવા મનથી પદાર્થ રચનાને આકારે છે અને અસંજ્ઞીને ઓઘ સંજ્ઞાએ આભાસ રૂપ સમજવું.

परिहार ત્યાગવા લાયક **विशुद्ध** અત્યંત શુદ્ધ નિર્મલ પરિહાર વિશુદ્ધ તે જેનાથી ચારિત્રને મલીનતા ઉપજે એવા અશુદ્ધ ભાવોનો ત્યાગ કરે અને જેનાથી ચારિત્રની વિશેષ નિર્મલતા ઉત્પન્ન થાય એવા વિશુદ્ધ ભાવોને અંગીકાર કરે તેને પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર કહે છે.

૪. **सूक्ष्म** અત્યંત પાતલી **संपराय** લોભરૂપ ક્રિયા જે હજી પ્રવર્તે છે તેને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહે છે એ ચારિત્ર દશમા ગુણ-સ્થાનક સિવાય બીજા ગુણસ્થાનકે ન હોય.

૫. **ક્ષપક** અથવા **ઉપશમ** શ્રેણી દ્વારા દશમા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢતાને સહાયતા મદદ આપનાર જે ચારિત્ર **તેને યથાખ્યાત ચારિત્ર** કહે છે. **यथा** જેમ, જે પ્રમાણે **आख्यात** તીર્થંકરોએ કહેલું મતલબ કે એ ચારિત્રવાલો જિનવચન પ્રમાણે કહે છે અને તે જ પ્રમાણે આચરણ કરે છે માટે યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે. મનુષ્યના દંડકમાં પાંચ ચારિત્ર છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં એકે ચારિત્ર નથી.

વિશેષપણે જાણવાને અર્થે પાંચે ચારિત્રે (૧) ભેદ, (૨) વેદ, ૩ રાગ, (૪) નિર્ગ્રંથ, (૫) જ્ઞાન, (૬) લિંગ, (૭) શરીર, (૮) ક્ષેત્ર, (૯) કાલ, (૧૦) ગતિ, (૧૧) યોગ, (૧૨) ઉપયોગ, (૧૩) કષાય, (૧૪) લેશ્યા, (૧૫) ગુણસ્થાનક, (૧૬) ભવ, (૧૭) આકર્ષ, (૧૮) ભાવ, (૧૯) અલ્પ બાહૂત્વ—એ ૧૯ બોલ સંક્ષેપે કહે છે.

૧. સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ છે–(૧) ઇત્વરિક ને (૨) યાવત્કથિક તેમાં ઇત્વરિક એટલે સ્વલ્પકાળનું ને તે પહેલા તથા છેલ્લા તીર્થંકરના વારામાં હોય અને યાવત્ કથિક એટલે ઘણા કાળનું તે ૨૨ તીર્થંકરના વારામાં તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય છે.

છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રમાં બે ભેદ છે–(૧) સાતિચાર, (૨) નિરતિચાર તેમાં સાતિચાર એટલે મૂળગુણઘાતિને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ

ચ્છિમ મનુષ્ય એટલાઓમાં અણાગાર પાશણિયા એક ચક્ષુદર્શન છે. પાંચ સ્થાવર, બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય એ ૭ દંડકમાં અણાગાર પાશણિયા ઉપયોગ નથી.

(૯) **સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ :–** સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ બે છે તે (૧) મતિજ્ઞાન (૨) મતિઅજ્ઞાન. પાંચ સ્થાવર, ૫૬ અંતરદ્વીપ, સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલામાં સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એ મતિઅજ્ઞાન છે.

દેવતાના ૧૩, નારકીને ૧, તિર્યંચ પચેંદ્રિયને ૧, મનુષ્યને ૧, વિગલેંદ્રિયના ૩ એ ૧૯ દંડકમાં સાગાર અપાશણિયા બે ઉપયોગ છે. પાંચ અનુત્તરવિમાનમાં સાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એક મતિજ્ઞાન છે.

(૧૦) **અણાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ :–** અણાગાર અપાશણિયા ઉપયોગ એક અચક્ષુદર્શન છે. નારકી આદિક ચોવીસે દંડકમાં અણાગાર અપાશણિયા એક અચક્ષુદર્શન ઉપયોગ જાણવો.

૨૩ ચારિત્ર દ્વાર.

વ્યાખ્યા :– દ્રવ્યથી સાવદ્ય જોગને ત્યાગ અને ભાવથી જીવના શુદ્ધ સ્વભાવમાં લઇ જાય તે ચારિત્ર.

ચારિત્ર પાંચ પ્રકારનું છે–(૧) સામાયિક ચારિત્ર, (૨) છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર, (૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, (૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર, (૫) યથાખ્યાત ચારિત્ર. ૧ **સામાયિક** એટલે જેનાથી આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યથી સમતા ગુણનો લાભ થાય તેને સામાયિક ચારિત્ર કહે છે.

૨ **છેદ** કાપવું ઉપ સમીપે **સ્થાપનીય** આરોપણ કરવું. **છેદોપસ્થાપનીય** તે પૂર્વ પર્યાયનો છેદ કરી નવીન પર્યાયનો એટલે ફરીથી પંચમહાવ્રતનું સ્થાપન કરવું તેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે.

પહેલેથી ચાર ચારિત્ર સરાગી હોય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર વીતરાગી હોય છે. ઇતિ નિર્ગ્રંથના છ ભેદ છે :-

(૧) પુલાક, (૨) બકુસ, (૩) પ્રતિસેવનાકુશીલ, (૪) કષાય-કુશીલ, (૫) નિર્ગ્રંથ, (૬) સ્નાતક. ૧ જ્ઞાનાદિના અતિચારને અપ-વાદ માર્ગે સેવવે કરી મૂળ વ્રતનો ભંગ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત લે તે પુલાક. ૨ શરીરની સુશ્રુષા વિભુષા કરે અથવા ઉપકરણ બહુમુલ્ય સુશોભિત રાખે સંગ્રહ એટલે ઉત્તર ગુણમાં દોષ સેવે તેને **બકુશ** કહે છે. ૩. મૂળગુણ તો પાળે સેવે અપવાદ માર્ગે ભંગ થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તલે પણ ઉત્તરગુણમાં કાંઈ કાંઈ દોષ લગાડે તેને **પ્રતિસેવના કુશળ** કહે છે.

સંજ્વલન કષાયોદયે કરી કાંઈક અપ્રશસ્ત પરિણામ થાય પણ મૂળગુણમાં તથા ઉત્તરગુણમાં કાંઈ દોષ લગાડે નહીં તેને **કષાય કુશીલ** કહે છે.

૫. સંપૂર્ણ ગ્રંથીરહિત મોહનીય વર્જિત વીતરાગ છદ્મસ્થ તેને **નિર્ગ્રંથ** કહીએ. ૬. ઘાતિકર્મ રહિત સયોગી કેવળી તથા શૈલેશી પ્રતિપન્ન અયોગી કેવળી તે **સ્નાતક** કહેવાય છે. સંદુસા-ધાન્યના પુળા સરખા પુલાક. સંદુસાધાન્ય સરખા બકુસ. મસલ્યા ધાન્ય સરખા પ્રતિસેવના કુશીલ. ઉપણ્યાં ધાન્ય સરખા કષાય કુશીલ. કણકી સહિત ચોખા સરખા નિર્ગ્રંથ. અણીશુદ્ધ ચોખા સદ્રશ્ય સ્નાતક જાણવા. પુલાક બકુસ અને પ્રતિસેવના કુશીલમાં સામાયિક તથા છેદોપસ્થાપનીય એ બે ચારિત્ર લાભે. કષાય-કુશીલમાં પ્રથમના ચાર ચારિત્ર લાભે. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકમાં એક યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય છે, ઇતિ નિર્ગ્રંથ.

૫. પ્રથમના ચાર ચારિત્રે બે ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાન હોય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પાંચ જ્ઞાનની ભજના જાણવી. ઇતિ

હોય અને નિરતિચાર એટલે ઇત્વરિક સામાયિકવંત નવદીક્ષિતને વડી દીક્ષારૂપ હોય છે તથા ભરત ઇરવતના છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં ભળનાર સાધુને હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રના બે ભેદ છે–(૧) નિર્વિશ માનસિક અને (૨) નિર્વિષ્ટકાયિક. નિર્વિષ માનસિક એટલે કર્મ નિર્જરા અર્થે તપો વિશેષ કરનારા, આ ચારિત્રના આસેવક, તે કલ્પમાં પ્રવર્તતા હોય તેને હોય.

નિર્વિષ્ટકાયિક એટલે આ ચારિત્રમાં પ્રવર્તતાના વૈયાવચ્ચાદિકના કરનારને હોય. **સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રના** બે ભેદ છે. (૧) વિશુદ્ધ માનસિક, (૨) સંકિલષ્ટમાનસિક.

વિશુદ્ધ માનસિક એટલે ઉપશમ શ્રેણીએ તથા ક્ષપક શ્રેણીએ ચડતાં જીવને વિશુદ્ધ પરિણામ રૂપ હોય છે. **સંકિલષ્ટ માનસિક** એટલે ઉપશમ શ્રેણીથી પડતાં જીવને સંકિલષ્ટ પરિણામ રૂપ હોય છે.

યથાખ્યાત ચારિત્રનાં બે ભેદ છે – (૧) છાદ્મસ્થિક (૨) કૈવલિક. **છાદ્મસ્થિક** અગિયારમાં તથા બારમાં ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવોને હોય છે.

કૈવલિક તે તેરમાં તથા ચૌદમાં ગુણસ્થાનકે હોય છે. ૧ સામાયિક તથા છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર સવેદીને અથવા અવેદીને પણ હોય તેમાં સવેદીને સ્ત્રી, પુરુષ અને કૃત નપુંસક એમ ત્રણે વેદે હોય અવેદીને ઉપશમવેદી તથા ક્ષપક વેદીને હોય છે.

પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર સવેદી એટલે પુરુષવેદવાળાને અથવા કૃત્રિમ નપુંસકવેદવાળાને હોય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર અવેદી એ ઉપશમ તથા ક્ષપક શ્રેણીગતને હોય છે.

લાભે. ઇતિયોગ. ૧૨. સાગારઉપયોગમાં પાંચ ચારિત્ર અને અનાગાર ઉપયોગમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર વર્જીને બાકીના ચાર ચારિત્ર લાભે. ઇતિ ઉપયોગ. ૧૩. પ્રથમના ચાર ચારિત્ર સકષાયી અને યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાય રહિત જાણવું. સકષાયી ચારિત્રમાંથી પહેલા બીજા ને ત્રીજા ચારિત્રે સંજવલનની ચોકડી હોય છે તથા સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રે એક સંજવલન લોભનો કાંઇક અંશ હોય છે. ઇતિકષાય. ૧૪ પહેલા બે ચારિત્રમાં છ લેશ્યા છે પણ અશુભ લેશ્યા બહુ મંદ હોય. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાં ત્રણ શુભ લેશ્યા અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્રને વિષે શુકલ લેશ્યા હોય છે. ઇતિ લેશ્યા.

૧૫ પહેલા બે ચારિત્રે ૬–૭–૮–૯ મું એમ ચાર ગુણ-સ્થાનક હોય. પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રે છઠું સાતમું એમ બે ગુણ-સ્થાનક હોય. સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રે દશમું ગુણસ્થાનક હોય અને યથાખ્યાત ચારિત્રે ઉપરના ચાર ગુણસ્થાનક હોય છે. ઇતિ ગુણસ્થાનક.

૧૬. સામાયિક અને છેદોપસ્થાનપનિય ચારિત્રવાળા જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા આઠ ભવ કરે અને બાકીના ત્રણ ચારિત્રવાળા જઘન્ય એક ભવ અને ઉત્કૃષ્ટા ત્રણ ભવ કરે. ઇતિ ભવ. ૧૭. સામા-યિક ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ નવસેવાર આવે. છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ એકસોને વીસવાર આવે. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણવાર આવે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર અને ઉત્કૃષ્ટ ચારવાર આવે. યથાખ્યાત ચારિત્ર એક ભવમાં જઘન્ય એકવાર આવે અને ઉત્કૃષ્ટ બે વાર આવે એમ કહ્યું છે. ઇતિ આકર્ષ.

૧૮ પહેલાથી ચાર ચારિત્ર ક્ષયોપશમ ભાવે લાભે અને યથા-ખ્યાત ચારિત્ર ઉપશમ અને ક્ષાયિક ભાવ એ બે ભાવે લાભે. ઇતિ ભાવ.

જ્ઞાન. ૬. સ્વલિંગે પાંચ ચારિત્ર લાભે. અન્યલિંગે અને ગ્રહસ્થલિંગે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર વિના બાકીના ચાર ચારિત્ર લાભે. એમ દ્રવ્યલિંગની અપેક્ષાએ જાણવું. તથા ભાવલિંગની અપેક્ષાએ સ્વલિંગે પાંચે ચારિત્ર હોય અને અન્યલિંગે તથા ગૃહસ્થલિંગે એકે ચારિત્ર હોય નહીં. ઇતિ લિંગ.

૭. પહેલા તથા બીજા ચારિત્રને વિષે ત્રણ ચાર અથવા પાંચે શરીર લાભે. ત્રીજા ચોથા પાંચમાં ચારિત્રને વિષે ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ એમ ત્રણ શરીર હોય છે. ઇતિ શરીર. ૮. કર્મ-ભૂમિમાં પાંચે ચારિત્ર હોય અને અકર્મભૂમિ તથા અંતરદ્વીપમાં એકે ચારિત્ર હોય નહીં. ઇતિ ક્ષેત્ર.

ઉત્સર્પિણી કાળમાં **જન્મની અપેક્ષાએ** પહેલે આરે એકે ચારિત્ર ન લાભે અને બીજા ત્રીજા તથા ચોથા આરામાં પાંચે ચારિત્ર લાભે. પાંચમાં છઠ્ઠા આરામાં એકે ચારિત્ર હોય નહિ.

અવસર્પિણી કાળમાં જન્મની અપેક્ષાએ પહેલાને બીજા આરામાં એકે ચારિત્ર ન હોય ત્રીજા ચોથા આરામાં પાંચે ચારિત્ર હોય પાંચમાં આરામા જન્મની અપેક્ષાએ પહેલા બે ચારિત્ર હોય અને છઠે આરે એકે ચારિત્ર હોય નહીં. ઇતિકાલ.

૧૦ નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્ય એ ત્રણે ગતિમાં ચારિત્રનો આરાધક જાય નહીં પણ દેવગતિમાં જાય તેમાં સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્ર આરાધક જઘન્ય પહેલે દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને જાય છે. પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર આરાધક જઘન્ય પહેલે દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટ આઠમે દેવલોકે જાય. સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રના આરાધક અનુત્તર વિમાને જાય તથા યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્રનો આરાધક મોક્ષે જાય છે. ઇતિગતિ.

૧૧. મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે યોગે અપેક્ષાપૂર્વક પાંચ ચારિત્ર અને અયોગીમાં એક યથાખ્યાત ચારિત્ર

(૨૭) સંવુડાદિ દ્વાર

૧ સંવુડા ૨ અસંવુડા ૩ સંવુડા સંવુડા, સંવુડા—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને વશ કરેલ છે તે, અસંવુડા—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને વશ નથી કરેલ તે, સંવુડા સંવુડ—એટલે જેણે ઇંદ્રિયોને કાંઈક વશ કરેલ છે અને કાંઇક વશ નથી કરેલ તે, મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ લાભે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં અસંવુડા, સંવુડા સંવુડ એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં એક અસંવુડા છે.

(૨૮) પચ્ચક્ખાણાદિ દ્વાર.

૧ પચ્ચક્ખાણિ ૨ અપચ્ચક્ખાણિ ૩ અપચ્ચક્ખાણી. જેણે સર્વ સાવદ્યયોગના સવર્થા પચ્ચક્ખાણ કર્યા છે તેને પચ્ચક્ખાણી કહે છે. જેણે સાવદ્ય યોગના બીલકુલ પચ્ચક્ખાણ નથી કર્યા તેને અપચ્ચક્ખાણી કહે છે. જેણે કાંઈક પચ્ચાક્ખાણ કર્યા છે અને કાંઇક નથી કર્યા તેને પચ્ચક્ખાણી અપચ્ચક્ખાણી કહે છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલલાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં અપચ્ચક્ખાણી, પચ્ચક્ખાણા પચ્ચક્ખાણી એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં એક અપચ્ચક્ખાણી છે.

(૨૯) પંડિતાદિ દ્વાર

૧ પંડિત ૨ અપંડિત ૩ પંડિતા પંડિત. રત્નત્રયીની વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે જે પોતાના આત્માની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તેને પંડિત કહે છે. જે એ પ્રમાણે નથી કરતો તેને અપંડિત કહે છે. અને કાંઇક કરે છે ને કાંઇક નથી કરી શકતા તેને પંડિતા પંડિત કહે છે. મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ લાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં અપંડિત તથા પંડિતા પંડિત એ બે બોલ લાભે શેષ ૨૨ દંડકમાં અપંડિત છે.

(૩૦) જાગૃતાદિ દ્વાર.

૧ જાગતા ૨ સૂતા ૩ સૂતા જાગતા. આત્મજ્ઞાન ધ્યાનમાં

૧૯ સર્વથી થોડા સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળા તેથી પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા તેથી યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણ તેથી છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા તેથી સામાયિક ચારિત્રવાળા સંખ્યાતગુણા જીવો લાભે. ઇતિ અલ્પ બહુત્વ.

(૨૪) નિયંઠા દ્વાર.

નિયંઠા છ પ્રકારના છે તેના નામ (૧) પુલાકનિયંઠો, (૨) બકુસનિયંઠો, (૩) પ્રતિસેવણાકુશીલનિયંઠો, (૪) કષાયકુશીલનિયંઠો, (૫) નિંગ્રંથનિયંઠો, (૬) સ્નાતકનિયંઠો. એ નિયંઠાનું સ્વરૂપ ચારિત્ર દ્વારથી જાણવું મનુષ્યના દંડકમાં છએ નિયંઠાલાભે. શેષ ૨૩ દંડકમાં એકે નિયંઠો લાભે નહીં.

(૨૫) સંજત્યાદિ દ્વાર

૧ સંયત ૨ અસંયતિ ૩ સંયતા સંયતિ. છઠા ગુણસ્થાનકથી તે ચઉદમાં ગુણસ્થાનકસુધી વર્તનારા જીવોને સંયતિ કહેવાય છે. પહેલાથી ચોથા ગુણસ્થાનક સુધી વર્તતા જીવોને અસંયતિ કહેવાય છે. પાંચમાં ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને સંયતાસંયતિ કહેવાય છે. મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે છે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં અસંયતિ તથા સંયતા સંયતિ એ બે છે બાકીના ૨૨ દંડકમાં એક અસંયતિ છે.

(૨૬) વિરતિ અવિરતિ દ્વાર

૧ વિરતિ ૨ અવિરતિ ૩ વિરતા વિરતિ. છ કાયની હિંસાથી તથા પાંચ ઇંદ્રિય અને મન એ છ નો અસંવર એમ ૧૨ અવ્રત થકી નિવર્ત્યા છે, તેને વિરતિ કહે છે. એ ૧૨ અવ્રતથી નથી નિવર્ત્યા તેને અવિરતિ કહે છે. એ ૧૨ અવ્રતથી કાંઇક નિવર્ત્યા છે ને કાંઇક નથી નિવર્ત્યા તેને વિરતાવિરતિ કહે છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં ૧ અવિરતિ ૨ વિરતા વિરતિ એ બે બોલ છે શેષ ૨૨ દંડકમાં એકલા અવિરતિ છે.

आचारोज्ञानाचारः જેવી રીતે જાણે તેવી જ રીતે તત્ત્વમાં રમણતા કરાય છે તેને જ્ઞાન ઉપયોગ અથવા ભાવથી જ્ઞાનાચાર કહેવાય વ્યવહારથી તે જ્ઞાનનો કાલાદિક અતિચાર ટાળીને પઠનાદિક કરવું તેને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તેનાં આઠ પ્રકાર છે.

૨. **दर्शने सम्यक्त्वं तस्या चारो दर्शनाचारः** દર્શન એટલે **सम्यक्त्वं** તેને વિષે જે નિશંકિતાદિકપણે સમકિતનું રક્ષણ કરવું તેને **દર્શનાચાર** કહે છે તેના આઠ ભેદ છે. **अत्र दर्शन शब्दे** ચક્ષુદર્શનાદિક દર્શનનો ગ્રહણ ન કરવો.

૩. **चारित्रं संयमः तस्याचारः चारित्राचारः** ચારિત્ર એટલે સંયમનું જે વડે રક્ષણ થાય તેને **ચારિત્રાચાર** કહે છે તેનાં આઠ ભેદ છે.

૪. **तपोवाह्याभ्यंतर भेदेन द्वादशधा तस्याचारः तपाचारः** તપશ્ચર્યા બાહ્યાભ્યંતરરૂપ બાર પ્રકારની છે જેના આરાધનથી સકામ નિર્જરા થાય તેને **તપાચાર** કહે છે અથવા તપાવીએ દેહ કર્માદિક જેણે કરીને તેને તપ કહીયે. તેમાં જે પ્રવર્તન કરવું તેને તપાચાર કહીએ તેનાં બાર ભેદ છે.

૫. **वीर्य जीव शक्तिरिति तस्याचारो व्यापारों मनोवाक्काय वीर्य भेदेन त्रिधा ज्ञानादिषु शक्तेर गोपनं वीर्याचार** વીર્ય એટલે જીવની શક્તિ એ પ્રકારનું આચાર એટલે મન, વચન, કાયાના ત્રણ પ્રકારના વ્યાપારને, રત્નત્રયીમાં જીવની શક્તિ (ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય પુરુષાકાર, પરાક્રમ) ફોરવવા તેને **વીર્યાચાર** કહે છે તેના ત્રણ ભેદ છે. ઉપયોગ, યથાશક્તિ અને અણુગોપન અથવા જ્ઞાનના ૮, દર્શનના ૮, ચારિત્રના ૮, તપના ૧૨, એ ૩૬ માં વીર્ય ફોરવવું તેથી વીર્યના છત્રીશ ભેદ પણ કહેવાય છે એનો વિશેષ ખુલાસો નીશીથ ભાષ્યથી અને આચાર પ્રદીપાદિક ગ્રંથોથી જાણી લેવું.

મનુષ્યના દંડકમાં પાંચે આચાર છે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં ત્રણ આચાર છે તે (૧) દર્શનાચાર, (૨) તપાચાર, (૩) વીર્યાચાર. તિર્યંચમાં શ્રુતજ્ઞાન ભણવાનો સંભવ નથી માટે જ્ઞાનાચાર

રમણુતા કરનારા સર્વ વિરતિઓ સદાય જાગતા છે. એ પ્રમાણે નથી કરતા તે અવિરતિઓ તે સદાય સૂતા છે અને કાંઈક આત્મજ્ઞાન ધ્યાનમાં રમણુતા કરે છે ને કાંઈક નથી કરી શકતા એવા દેશવિરતીયો તે સૂતા જાગતા છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ લાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં સૂતા, સૂતા જાગતા એ બે બોલ લાભે. શેષ ૨૨ દંડકમાં એક બોલ સૂતાનો લાભે.

(૩૧) ધર્મીઆદિ દ્વાર.

૧ ધર્મી ૨ અધર્મી ૩ ધર્મીઅધર્મી દુર્ગતીમાં આત્માને પાડવાના જે જે કારણો છે તેનાથી પોતાના આત્માને જેઓ સર્વથા બચાવે છે એવા જે સર્વવિરતિ તેને ધર્મી કહે છે જેઓ પોતાના આત્માને દુર્ગતીમાં પડતાં બચાવી શકતા નથી એવા જે અવિરતિ તેને અધર્મી કહે છે અને જેઓ દુર્ગતીમાં પડવાના કારણોમાંથી પોતાનાં આત્માને કાંઈક બચાવે છે ને કાંઈક નથી બચાવી શકતા એવા જે દેશવિરતિ તેને ધર્મીઅધર્મી કહે છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે બોલ લાભે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં અધર્મી ધર્માધર્મી એ બે બોલ લાભે. શેષ ૨૨ દંડકમાં અધર્મી છે. સૂત્રમાં દેવોને અસાતના ન ઉપજે તે માટે નોધર્મીયા કહીને બોલાવેલ છે.

(૩૨) આચાર દ્વાર.

आचरणमाचारो व्यवहार ज्ञानादि विषये सेवा इत्यर्थः આચરણ કરવું તે આચાર અથવા એને વ્યવહાર પણ કહે છે. તેનાં પાંચ પ્રકાર છે–(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) દર્શનાચાર, (૩) ચારિત્રાચાર, (૪) તપાચાર, (૫) વીર્યાચાર.

૧. **ज्ञायतेअवगम्यते तत्त्वं अनेनेति ज्ञानंतस्य**

(૨) ગુપ્તિ गोपनंमनः प्रभृतीनाम शुभानुष्ठानान्नि वर्त्तन गुप्ति : ગુપ્તિ એટલે સર્વથા મનાદિયોગોની પ્રવૃત્તિને રૂંધવી અથવા તેમ ન થાય તો અશુભાનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તતા મનાદિયોગના વ્યાપારથી આત્માને ગોપવી સંવરીને શુભયોગની પ્રવૃત્તિમાં જોડવો તેને ગુપ્તિ કહે છે. તેના નામ–(૧) મનગુપ્તિ, (૨) વચનગુપ્તિ, (૨) કાયગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિ મનુષ્યના દંડકમાં છે ચારિત્રના આચારરૂપ છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં નથી. સમિતિ ગુપ્તિ મળીને આઠ આચાર ચારિત્રના સમજવા.

(૩) અગુપ્તિ मनः प्रभृती नाम गोपनम गुप्ति : મનાદિક યોગના અશુભ વ્યાપારને ગોપવવું નહીં તેને અગુપ્તિ કહે છે તેના નામ મન અગુપ્તિ, વચન અગુપ્તિ, (૩) કાય અગુપ્તિ.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે છે પાંચ સ્થાવરમાં એક કાય અગુપ્તિ છે- ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં વચન અગુપ્તિ, કાય અગુપ્તિ એ બે છે.

(૩૪) સરાગ વીતરાગ દ્વાર

સરાગ એટલે રાગદ્વેષની પ્રવૃત્તિ સહિત. વીતરાગ એટલે રાગદ્વેષની પ્રવૃત્તિ રહિત અથવા રાગદ્વેષને મૂળથી ક્ષય કરનાર, મનુષ્યના દંડકમા બન્ને છે અને શેષ ૨૩ દંડકમાં એક સરાગી છે.

(૩૫) પ્રણિધાન દ્વાર

(૧) સુપ્રણિધાનઃ– प्रणिधि प्रणिधानं व्यापार शोभनं संयमाप्यों येतं प्रणिधानं सुप्रणिधान प्रणिधि : એટલે દયા, દાન, સંયમ શીલયુક્ત જે વ્યાપાર તેને સુપ્રણિધાન કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મનસુપ્રણિધાન, (૨) વચન સુપ્રણિધાન, (૩) કાય સુપ્રણિધાન. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં સુપ્રણિધાન નથી.

(૨) દુપ્રણિધાન दुष्ट अशोभनं संयमादि विराध-

નથી, તેમ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર નથી માટે ચારિત્રાચાર પણ નથી
દેવતાના ૧૩ અને નારકીનો ૧ એ ૧૪ દંડકમાં ૧ દર્શનાચાર ૨
વીર્યાચાર એ બે છે. દેવતા અપચ્ચક્ખાણી છે માટે તપાચાર નથી.
નારકીમાં પણ દેવ જેમ જાણવું.

પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ આઠ દંડકમાં એકે
આચાર નથી. વિગલેંદ્રિયના અપર્યાપ્તતામાં સાસ્વાદાન સમકિત છે
પણ તે જીવ સાસ્વાદાનના છ આવલિકાને સાત સમયનો કાળ પૂર્ણ
થયા પછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જાય માટે વિગલેંદ્રિયમાં
દર્શનાચારનો ઉપયોગ નથી. દર્શનાચારના અભાવે જ્ઞાન અને વીર્યા-
ચારનો પણ અભાવ છે.

નારકી દેવતા અને તિર્યંચમાં જ્ઞાનાચાર નિષેધ્યો તેનું
કારણ એ છે કે જ્ઞાનાચાર તો અચારાંગાદિક સૂત્રોના ભણવારૂપે
સૂત્રજ્ઞાન મનુષ્ય ગતિ સિવાય બીજે નથી માટે વર્જેલ છે, અને
દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક આશ્રી તિર્યંચના દંડકમાં દેશ થકી સામાયિક
ચારિત્ર આશ્રી ચારિત્રાચાર છે પણ સર્વથા ચારિત્રાચાર પાંચ સમિતિ
ત્રણ ગુપ્તિરૂપ નથી માટે તિર્યંચમાં ચારિત્રાચાર નથી.

(૩૩) સમિતિ ગુપ્તિ દ્વાર.

(૧) **સમિતિ સમ્યગ્ પ્રવર્તનં સમિતિ** : તીર્થંકરદેવની
આજ્ઞા પ્રમાણે સંયમમાં જે પ્રવર્તવું તેને સમિતિ કહે છે તેનાં નામ—
(૧) રસ્તામાં ઉપયોગ પૂર્વક જોઇને ચાલવું તે **ઇર્યા સમિતિ**. (૨)
ઉપયોગપૂર્વક નિર્વદ્ય ભાષા બોલવી તે **ભાષા સમિતિ**. (૩) ઉદ્ગમ-
માદિક ૯૬ દોષ વર્જિને આહારાદિક લેવા તે **એષણા સમિતિ**.
(૪) વસ્ત્રપાત્ર યત્નાથી લેવા મૂકવા તે **આદાન નિક્ષેપણા સમિતિ**.
(૫) ઉચ્ચાર પાશવણાદિક શરીર સંબંધી મળો યત્નાથી પરઠવવા
તે **પરિઠાવણિયા સમિતિ**.

એ પાંચેય સમિતિ મનુષ્યના દંડકમાં છે શેષ ૨૩ દંડકમાં
નથી. એ પાંચે સમિતિ ચારિત્રના આચારરૂપ છે.

(૧) ઉદયભાવ, (૨) ઉપશમભાવ, (૩) ક્ષયોપશમભાવ, (૪) ક્ષાયિક ભાવ, (૫) પારિણામિક ભાવ. ૧. શુભાશુભ કર્મના ઉદયની સાથે જીવનાં પરિણામો જે મિશ્રણ થાય છે તે પરિણામોને **ઉદયભાવ** કહે છે.

કર્માંશો ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ કરવાથી પ્રગટ થએલા જે જીવના પરિણામો એટલે કર્મોને ઉદય આવતાં અટકાવવાના જે પરિણામ, તેને **ઉપશમ ભાવ** કહે છે. ૩. ઉદયમાં આવેલા કર્માંશોનું શુદ્ધ અધ્યવસાયથી મંદ કરી નિષ્ફળ કરી ક્ષય કરવું અને ઉદયમાં નહિ આવેલા એટલે સત્તામાં રહેલા કર્માંશોનું ઉપશમ કરવું એટલે દબાવવું એવી મિશ્ર સ્થિતિમાં પ્રવર્તતા જે આત્માના પરિણામો તેને **ક્ષયોપશમ ભાવ** કહે છે.

૪. સર્વથા કર્મનાં ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલા આત્માના શુદ્ધ પરિણામોને **ક્ષાયિક ભાવ** કહે છે. ૫. જેનાથી કરીને આત્માનો અસ્તિત્વ ધર્મ ત્રીકાલાબાધીત રહે છે તેને **પરિણામિક ભાવ** કહે છે. એ પાંચે ભાવના દ્વિસંયોગાદિક ૨૬ ભાંગા રૂપ **સન્નિપાત ભાવ** છઠો કહે છે. અત્રે એ ભાવની જરૂર ન હોવાથી લીધેલ નથી.

મોહનીય કર્મના ઉપશમથી ઉપશમ ભાવ પ્રગટે છે. આઠે કર્મોની ઉત્તર પ્રકૃતિમાંની જેટલી સર્વથા ક્ષય થાય છે તેટલે અંશે ક્ષાયક ભાવ પ્રગટે છે અને ચાર ઘાતી કર્મનાં ક્ષયોપશમથી ક્ષયોપશમ ભાવ પ્રગટે છે.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં પાંચે ભાવ છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણવિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં ૧ ઉદય ૨ ક્ષયોપશમ ૩ પરિણામિક એ ત્રણ ભાવ છે ભાવના ભેદાદિકોનું વિશેષ સ્વરૂપ અનુયોગદ્વાર સૂત્રથી જાણવું.

સરાગી વીતરાગી ભાવ સરાગી અને વીતરાગીમાં અપેક્ષાપૂર્વક પાંચે ભાવ હોય. મનુષ્યના દંડમાં સરાગી અને વીતરાગીને ઉપરોક્ત રીતે પાંચે ભાવ છે. મનુષ્ય વર્જીને શેષ સંજ્ઞીના દંડકમાં

नारूयंप प्रणिधानं दुःप्रणिधानं દુષ્ટ પ્રકારે સંયમ શીલાદિકથી વીપરીત જે વ્યાપાર તેને **દુઃપ્રણિધાન** કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મન દુઃપ્રણિધાન, (૨) વચન દુઃપ્રણિધાન, (૩) કાયદુઃપ્રણિધાન. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે છે વિગલેંદ્રિયમાં મન વર્જિને શેષ બે છે. પાંચ સ્થાવરમાં ૧ કાયદુઃપ્રણિધાન છે.

(૩૬) ત્રણ પ્રકારના દંડ દ્વાર.

ત્રણ પ્રકારના દંડ જેનાંથી જીવના સુકૃત્યાદિક દ્રવ્ય લુંટાય તેને દંડક કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) મનનો દંડ, (૨) વચનનો દંડ, (૩) કાયાનો દંડ.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં ત્રણે દંડ છે. ૩ વિગલેંદ્રિયમાં વચન કાયાનો એ બે દંડ છે. પાંચસ્થારમાં ૧ કાયાનો દંડ છે.

(૩૭) કલ્પ દ્વાર.

કલ્પ પાંચ પ્રકારના છે. (૧) સ્થિતકલ્પ, (૨) અસ્થિતકલ્પ, (૩) સ્થવીર કલ્પ, (૪) જિનકલ્પ, (૫) કલ્પાતિત.

૧ સ્થિતિ કલ્પ એટલે અચેલકાદિક દશ પદોને વિષે પ્રથમ ચરમ જિનના સાધુઓ, બાંધેલી મર્યાદામાં રહે, બાંધેલી મર્યાદા પ્રમાણે વર્તે તેને સ્થિતિ કલ્પ કહે છે. **૨ અસ્થિતિ કલ્પ** એટલે મધ્યમ બાવીસ જિનના વખતમાં તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રે ઉપરોક્ત દશ પદોની મર્યાદા રહિત પણ કલ્પમાં પ્રવર્તે તેને અસ્થિતિકલ્પ કહે છે. બાકીના ત્રણ કલ્પો આ બે કલ્પોમાં સમાઈ જાય છે માટે જુદું વિવેચન લખેલ નથી.

મનુષ્યના દંડકમાં પાંચે કલ્પ છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં એકે કલ્પ નથી મનુષ્યના દંડકમાં પણ સંયતિ મનુષ્યમાં છે બાકીનાને નથી.

(૩૮) ભાવ દ્વાર.

ભાવ એટલે આત્માના પરિણામ વિશેષ. તેના પાંચ પ્રકાર છે.

૬ **સંવર** એટલે આવતા કર્મને રોકે એટલે શુભકર્મના તથા અશુભકર્મના દળિયાને રોકે તેથી આવતા કર્મને રોકે એ એનું તત્ત્વ છે. ૭. **નિર્જરા** એટલે સંવર તો માત્ર આવતા કર્મને રોકે છે પણ નિર્જરા તો અગ્નિરૂપ છે એટલે અંતરમાં પેસીને શુભકર્મના તથા અશુભકર્મના દળિયાને બાળી નાખે અર્થાત્ સત્તાએ શુભાશુભના દળીઆ રહ્યાં છે તેને નિર્જરાથી ખપાવે તે કર્મોનો અભાવ કરે એ એનું તત્ત્વ જાણવું.

૮. **બંધ** એટલે શુભના પણ દળીઆ બાંધે અને અશુભના દળીઆ પણ બાંધે તે સર્વ કર્મપુદ્ગળોને આત્મ પ્રદેશો સાથે દુધપાણીની જેમ મેળવે એ એનું તત્ત્વ જાણવું.

૯ **મોક્ષ** એટલે બારમે ગુણઠાણે મોહની કર્મનો સર્વથા અભાવ હોવાથી તેરમે ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન અને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપે જે લક્ષ્મી તે જેણે પ્રગટ કરી તેને **જીવનમોક્ષ** કહીએ તેમનો ચાર ઘાતિ કર્મથી સર્વથા છુટકારો થયો તે કર્મોની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય મોક્ષ અને તેનાથી જે ક્ષાયકભાવ પ્રગટ થયા તે ભાવ મોક્ષ. ૧૪મા ગુણસ્થાનને છેલ્લે સમયે આઠે કર્મોથી મુક્ત થયા તે દ્રવ્ય મોક્ષ અને સિદ્ધના ભાવોમાં રહેવા પણું તે ભાવ મોક્ષ. એ મોક્ષનું તત્ત્વ થયું.

એવી રીતે સામાન્ય પણે નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું. એનું વિશેષ સ્વરૂપ તથા ભેદાદી સ્વરૂપ નવ તત્ત્વાદી પ્રકરણોથી જાણી લેવા. મનુષ્યના દંડકમાં નવે તત્ત્વ લાભે. મનુષ્ય વર્જિને સંજ્ઞીના ૧૫ દંડકમાં મોક્ષ વર્જિને શેષ આઠ તત્ત્વો હોય. પાંચ સ્થાવર અને ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં સંવર નિર્જરા મોક્ષ એ ત્રણ વર્જિને શેષ છ તત્ત્વ હોય. વિગલેંદ્રિયમાં સાસ્વાદાન સમ્યકત્વ છે પણ તે અવશ્ય મિથ્યાત્વી થવાનો છે માટે સંવર નિર્જરા વર્જ્યા.

નિર્જરા તત્ત્વની વિશેષ સમજણ :– निर्जरणं निर्जरा

સરાગીમાં ઉપશમ અને ક્ષાયક સમકિતની અપેક્ષાએ પાંચે ભાવ છે. પાંચસ્થાવર ત્રણવિગલેંદ્રિયમાં સરાગી ભાવ ઉપરના દ્વારમાં બતાવેલાં ત્રણ છે તે ઉપશમ અને ક્ષાયક વર્જિને બાકીના ત્રણ.

(૩૯) તત્વ દ્વાર.

તત્ત્વ નવ છે. (૧) જીવ તત્ત્વ, (૨) અજીવ તત્ત્વ, (૩) પુણ્ય તત્ત્વ, (૪) પાપ તત્ત્વ, (૫) આશ્રવ તત્ત્વ, (૬) સંવર તત્ત્વ, (૭) નિર્જરા તત્ત્વ, (૮) બંધ તત્ત્વ, (૯) મોક્ષ તત્ત્વ. ૧. જીવ એટલે જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી ચેતના સહિત છે, નિશ્ચય નયે કરી સત્તાયે સિદ્ધાસમાન એટલે નિજ ગુણનો કર્તા અને ભોકતા અને વ્યવહાર નયે કરી શુભાશુભ કર્મનો કર્તા, હર્તા અને ભોકતા છે. ચૈતન્ય લક્ષણ, સદા ઉપયોગવંત, સુખ અથવા દુઃખનો ભોકતા, સંખ્યાત પ્રદેશી, સ્વભાવનો કર્તા અને ભોકતા તે જીવનું તત્ત્વ જાણવું.

૨. **અજીવ** એટલે જ્ઞાનાદિક ચેતના રૂપ ગુણે કરી રહિત જડ સ્વભાવવાળો અને જેને સુખદુઃખનું જ્ઞાન નથી એ એનું તત્ત્વ જાણવું. ૩. **પુણ્ય** એટલે જેમ સાકરનું તત્ત્વ મીઠાશ છે તેમ એના મીઠાવિપાક (ફળ) જીવ ભોગવે છે તે પુણ્ય કહેવાય છે એ એનું તત્ત્વ જાણવું.

૪. **પાપ** એટલે જેમ અફીણનું તત્ત્વ કડવાશ છે તેમ એના કડવાવિપાકનું ફળ જીવ ભોગવે છે એ એનું તત્ત્વ જાણવું. ૫. **આશ્રવ** એટલે પુણ્ય તથા પાપ એ બે તો કર્યાં થાય અને આશ્રવતો કર્યા પણ આવે અને અવ્રત અને અણુ ઉપયોગ (અણકર્યા) પણ આવે. જે કારણે પુણ્ય પાપના જે દળિયા છે તે આશ્રવરૂપે છે. તે તો કર્યાં આવે છે અને અવ્રતિપણાના અને અણુ ઉપયોગના જે આશ્રવ છે તે તો પ્રયત્ન કે ઇચ્છા વગર આવે છે. કેમકે એકેંદ્રિયને અવ્રતિપણે અઢાર પાપ સ્થાનકના આશ્રવ આવે છે એમ ભગવતિસૂત્રમાં કહેલ છે. માટે આશ્રવ પ્રયત્નથી કર્યાં પણ આવે અને વગર પ્રયત્ને પણ આવે એ એનું તત્ત્વ છે.

કહે છે. ૩. શ્રુત ચારિત્રાદિ ધર્મોથી ઉત્પન્ન થએલ જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તેને **ધર્મધ્યાન** કહે છે.

૪. અષ્ટ કર્મરૂપ મળ શોધવાને જે અત્યંત વિશુદ્ધ ચિત્તનું એકાગ્રપણું તેને **શુકલધ્યાન** કહે છે. **આર્ત્તધ્યાનના ચાર ભેદ:-**

(૧) મનને એટલે ચિત્તને નહિ ગમતા એવા શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતાં હૃદયમાં કલેશ ભાવ ઉત્પન્ન થાય અને તે તેના વિયોગની ચિંતવના કર્યા કરે તે આર્તધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ જાણવો. અથવા મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતાં તેઓનો વિયોગ ન થાય એટલે તેઓના રક્ષણ કરવાના ઉપાયો ચિંતવવારૂપ જે ચિત્તની એકાગ્રતા તેને પણ આર્ત્તધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ કહે છે.

(૨) શરીરમાં જ્વરાદિ રોગો ઉત્પન્ન થવાથી વેદના થાય છે અને તે વેદના સહન ન થવાથી શાતાની ઇચ્છાથી ચિંતવે કે આ દર્દો જલ્દી કેમ મટે? ફરીથી આવા દર્દો જેમ ન થાય એવા ઉપાય યોજવા જોઇએ. એવી જે ચિત્તની એકાગ્રતા તે આર્ત્તધ્યાનનો બીજો ભેદ જાણવો.

(૩) પૂર્વે અનુભવેલા એટલે ભોગવેલા કામ, ભોગનું અહર્નિશ સ્મરણ કરવું અને નવીન કામ ભોગોની પ્રાપ્તિને અર્થે વિવિધ પ્રકારના ઉપયો યોજવા માટે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તે આર્ત્તધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

(૪) અનશનાદિક તપ તપી ને ચારિત્ર પાલીને રાજા, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, માંડલીક રાજા, ઇંદ્રાદિ દેવોની ઋદ્ધિ પામવારૂપ નિદાન કરવું તે આર્ત્તધ્યાનનો ચોથો ભેદ જાણવો.

આર્ત્તધ્યાનના ચાર લક્ષણ:- જેથી આ જીવ આર્ત્તધ્યાન વાળો છે એમ જાણી શકાય છે તેને લક્ષણ કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) મોટા મોટા સ્વરથી આક્રંદ રૂદન કરવું તે પ્રથમ લક્ષણ છે: (૨)

आत्म प्रदेशेभ्यो अष्ट कर्मपरिशाटनं આત્મપ્રદેશથકી આઠ કર્મોનું અંશોથી ઝરીને દૂર થવું તેટલા કર્મનો અભાવ થવો તેને નિર્જરા કહે છે તે નિર્જરા બે પ્રકારની છે-(૧) સકામ નિર્જરા (૨) અકામ નિર્જરા.

૧. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી જે કર્માંશોને આત્મ પ્રદેશોથી નિર્જરી દૂર કરવા તેને **સકામનિર્જરા** કહે છે. એ નિર્જરા સમકીતિ જીવને હોય. બીજાને ન હોય.

૨. ઉપરોકત હેતુ રહિત જે કર્મની નિર્જરા કરવી તેને **અકામ નિર્જરા** કહે છે. તેમજ પોતાની ઇચ્છા સિવાય પરવશપણે ભૂખ તૃષા શીતાદીક સહન કરવાથી થતી જે નિર્જરા તેને **અકામ-નિર્જરા** કહે છે. તે નિર્જરા મિથ્યાત્વી જીવન છે. જે મિથ્યાત્વી સમકિત સન્મુખ છે અને પરિત સંસાર કરે છે તેને મહા નિર્જરા થાય છે.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં બન્ને નિર્જરા છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં એક અકામનિર્જરા છે.

૪૦ ધ્યાન દ્વાર.

ध्याय ते चिंतयते इति ध्यानम् अंतर्मुहूर्तकालं चित्त स्थिरता लक्षणं–શુભ અને અશુભ તેમજ શુદ્ધ વિચાર કરવા ચિંતવના કરવી તેને ધ્યાન કહે છે. અંતર્મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણે મન અથવા ચિત્તને સ્થિર રાખવું, કાર્યમાં એકાગ્ર કરવું તેને ધ્યાન કહે છે. તેના ચાર ભેદ છે–(૧) આર્તધ્યાન, (૨) રૌદ્રધ્યાન, (૩) ધર્મ-ધ્યાન, (૪) શુકલધ્યાન.

૧ માનસિકાદિક પીડાથી ઉત્પન્ન થએલા ચિંતામા ચિત્તનું એકાગ્રપણું તેને **આર્તધ્યાન** કહે છે. ૨. રૌદ્ર હિંસાદિ દુષ્ટ ક્રૂર અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થએલ જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તેને રૌદ્રધ્યાન

(૩) કુશાસ્ત્રના અભ્યાસથી હિંસાદિકમાં ધર્મ માનવો તે **અજ્ઞાન દોષ** કહેવાય છે એ રૌદ્રધ્યાનનું ત્રીજું લક્ષણ જાણવું. (૪) જન્મથી માંડીને મરણ પર્યંત હિંસાદિક અધર્મ પ્રવૃત્તિઓમાં રાચ્યો રહે. તેને આ **મરણાંત દોષ** કહે છે એ રૌદ્રધ્યાનનું ચોથું લક્ષણ જાણવું.

(૩) **ધર્મધ્યાનનાં ચાર ભેદ. ૧.** તીર્થંકર દેવ કથિત પ્રવચનમાં જે જે આજ્ઞાઓ કહેલ છે તેનો નિર્ણય કરી તે પ્રમાણેજ વર્તવા માટે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી તે ધર્મધ્યાનનું **આજ્ઞાવિચય** નામે પ્રથમ ભેદ જાણવો. ૨. જીવને રાગ દ્વેષાદિજનીત કર્મો આભવમાં તથા પરભવમાં અનર્થના કરનારા છે એવું ચિંતવવારૂપ ચિત્તનું એકાગ્રપણું તે ધર્મધ્યાનનો **અપાય વિચય** નામે બીજો ભેદ જાણવો.

૩. જ્ઞાનાવરણીયાદિક અશુભ કર્મોનો વિપાક એટલે રસ મહાકડવો છે એવું ચિંતવનરૂપ જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તે ધર્મધ્યાનનો **વિપાક વિચય** નામે ત્રીજો ભેદ જાણવો. ૪. દ્વીપ, સમુદ્ર, લોક, જીવ વિગેરેના સંસ્થાનો, આકારો, વિચિત્ર પ્રકારના છે તે સંસ્થાનોનો નિર્ણય કરી વૈરાગ્યભાવે પ્રવર્તવું, લોક ભાવના વિષે જે ચિત્તનું એકાગ્રપણે ભાવવું તે ધર્મધ્યાનનો **સંસ્થાન વિચય** નામે ચોથો ભેદ જાણવો **ધર્મ ધ્યાનના ચાર લક્ષણ** જેનાથી આ જીવ ધર્મ ધ્યાનવંત છે એવી પ્રતિતી કરાય, આલેખી શકાય તેને લક્ષણ કહે છે. તે લક્ષણ ચાર પ્રકારનાં છે. (૧) તીર્થંકર ભાષિત આજ્ઞાઓમાં રૂચીવંત, પ્રીતિવંત તે ધર્મધ્યાનનું **આજ્ઞારૂચી** નામે પ્રથમ લક્ષણ જાણવું (૨) સ્વભાવે, ગુરુ મુખેથી ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પોતાની મેળે જીવાદિ તત્ત્વો ઉપર રૂચી રાખનાર પ્રાણી હોય તેની **નિસર્ગ-રૂચી** કહેવાય છે. એ ધર્મધ્યાનનું બીજું લક્ષણ જાણવું. (૩) તીર્થંકર ભાષિત દ્વાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંતો ભણવામાં પ્રીતિવંત તેને **સૂત્રરૂચી** કહે છે એ ધર્મધ્યાનનું ત્રીજું લક્ષણ જાણવું. (૪) દ્વાદશાંગીરૂપ સિદ્ધાંત વાણી સદ્ગુરુના મુખેથી શ્રવણ કરે, ભણે અને તત્ત્વાર્થ

(૨) શોક કરવો ઉંડા ઉંડા નિશ્વાસ મૂકવા તે બીજું લક્ષણ, (૩) આંખોથી અશ્રુ પાત કરવા તે ત્રીજું લક્ષણ (૪) હાહા દૈવ ઈત્યાદિક વલોપાત કરવા તે આર્ત્તધ્યાનનું ચોથું લક્ષણ જાણવું.

(૨) **રૌદ્રધ્યાનના ચાર ભેદ** ૧. રૌદ્ર પરિણામે જીવોને વધ બંધાદિકોથી પીડા ઉપજાવે, દુઃખ ઉત્પન્ન કરે, અહર્નિશ એમાંજ રક્ત રહે, એજ પ્રકારની ચિત્તમાં ચિંતવના થયા કરે. તે હિંસાનુ **બંધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ જાણવો.

૨. ક્રુર પરિણામે કરી અહર્નિશ મૃષા અસત્ય વચનનો ઉચ્ચાર કરે કે જેનાથી ઘણી જાતના **અનર્થો** ઉપજે, અસત્ય વચનમાં રાચી રહે, પોતાના અસત્ય કૃત્યો ને સત્ય ઠરાવવા વાસ્તે કુયુક્તિઓની રચના રૂપે જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું–તે **મૃષાનુંબંધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો બીજો ભેદ જાણવો.

૩. રૌદ્રપરિણામથી ચોરી કરવી, પરધન હરણ કરવું, સસ વ્યસનાદિક સેવવામાં જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તે **સ્તેનાનુંબંધી** નામે રૌદ્રધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

૪. વિષય સુખોને સાધવાના સાધન ભૂત જે દ્રવ્ય પૈસા તેનો જેમ બને તેમ નાશ થતો અટકાવી તેને સ્થિર કરવાના ઉપાયો યોજવામાં જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તે રૌદ્રધ્યાનનો **સારક્ષણાનું-બંધી** નામે ચોથો ભેદ જાણવો.

રૌદ્રધ્યાનના ચાર લક્ષણ જેથી આ પ્રાણી રૌદ્રધ્યાનવાળો છે એમ જાણી શકાય તેને લક્ષણ કહે છે. તેનાં ચાર પ્રકાર છે. (૧) હિંસા અસત્ય ચોરી એમાંથી કોઈ પણ એકમાં વર્તન કરવું તેને **ઉસન દોષ** કહે છે તે ઉસન દોષ એ રૌદ્રધ્યાનનું પ્રથમ લક્ષણ જાણવું. (૨) હિંસા, અસત્ય, ચોરી, એ ત્રણેમાં પ્રવર્ત્તન તેને **બહુ-દોષ** કહે છે. તે બહુદોષ એ રૌદ્રધ્યાનનું બીજું લક્ષણ જાણવું.

ચળ, અનિત્ય છે. એક શ્રી જિનભાષિત ધર્મ સ્થિર છે બાકી તમામ પદાર્થો અસ્થિર છે, એવી રીતે વૈરાગ્યપણે ચિંતવવું તે ધર્મધ્યાનની બીજી **અનિત્યાનુપ્રેક્ષા** જાણવી.

(૩) સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પડેલા જંતુને જન્મ, જરા, મરણ, વ્યાધી, દુઃખ, પીડાથી માતા પિતા વિગેરે સંબંધીઓ કોઇ પણ રક્ષા કરવાને સમર્થ નથી પરંતુ એ દુઃખોમાંથી છોડાવવાને સમર્થ એક શ્રી વીતરાગનો ધર્મ જ સમર્થ છે. એવી રીતે જે વૈરાગ્યપણે ચિતવવું તે ધર્મધ્યાનની ત્રીજી **અશરણાનુપ્રેક્ષા** જાણવી.

(૪) સંસારમાં માતા એ સ્ત્રી થાય છે. સ્ત્રી તે માતા થાય છે પિતા તે પુત્ર અને પુત્ર તે પિતા થાય છે, શત્રુ તે મિત્ર ને મિત્ર તે શત્રુ થાય એવો પલટાવાનો સ્વભાવ સંસારનો છે. તેથી એને સંસાર કહે છે. માટે એવા ક્ષણ સ્વભાવી સંસારમાં શું રાચવું? એવું જે ચિતવવું તે ધર્મધ્યાનથી ચોથી **સંસારાનુપ્રેક્ષા** જાણવી.

(૪) **શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદ.** ૧. એક દ્રવ્ય આશ્રી પુદ્‌ગલાદિ દ્રવ્યોમાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય રૂપે જે જે પર્યાયો રહેલા છે તે તે પર્યાયોનો જુદા જુદા પ્રકારે વિચાર એટલે અર્થોથી વ્યંજનો અને વ્યંજનોથી અર્થોમાં ચિત્તની એકાગ્રતા એટલે દ્રવ્ય પર્યાયોના ભેદ પ્રભેદનાં સ્વરૂમાં રમણતા તે શુકલ ધ્યાનનો **પૃથક્‌ત્વ-વિતર્ક વિચારણા** નામનો પ્રથમ ભેદ છે.

૨ દ્રવ્યના ઉત્પાદાદિ પર્યાયોમાંથી એક પર્યાયનું અવલંબન કરી એટલે એકજ પર્યાયને લઇને ગ્નાનની સાથે તેના સ્વરૂપનો પૂર્ણ પણે વિચાર કરે અથવા ઉત્પાતાદિ પર્યાયોને દ્રવ્ય સાથે અભેદપણે સંપૂર્ણતયા વિચારવું એટલે દ્રવ્ય એ પર્યાય રૂપે રહે છે અને પર્યાય તે તે જ દ્રવ્યનો છે.

ધારે. જેમ જેમ તત્ત્વાર્થનો નિર્ણય થતો જાય તેમ તેમ વિશેષ
સિદ્ધાંતો અવગાહે તેને **અવગાઢરૂચી** કહે છે એ ધર્મધ્યાનનું ચોથું
લક્ષણ જાણવું. **ધર્મધ્યાનના ચાર અવલંબન** જેની સહાયતાથી
ધર્મધ્યાનરૂપ મહેલ ઉપર આત્માથી સુખે સુખે ચઢી શકાય તેને
અવલંબન કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) નિર્જરાના હેતુથી
શિષ્યોને સિદ્ધાંતોની વાચના આપતી વખતે ઇંદ્રિયોના અન્ય સર્વ
વ્યાપારોને તજી વાચનામાં એકાગ્રતા ધારણ કરવી તે ધર્મધ્યાનનું
વાચણા-નામે પ્રથમ અવલંબન જાણવું. (૨) સિદ્ધાંતોકત વાક્યોમાં
કાંઇક મતિ ભ્રમણાને લીધે સંશય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે ગુરુને
પૂછી નિર્ણય કરવો તે ધર્મધ્યાનનું **પુછણા** નામે બીજું અવલંબન
જાણવું. (૩) પૂર્વે જેટલાં સિદ્ધાંતો ભણેલા મુખપાઠ કર્યા હોય તેનું
ફરીફરીને પર્યટન કરવું, ફેરવવું, તે ધર્મધ્યાનનું **પરિયટ્ટણા** નામે
ત્રીજું અવલંબન જાણવું. (૪) સૂત્રાર્થનું વખતો વખત હૃદયમાં વિચા-
રવું, વિચારી નિર્ણય કરવો તે ધર્મધ્યાનનું **અનુપ્રેક્ષા** નામે ચોથું
અવલંબન જાણવું. **ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા** ધર્મધ્યાની જીવ
હમેશાં તત્ત્વ સંબંધી વિચારણા કરે તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે. તેનાં
ચાર પ્રકાર છે.

(૧) ધર્મધ્યાની જીવ વિચારણા કરે જે આ મારો આત્મા
અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, સદા ઉપયોગવંત છે, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ
નિજગુણે સહિત છે. એવો એક આત્મા મારો છે અને એથી ભિન્ન
જે પુદ્ગલાદિ પર વસ્તુઓ મારી નથી. એવી રીતે નિજ સ્વરૂપ,
રૂપ એકત્વપણાની જે ભાવના ભાવવી તે ધર્મધ્યાનની પ્રથમ
એકત્વાનુપ્રેક્ષા જાણવી, અથવા ચિંતવે જે આ અપાર સંસારમાં
મારો જીવ એકલો આવ્યો છે અને પરભવે એકલો જ છે. કુટુંબ
પરિવાર કોઇ સાથે આવે તેમ નથી. એમ વૈરાગ્યપણે ચિંતવવું તેને
પણ એકત્વાનુપ્રેક્ષા કહેવાય છે.

(૨) સંસારમાં દેખાતા ધન, યૌવન, રૂપાદિ સર્વે પદાર્થો

લક્ષણુ જાણવું. (૩) આત્માને કર્મનાં સંયોગથી ભિન્ન રીતે અનુભવવો તે શુકલધ્યાનનું **વિવેક** નામે ત્રીજું લક્ષણ જાણવું. (૪) દેહ ઉપાધી વસ્ત્રાદિકનો ત્યાગ કરી કાયોત્સર્ગે રહેવું અથવા દેહાદિ ઉપરથી મોહભાવ ઉતારી વોસરાવવા તે શુકલધ્યાનનું **વ્યુત્સર્ગ** નામે ચોથું લક્ષણ જાણવું.

શુકલધ્યાનના ચાર અવલંબન જેઓની મદદથી શુકલ ધ્યાનરૂપ મહા મહેલમાં આત્મા સુખે ચઢી શકે તેને અવલંબન કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) ક્ષમા, (૨) નિર્લોભતા, (૩) માર્દવતા, (૪) સરલતા, **શુકલધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા** ૧. સંસારની રખડપટી અનાદિકાળની છે એવી જે હમેશાં વિચારણા કરવી તેને શુકલધ્યાનની પ્રથમ **અનંત વર્તિતાનુ પ્રેક્ષા** કહે છે.

૨. સર્વે પદાર્થો આ સંસારમાં પ્રતિક્ષણે એટલે ક્ષણુ ક્ષણુ પ્રત્યે વિવિધ પરિણામોને પામે છે એવી જે વિચારણા તેને શુકલધ્યાનની બીજી **વિપરિણામાનુ પ્રેક્ષા** કહે છે. ૩. સંસારનું અશુભત્વપણું વિચારવું. જેમ દેવતા મહાશકિતવંત મરીને અલ્પશકિતવંત પૃથ્વ્યાદિ તિર્યંચ થાય છે. ઇત્યાદિક સંસારના અશુભપણાનું વિચારવું તેને શુકલધ્યાનની ત્રીજી **અશુભાનુ પ્રેક્ષા** કહે છે.

૪. પ્રાણાતિ પાતાદિક આસ્રવદ્વારોથી અનેક અનર્થો ઉપજે છે તેમ વલી રાગદ્વેષથી પણ આ ભવ પરભવમાં અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે માટે સમભાવમાં રહેવાની જે વિચારણા કરવી તેને શુકલધ્યાનની ચોથી **અપાયાનુ પ્રેક્ષા** કહે છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ચારે ધ્યાન છે. મનુષ્ય વર્જીને શેષ સંજ્ઞીના ૧૫ દંડકમાં અપ્રેક્ષા પૂર્વક પ્રથમના ત્રણ ધ્યાન છે. પાંચસ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય એ ૮ દંડકમાં મન નથી તેથી પ્રવૃત્તિ રૂપ નહિ પણ સત્તારૂપે પહેલા બે ધ્યાન છે તે પણ દુઃખના અનુભવમાં ઓઘસંજ્ઞાએ ઉપયોગના કારણે અધ્યવસાય આશ્રી લેવા.

એમ દ્રવ્ય પર્યાયમાં અભેદ પણાનો અનુભવ કરવો તે વખતે જે ચિત્તનું એકાગ્રપણું તેને શુકલધ્યાનનો **એકત્વ વિતર્ક અવિચાર** નામે બીજો ભેદ જાણવો. ૩. મોક્ષ ગમનકાળે કેળવી ભગવંતોને સૂક્ષ્મ એક કાયાની એટલે સૂક્ષ્મ કાયયોગના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા હોય છે તે પણ જઘન્ય અવગાહનાવાળા પનક–લીલફુગના જીવોના શરીરની અવગાહનાથી અસંખ્યાતમે ભાગે સૂક્ષ્મ જાણવી અને બીજી મન વચનના વ્યાપારરૂપ ક્રિયાઓ તો રોકાઇ ગઈ છે અને જે કાયયોગ વ્યાપારરૂપે સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે તે પણ શ્વાસોશ્વાસરૂપ છે એ સૂક્ષ્મ ક્રિયાને ટાળવા માટે જે સ્વ સ્વરૂપમાં અનુભવરૂપી રમણુતા કરવી તેને શુકલધ્યાનનો * **સૂક્ષ્મક્રિયા અનિવૃત્તિ** નામે ત્રીજો ભેદ જાણવો. તેનાથી શૈલેસી કરણરૂપ કેળવી ભગવંતોને સર્વ યોગના વ્યપારોનું રોકાવું થાય છે અર્થાત્ જે ધ્યાનના બળથી કાય વ્યાપરરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયા પણ રૂંધાઈ જાય છે ત્યારબાદ અયોગી અવસ્થા (સંપૂર્ણ શૈલેશ અવસ્થા)માં આત્મ પ્રદેશોનો ઘન રચાય અને સર્વકર્મથી મુકત થાય તે જેનાથી થાય તે **સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ** નામે ચોથો ભેદ જાણવો.

શુકલધ્યાનના ચાર લક્ષણ આ જીવ શુકલધ્યાની છે એમ જેથી જાણી શકાય છે તેને લક્ષણ કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. (૧) ધર્મમાં વિઘ્ન કર્ત્તારૂપ ઉપસર્ગોથી ઉત્પન્ન થયેલી વેદનાના ભયથી ધ્યાનમાંથી ચલાયમાન થાય નહિ અર્થાત્ વેદનાને વેદના તરીકે જાણવા માટે લક્ષ આપે જ નહિ તે શુકલધ્યાનનું અવ્યથા નામે પ્રથમ લક્ષણ જાણવું.

(૨) દેવાદિકની નીપજાવેલ માયાવડે સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં અથવા વિષયોમાં જે મુંઝાય નહિ તે શુકલધ્યાનનું અસંમોહ નામે બીજું

---

* નોંધ:– ત્રીજા પાયાથી ૧૩મા ગુણસ્થાનને અંતે શૈલેશીકરણ (યોગરૂંધન) શરૂ થાય છે તે પૂરું થાય એટલે ૧૪મા અયોગી ગુ. પ્રાપ્ત થાય તેમાં ૪થા પાયાથી આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બને અને સર્વ કર્મ રહિત થાય ત્યારે કામ પૂરું થાય.

૫. વીર્યાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિનું સહાયક અનંતુ વીર્ય અન્ય સહાયવિના સ્ફૂરી રહ્યું છે. તે વીર્યની સ્ફૂરણા પ્રયાસ એટલે ઉદ્યમ વિના સ્ફૂરે છે માટે તેને **ક્ષાયક વીર્ય લબ્ધિ** કહે છે.

એવી રીતે ક્ષાયક ભાવે રહેલી દાનાદિ પાંચ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ આત્માને તેરમે ગુણઠાણે થાય છે. માટે ક્ષાયક દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ મનુષ્યના દંડકમાં છે. શેષ ૨૩ દંડકમાં નથી. **ક્ષયોપશમ ભાવે રહેલી પાંચ લબ્ધિનું સ્વરૂપ** ૧. દાનાંતરાય એટલે દાન આપવામાં રોકાણ કરનાર કર્મનો સમૂહ કે જેના જોરથી, પ્રાણીપાસે દાન કરવાની વસ્તુ હોય તેમ આપવાની વૃત્તિ થાય છતાં તે આપી શકતો નથી પણ જો તેને દાનાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે તો દાન કરવાને શક્તિમાન થાય તેને **ક્ષયોપશમ દાન લબ્ધિ** કહે છે. ૨. લાભાંતરાય એટલે લાભ મેળવવામાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમુહના જોરથી, જીવને વસ્તુનો લાભ થવાનો હોય અથવા તો લાભ નજરે દેખાતો હોય છતાં તે લાભ મેળવી શકે નહીં પણ જો તેને લાભાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થયેલ હોય અગર કરે તો તે લાભ મેળવવાને શક્તિમાન થાય તેને **ક્ષયોપશમ લાભ લબ્ધિ** કહે છે. ૩. ભોગાંતરાય એટલે ભોગ્ય પદાર્થોમાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમૂહના જોરથી, જીવની પાસે એક વખત જે પદાર્થ ભોગવાય તેને ભોગ કહે છે તે ભોગ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ છે છતાં તે ભોગવી શકતો નથી પણ જો તેને ભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે તો તે પદાર્થને ભોગવી શકે તેને **ક્ષયોપશમ ભોગ લબ્ધિ** કહે છે. ૪. ઉપભોગાંતરાય એટલે વસ્ત્ર, સ્ત્રી, પ્રમુખ જે પદાર્થ વખતો વખત ભોગવાય તેને ઉપભોગ કહે છે એટલે ઉપભોગ્ય પદાર્થોમાં રોકાણ કરનાર કર્મના સમૂહના જોરથી જીવ પાસે ઉપભોગ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ છે છતાં તે પદાર્થનો ઉપભોગ લઇ શકે નહીં પણ જો ઉપભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર કરે

(૪૧) લબ્ધિ દ્વાર

લબ્ધિ એટલે આત્માની શક્તિ. તે અંતરાય કર્મનો ક્ષય તથા ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે. તે પાંચ પ્રકારની છે–(૧) દાનલબ્ધિ, (૨) લાભલબ્ધિ, (૩) ભોગલબ્ધિ, (૪) ઉપભોગલબ્ધિ, (૫) વીર્ય લબ્ધિ. એ પાંચે લબ્ધિ ક્ષાયક ભાવે તથા ક્ષયોપશમ ભાવે છે.

ક્ષાયક ભાવે રહેલી પાંચ લબ્ધિનું સ્વરૂપ.

૧. દાનાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને નિશ્ચયથી દાન લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે આવી રીતે કે આત્માનો વીર્યગુણ સર્વગુણોને સહાયતા આપે છે અને તે વીર્ય, જ્ઞાન ગુણના ઉપયોગ વિના સ્ફૂરી શકતું નથી. તેથી વીર્યને સહાયક જ્ઞાન ગુણ છે તથા જ્ઞાનમાં રમણતા તે ચારિત્રની સહાયતા છે. અને પર ભાવમાં રમણતા ન કરે તે રૂપે ચારિત્રને જ્ઞાનની સહાયતા છે. એમ એકેક ગુણને અનંતગુણો સહાયક છે. જે ગુણ સહાય આપે છે તે જ આત્માનો ગુણમાં દાન ધર્મ છે અને તે પ્રતિસમય અનંત સ્વગુણ સહાયરૂપ આત્મા અનંત દાન આપે છે. પણ કોઈ વખત એ દાન ધર્મનો ક્ષય આત્મામાંથી થતો નથી. એવો જે અક્ષય દાન ગુણ આત્મામાં છે તેથી તેને **ક્ષાયકદાન લબ્ધિ** કહે છે.

૨. લાભાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોનો સંપૂર્ણપણે લાભ થાય છે તેને **ક્ષાયિકલાભ લબ્ધિ** કહે છે. ભોગાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્મા પોતાના પર્યાયોને સમયે સમયે પ્રયાસવિના ભોગવે છે માટે તેને **ક્ષાયક ભોગ લબ્ધિ** કહે છે.

૪. ઉપભોગાંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને પોતાના સ્વભાવમાંથી જ શુદ્ધ અનંત ગુણોનો, એકેક ગુણના અનંત ત્રીકાલિક પર્યાયો દ્વારા, ઉપયોગ ચાલ્યા કરે છે માટે તેને **ક્ષાયક ઉપભોગ લબ્ધિ** કહે છે.

૧. **દ્રવ્યાત્મા** એટલે જ્ઞાનાદિગુણો તથા ઉત્પાદાદિ પર્યાયોનું ભાજન અસંખ્યાત પ્રદેશી જીવ દ્રવ્યને દ્રવ્યાત્મા કહે છે. ૨. દ્રવ્યાત્મા જ્યારે ક્રોધાદિક કષાયથી રંગાય, કષાયમાં તન્મય થાય અર્થાત્ અનુપશાંત કષાયાધ્યવસાયે વર્તતો હોય ત્યારે તેને **કષાયાત્મા** કહે છે. ૩. મન, વચન કે કાયાની પ્રવૃત્તિમાં દ્રવ્યાત્માની પરિણતિ થએલી હોય ત્યારે તેને **યોગાત્મા** કહે છે. ૪. જ્યારે દ્રવ્યાત્મા સાગારોપયોગ યુક્ત હોય અથવા અણાગારોપયુક્ત હોય ત્યારે તેને **ઉપયોગાત્મા** કહે છે, ૫. જ્યારે આત્મા મતિશ્રુતઆદિ જ્ઞાન- સહિત વર્તતો હોય ત્યારે તેને **જ્ઞાનાત્મા** કહે છે. જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં જ્ઞાન નિયમા હોય એટલે જ્ઞાનાત્મા સમકિતિને હોય પણ મિથ્યાત્વીને ન હોય. ૬. દર્શનાત્મા એટલે ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનયુક્ત દ્રવ્યાત્મા હોય ત્યારે તે **દર્શનાત્મા** કહેવાય છે. ૭. જ્યારે દ્રવ્યાત્મા સામાયિકાદિક ચારિત્ર પરિણામ યુક્ત હોય ત્યારે તે **ચારિત્રાત્મા** કહેવાય છે. ૮. જ્યારે દ્રવ્યાત્મા ઉત્થાનાદિક વીર્યયુક્ત હોય ત્યારે વીર્યના પ્રધાનપણાથી તે **વીર્યાત્મા** કહેવાય છે.

(૧) જ્ઞાનાત્મા, (૨) ચારિત્રાત્મા વર્જિને શેષ ૬ આત્મા પાંચ સ્થાવરના પાંચ દંડકમાં છે. મનુષ્યના દંડકમાં આઠે આત્મા છે. મનુષ્ય વર્જિને શેષ ત્રશના ૧૮ દંડકમાં આત્મા સાત છે. આઠમાંથી એક ચારિત્રાત્મા વર્જવો કેમકે એ ૧૮ દંડકવાળા અવિરતીઓ છે.

(૪૩) વેદના દ્વાર

(૧) અભ્યુપગમિકાદિ વેદના **वेदनं वेदना साच स्वभावेन भवति अप्यावोदीरणा करगेन चो दयावलिकायां प्रक्षिप्य कर्मणो वेदनं अनुभवनं वेदना** વેદવું ભોગવવું તેને વેદના કહે છે. તે વેદના સ્વભાવે થાય છે. અથવા ઉદીરણા કરણે કરીને ઉદયાવલિકામાં કર્મ દળોને ક્ષેપીને વેદવા તે ઉદીરણા કૃત વેદના કહેવાય છે.

તો તે પદાર્થનો ઉપભોગ કરી શકે તેને **ક્ષયોપશમ ઉપભોગ લબ્ધિ** કહે છે. ૫. વીર્યાંતરાય એટલે આત્મામાં અનંતશકિત છે તે શકિત ગુણને વીર્ય કહે છે તે વીર્યની રોકાણ કરનારા કર્મ સમૂહના જોરથી, જીવ પોતાની વીર્ય શકિત ફોરવી શકતો નથી પણ જો તેને વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થએલ હોય અગર વર્તમાન કાળે ધર્મધ્યાનનો પુરુષાર્થ કરે તો તે એટલે અંશે વીર્ય ફોરવી શકે છે તેને **ક્ષયોપશમ વીર્ય લબ્ધિ** કહે છે.

જે જે જીવોને જેટલે જેટલે અંશે અંતરાય કર્મની પાંચે પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તેટલે તેટલે અંશે ક્ષયોપશમ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ક્ષયોપશમ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૪૨) આત્મા દ્વાર

(૧) આત્મા **ત્રણ પ્રકારના** છે–(૧) બહિરાત્મા, (૨) અંતરાત્મા, (૩) પરમાત્મા. ૧. બહિરાત્મ ભાવમાં પુદ્ગલને વશ વર્તતાં આત્મ સ્વરૂપ બીલકુલ લક્ષમાં ન આવે અને પુદ્ગલને જ સર્વસ્વ એટલે આત્મરૂપ માને તેને **બહિરાત્મા** કહે છે. તે પહેલા ત્રણ ગુણઠાણાના જીવો છે. ૨. પુદ્ગલિક સંસર્ગ છતાં એટલે પુદ્ગલમાં પ્રવર્તતાં, પ્રત્યેક ક્રિયામાં તેનાથી આત્માનું ભિન્નત્વપણું સમજે તેને અંતરાત્મા કહે છે. તે ચોથા ગુણઠાણાથી બારમા ગુણઠાણા સુધીના જીવોને સમજવા. ૩. નિર્લેપ જ્ઞાનાનંદી અબંધ સ્વરૂપી નિજાનંદી ચિદાનંદરૂપીદશામાં વર્તે તેને પરમાત્મા કહેવાય છે. તે તેરમાં ચૌદમા ગુણઠાણાવાળા તથા સિદ્ધભગવંતો જાણવા. મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે આત્મા છે. મનુષ્ય વર્જિનેશેષ સંજ્ઞીના ૧૫ દંડકમાં બહિરાત્મા અને અંતરાત્મા એ બે છે. પાંચસ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિયમાં ૧ બહિરાત્મા છે.

(૨) **વળી આત્માના આઠ પ્રકાર છે**–(૧) દ્રવ્યાત્મા (૨) કષાયાત્મા, (૩) યોગાત્મા, (૪) ઉપયોગાત્મા, (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા, (૮) વીર્યાત્મા.

(૬) **સુખાદિ વેદના.** વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) સુખ વેદના, (૨) દુઃખ વેદના, (૩) અસુખ અદુઃખ વેદના. ચોવીસે દંડકમાં ત્રણે પ્રકારની વેદના છે.

(૭) **શરીરાદિ વેદના.** વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) શારિરીક વેદના, (૨) માનસિક વેદના, (૩) મિશ્ર વેદના. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમા ત્રણે વેદના છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય તિર્યંચને એક શારિરીક વેદના છે.

(૮) **દ્રવ્યાદિ વેદના.** વળી વેદના ચાર પ્રકારની છે. (૧) દ્રવ્ય વેદના, (૨) ક્ષેત્ર વેદના, (૩) કાળ વેદના, (૪) ભાવ વેદના ૧. **દ્રવ્ય વેદના** એટલે આસપાસના શસ્ત્રાદિક તથા વર્ણાદિકના પુદ્ગલોથી ઉપજે તે. ૨. **ક્ષેત્ર વેદના** એટલે પોતપોતાના ઉત્પત્યાદિ ક્ષેત્ર સંબંધી ઉપજે તે. ૩. **કાળ વેદના** એટલે ભવસંબંધી. ૪. **ભાવ વેદના** એટલે અસાતા વેદનીય વા સાતા વેદનીય કર્મોદયથી ઉત્પન્ન થયેલી તે. એ ચાર પ્રકારની વેદના ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૪૪) ભવ્ય અભવ્ય દ્વાર.

भवाभाविनी सिद्धिर्येषां ते भवासिद्धिको भव्या इत्यर्थस्तद्विपरीत अभवसिद्धिकाः (૧) ભવિષ્યમાં જેઓ મોક્ષપદ પામી શકશે એવી યોગ્યતા ધરાવનારા જીવો **ભવ્ય સિદ્ધિક** કહેવાય છે. (૨) કોઈ પણ કાળમાં જેઓ મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા નહિ મેળવી શકનારા અભવ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે. ચોવીસે દંડકમાં એ બંને બોલ છે.

(૪૫) પક્ષ દ્વાર.

(૧) પક્ષ બે પ્રકારના છે-(૧) શુકલ પક્ષી જીવ, (૨) કૃષ્ણ પક્ષી જીવ. ૧. **શુકલપક્ષી** એટલે જે જીવને દેશેઊણું અર્ધપુદ્ગલ સંસારમાં રહેવું છે પછી અવશ્ય મોક્ષે જાય તેને શુકલ પક્ષી કહે છે. ૨. જે જીવને દેશેઊણા અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન ઉપરાંત હજી સંસા-

વેદના બે પ્રકારની છે-(૧) અભ્યુપગમિક વેદના (૨) ઉપક્રમિક વેદના. **૧. અભ્યુપગમિક** એટલે ઉદીરણા કરીને વેદે તે લોચ પ્રમુખ. **૨. ઉપક્રમિક** એટલે કર્મોદયથી ઉત્પન્ન થએલ તે મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ બે દંડકમાં બન્ને જાતની વેદના છે. શેષ ૨૨ દંડકમાં તથા મનુષ્ય સમુચ્છિમ અને તિર્યંચ સમુચ્છિમમાં એક ઉપક્રમિક વેદના છે.

(૨) નિદાયાદિ વેદના :- વેદના બે પ્રકારની છે (૧) નિદાય વેદના, (૨) અનિદાય વેદના. **૧ નિદાય** એટલે ઉપયોગયુકત મન સહિત વેદના વેદવી તે. **૨ અનિદાય** એટલે શૂન્ય ઉપયોગથી મન રહિત વેદના વેદવી તે. અથવા ઓઘ સંજ્ઞાથી વેદવી તે.

સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં બન્ને પ્રકારની વેદના છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય તિર્યંચમાં એક અનિદાય વેદના છે.

(૩) જરાદિવેદના. વળી વેદના બે પ્રકારની છે-(૧) જરા વેદના, (૨) શોક વેદના. ૧. શરીરથી જે વેદાય તેને જરા વેદના કહે છે. ૨. અને મનથી જે વેદાય તેને શોક વેદના કહે છે. સંજ્ઞીના ૧૬ દંડકમાં બન્ને જાતની વેદના છે. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં એક જરા વેદના છે.

(૪) શીતાદિ વેદના. વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) શીત વેદના, (૨) ઉષ્ણ વેદના, (૩) શીતોષ્ણ વેદના. નારકીના દંડકમાં શીતવેદના અને ઉષ્ણવેદના એ બે છે શેષ ૨૩ દંડકમાં ત્રણે વેદના છે.

(૫) સાતાદિ વેદના. વળી વેદના ત્રણ પ્રકારની છે-(૧) સાતા વેદની, (૨) અસાતા વેદની, (૩) મિશ્ર વેદના. ચોવીસે દંડકમાં ત્રણે પ્રકારની વેદના છે.

પરાવર્તનું અર્ધ જાણવું. તે ચારે જાતિના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત માંહેલો એકેક કેટલે કાળે હોય તેનું માન કહે છે.

ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં જે ચડતો કાળ ઉત્સર્પીણી અને ઉતરતો કાળ અવસર્પીણી વર્તે છે, તે બન્ને કાળ મળીને વીસ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય. એક દ્રવ્ય પુદ્ગળ પરાવર્તમાં એવા અનંતા કાળચક્ર થાય, પણ તેનો કાળ બીજા પરાવર્ત કરતાં થોડો છે, તેથી અનંતગણો ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત કાલ જાણવો, તેથી કાલ પુદ્ગલ પરાવર્તનો કાળ અનંતગણો જાણવો, તેથી ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્તનો કાળ અનંતગણો જાણવો. એ જીવને અતીતકાળે ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત અનંતા થયાં, તેથી અનંતગુણાં કાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તેથી અનંતગુણા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા તેથી અનંતગુણા દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં.

દ્રવ્યથી બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ, (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) તૈજસ, (૪) ભાષા, (૫) શ્વાસોશ્વાસ, (૬) મન અને (૭) કાર્મણ એ સાત પ્રકારે સર્વલોક માંહેલાં પરમાણું ભેદ સંઘાતે તથા બાદર સૂક્ષ્મ પરિણમને કરી સ્વસ્વ વર્ગણા યોગ્ય પરિણતસ્કંધ ઔદારિકાદિક નોકર્મપણે તથા કાર્મણપણે જેટલે કાળે એક જીવ અનંત ભવ ભ્રમણ કરતો પરિણમાવી ગ્રહી, સ્પર્શી, મૂકે તેને બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત કહીએ.

એકવેળા ગ્રહ્યા એવા જે પુદ્ગલ તેને ફરી બીજી વેળા ગ્રહણું કરે તે ગ્રહીત ગ્રહણદ્વાર તથા પૂર્વે કંઇ ગ્રહણ કર્યા કંઇ અગ્રહણું કર્યાં એવા પુદ્ગલને ગ્રહે તે મિશ્ર ગ્રહણદ્વાર તથા જે પૂર્વે અગ્રહણ કરેલા ગ્રહે તે અગૃહીત ગ્રહણદ્વાર.

ગૃહીત ગ્રહણાદ્વાર તથા મિશ્ર ગ્રહણાદ્વાર અતિક્રમીને જે અગૃહીત ગ્રહણાદ્વારે પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તે લેખામાં ગણવા એમ એક ઔદારિકપણે, બીજે વૈક્રિયપણે, ત્રીજે તૈજસપણે; ચોથો ભાષાપણે, પાંચમો શ્વાસોશ્વાસ પણે, છઠો મનપણે અને સાતમો કાર્મણપણે

રમાં પરિભ્રમણ કરવું છે તેને કૃષ્ણ પક્ષી જીવ કહે છે. ચોવીસે દંડકમાં એ બન્ને બોલ છે. (૨) અત્રે પ્રસંગવસાત **પુદ્ગલ પરાવર્તન** સ્વરૂપ કહે છે.

૧ બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત ૨ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત ૩ બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત ૪ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત ૫ બાદર કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૬ સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૭ બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત ૮ સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત.

કોઇક આચાર્ય ભવ પુદ્ગલ પરાવર્ત સૂક્ષ્મ તથા બાદર એમ પણ માને છે તેને મતે દસ ભેદ છે પણ સિદ્ધાંતને મતે તો આઠ ભેદ કહ્યા છે. પુરણ ગલન સ્વભાવવાળા દ્રવ્યને પુદ્ગલ કહે છે પુદ્ગલ પરમાણુઓના મળવાથી તથા વિખરાવાથી જે સ્કંધ બને તે પુદ્ગલ સ્કંધ કહીએ. પરમાણુઓ અને સ્કંધો સર્વજીવથી અનંતગણા છે. સર્વ લોકાકાશના પ્રદેશો, અનંતાનંત પરમાણુઓ અને પુદ્ગલ સ્કંધોથી ભર્યો છે તે જેટલે કાળે જીવ સર્વ પુદ્ગલોને ઔદારિકાદિક શરીરપણે ગ્રહીને મૂકે તેટલે કાળે બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત એવી સામાન્ય સંજ્ઞા હોય.

આઠ જાતિના પુદ્ગલ પરાવર્ત કહ્યા છે તે મધ્યે પણ ચાર જાતિના બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત જે કહ્યા છે તે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તના સુખાવબોધને અર્થે કહ્યા છે. જે મૂઢમતિ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ ન સમજે તેને બાદરનું સ્વરૂપ સમજાવીએ. તે બાદરના સ્વરૂપની સમજણમાં મતિ ભેદાય તો પછી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ પણ સુખે સમજી જાય. તે ભણી બાદર કહ્યા છે.

બીજું જ્યાં પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે ત્યાં તો સર્વ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત લેવા. કેમકે તે જ શાસ્ત્રમાં ઉપયોગી છે. જે સમ્યકત્વ પામ્યા પછી કિંચિત્ ન્યૂન–અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત માત્ર સંસાર મધ્યે રહે એમ કહેલ છે તે પણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ

અતિત કાળે એક જીવને અનંતા વૈક્રિય પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા ભાષા પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા મનઃ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયા, તે થકી અનંતગુણા શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા ઔદારિક પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા તૈજસ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં, તે થકી અનંતગુણા કાર્મણ પુદ્ગલ પરાવર્ત થયાં એમ અતિતકાળે અતિક્રમ્યા.

કોઇક આચાર્ય એમ કહે છે કે ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ એ ચાર શરીરપણે સર્વ લોકવર્તિ પરમાણું જે ગ્રહે તે તેના લેખામાંહે ગણાય એમ કરી સર્વ પરમાણું ચાર શરીરપણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે તે બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત અને અનુક્રમે એક શરીરપણે પરિણમાવે તે લેખામાંહે ગણાય એવી રીતે સર્વાણું એક શરીરપણે જ્યારે પરિણમાવી રહે ત્યાર પછી વળી બીજાં શરીરપણે પરિણમાવે પણ ઔદારિક પરાવર્ત મધ્યે વૈક્રિયાદિક પુદ્ગલ લીયે તે લેખામાંહે ગણાય નહીં એમ અનુક્રમે ચારે પ્રકારે સર્વાણું પરિણમાવતાં **સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય.

બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ ક્ષેત્ર પરાવર્તનું સ્વરૂપ

સર્વલોકના આકાશ પ્રદેશ એટલે જે અંગુલ ઘન આકાશ ખંડના પ્રદેશોને સમય સમય પ્રત્યે એક એક અપહરતાં અસંખ્યાતા કાળચક્ર વ્યતિક્રમી જાય એવા સૂક્ષ્મ નભઃ પ્રદેશો છે તે સર્વ લોકના આકાશ પ્રદેશને જ્યારે એક જીવ અનેક ભવે કરી સ્પર્શે એટલે સર્વ આકાશ પ્રદેશે મરણ પામે તેમાં જે આકાશ પ્રદેશે એક વેળા મરણ પામ્યા તે જ આકાશ પ્રદેશે વળી બીજી વેળા મરણ પામે તે લેખામાં ન ગણાય. પરંતુ જે અણસ્પર્શ્યા પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામે તે પ્રદેશ તેના લેખામાં ગણાય. એમ કરતાં સર્વ લોકાકાશ પ્રદેશને મરણે કરી સ્પર્શે.

એ સાત પરિણામ એકેક અણુંના થાય એમ સર્વલોકવર્તિ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના સાત પરિણમન એક જીવ પૂર્ણ કરે ત્યારે **બાદર દ્રવ્ય પુદ્‌ગલ પરાવર્ત** પૂર્ણ થાય.

અહીંયાં આહારક શરીર તો સંસારમાં વસતો જીવ, ચાર વેળા કરે ત્યારે તેથી સર્વ પુદ્‌ગલની પરાવર્તિ ન હોય તેથી ન લીધો. ૧ તથા જ્યારે સર્વ લોકવર્તિ અણુને ઔદારિકાદિક પણે પરિણમાવે પણ એટલું વિશેષ જે ઔદારિકપણે પરિણમાવતાં વચલે ભવે જે જે વૈક્રિયાદિક પુદ્‌ગલ ગ્રહણ કરે તે કોઈ લેખામાં ન આવે એમ અનંતેભવે કરી સર્વ લોકના અણુંઓ ઔદારિકપણે પરિણમાવી ગ્રહી સ્પર્શી મૂકે ત્યારે પ્રથમ ઔદારિક સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય.

એજ રીતે સર્વાણુંઓ વૈક્રિયપણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે બીજું વૈક્રિય પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય, એમજ તૈજસ શરીર પણે પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે ત્રીજું તૈજસ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય, એમજ ભાષાદળપણે સર્વાણું પરિણમાવી ગ્રહીને મૂકે ત્યારે ચોથું ભાષા પુદ્‌ગલ પરાવર્ત થાય એમ જ પાંચમું શ્વાસોશ્વાસ છઠું મન અને સાતમું કાર્મણ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત પણ જાણવું.

અલ્પબહુત્વ :— કાર્મણ પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંતો છે પરંતુ બીજાની અપેક્ષાએ સ્તોક, તે થકી તૈજસ પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંતગુણો, તે થકી ઔદારિક પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંતગુણો, તે થકી શ્વાસોશ્વાસ પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંતગુણો, તે થકી મનઃ પુદ્‌ગલ-પરાવર્તકાળ અનંતગુણો, તે થકી ભાષા પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંત-ગુણો. તે થકી વૈક્રિય પુદ્‌ગલ પરાવર્તકાળ અનંતગુણો જાણવો.

કાર્મણ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત સર્વ ભવે ગ્રહણ કરે તેથી તરત પૂરાય અને તે કાર્મણ દળ થકી તૈજસ અનંતગુણો હીન પુદ્‌ગલ છે તે ભણી અનંતગુણ કાળે પૂરાય એમ સર્વેમાં પોતાની મતિએ વિચારિને કહેવું.

સમય મરણ લહે. પાંચમે સમય મરણ લહે યાવત્ કાળચક્રનાં છેલ્લાં સમય પર્યંત અનુક્રમે સર્વ સમય મરણે કરી સ્પર્શે.

અહીયાં કોઇક કાળચક્રથી એક સમય લેખામાં આવે અને વચમાં સંખ્યાતા અસંખ્યાતા યાવત્ અનંત કાલચક્રનાં મરણ પણ લેખામાં ન આવે પરંતુ પહેલાં જે સમયે મરણ પામ્યો હોય તેને આગલે સમયે જ મરણ પામે ત્યારે તે જ લેખામાં આવે, એમ અસંખ્યાતે મરણે પણ અનંતાકાળચક્ર વ્યતીત થઇ જાય ત્યારે કાળ પ્રમાણ **સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય.

ભાવથકી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ બાદર પરાવર્ત

કષાય અનુરંજીત લેશ્યાના અધ્યવસાય સ્થાનક મંદ, મંદતર, મંદતમના ભેદે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણે છે, તે સર્વ અધ્યવસાય સ્થાનક મરણે કરી અનુક્રમે સ્પર્શે એટલે તે રસ બંધના સ્થાનક કયારેક મંદ, મંદતમ, મંદતર તીવ્ર તીવ્રતમ એવા સ્થાનકે મરણ પામતો જ્યારે એક જીવ સર્વસ્થાનક ફરસી રહે ત્યારે **ભાવથકી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય.

અને જ્યારે પ્રથમ જઘન્ય અધ્ય વસાયે મરણ પામીને વળી જ્યારે કોઈ એક કાળાંતરે તે થકી ચઢતે બીજે અધ્યવસાય સ્થાનકે મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પછી વળી કોઇક કાળાંતરે તે થકી ચઢતે ત્રીજે અધ્યવસાય સ્થાનકે વર્તતો મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ બીજા આઘા પાછા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે લેખામાં ન ગણાય એમ અનુક્રમે નિરંતર પણે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાનક પર્યંત સર્વ કર્મના અસંખાતા રસ બંધના અધ્યવસાય સ્થાનક છે તે અનુક્રમે મરણે કરી સ્પર્શે તેની વચમાં તે જ અધ્યવસાયે તથા સાંતર અધ્યવસાય સ્થાનકે અનંતા મરણ કરે તે પણ લેખામાં ન આવે પરંતુ જે પૂર્વનો અધ્યવસાય હોય તે થકી ચઢતે અધ્યવસાયે મરણ પામે તો જ તે લેખામાં આવે એમ અનુક્રમે સર્વ અનુભાગ બંધ સ્થાનક જન્મ અથવા મરણે કરી સ્પર્શે, ત્યારે **ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત** થાય.

અહીંયા જો કે જીવ અસંખ્યાતા આકાશ પ્રદેશ અવગાહીને રહ્યા છે તો પણ મરણ વેળાયે તેમાંથી એક આકાશ પ્રદેશ જ ગણવો એને **બાદર ક્ષેત્ર પુદ્દગલ પરાવર્ત** કહીયે.

અને જ્યારે અનુક્રમે એટલે જે આકાશ પ્રદેશે જીવ એક-વાર મરણ પામ્યો તે જ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણીયે જ્યારે વળી તેની જોડના બીજા પ્રદેશે બીજી વેળા મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ બીજે સ્થાનકે બીજે ભવે તેની વચમાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશે અસંખ્યવેળા મરણ પામે તે વચલા મરણના પ્રદેશ લેખામાં ન આવે. એમ અનુક્રમે શ્રેણીબદ્ધ, પ્રતરબદ્ધ, પ્રદેશ મરણે કરી સ્પર્શતો થકો સર્વ લોકાકાશ પ્રદેશ સ્પર્શે ત્યારે **સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્દગલ પરાવર્ત** થાય. તે મધ્યે અનંતાકાલ ચક્ર પ્રમાણ બાદર પુદ્દગલ પરાવર્ત થકી અનંતગુણો કાળ નીપજે.

બાદર તથા સૂક્ષ્મ પુદ્દગલ કાળ પરાવર્તનું સ્વરૂપ

વીસ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળચક્ર છે તેનાં સર્વ સમય મરણે કરી જીવ સ્પર્શે એટલે પહેલા સમય થકી માંડીને છેલ્લા સમય સુધી સર્વ સમયે મરણ કરે પરંતુ જે સમયે એક કાળચક્રમાં મરણ પામ્યો તે જ સમયે બીજા ઘણા કાળચક્રમાં મરણ પામે તે સમય લેખામાં ગણાય નહીં. પણ અનેરે સમયે મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય. એમ કાળચક્રના સર્વ સમય મરણ વેળાએ કરી જ્યારે એક જીવ સ્પર્શી રહે ત્યારે **કાળથી બાદર પુદ્દગલ પરાવર્ત** થાય.

અને જ્યારે એક કાળચક્રને પહેલે સમયે મરણ કરી વળી જ્યારે કોઇ કાળચક્રને બીજે સમયે મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પછી કોઈ કાલચક્રને ત્રીજે સમયે જીવ મરણ પામે તે લેખામાં ગણાય પરંતુ વચલા આગલ પાછલના સમયે અનેક મરણ કરે તે લેખામાં ગણાય નહીં. એમ વળી જ્યારે કોઇક કાળચક્રને ચોથે

સંખ્યાતા ભવમાં થશે તેને પરિત કહે છે અને જે જીવે સંસારને ટૂંકો કરેલ નથી તેને અપરિત કહે છે. ચોવીસે દંડકમાં એ બન્ને બોલ છે.

૪૭મો ચરમા ચરમ દ્વાર

ચરમ એટલે તે દંડકનો છેલ્લો ભવ કરવો અથવા સંસારાવસ્થાનો છેલ્લો ભવ કે જે ભવના ક્ષયે મોક્ષ જવું છે તેને ચરમ કહે છે. અને અચરમ એટલે તે દંડક આશ્રી અથવા સંસાર આશ્રી હજી ઘણાં ભવ કરવાના છે તેને અચરમ કહે છે. અથવા અભવ્યના સંસારનો છેડો નથી માટે તેને પણ અચરમ કહે છે. ચોવીસે દંડકમાં ચરમ અચરમ બન્ને છે. નિશ્ચયથી ચરમ શરીરી એક મનુષ્યના દંડકમાં જ છે. જે દંડકનો છેલ્લો ભવ હોય તે વ્યવહારથી તે દંડકની અપેક્ષાએ ચરમ શરીરી ગણાય.

અચરમ શરીરી એટલે તે દંડકમાં નીકળી હજી સંખ્યાતા અસંખ્યાતા તથા અનંતા ભવ કરવા છે તેને અચરમ શરીરી કહે છે. તેઉ, વાયુ અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય તથા સમુચ્છિંમ મનુષ્ય, તિર્યંચ, અચરમ શરીરી છે. શેષ દંડક ૧૯મા બંને બોલવાળા છે, પણ નિશ્ચયથી ચરમ શરીરી મનુષ્ય જ છે.

૪૮મો સંજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર

સંજ્ઞી જેને મન હોય તેને સંજ્ઞી કહે છે. **અસંજ્ઞી** જેને મન ન હોય તેને અસંજ્ઞી કહે છે. નારકીનો ૧, ભવનપતિના ૧૦, તિર્યંચપંચેન્દ્રિયનો ૧, મનુષ્યનો ૧, વાણવ્યંતરનો ૧, એ ૧૪ દંડકમાં સંજ્ઞી અસંજ્ઞી બન્ને છે જ્યોતિષિનો ૧ વૈમાનીકનો ૧ એ બે દંડકમાં એકલા સંજ્ઞી છે. પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય ફક્ત અસંજ્ઞી છે અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિ પર્યાપ્ત મરીને કોઇ પહેલી નરકમાં કે ભવનપતિ કે વાણવ્યંતરમાં ઉપજે ત્યારે તેના અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ અસંજ્ઞી કહેવાય, પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો સંજ્ઞી જ હોય.

પ્રકારાંતરે વળી પાંચવર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને અગુરુલઘુ એ ૨૧ ભેદે કરીને સર્વ લોકવર્તિ પુદ્ગલ પરમાણુ સ્પર્શી મૂકે ત્યારે. ભાવથી બાદર પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. અને એ ૨૧ થી એકે કાપણે અનુક્રમે સર્વ પુદ્ગલ સ્પર્શીને રહે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય.

એ રીતે આઠ પુદ્ગલ પરાવર્ત કહ્યા છે તથા ગ્રંથાંતરે ભવ પરાવર્ત કહેલ છે તે કોઇ એક જીવ નરકાદિક ગતિને વિષે દસ સહસ્રવર્ષ જઘન્યાયુથી સમયાધિક સમયાધિક સ્થિતિ વધારતાં નેવું હજારની સ્થિતિ પર્યંત તથા દસ લક્ષ વર્ષ સ્થિતિ થકી સમયાધિક સમયાધિક તેંત્રીસ સાગરોપમ સ્થિતિને આઉખે સર્વ નરકાયુ સ્થિતિના સ્થાનકે નારકીના ભવે કરી તથા દેવગતિ મધ્યે દસ હજાર વર્ષાયુથી લઈ સમયાધિક સમયાધિક એકત્રીસ સાગરોપમ સુધી સર્વ દેવાયુસ્થિતિના સ્થાનકે દેવભવે કરી તેમજ મનુષ્ય તિર્યંચ ગતિ-મધ્યે જઘન્ય ક્ષુલ્લક ભવથી લઇને સમયાધિક સમયાધિક મનુષ્ય તિર્યંચની યાવત્ ત્રણ પલ્યોપમાયુ સ્થિતિ સુધીના સ્થાનકે મનુષ્ય તિર્યંચના ભવે કરી એમ સર્વાયુસ્થાનકે અનુક્રમે સ્પર્શતો બાદર ભવ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય. અને સમયાધિક સમયાધિક સ્થિતિ અનુક્રમે એકેક ગતિના ક્રમે ક્રમે કરી આયુના સર્વ સ્થાનક સ્પર્શતો ચારે ગતિના સર્વાયુ-સ્થાનક જીવ સ્પર્શે ત્યારે સૂક્ષ્મ ભવ પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય એમ દિગંબર મત માને છે તે અહીં પ્રસંગે જાણવા નિમિત્તે લખ્યું છે.

ક્ષેત્રથકી સૂક્ષ્મ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત દેશેઉણો જેને સંસારમાં રહેવું છે તે શુકલપક્ષી જાણવો.

૪૯ પરિત્તાદિ દ્વાર

પરિત્ત એટલે જે જીવે અનાદિ અનંત સંસારને શુભ અધ્ય-વસાયના બળથી ટૂંકો કરેલ છે અર્થાત્ જેના સંસારનો અંત

ત્રણ વિગલેંદ્રિયના દંડકમાં પોતપોતાની જાતિ જાણવી. શેષ ૧૬ દંડકમાં એક પંચેંદ્રિયની જાતિ છે.

(૫૩) કાય દ્વાર

કાય એટલે શરીરધારી જીવોનો સમૂહ, તે કાય છ પ્રકારની છે. (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપકાય, (૩) તેઉકાય, (૪) વાયુકાય, (૫) વનસ્પતિકાય, (૬) ત્રસકાય છે.

પાંચ સ્થાવરના દંડકમાં પોતપોતાની કાય જાણવી. શેષ ૧૯ દંડકમાં એક ત્રસ કાય છે. જીવાભિગમજી સિદ્ધાંતમાં તેઉકાય તથા વાયુકાયને ત્રસ કહેલા છે તે ગતિ ત્રસ જાણવા પણ તેને ત્રસ નામકર્મનો ઉદય નથી પણ સ્થાવર નામકર્મનો ઉદય છે. પ્રદેશોનો સમુહ તે પણ કાય કહેવાય તે અત્રે લીધેલ નથી.

(૫૪) ગર્ભજ અગર્ભજ દ્વાર

ગર્ભજ :– એટલે માતાના ઉદરથી યોનિદ્વારા જન્મે તેને ગર્ભજ કહે છે. **અગર્ભજ** :– ગર્ભજ સિવાયના બાકી બધાએ જીવો અગર્ભજ કહેવાય છે. મનુષ્યના તથા તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના એ બે દંડકમાં ગર્ભજ તથા અગર્ભજ એ બન્ને છે અને શેષ ૨૨ દંડકના જીવો અગર્ભજ છે.

(૫૫) સિઝણા દ્વાર

પહેલી ત્રણ નરકના નીકળ્યા દરેક નરકના જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ દસ એક સમયે સિઝે. ચોથી નરકના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ ચાર સિઝે. શેષ ત્રણ નરકના નીકળ્યા સિઝે નહીં.

દસ ભવનપતિ, ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય તથા મનુષ્ય, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ એ ૧૪ દંડકના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ દસ સિઝે. ભવનપતિની દેવી તથા વ્યંતરની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ પાંચ પાંચ સિઝે. તિર્યંચણીના નીકળ્યા એક સમયે

(૪૯) સૂક્ષ્મ બાદર દ્વાર

સૂક્ષ્મ એટલે છદ્મસ્થ પોતાની કોઈપણ ઇંદ્રિયથી ઓળખી શકે નહીં પણ જ્ઞાની જાણી દેખી શકે તે સૂક્ષ્મ. બાદર એટલે છદ્મસ્થ પોતાની ઇંદ્રિય દ્વારા જાણી શકે અથવા ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકે તે બાદર. ચોવીસ-દંડકમાં પાંચ સ્થાવરને વિષે સૂક્ષ્મ અને બાદર એ બન્ને છે. શેષ દંડક ૧૯માં બાદર છે.

(૫૦) ત્રસ સ્થાવર દ્વાર

ત્રસ સુખ, દુઃખ, શીત, તાપાદિક વેદનાથી ત્રાસ પામે તેને ત્રસ કહીએ અથવા જેનામાં હાલવા ચાલવાની શકિત છે તેને પણ ત્રસ કહીએ. **સ્થાવર :-** જેનામાં ગમનાગમન કરવાની શકિત નથી અને શીતાદિ વેદનાનો પરાભવ હોવા છતાં પણ ગમનાગમન કરી શકતા નથી તેને સ્થાવર કહીએ.

અથવા ત્રસનામ કર્મ જેણે ઉપાર્જેલ છે તેને ત્રશ કહે છે. અને સ્થાવરનામ કર્મ જેણે ઉપાર્જેલ છે તેને સ્થાવર કહે છે. ચોવીસ દંડકમાંથી (૧) પૃથ્વી, (૨) પાણી, (૩) તેઉ, (૪) વાયુ, (૫) વનસ્પતિ એ પાંચ દંડક સ્થાવર છે અને શેષ ૧૯ દંડક ત્રસ છે.

(૫૧) પ્રત્યેક-સાધારણ દ્વાર

પ્રત્યેક:- શરીરે શરીરે એકેક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક કહે છે **સાધારણ:-** એક શરીરમાં અનંતાજીવ હોય તેને સાધારણ કહે છે. વનસ્પતિના દંડકમાં પ્રત્યેક અને સાધારણ બન્ને છે શેષ દંડક ૨૩માં ફકત પ્રત્યેક છે.

(૫૨) જાતિ દ્વાર

જાતિ પાંચ છે-(૧) એકેંદ્રિયની જાતિ, (૨) બેઇંદ્રિયની જાતિ, (૩) તેઇંદ્રિયની જાતિ, (૪) ચોરિંદ્રિયની જાતિ, (૫) પંચેંદ્રિયની જાતિ. પાંચ સ્થાવરના દંડકમાં એક એકેંદ્રિયની જાતિ છે.

(૫૬) પદવી દ્વાર

(૧) પદવી ત્રેવીસ છે તેના **નામ** (૧) તીર્થંકરની પદવી. (૨) ચક્રવર્તિની (૩) વાસુદેવની, (૪) બલદેવની, (૫) કેવલીની, (૬) સાધુની, (૭) શ્રાવકની, (૮) સમ્યક દૃષ્ટિની (૯) મંડલિકની. એ નવ મોટી પદવી તથા ચૌદ રત્ન ચક્રવર્તિના મેલવતાં ત્રેવીસ પદવી થાય. તે ચૌદ રત્નના નામ (૧) સેનાપતિ રત્ન, (૨) ગાથાપતિ રત્ન, (૩) વાર્ધિક રત્ન, (૪) પુરોહિત રત્ન, (૫) સ્ત્રી રત્ન, (૬) હસ્તિ રત્ન, (૭) અશ્વ રત્ન એ સાત પંચેન્દ્રિય રત્ન છે. તથા (૧) ચક્ર રત્ન, (૨) ખડ્ગ રત્ન, (૩) છત્ર રત્ન, (૪) ચર્મ રત્ન, (૫) દંડ રત્ન, (૬) મણિ રત્ન, (૭) કાંગણિ રત્ન, એ સાત એકેન્દ્રિય રત્ન જાણવા. એમ નવ મોટી પદવી, સાત પંચેન્દ્રિય રત્ન અને સાત એકેન્દ્રિય રત્ન થઇને ત્રેવીસ થાય.

(૨) કાર્ય:– ચૌદ રત્નમાં **સેનાપતિ** દેશસાધે, **ગાથાપતિ** ધાન્ય રસવતી નીપજાવે. **વાર્ધિક** આવાસ ઘર નીપજાવે. **પુરોહિત** ઘાવ સાજા કરે, શાંતિ કર્મ કરે અને વિઘ્ન ટાલે. **સ્ત્રી રત્ન** ભોગ સાધન આવે. **અશ્વ** તથા **હસ્તિ** સ્વારી કરવાને કામ આવે **ચક્ર રત્ન** ષટ્ખંડ સાધતા માર્ગ બતાવે. **ખડગ રત્ન** વૈરીનું મસ્તક છેદે. **છત્ર રત્ન** જરૂર પડે ત્યારે ચક્રવર્તિના હસ્ત સ્પર્શે એટલે બાર જોજન સુધી વીસ્તરે અને બાર જોજન સુધી છાયા કરે. **ચર્મ રત્ન** તે કાર્ય ઉપને છતે ચક્રવર્તિના સ્પર્શે બાર જોજન વિસ્તરે ને તેમાં પ્રભાતકાલે બીજ વાવે તે સંધ્યાકાલે ઉપભોગમાં આવે અને સાલિ- પ્રમુખને ઉત્પન્ન કરે.

દંડ રત્ન તે વાંકી ભૂમિ સમી કરે, કામ પડયે હજાર જોજન ધરતી વીદારે અને તિમિસ્રાદિક ગુફાના બાર ઉઘાડે. **મણિરત્ન** હસ્તિ રત્નના કપાલપર બાંધવાથી પ્રકાશ આપે અને બાર જોજન સુધી ઉદ્યોત કરે અને **કાંગણિ રત્ન** વૈતાઢય પર્વતની ગુફામાં યોજન યોજનને આંતરે વર્તુલાકારે ઘસવાથી સૂર્યમંડળ સમાન પ્રકાશ આપે.

દસ સિઝે. મનુષ્યાણી તથા જ્યોતિષિની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે વીસ વીસ સિઝે. વૈમાનીકના દંડકના નીકળ્યા એક સમયે એકસો ને આઠ સિઝે. તેની દેવીના નીકળ્યા એક સમયે વીસ સિઝે.

પૃથ્વી, પાણીના નીકળ્યા એક સમયે ચાર ચાર સિઝે. વનસ્પતિના દંડકના નીકળ્યા એક સમયે છ સિઝે. તેઉ, વાયુના નીકળ્યા મનુષ્ય ન થાય અને ત્રણ વિગલેંદ્રિયના નીકળ્યા એક પણ સિઝે નહીં.

અત્ર પ્રસંગ વસાત્ બીજા પણ કેટલાક બોલ સિઝવાના કહે છે, સ્વલિંગે ૧૦૮ સિઝે, અન્યલિંગે ૧૦ સિઝે. ગૃહસ્થલિંગે ૪ સિઝે સ્ત્રીલિંગે ૨૦ સિઝે. પુરુષલિંગે ૧૦૮ સિઝે. નપુંસકલિંગે ૧૦ સિઝે. ઉદ્ધર્વલોકે ૪ સિઝે. અધોલોકે ૨૦ સિઝે. ત્રિછેલોકે ૧૦૮ સિઝે. ઉત્કૃષ્ટિ અવગાહનાવાળા ૨ સિઝે. જઘન્ય અવગાહનાવાળા ૪ સિઝે. મધ્યમ અવગાહનાવાળા ૧૦૮ સિઝે. સમુદ્રમાં ૨ સિઝે. નદી પ્રમુખ શેષ જળમાં ૩ સિઝે. તીર્થમાં ૧૦૮ સિઝે. અતીર્થમાં ૧૦ સિઝે, તીર્થંકર ૨૦ સિઝે. અતીર્થંકર ૧૦૮ સિઝે. સ્વયંબુદ્ધ ૪ સિઝે, પ્રત્યેક બુદ્ધ ૧૦ સિઝે. બુદ્ધબોહિ ૧૦૮ સિઝે. એક સિદ્ધા તે એક સમયે ૧ સિઝે. અનેક સિદ્ધા તે એક સમયે ઉ૦ ૧૦૮ સિઝે.

વિજય વિજય પ્રતે એક સમયે વીસ વીસ સિઝે. ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સોમનસવન એ ૩માં ચાર ચાર સિઝે. પંડગવનમાં ૨ સિઝે. અકર્મભૂમિમાં ૧૦. સિઝે. કર્મભૂમિમાં ૧૦૮ સિઝે. પહેલે બીજે પાંચમે છઠે એ ૪ આરે દસ દસ સિઝે. ત્રીજે ચોથે એ બે આરે ૧૦૮ સિઝે. અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી એ બેમાં ૧૦૮ સિઝે. નોઉત્સર્પિણી નોઅવસર્પિણીમાં ૧૦૮ સિઝે. અંતર રહિત, આઠ સમય સુધી. સિદ્ધ થાય તો— પહેલા સમયે ૧૦૮, બીજા સમયે ૧૦૨, ત્રીજા સમયે ૯૬, ચોથા સમયે ૮૪, પાંચમા સમયે ૭૨, છઠ્ઠા સમયે ૬૦, સાતમા સમયે ૪૮, આઠમા સમયે ૩૨ એમ ઉત્કૃષ્ટ પદે સિદ્ધ થાય પછી જરૂર અંતર પડે.

સાતમી નરકના નીકળ્યા ત્રણ પદવી પામે તે (૧) સમકિત દૃષ્ટિની, (૨) અશ્વની, (૩) ગજની એ ત્રણ પામે.

દશ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષિ એ ૧૨ દંડકના નીકલ્યા ૨૧ પદવી પામે તે ૨૩માંથી તીર્થંકર અને વાસુદેવની એ બે વર્જવી. પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિ તથા ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચન નીકલ્યા ૧૯ પદવી પામે તે ૨૩માંથી ૧ તીર્થંકર ચક્રવર્તિ ૨ વાસુદેવ ૩ બલદેવ ૪ એ ૪ વર્જવી ત્રણ વિગલેન્દ્રિય તથા સમુચ્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના નીકલ્યા ૧૮ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૯માંથી કેવળીની વર્જવી. તેઉ, વાયુના નીકલ્યા ૯ પદવી પામે તે સાત એકેન્દ્રિયની અને એક અશ્વની, એક ગજની એમ નવ પામે.

પંદર પરમાધામી અને પહેલા કિલ્વિષિના નીકળ્યા વિગલેન્દ્રિયવત્ ૧૮ પદવી પામે. બીજા ત્રીજા કિલ્વિષિના નીકળ્યા ઉપર કહેલ ૧૮ પદવીમાંથી સાત એકેન્દ્રિયની વર્જવી શેષ ૧૧ પદવી પામે. વૈમાનીકના દંડકના નીકળ્યા ૨૩ પદવી પામે તેનું વિવરણ પહેલા બીજા દેવલોકના નીકળ્યા ૨૩ પદવી પામે. ત્રીજા દેવલોકથી તે આઠમા દેવલોક સુધીના અને નવલોકાંતિકના નીકળ્યા ૧૬ પદવી પામે તે ૨૩માંથી ૭ એકેન્દ્રિયની વર્જવી. નવમા દેવલોકથી તે નવમા ગ્રૈવેયક સુધીના નીકળ્યા ૧૪ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૬માંથી અશ્વ અને ગજની એ બે વર્જવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનના નીકલ્યા ૮ પદવી પામે તે નવ મોટી પદવીમાંથી એક વાસુદેવની વર્જીને શેષ ૮ પદવી લેવી.

(૬) એકી સાથે કેટલી પદની હોયઃ– તીર્થંકર અને ચક્રવર્તિને વિષે કોઇ જીવોને (૧) તીર્થંકરની, (૨) ચક્રવર્તિની, (૩) મંડલિકની (૪) સમકિતીની, (૫) સાધુની, (૬) કેવળીની એમ ૭ પદવીઓ લાભે. વાસુદેવને વિષે (૧) વાસુદેવની, (૨) મંડલિકની, (૩) સમકિતિની એમ ત્રણ પદવીઓ લાભે બલદેવમાં (૧) બળદેવની, (૨) માંડલિકની, (૩) સમકિતિની, (૪) સાધુની, (૫) કેવળીની એ પાંચ પદવી લાભે.

(૩) ઉત્પતિ સ્થાનઃ– ચક્ર રત્ન ખડગ્ રત્ન છત્ર રત્ન અને દંડ રત્ન એ ચાર રત્નો ચક્રવર્તિની આયુધશાળામાં ઉપજે. ચર્મ રત્ન, મણિ રત્ન, અને કાંગણિ રત્ન એ ત્રણ રત્નો લક્ષ્મીના ભંડારમાં ઉપજે. સેનાપતિ, ગાથાપતિ, વાર્દ્ધિક અને પુરોહિત એ ચાર રત્નો ચક્રવર્તિના પોતાના નગરમાં ઉપજે. સ્ત્રી રત્ન વૈતાઢય પર્વતે વિદ્યાધરના નગરમાં ઉપજે. અશ્વ તથા ગજ રત્ન વૈતાઢય પર્વતના મૂળમાં ઉપજે.

(૪) માન પ્રમાણઃ– ચક્ર, છત્ર અને દંડ એ ત્રણ રત્ન એક ધનુષ્ય એટલે ચાર હાથ પ્રમાણના હોય. ચર્મ રત્ન બે હાથ પ્રમાણ હોય. ખડગ્ રત્ન ૫૦ આંગુલ લાંબુ ૧૬ આંગુલ પહોળું, અર્ધ આંગુલ જાડું હોય. મણિ રત્ન ચાર આંગલ લાંબું ને બે આંગલ પહોળું હોય. કાંગણિ રત્ન સુવર્ણમય ચાર ચાર આંગુલ લાંબુ પહોળું અને ઉંચુ હોય. સેનાપતિ ગાથાપતિ વાર્ધિક અને પુરોહિત એ ચારની ઉંચાઇ અવગાહના ચક્રવર્તિ પ્રમાણે જાણવી. સ્ત્રી રત્ન ચક્રવ-તિંથી ચાર આંગુલ નીચી હોય. અશ્વરત્ન કાનના મૂળથી તે પુછના મૂળ સુધી એકસોને આઠ આંગુલ લાંબો અને એંસી આંગુલ ઉંચો હોય અને ગજરત્ન ચક્રવર્તિથી બમણો ઉંચો હોય છે. સર્વે રત્નનું માપ ચક્રવર્તિના આત્મ આંગુલ પ્રમાણ જાણવું.

(૫) આગતિઃ– (૨૩ પદવીમાં આગતિ). પ્રથમ નરકના નીકળ્યા ૧૬ પદવી પામે. તે ૨૩માંથી ૭ એકેન્દ્રિય રત્નની વર્જવી. બીજી નરકના નીકળ્યા ૧૫ પદવી પામે તે ઉપર કહેલી ૧૬માંથી ચક્રવર્તિની પદવી વરજવી. ત્રીજી નરકના નીકળ્યા ૧૩ પદવી પામે તે પૂર્વે કહેલી ૧૫માંથી વાસુદેવ તથા બલદેવ એ બે વર્જવી. ચોથી નરકના નીકળ્યા ૧૨ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૩માંથી તીર્થંકરની પદવી વર્જવી. પાંચમી નરકના નીકળ્યા ૧૧ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૨માંથી કેવળીની પદવી વર્જવી. છઠી નરકના નીકળ્યા ૧૦ પદવી પામે તે ઉપરોકત ૧૧માંથી સાધુની પદવી વર્જવી.

૫૭ સમુદ્દ્ઘાત દ્વાર

(૧) વ્યાખ્યા :– (સમુદ્દ્ઘાત=**सम एकीभाव उत् प्रबलता घात–क्षय**) જેમાં સમ્ એટલે એકી ભાવથી, ઉદ્ એટલે પ્રબલ પણાથી, ઉદીરણા કરીને, ઉદયાવલિકામાં નાંખીને શીઘ્ર ભોગવીને, ઘાત એટલે ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરે તે.

(૨) નામ :– સમુદ્દ્ઘાતના સાત પ્રકાર–(૧) વેદના સમુદ્દ્ઘાત, (૨) કષાય સમુદ્દ્ઘાત, (૩) મરણ સમુદ્દ્ઘાત, (૪) વૈક્રિય સમુદ્દઘાત, (૫) તૈજસ સમુદ્દઘાત, (૬) આહારક સમુદ્દઘાત, (૭) કેવલી સમુદ્દઘાત.

(૩) ભાવાર્થ :– **વેદના સમુદ્દ્ઘાત** :– એટલે અત્યંત વેદના ઉત્પન્ન થવાથી તેની અંદર આત્માનું તન્મયપણું થઈ જવું અને તેમાં ઘણાંજ કર્મનો ક્ષય થવો તેનું નામ વેદના સમુદ્દઘાત. જ્યારે જીવને અત્યંત વેદના થાય છે ત્યારે પોતાના આત્મ પ્રદેશો બહાર નીકળે તે નીકળેલા આત્મ પ્રદેશથી પોલાણનો ભાગ પૂરી દે અને લાંબાકાળે ભોગવવા લાયક કર્મને ઉદીરણા કરી ખેંચી, વર્તમાન કાળે ભોગવી લે. જો કે તે વખતે તેટલા કર્મોનો ક્ષય થાય પણ દુઃખ ઉપર દ્વેષ અથવા હાય વોય થવાથી ફરી અશાતા વેદનીય કર્મદળ ઘણાંજ બંધાય છે.

અશાતા વેદનીયનો જ સમુદ્દઘાત થાય. પણ શાતાવેદનીયનો સમુદ્દઘાત ન થાય કારણ કે જેની શાંતિ ન થાય તેને માટે સમુદ્દઘાત હોય પણ શાંતિ થાય તેને માટે સમુદ્દઘાત ન હોય. વેદના સમુદ્દઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે.

કષાય સમુદ્દઘાત :– એટલે જ્યારે જીવને તીવ્રકષાય થાય, ત્યારે કષાયની પ્રબળતાથી એકીભાવ તન્મયતાના યોગે પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર નીકળે છે. નીકળેલા જીવ પ્રદેશથી પોલાણનો ભાગ પૂરી દે છે અને લાંબા કાળે ભોગવવા લાયક કષાયને ઉદીરણા

મનુષ્યમાં પુરુષ લિંગે ૧૩ પદવી લાભે તે નવ મોટી પદવી અને (૧) સેનાપતિ, (૨) ગાથાપતિ, (૩) વાદ્ધિંક, (૪) પુરોહિત એ ૪ રત્નો ભેલવતાં ૧૩ પદવી લાભે. મનુષ્યમાં સ્ત્રીલીંગે પાંચ પદવી લાભે તે (૧) સમકિતીની, (૨) શ્રાવીકાની, (૩) સાધ્વીની, (૪) કેવળીની, (૫) સ્ત્રી રત્નની એ પાંચ લાભે.

(૭) કયા દંડકમાં ૨૩માંથી કેટલી પદવી :– નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, અને ત્રણ વિગલેન્દ્રિય એ ૧૭ દંડકમાં તથા સમુર્ચ્છિમ-તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એટલામાં એક સમકિત દ્દષ્ટિની પદવી લાભે. તિર્યંચ પૃથ્વીકાયના દંડકમાં ૭ પદવી લાભે તે સાત એકેંદ્રિય રત્ન લેવા. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના દંડકમાં ચાર પદવી લાભે ને (૧) સમકિતીની, (૨) શ્રાવકની, (૩) અશ્વની, (૪) ગજની એ ૪ લાભે. મનુષ્યના દંડકમાં ૧૪ પદવી લાભે તે ૨૩માંની ૭ એકેંદ્રિય રત્ન અને (૧) અશ્વ (૨) ગજની એ નવ વર્જવી શેષ ૧૪ લાભે. પૃથ્વી વર્જિને શેષ ચાર સ્થાવરના દંડકમાં એકે પદવી લાભે નહીં.

(૮) ૨૩ પદવીવાળાની ગતિ :– નરકના દંડકમાં ૧૧ પદવી વાળા જાય તે ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન, (૧) ચક્રવર્તી, (૨) વાસુદેવ, (૩) મંડલીક, (૪) સમકિતી એમ ૧૧ વાળા જાય. દસ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી એ ૧૨ દંડકમાં ૧૦ પદવીવાળા જાય તે સાત પંચેન્દ્રિય રત્નમાંથી સ્ત્રી રત્ન વર્જિ શેષ ૬ લેવા, (૭) મંડલીક, (૮) સમકિતી, (૯) શ્રાવક, (૧૦) સાધુ એ ૧૦ વાળા જાય.

વૈમાનિકના દંડકમાં ૧૧ પદવીવાળા જાય તે બળદેવની પદવી વધી. પાંચ સ્થાવરમાં ૧૪ પદવીવાળા જાય તે ૭ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૭ પંચેંદ્રિય રત્નમાંથી સ્રી રત્ન વર્જિ શેષ ૬ લેવા અને મંડલીક એ ૧૪ વાળા જાય. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૧૫ પદવીવાળા જાય તે ૭ એકેંદ્રિયની, પંચેંદ્રિયની સ્રી વર્જિને ૬, એક મંડલીકની, અને એક સમકિતીની એમ કુલ ૧૫ પદવીવાળા જાય. તિર્યંચ પંચેંદ્રિય તથા મનુષ્યમાં વિગલેન્દ્રિયવત્ ૧૫ પદવીવાળા જાય.

દળિયમાં લાવી નિર્જરવા પૂર્વક આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો લઇને મુંઢા હાથ પ્રમાણ શરીર કરે અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવા અથવા કોઇ સૂક્ષ્મ શંકાનું સમાધાન કરવા મોકલે. તે આહારક શરીર ત્યાં જઇ અંતર્મુહૂર્તમાં પાછું આવી વિસરાળ થઇ જાય છે. એક જીવ એક ભવ આશ્રી આહારક સમુદ્ઘાત જઘન્ય એક વખત અને ઉત્કૃષ્ટ બે વખત કરે અને સર્વ ભવ આશ્રી ચાર વખત કરે, પછી અવશ્ય તે જ ભવે મોક્ષ જાય.

૭. **કેવળી સમુદ્ઘાત** એટલે જ્યારે કેવળી ભગવાનને સમુદ્ઘાત થવાની હોય ત્યારે તેમના આત્મપ્રદેશો બહાર નીકળીને ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ દંડ કરે. બીજે સમયે તે પ્રદેશો ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાય. ત્રીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાય. ચોથે સમયે આંતરાપુરે અને પાંચમે સમયે તે આંતરા સંહરે, છઠે સમયે ઉત્તર દક્ષિણના આત્મ પ્રદેશો સંહરે. સાતમે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમના આત્મ પ્રદેશ સંહરે અને આઠમે સમયે દંડ સંહરે છે, કેવલી સમુદ્ઘાત વડે ઘણાં કર્મનો ક્ષય કરે અને વેદનીય કર્મ અને આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ સરખી કરે.

નારકી અને વાયુકાયના દંડકે વેદની, કષાય, મરણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાત હોય છે. પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વનસ્પતિ અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ સાત દંડકે વેદના, કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત છે. દેવતાના તેર દંડક અને તિર્યંચપંચેંદ્રિયનો એક એ ૧૪ દંડકમાં વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય અને તૈજસ એ પાંચ સમુદ્ઘાત છે અને મનુષ્યના દંડકે સાતે સમુદ્ઘાત છે. સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, સમુચ્છિમ મનુષ્ય, યુગલિયા નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાન એટલામાં વેદના, કષાય અને મરણ એ ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે.

(૪) છદ્મસ્થ સમુદ્ઘાત—સાત સમુદ્ઘાતમાંથી પ્રથમની છ

કરી, ખેંચી વર્તમાન કાળે ભોગવી લે છે. તેથી તે કર્મોનો તો ક્ષય થાય પણ અશુભ પરિણામ વડે બીજા નવા કર્મ ઘણાં બંધાય છે. તે કષાય સમુદ્‌ઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે, ને પછીથી આત્મપ્રદેશો શાંત થઇ જાય છે.

૩. મરણ સમુદ્‌ઘાત :– એટલે જ્યારે જીવને અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને જે ગતિમાં જવાનું હોય ત્યાંસુધી લંબાવે છે અને અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય ભોગવી લે છે. આ વખતે તે ભવ સંબંધીના બાકી રહેલાં કર્મનો ક્ષય કરે છે, પણ તે સમુદ્‌ઘાતથી નવા કર્મો આયુષ્યના બંધાતા નથી. મરણ સમુદ્‌ઘાત અસમાધીવાળો જીવ કરે છે.

૪. વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત :– વૈક્રિય લબ્ધિવાળો જીવ વૈક્રિય શરીર નામકર્મ યુકત હોય તે સમુદ્‌ઘાત કરવા માટે પોતાના આત્મપ્રદેશોને, સ્વ શરીરથી બહાર કાઢી, શરીર પ્રમાણ જાડો અને સંખ્યાત જોજન પ્રમાણે લાંબો દંડ રચીને, પૂર્વ ઉપાર્જિત વૈક્રિય નામકર્મના ઘણા પરમાણુઓને ઉદેરી, તેમને નિર્જરવા પૂર્વક વૈક્રિય શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્‌ગળોને ગ્રહણ કરી, જેવાં બનાવવા હોય તેવાં વૈક્રિય શરીર કરે તે વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત કહેવાય.

૫ તૈજસ સમુદ્‌ઘાત :– જ્યારે જીવને તૈજસ સમુદ્‌ઘાત કરવી હોય ત્યારે તૈજસ નામકર્મ વડે, જેના ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકવી હોય ત્યાંસુધી આત્મપ્રદેશો લંબાવે અને તૈજસ પુદ્‌ગળો ગ્રહણ કરી તેના ઉપર મૂકે અને તે લેશ્યા જો શીતલ હોય તો તેને શાંત કરે ને ઉષ્ણ લેશ્યા હોય તો બાળી નાખે છે. તૈજસ સમુદ્‌ઘાતનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે.

૬. આહારક સમુદ્‌ઘાત– કોઇ લબ્ધિવંત ચૌદપૂર્વધારી પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, દંડ રચી, પૂર્વબદ્ધ આહારક શરીર નામ કર્મના ઘણાં પુદ્‌ગળોને ઉદીરણાની ઉદયાવલિમાં નાંખી,

ખીલી રૂપ હાડકું, એવો અતિ દૃઢ હાડ સંધીબંધ તે વજ્રઋષભ-નારાચ સંઘયણ કહેવાય છે.

વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળો કદી ઊંચેથી પથ્થર ઉપર પડે તો તે પથ્થરના ચૂરેચૂરા થઈ જાય પણ તેની હાડસંધી ત્રુટે કે વછુટે નહિ. એ પ્રથમ સંઘયણનો ધણી અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે ચઢતી પદવીના દેવતામાં ઉપજે અને કોઇક કર્મ ખપાવી કેવળ જ્ઞાન પામી મોક્ષે પણ જાય. અત્યંત દૃઢતમ સંધી બંધરૂપ પહેલા સંઘયણ વિના બીજા સંઘયણનો ધણી મોક્ષ સાધી શકે નહિ, અતિ અશુભ અધ્યવસાયથી સાતમી નરકે પણ પ્રથમ સંઘયણ-વાળો જાય છે.

૨. ઋષભનારાચ સંઘયણ એટલે બે પાસે મર્કટ બંધ અને ઉપર પાટો હોય તે ઋષભનારાચ સંઘયણ કહેવાય. એ ઋષભ-નારાચ સંઘયણનો ધણી અતિ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે નવ ગ્રૈવેયક સુધી અને અતિ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાયે છઠી નરક સુધી જાય છે.

૩. નારાચ સંઘયણ એટલે બે પાસે મર્કટ બંધ હોય પણ ઉપર પાટો કે ખીલી ન હોય તે નારાચ સંઘયણ કહેવાય. એ સંઘયણનો ધણી અતિ ઉતકૃષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે બારમા દેવલોક સુધી અને અતિ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાયે પાંચમી નરક સુધી જાય છે.

૪. અર્ધનારાચ સંઘયણ એટલે હાડ સંધીના એક પાસાએ મર્કટ બંધ અને બીજા પાસાએ કીલિકા હોય પણ બન્ને પાસાએ મર્કટ બંધ પાટો કે ખીલી ન હોય તે અર્ધનારાચ સંઘયણ કહેવાય. એ સંઘયણનો ધણી અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે ફરી આઠમા દેવલોક સુધી અને અતિ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાયે ચોથી નરક સુધી જાય છે.

૫. કીલિકા સંઘયણ એટલે હાડ સંધીબંધ ફક્ત એક ખીલીએ જ હોય પણ મર્કટ બંધ કે પાટો ન હોય તે કીલિકા

સમુદ્ઘાત છદ્મસ્થને છે, મનુષ્યના દંડકમાં છએ સમુદ્ઘાત છે અને બાકીના દંડકોમાં સમુચ્ચય સમુદ્ઘાતમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે તેટલી સમુદ્ઘાત લેવી.

(૫) **કેવળી સમુદ્ઘાત** સાત સમુદ્ઘાતમાંથી એક સાતમી કેવળ સમુદ્ઘાત એ કેવળી સમુદ્ઘાતના નામથી ઓળખાય છે. કેવળી સમુદ્ઘાત મનુષ્યના દંડકમાં છે શેષ ત્રેવીસ દંડકમાં નથી. જે જીવને આયુષ્યકર્મ અલ્પ રહેલ હોય અને વેદની નામ-તથા ગોત્ર કર્મ ઘણાં હોય તો આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ જેટલી વેદની આદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ સમાન કરવા માટે કેવળી સમુદ્ઘાત કરે. તે કેવળી સમુદ્ઘાતનો કાળ આઠ સમય પ્રમાણે છે.

કેવળી સમુદ્ઘાતવાળા ત્રીજે ચોથે ને પાંચમે એ ત્રણ સમયે અણાહારક હોય અને એ જ ત્રણ સમયે કેવલીને એક કાર્મણ કાય યોગ હોય છે. (૨, ૬, ૭ મે સમયે ઔદારિક મિશ્ર અને ૧, ૮ મે સમયે ઔદારીક) યોગ હોય છે. વેદની (વગેરે ત્રણ) કર્મ ખપાવવા નિમિત્તે કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે.

(૫૮) સંઘયણ દ્વાર.

(૧) વ્યાખ્યા :- હાડકાના સમુહની સંધીનું બંધારણ તે સંઘયણ **સહ્નન** અર્થાત્ શરીરના હાડનો દ્રઢ **દ્રઢતર** (દ્રઢતમ) કે શિથિલ બંધ તેને સંઘયણ કહે છે. (૨) નામ :- તે સંઘયણ છ છે ૧. વજ્રઋષભનારાચ, ૨. ઋષભનારાચ, ૩. નારાચ, ૪. અર્ધનારાચ, ૫. કીલિકા, ૬. સેવાર્ત્ત. (૩) ભાવાર્થ :- (૧) વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ એટલે વજ્ર=ખીલી, ઋષભ=પાટો અને નારાચ એટલે મર્કટ બંધ (વાંદરીને તેનું બચ્ચું બે હાથે આંકડા ભીડાવે છે તેમ સાંધાના હાડના માંહોમાંહે આંકડે આંકડા જોડેલા હોય તેને મર્કટ બંધ કહે છે) એટલે હાડ ને બે પાસે મર્કટ બંધ તેના ઉપર વીંટ્યું પાટાની પેઠે ફરતું હાડકું અને તેના ઉપર ત્રણે હાડને આરપાર

(૧) ચઉરંસ, (૨) ત્રંસ, (૩) પરિમંડલ ચુડીને આકારે, (૪) વાટલું ગોળ દડાને આકારે. (૫) આયત-લાંબુ.

જીવ સંબંધી સંસ્થાનનું વર્ણન.

૧. **સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન** એટલે સમચોરસ આકાર જેમકે પર્યંકાસને બેઠા છતાં ચારે બાજુએ સરખું માપ થાય. તે આવી રીતે-જમણા ઢીંચણથી ડાબા ઢીંચણ સુધીની જેટલી લંબાઈ થાય તેટલી જ ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખભે અને જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખભે તથા પર્યંકાશનના મધ્યભાગથી માથા સુધી એમ ચારે લંબાઈ સરખી થાય. તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન. અથવા પોતાના એકસો આઠ આંગુલ પ્રમાણ દેહ ભરાય એવું સર્વાંગ સુંદર ભલા લક્ષણવાળું તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન જાણવું.

૨. **ન્યાગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન** એટલે વડવૃક્ષની પેઠે નાભી ઉપરનો ભાગ સુંદર પ્રમાણોપેત સુલક્ષણવાન અને નાભિની નીચેનો ભાગ અસુંદર **અલક્ષણોપેત** હોય તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન જાણવું.

૩. **સાદિ સંસ્થાન** એટલે આદિનું નાભિ નીચેનું સુલક્ષણ પ્રમાણોપેત અને નાભિના ઉપરનું અસુંદર અલક્ષણોપેત હોય તે સાદિ સંસ્થાન જાણવું.

૪. **વામન સંસ્થાન** તે ઠીંગણું સંસ્થાન તેમાં હાથ પગ નાના હોય. છાતી પેટ પૂરાં હોય તેથી ઠીંગણું દેખાય. ૫. **કુબ્જ સંસ્થાન** એટલે કુબડું તેમાં છાતી પેટહિન અને અવ્યવસ્થિત હોય તેથી કદરૂપું દેખાય, હાથ, પગ, શિર, ડોક ઠીક હોય. તે કુબ્જ સંસ્થાન જાણવું.

૬. **હુંડક સંસ્થાન** એટલે સર્વ અંગોપાંગ પ્રમાણ વગરના, કુલક્ષણા, હિનાધિક, અશોભીનક હોય તે હુંડક સંસ્થાન જાણવું.

સંઘયણ કહેવાય એ સંઘયણનો ધણી અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કરી છઠ્ઠા દેવલોક સુધી અને અતિ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાયે ત્રીજી નરક સુધી જાય છે.

૬. **સેવાર્ત્ત** :– એટલે હાડકાના છેડા એક બીજાની જોડે લાગેલા હોય એટલે અડેલાં હોય. પણ ખીલી પાટો કે મર્કટ બંધ ન હોય તે સેવાર્ત્ત સંઘયણ કહેવાય. એ સંઘયણવાળો અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ ચોથા દેવલોક સુધી અને અતિ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાએ છેવટ બીજી નરક સુધી જાય છે.

(૪) દંડકમા સંઘયણ ગર્ભજ મનુષ્ય તથા ગર્ભજ તિર્યંચના દંડકે છ એ સંઘયણ હોય. પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય અને સમુર્ચ્છિમ તિર્યંચને એક સેવાર્ત્ત સંઘયણ હોય. નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકે એકે સંઘયણ નથી.

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ, તદ્ભવ મોક્ષગામી તથા અનુત્તર, વિમાનગામી મનુષ્ય અને અસંખ્યાતા આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તથા તિર્યંચોને પહેલું જ સંઘયણ હોય છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં ઔપચારિક રીતે બતાવ્યું છે કે સ્થાવરને એક સેવાર્ત્ત સંઘયણ છે.

(૫૯) સંસ્થાન (સંઠાણ) દ્વાર

સંઠાણ **સંસ્થાન** એટલે જીવને શુભાશુભ લક્ષણવાળી શરીરની આકૃતિ અથવા આકાર વિશેષ હોય તેને સંસ્થાન કહે છે. તે સંસ્થાન બે પ્રકારે છે. એક જીવસંબંધી ને બીજું અજીવસંબંધી. **જીવસંબંધી** સંસ્થાન છ પ્રકારના છે. તેના નામ-(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોધ પરિમંડળ, (૩) સાદિ (૪) વામન, (૫) કુબ્જ અને (૬) હુંડક.

અજીવસંબંધી સંસ્થાન પાંચ પ્રકારના છે. તેના નામ

જાણવા, સ્પર્શેંદ્રિય, રસેંદ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિંદ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દસ દ્રવ્ય પ્રાણ છે જ્ઞાન દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર ભાવ પ્રાણ છે.

પાંચ સ્થાવર ને સ્પર્શેંદ્રિય, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એમ ચાર પ્રાણ હોય છે. શંખ વિગેરે બે ઇંદ્રિયને ઉપર કહેલા ચાર પ્રાણની સાથે રસેંદ્રિય અને વચનબળ સહિત છ પ્રાણ હોય છે. કીડી, માંકડ ચાંચડ વિગેરે તેઇંદ્રિય જીવોને ઉપર કહેલાં છ પ્રાણોની સાથે ઘ્રાણેંદ્રિય સહિત સાત પ્રાણ હોય છે. માખી ભમરા વિગેરે ચૌરિંદ્રિય જીવોને ઉપર કહેલાં સાત પ્રાણોની સાથે ચક્ષુરિંદ્રિય સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે.

અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને ઉપર કહેલાં આઠ પ્રાણોની સાથે શ્રોત્રેંદ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય છે અને સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યને વચનબળ નહીં હોવાથી અને શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂરી ન કરે માટે તેને સાત કે આઠ પ્રાણ હોય છે. સંજ્ઞીના સોલે દંડકમાં દસે પ્રાણ છે. પ્રાણની સાથે જીવને જે વિયોગ થાય તેનું નામ મરણ કહેવાય છે.

(૬૧) દેવ દ્વાર.

દેવના પાંચ પ્રકાર (૧) ભવ્ય દ્રવ્યદેવ, (૨) નરદેવ, (૩) ધર્મદેવ, (૪) દેવાધિદેવ, (૫) ભાવદેવ. ૧. મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોમાંથી જેને દેવતાના ભવમાં ઉપજવાની યોગ્યતા છે અને તે આવતા ભવે દેવ પણે ઉપજસે એવા જીવો **ભવ્ય દ્રવ્યદેવ** કહેવાય છે. ૨. ચૌદ રત્ન, નવનિધાન જેને હોય તે **નરદેવ**. ૩. સાધુના સત્તાવીસ ગુણ સહિત હોય તે **ધર્મદેવ**. ૪. બારગુણ સહિત, અઢારદોષ સહિત તથા ચોત્રીસ અતિશય, પાંત્રીસ વાણીના ગુણ વગેરે અનંતગુણ સહિત ધર્મના પ્રવર્ત્તક હોય તે **દેવાધિદેવ** ૫. ચાર નિકાયના દેવો તે **ભાવદેવ**. ભવ્ય દ્રવ્ય દેવની સ્થિતિ જઘન્ય

નારકીનો ૧, પાંચ સ્થાવરના ૫, ત્રણ વિગલેંદ્રિયના ૩, સમુછિંમ તિર્યંચપંચેંદ્રિય તથા સમુછિંમ મનુષ્ય એટલાને એક હુંડક સંસ્થાન છે.

દેવતાના ૧૩ દંડકમાં એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે. ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને ગર્ભજ મનુષ્યના દંડકે છએ સંસ્થાન છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પાંચ સ્થાવરના દંડકે હુંડક સંસ્થાન છે. તે પાંચેના સંસ્થાન જુદા જુદા કહે છે. પૃથ્વીનું સંસ્થાન મસુરની દાળ તથા ચંદ્રમાને આકારે છે. પાણીનું સંસ્થાન પાણીના પરપોટાને આકારે છે. તેઉનું સંસ્થાન સોયના ભારાની અણિયોને આકારે છે. વાયુનું સંસ્થાન ધ્વજ પતાકાને આકારે છે. વનસ્પતિનું સંસ્થાન નાના પ્રકારનું છે.

વાયુકાય વૈક્રિય શરીર કરે તો પણ ધ્વજપતાકાના જેવા સંસ્થાન કરે, ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય તથા બારમા દેવલોક સુધીના દેવો ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરે તો તે ઘણાં પ્રકારના આકારે સંસ્થાને કરી શકે છે. નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વાસી-દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય કરવાની શકિત છે પણ તેવા શરીરનું તેમને પ્રયોજન નહીં હોવાથી કદીએ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરતા નથી. નારકી ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરે તો તે પણ શરીર હુંડક સંસ્થાને જાણવું. તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બલદેવ અને અસંખ્યાતા આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તથા તિર્યંચોને એક પ્રથમ સંસ્થાન હોય છે.

(૬૦) પ્રાણ દ્વાર.

પ્રાણ એટલે આત્માનું જીવન લક્ષણ, આ જીવતો છે એમ પ્રાણથી જ ઓળખાય છે. પ્રાણને ધારણ કરે તે પ્રાણી જીવ કહેવાય છે. પ્રાણ બે પ્રકારે છે-(૧) દ્રવ્યપ્રાણ અને (૨) ભાવપ્રાણ. શરીર સંબંધી પાંચ ઇંદ્રિયો, ત્રણ યોગ, શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્યરૂપ બાહ્યપ્રાણ તે દ્રવ્યપ્રાણ અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને ભાવપ્રાણ

અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન દેશે ઉણું ધર્મદેવનું જ. બેપલ્ય ઝાઝેરૂં ઉ. અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત દેશે ઉણું દેવાધિદેવનું આંતરૂં નથી. ભાવદેવનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું ઉત્કૃષ્ટ અનંતાકાળનું આંતરૂં જાણવું

ભવ્ય દ્રવ્યદેવમાં જેને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉપજી હોય તેને નરદેવને તો હોય જ, ધર્મદેવમાં જેને હોય તેને, ભાવદેવને તો હોય જ, એ ચાર વૈક્રિયરૂપ કરે તો જઘન્ય ૧–૨–૩ ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા કરે. શકિતતો અસંખ્યાતારૂપ કરવાની છે પણ કરે નહિ. દેવાધિદેવની શકિત ઘણી છે પણ કરે નહિ. સંચઠણાં એટલે દેવનો દેવ પણે રહે તો કેટલોકાળ રહે તેને સંચિઠણાં કહે છે. ભવ્ય દ્રવ્યદેવની સંચિઠણાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ પલ્યોપમની. નરદેવની જઘન્ય સાતસો વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની. ધર્મદેવની જઘન્ય એક સમયની ઉત્કૃષ્ટ દેશેઉણિ પૂર્વક્રોડીની દેવાધિદેવની જઘન્ય બહોંતેર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની. ભાવદેવની જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગરોપમની.

દેવતાના તેર દંડકમાં એક ભાવદેવ છે. તિર્યંચ પંચેદ્રિયના દંડકમાં એક ભવ્ય દ્રવ્યદેવ છે. મનુષ્યના દંડકમાં ભાવદેવ વર્જિને શેષ ચાર દેવ છે. પાંચસ્થાવર. **ત્રણ વિગલેન્દ્રય અને એક નરકનો એ નવ દંડકમાં એકે દેવ નથી.**

(૬૨) ગતિ આગતિ દ્વાર

(૧) દંડકમાંથી ગતિ તે ૫૬૩માંના કેટલા ભેદમાં જાય. નરકના દંડકવાલા ૪૦ ભેદમાં જાય તે ૧૫ કર્મ ભૂમિ અને ૫ સંજ્ઞી તિર્યંચ એ વીસના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૪૦ ભેદમાં પહેલીથી છઠી નરક સુધીનાં જાય. સાતમી નરકવાલા પાંચ સંજ્ઞી તિર્યંચના અપર્યાપ્તાને પ્રર્યાપ્તા એ ૧૦ ભેદમાં જાય. દેવતાના ૧૩ દંડકમાંથી બીજા દેવલોક સુધીના દેવ, ૪૬ ભેદમાં જાય તે ૪૦ તો નરકના દંડકના જીવોની ગતિના લેવા. તેમાં બાદર પૃથ્વી, પાણી ને વનસ્પતિ એ

અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. નરદેવની જઘન્ય સ્થિતિ સાતસો વરસની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની કહી છે. ધર્મદેવની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની ઉત્કૃષ્ટી દેશે ઉણી પૂર્વક્રોડીની કહી છે. દેવાધિદેવની જઘન્ય બહોંતેર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી ચોરાસી લાખ પૂર્વની કહી છે. ભાવદેવની જઘન્ય દસ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટી તેત્રીસ સાગરોપમની જાણવી.

ભવ્ય દ્રવ્યદેવચ્યવીને દેવતા થાય. નરદેવચ્યવીને નરકે જાય અથવા ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને ધર્મદેવ થાય તો સ્વર્ગે અથવા મોક્ષે જાય છે. ધર્મદેવ કાળ કરીને વૈમાનિક દેવ થાય અથવા મોક્ષમાં જાય છે. અને ભાવદેવ ચ્યવીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ પાંચ દંડકમાં જાય છે. સર્વથી થોડા નરદેવ હોય. તેથી દેવાધિદેવ સંખ્યાત ગણા હોય. તેથી ધર્મદેવ સંખ્યાત ગણા હોય. તેથી ભવ્ય દ્રવ્યદેવ અસંખ્યાત ગણા હોય. તેથી ભાવદેવ અસંખ્યાત ગણા જાણવા.

ભવ્ય દ્રવ્યદેવને વિષે યુગલીઆ મનુષ્ય તથા યુગલીઆ તિર્યંચ અને સર્વાર્થ સિદ્ધનાદેવ વિના બાકીના સર્વ સ્થાનકેથી જીવો આવી ઉપજે. નરદેવને વિષે દેવતાના તેર દંડકને પહેલી નરકના નિકળ્યા જીવો આવી ઉપજે. ધર્મદેવને વિષે છઠી ને સાતમી નરક તથા તેઉ, વાયુ અને યુગલીઆ મનુષ્ય તથા યુગલીઆ તિર્યંચ એટલા વર્જીને બાકીના સર્વ સ્થાનકમાંથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે. દેવાધિદેવમાં કિલ્વીષિયા સિવાય વૈમાનિક દેવલોકના દેવો તથા પહેલી ત્રણ નરકમાંથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે.

ભાવદેવને વિષે સંજ્ઞી-અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી મનુષ્યમાંથી નીકળેલા જીવો આવીને ઉપજે, ભવ્ય દ્રવ્યદેવનું આંતરૂં પડે તો જઘન્ય દસ હજાર વર્ષને અંતર્મુહૂર્ત અધિક ઉત્કૃષ્ટ અનંતા-કાળનું આંતરૂં પડે. નરદેવનું જઘન્ય એક સાગર઼ ઝાઝેરૂં, ઉત્કૃષ્ટ

૧૨૬ ભેદ જાણવા, ૫ હેમવય ૫ ઐરણુવયવાલા ૧૨૪ ભેદમાં જાય, તે ૧૨૬માંથી બીજું દેવલોક વર્જવું શેષ ૧૨૪ ભેદ જાણવા.

છપન્ન અંતર દ્વીપાવાલા ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જંભકા, એ ૫૧ જાતના દેવતાના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૧૦૨ ભેદમાં જાય. સમુર્છિમ મનુષ્ય પૃથ્વીવત્ ૧૭૯ ભેદમાં જાય છે.

મનુષ્યણી ૫૬૧ ભેદમાં જાય તે ૫૬૩ માંથી સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જવા. તિર્યંચણી ૫૨૫ ભેદમાં જાય તે સંજ્ઞી તિર્યંચના ૫૨૭ ભેદમાંથી સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જવા.

જલચર ૫૨૭ ભેદમાં જાય. ઉરપર ૫૨૩ ભેદમાં જાય તે છઠી તથા સાતમી નરકના ભેદ વર્જવા. સ્થળચર ૫૨૧ ભેદમાં જાય તે ૫૨૩માંથી પાંચમી નરકના બે ભેદ વર્જવા, ખેચર ૫૧૯ ભેદમાં જાય તે ૫૨૧માંથી ચોથી નરકના બેભે દ વર્જવા. ભૂજપરિ ૫૧૭ ભેદમાં જાય તે ૫૧૯માંથી ત્રીજી નરકના બે ભેદ વર્જવા.

(૨) દંડકમાં ૫૬૩માંથી આગતિ કેટલા ભેદવાળા કયા કયા દંડકમાં ઉપજે :– નરકના દંડકમાં સમુચ્ચયે તથા પહેલી નરકમાં પચીસ ભેદવાળા આવે., તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫ સંજ્ઞી તિર્યંચને ૫ અસંજ્ઞી તિર્યંચ એ ૨૫ ના પર્યાપ્તા બીજી નરકમાં ૨૦ ભેદવાલા આવે તે પૂર્વે કહેલા ૨૫માંથી ૫ અસંજ્ઞીતિર્યંચના પર્યાપ્તા વર્જ્યા. ત્રીજી નરકે ૧૯ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૨૦માંથી ભૂજપરિ વર્જ્યા. ચોથી નરકે ૧૮ ભેદના આવે તે પૂર્વોકત ૧૯માંથી ખેચર વર્જ્યા. પાંચમી નરકે ૧૭ ભેદના આવે તે પૂર્વોકત ૧૮માંથી સ્થળચર વર્જ્યા. છઠી નરકે ૧૬ ભેદના આવે તે પૂર્વાકત ૧૭માંથી ઉરપર વર્જ્યા. સાતમી નરકે છઠીવત્ ૧૬ ભેદના આવે પણ સ્ત્રી વર્જવી સ્ત્રી છઠી સુધી જાય પણ સાતમીએ ન જાય.

દસ ભવનપતિ અને વાણવ્યંતર એ ૧૧ દંડકમાં એકસો અગીઆર ભેદના આવે. તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના સંજ્ઞી મનુષ્ય, પાંચ સંજ્ઞી

૩. નાં અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૬ ભેળવતાં ૪૬ જાણવા. બીજા કિલ્વીષીથી આઠમા દેવલોક સુધીના નરકના દંડકવત્ ૪૦, ભેદમાં જાય. નવમાં દેવલોકથી સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધીના ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૩૦ ભેદમાં જાય.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પાત અને ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૬ દંડકવાલા ૧૭૯ ભેદમાં જાય તે ૧૦૧ ક્ષેત્રના સમુર્છિમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા, ૪૮ ભેદ તિર્યંચના અને ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૩૦ એમ સર્વે ૧૭૯ ભેદ જાણવા. તેઉ વાયુ તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં જાય. તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાંથી સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય પાંચસો સત્યાવીસ ભેદમાં જાય. તે ૫૬૩માંથી નવમાં દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧૮ જાતના દેવોના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૩૬ ભેદ વર્જવા.

અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય, ત્રણસો પંચાણું ભેદમાં જાય તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫૬ અંતરદ્વીપાના મનુષ્ય, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જંભકા, અને પહેલી નરક મળી ૧૨૩ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૨૪૬ થયા તેમાં વળી ૪૮ ભેદ તિર્યંચના તથા ૧૦૧ ક્ષેત્રના સમુર્છિમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા ભેળવતાં ત્રણસો પંચાણું જાણવા.

મનુષ્યના દંડકમાંથી પંદર કર્મભૂમીના મનુષ્ય પાંચસો ત્રેસઠ ભેદમાં જાય. ૫ દેવકુરૂ ૫ ઉત્તરકુરૂ એ ૧૦ એકસો અઠ્યાવીસ ભેદમાં જાય તે ૧૦ ભવનપતિ ૧૫ પરમાધામી ૧૬ વાણવ્યંતર ૧૦ જંભકા ૧૦ જ્યોતિષિ પેલું બીજું દેવલોક અને પેલાકિલ્વીષિ એ ૬૪ જાતના દેવતાના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા મળી ૧૨૮ ભેદ જાણવા.

૫ હરિવાસ, ૫ રમ્યકવાસ, એ ૧૦ના નીકળ્યા એકસો છવ્વીસ ભેદમાં જાય તે ૧૨૮માંથી પહેલા કિલ્વીષિના બે ભેદ વર્જવા શેષ

તેમાં ૯૯ જાતના દેવતા અને પહેલી ૭ નરક એમ ૧૦૫ ના પર્યાપ્તા ભેળવતાં ૨૭૬ ભેદ જાણવા.

ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં ૨૦ ભેદના આવે તે ૧૫ કર્મભૂમિ ને ૫ સંજ્ઞીતિર્યંચ એ ૨૦ના પર્યાપ્તા લેવા. છપ્પન અંતરદ્વીપામાં ૨૫ ભેદવાળા આવે તે ઉપરના ૨૦ સાથે ૫ અસંજ્ઞી તિર્યંચના પર્યાપ્તા ઉમેરતાં ૨૫ ભેદ જાણવા. સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં ૧૭૧ ભેદના આવે તે ૧૭૯ની લટમાંથી તેઉ-વાયુના આઠ વર્જ્યા

(૩) તીર્થંકર આદિ બોલમાં આગતિ અને ગતિ. **તીર્થંકર દેવમાં આગત** ૩૮ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તરવિમાન ને ૩ નરકપહેલી. એ ૩૮ ના પર્યાપ્તાની. **ગત** મોક્ષની.

ચક્રવર્તિમાં આગત ૮૨ ભેદની. તે ૯૯ જાતના દેવતામાંથી, ૧૫ પરમાધામી, ૩ કિલ્વીષિ. એ ૧૮ વર્જતાં શેષ ૮૧ જાતનાં દેવતાને પહેલી નરક એ ૮૨ ભેદના પર્યાપ્તાની. **ગત** ૧૪ ભેદની તે ૭ નરકના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૧૪ ની લેવી. પણ દીક્ષા લીએ તો વૈમાનિકમાં કે મોક્ષ જાય. **બળદેવમાં આગત** ૮૩ ભેદની તે ચક્રવર્તિના ૮૨ પૂર્વે કહ્યા તેને એક બીજી નરક વધી એમ ૮૩ની. **ગત** ૭૦ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક, ૯ ગ્રૈવેયક ને ૫ અનુત્તરવિમાન એ ૩૫ ના પર્યાપ્તા ને અપર્યાપ્તા એમ ૭૦ની અને મોક્ષ પણ જાય.

વાસુદેવમાં આગત ૩૨ ભેદની તે ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક, ૯ ગ્રૈવેયક એ ૩૦ને પહેલી બે નરક એમ ૩૨ના પર્યાપ્તાની અને ગતિ ૧૪ બોલની તે ૭ નરકના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા.

કેવળીમાં આગત ૧૦૮ ભેદની તે ૯૯ ભેદ દેવતામાંથી, ૧૫ પરમાધામીને ૩ કિલ્વીષિ એ ૧૮ વર્જ્યા શેષ ૮૧ રહ્યા ને ૧૫

તિર્યંચ, પાંચ અસંજ્ઞી તિર્યંચ, એમ ૧૧૧ ના પર્યાપ્તા, જ્યોતિષીના એક દંડક અને વૈમાનિકના દંડકમાં આવે, તથા પહેલા દેવલોકમાં પચાસ ભેદવાલા આવે. તે ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ ને ૫ સંજ્ઞી તિર્યંચ એમ ૫૦ ના પર્યાપ્તા. બીજા દેવલોકમાં ૪૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૫૦માંથી ૫ હેમવય, ૫ એરણુવય એ ૧૦ના પર્યાપ્તા વર્જ્યા.

પહેલા કિલ્વીષિમાં ૩૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૪૦માંથી ૫ હરિવાસ, ૫ રમ્યકવાસ એ ૧૦ના પર્યાપ્તા વર્જ્યા. ત્રીજા દેવલોકથી આઠમા દેવલોક સુધી ૭ દેવલોક, નવ લોકાંતિક, બે કિલ્વીષિ એટલામાં ૨૦ ભેદના આવે તે પૂર્વોક્ત ૩૦માંથી ૫ દેવકુરૂ, ૫ ઉત્તરકુરૂ એ ૧૦ ના પર્યાપ્તા વર્જ્યા, નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીમાં ૧૫ ભેદના આવે તે ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા લેવા.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એ ૩માં ૨૪૩ ભેદના આવે તે ૧૭૯ જાવાના લેવા ને તેમાં ભવનપતિથી માંડીને પહેલા કિલ્વીષિ સુધી ૬૪ જાતના દેવતાના પર્યાપ્તા ભેળવતાં ૨૪૩ ભેદ જાણવા. ઉપરના દેવતા ચ્યવીને બાદરમાં જાય, સૂક્ષ્મમાં ન જાય, કારણ કે સૂક્ષ્મના અપર્યાપ્તામાં તેજુ લેશ્યા નથી. તેઉ, વાયુમાં તથા ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૧૭૯ ભેદના આવે તે ૧૭૯ ભેદમાં જાય તે લેવા. એ **૧૭૯ ની લટ** કહેવાય છે.

તિર્યંચના દંડકમાં સંજ્ઞી તિર્યંચમાં ૨૬૭ ભેદવાલા આવે તે ૯૯ જાતનાં દેવતામાંથી નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ૧૮ વર્જતાં શેષ ૮૧ જાતના દેવતા અને ૭ નરક એ ૮૮ ના પર્યાપ્તામાં ૧૭૯ની લટ મેળવતાં ૨૬૭ ભેદ જાણવા, અસંજ્ઞી તિર્યંચમાં ૧૭૯ની લટવાળા આવે એટલે ૧૭૯ ભેદવાળા આવે.

મનુષ્યના દંડકમાં પંદર કર્મભૂમિના મનુષ્યમાં ૨૭૬ ભેદના આવે તે ૧૭૯ની લટમાંથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જ્યા શેષ ૧૭૧

પણ કૃત નપુંસક વેદ સમજવા (જેમકે ગાંગેય અણગાર). ગત ૫૬૩ ભેદની. નારકી દેવતા જે ગતિમાં જાય ત્યાં પર્યાપ્તા થઇને જ મરે છે. અપર્યાપ્તા મરે નહિ. માટે નારકી દેવતાની ગતિમાં અપર્યાપ્તાના ભેદ ગણવા નહિ.

૪ ઉત્પન્ન ચ્યવન-**कतिसंचया** એટલે એક સમયમાં બેથી માંડીને સંખ્યાતા ઉપજે તે ૧૯ દંડકમાં છે, પાંચ સ્થાવર વર્જવા.

अकतिसंचया એટલે એક સમયમાં અસંખ્યાતા ઉપજે તે વનસ્પતિ વર્જિને ૨૩ દંડકમાં અસંખ્યાતા ઉપજે. ફક્ત મનુષ્યના દંડકે સંજ્ઞી મનુષ્યમાં અકતિ સંચયા નથી કેમકે સંજ્ઞી મનુષ્ય ઓગણત્રાસ આંકે સંખ્યાતા છે. અર્થાત્ કતિસંચયા છે. પણ સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં કતિસંચયા, અકતિ સંચયા અને અવકતવ્ય એ ત્રણે લાભે. વનસ્પતિમાં અસંખ્યતાને સ્થાનકે અસંખ્યાતા અને અનંતાને સ્થાનકે અનંતા ઉપજે. એકેક સમયે સમયે **અવકતવ્ય** એટલે **એક સમયે એક ઉપજે** તે પાંચ સ્થાવર વર્જિને શેષ ૧૯ દંડકમાં છે. પાંચમા વર્ગ મૂળને છઠા વર્ગ મૂળથી ગુણીયે ને જેટલો અંક આવે તેટલે અંકે ગર્ભજ મનુષ્ય હોય અથવા બગડાના અંકને છન્નુ વખત ગુણવાથી જે અંક આવે તેટલે અંકે ગર્ભજ મનુષ્ય હોય એ ઉત્કૃષ્ટ આશ્રી જાણવું. ગર્ભજ મનુષ્યના ૨૯ અંકમાં યોનિમાં મરનારાનો સમાવેશ થાય છે. કારણ કે ૨૯ અંક જેટલા મનુષ્યને રહેવા માટે પૂરતી જગ્યા અઢીદ્વીપમાં નથી. યોનિમાં મરનારા એકથી નવ લાખ ઉત્પન્ન થઇને મરે છે.

ઉત્પન્ન ચ્યવન-ચોવીસે દંડકમાં પાંચ સ્થાવર વર્જિને શેષ ૧૯ દંડકમાં જઘન્ય એક બે ત્રણ ઉપજે અને ચ્યવે. પાંચ સ્થાવરમાં એક બે ત્રણ ઉપજતા તથા ચ્યવતા નથી. પણ પૃથ્વીઆદિ ચાર સ્થાવરમાં અસંખ્યાતા અને વનસ્પતિમાં અનંતા ઉપજે અને ચ્યવે છે. માટે જઘન્ય ઉપજવા ચ્યવવામાં ન લીધા.

વનસ્પતિ વર્જિને ૨૩ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતાને ઠામે

કર્મભૂમિ ૫ સંજ્ઞાતિર્યંચ એમ ૧૦૧ ને ૪ નરક પહેલીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ એમ ૧૦૮ના પર્યાપ્તાની ગત મોક્ષની.

સાધુમાં આગત ૨૭૫ ભેદની તે ૧૭૯ની લટમાંથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જતાં શેષ ૧૭૧ તેમાં ૯૯ જાતના દેવતા અને પહેલી પાંચ નરક ભેળવતાં ૨૭૫ની. **ગત** બલદેવની જેમ ૭૦ ભેદની. અને મોક્ષની.

શ્રાવકમાં આગત ૨૭૬ ભેદની તે પૂર્વે ૨૭૫ કહ્યા તેમાં છઠી નરક વધી એ ૨૭૬ની **ગત** ૪૨ ભેદની. ને ૧૨ દેવલોક, નવ લોકાંતિક. એ ૨૧ના અપર્યાપ્તા, તે પર્યાપ્તાની. **સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિમાં આગત** ૩૬૩ ભેદની તે ૯૯ જાતના દેવતાના પર્યાપ્તા, ૧૦૧ સમુચ્છિમના અપર્યાપ્તા, ૧૦૧ સંજ્ઞી મનુષ્યના પર્યાપ્તા, ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા, ૭ નરકના પર્યાપ્તા અને ૪૮ તિર્યંચમાંથી તેઉ વાયુના આઠ વર્જ્યા શેષ ૪૦ રહ્યા તે એ સર્વ થઇને ૩૬૩ ની. **ગત** ૨૨૨ની. તે ૮૧ જાતિના દેવતા તે ૯૯માંથી ૧૫ પરમાધામીને ૩ કિલ્વીષિ એ ૧૮ ભેદ વર્જ્યા તે, ને ૧૫ કર્મભૂમિ, ૫ સંજ્ઞી તિર્યંચને ૬ નરક એમ ૧૦૭ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા બસે ચઉદ અને ૩ વિગલેંદ્રિયના અપર્યાપ્તા અને ૫ અસંજ્ઞી તિર્યંચના અપર્યાપ્તા એમ ૨૨૨ની.

મિથ્યાત્વીમાં આગત ૩૭૧ ભેદની તે પૂર્વેની સમકિત આશ્રી ૩૬૩ કહ્યા તેમાં તેઉ વાયુના ૮ વધ્યા. **ગત** ૫૫૩ ભેદની તે ૫૬૩માંથી ૫ અનુત્તર વિમાનના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા એ ૧૦ વર્જ્યા શેષ ૫૫૩ની.

સ્ત્રી વેદ પુરુષવેદ એ બેમાં ૩૭૧ ભેદની આગત તે મિથ્યાત્વીની પેઠે. **ગત** પુરુષની ૫૬૩ની. સ્ત્રી વેદની ૫૬૧ની, તે સાતમી નરકના બે ભેદ વર્જ્યા. **નપુંસક વેદમાં આગત** ૨૮૫ ભેદની તે ૯૯ જાતના દેવતાના પર્યાપ્તા, ૧૭૯ની લટ ૭ નરકના પર્યાપ્તા એ ૨૮૫ની મહર્દ્ધિક દેવ ચ્યવીને જન્મ નપુંસક ન થાય

પંદર કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના દંડકમાં જાય અને એમાં એક મનુષ્યના દંડકના જ ઉપજે.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ૩ વિગલેંદ્રિય અને સમુર્છિમ મનુષ્ય એટલા ચ્યવીને દસ દંડકમાં જાય તે ૫ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, મનુષ્ય ને તિર્યંચ એ દસમાં જાય. તેઉ વાયુ ચ્યવીને નવ દંડકમાં જાય તે ઉપર કહેલા દસ દંડકમાંથી મનુષ્યનો વર્જવો.

સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને સંજ્ઞી મનુષ્ય ચ્યવીને ૨૪ દંડકમાં જાય. અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય ચ્યવીને જ્યોતિષિ ને વૈમાનીક એ બે વર્જિ શેષ ૨૨ દંડકમાં જાય. ત્રીસ અકર્મભૂમીવાળા દેવતાના તેર દંડકમાં જાય. છપ્પન અંતરદ્વીપાવાળા દસ ભવનપતિ ને વાણવ્યંતર એ ૧૧ દંડકમાં જાય.

(૬૩) સંજ્ઞા દ્વાર

(૧) ચાર સંજ્ઞા :- સંજ્ઞા એટલે અભિલાપ અથવા જ્ઞાન, બે પ્રકારની સંજ્ઞા (૧) જ્ઞાન સંજ્ઞા અને (૨) અનુભવ સંજ્ઞા. જ્ઞાન સંજ્ઞા તે (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન, (૫) કેવળજ્ઞાન. તેમાં કેવળજ્ઞાન રૂપસંજ્ઞા ક્ષાયિક અને મતિઆદિક સર્વસંજ્ઞા ક્ષાયોપશામિક છે.

અનુભવ સંજ્ઞા તે પોતાના કરેલા શાતા વેદનીયાદિ કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે. જેમકે આ વસ્તુ મારે આહાર યોગ્ય છે, આ વસ્તુથી મારૂં પોષણ થશે ઇત્યાદિક. એકેંદ્રિયાદિકને પણ અવકતવ્ય સંજ્ઞા છે. અનુભવ સંજ્ઞા ચાર પ્રકારની છે-(૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા.

ચોવીસ દંડકમાં ચારે સંજ્ઞા છે. તેમાં નરકના દંડકમાં ભય સંજ્ઞા ઘણી છે. તિર્યંચના દંડકમાં આહાર સંજ્ઞા ઘણી છે. મનુષ્યમાં મૈથુન સંજ્ઞા ઘણી છે, દેવતાના દંડકોમાં પરિગ્રહ સંજ્ઞા ઘણી છે.

સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા ને ઠામે અસંખ્યાતા ઉપજે ચ્યવે, અને વનસ્પતિમાં સંખ્યાતાને ઠામે સંખ્યાતા, અસંખ્યાતાને ઠામે અસંખ્યાતા અને અનંતાને ઠામે અનંતા ઉપજે તથા ચ્યવે છે.

(૫) ઉવવાય દ્વાર.

કયા દંડકમાં કેટલા દંડકના ઉપજે :– નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં બે દંડકના આવીને ઉપજે તે મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય એ બે દંડકના ઉપજે. પૃથ્વી પાણી વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં ૨૩ દંડકના આવી ઉપજે તે એક નરકનો વર્જવો.

તેઉ વાયુ તથા ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં દશ દંડકના આવી ઉપજે તે ૫ સ્થાવર, ૩ વિગલેંદ્રિય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિય તથા મનુષ્ય એ ૧૦ના ઉપજે. સંજ્ઞી તિર્યંચ-પંચેંદ્રિયમાં ૨૪ દંડકના ઉપજે.

ગર્ભજ મનુષ્યમાં તેઉ વાયુ વર્જિને શેષ ૨૨ દંડકના ઉપજે. સમુર્ચ્છિમ મનુષ્યમાં આઠ દંડકના ઉપજે તે પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, ૩ વિગલેંદ્રિય, તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને મનુષ્ય એ ૮ દંડકના ઉપજે. યુગલીઆમાં મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ બે દંડકના ઉપજે.

(૬) ચવણ ચ્યવીને કેટલા દંડકમાં જાય :– નરકના દંડકમાં છઠી નરક સુધીના ચ્યવીને બે દંડકમાં જાય તે સંજ્ઞી મનુષ્ય તિર્યંચમાં અને સાતમી નરકના એક સંજ્ઞી તિર્યંચના દંડકમાં જાય. દસ ભવનપતિ વાણુવ્યંતર જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દંડકે બીજા દેવલોક સુધીના ચ્યવીને બાદર પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, સંજ્ઞી મનુષ્યને સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય એ પાંચ દંડકમાં જાય.

ત્રીજાથી આઠમાં દેવલોક સુધીના ચ્યવીને મનુષ્ય તથા તિર્યંચ એ બે દંડકમાં જાય. નવમાં દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના

રૂદંતીવેલ રૂદન કરે છે કારણ કે તેથી સુવર્ણ સિદ્ધિ થાય છે એ માન સંજ્ઞાનું લક્ષણ છે.

વેલડીઓ પોતાનાં ફળને પાંદડા વડે ઢાંકે છે એ માયા સંજ્ઞાના લક્ષણ છે. અતી તીવ્ર લોભના ઉદયે જીવ ધન ઉપર વૃક્ષ થાય છે. અથવા કોઇ મોટો ફણીધર નાગ થઈ ધનની રક્ષા કરે છે એ લોભ સંજ્ઞાના ભાવ જાણવા. સૂર્ય વિકાસી કમળ સૂર્યના ઉદય વખતે પ્રફુલ્લિત થાય છે એમ માનવું તે લોક સંજ્ઞા.

વેલડીઓ માર્ગ તજી વૃક્ષને વીંટળાય એ ઓઘ સંજ્ઞા તથા કીડીઓ શ્રેણી બંધ ચાલે છે. માંકડ એકદમ નાસે છે. આ ભવમાં હજી મરણ નથી આવ્યું તો પણ હું મરી જઈશ એ જીવને ભય લાગે છે એ સર્વ પૂર્વોક્ત સંજ્ઞાના ભાવ જાણવા. જીવ ભવોભવથી આહારાદિક કૃત્યવડે ટેવાયેલો છે માટે અજાણપણે અસંજ્ઞીપણે અથવા તો સંજ્ઞીપણે પણ ઉપર કહેલી સર્વ સંજ્ઞા સહિત જીવ હોય છે.

(૧૪) યોનિ દ્વાર

વ્યાખ્યા:- જીવો, તૈજસ કાર્મણ શરીરથી ઔદારિકાદિ ભવધારણીય દેહ યોગ્ય પુદ્‌ગળોની સાથે જોડાય તે ઉત્પતિ સ્થાન યોનિ કહેવાય છે.

યોનિના ત્રણ પ્રકાર (૧) શીત યોનિ, (૨) ઉષ્ણ યોનિ, (૩) શીતોષ્ણ મિશ્ર યોનિ. નારકીના દંડકમાં શીત અને ઉષ્ણ એ બે યોનિ છે. દેવતાના તેર દંડકમાં એક મિશ્ર યોનિ છે. તેઉમાં એક ઉષ્ણ યોનિ છે. ચાર સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય, મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ત્રણે યોનિ છે. ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચને શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે અને સમુચ્છિમને ત્રણે યોનિ હોય છે.

(૨) યોનિના બીજી રીતે ત્રણ પ્રકાર. (૧) સચિત, (૨) અચિત, (૩) સચિત અચિત મિશ્ર. નરકનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ

આહાર સંજ્ઞા વેદનીયકર્મના ઉદયથી, શેષ ત્રણ સંજ્ઞા મોહનીય કર્મના ઉદયથી છે.

દશ સંજ્ઞા :– **દસ પ્રકારની સંજ્ઞા** :– (૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા, (૫) ક્રોધ સંજ્ઞા, (૬) માન સંજ્ઞા, (૭) માયા સંજ્ઞા, (૮) લોભ સંજ્ઞા, (૯) ઓઘસંજ્ઞા, (૧૦) લોક સંજ્ઞા.

બીજા ગ્રંથોમાં વળી (૧) સુખ, (૨) દુઃખ, (૩) મોહ, (૪) વિતિગિચ્છા, (૫) શોક અને (૬) ધર્મ એ છ પ્રકારની પણ સંજ્ઞા કહેલી છે. એ સંજ્ઞાઓ તે પૂર્વોકત દસ સંજ્ઞાઓમાં અંતર્ગત છે.

નરકાદિક ચોવીસે દંડકે સર્વ જીવોને ઉપર કહેલી દસે સંજ્ઞાઓ હોય છે. પૃથ્વીકાયાદિક જીવોને મન નથી તોપણ આ કહેલી સંજ્ઞાઓ તો સર્વ જીવોને હોય. જેમ વનસ્પતિકાય જીવો જળાદિકના આહાર વડે જીવે છે અને આવા પ્રકારની વસ્તુઓ મળે તો સારૂં, આ વસ્તુથી મારૂં શરીર પુષ્ટ થશે એવો અવકતવ્ય શબ્દાર્થોલ્લેખ તે આહાર સંજ્ઞા જાણવી.

લજામણી વિગેરે કેટલીએક વનસ્પતિ મનુષ્યના હાથના સ્પર્શ થવાથી સંકોચાઇ જાય છે એ ભયસંજ્ઞા જાણવી. તીલક, ચંપકાદિવૃક્ષોને સ્ત્રીના સ્પર્શ થવાથી પ્રફુલ્લિત થાય છે અથવા તાડી વૃક્ષની પાસે તાડવૃક્ષ હોય તો જ તાડી ફળે છે, ફળવાળી થાય છે એ મૈથુનસંજ્ઞાના લક્ષણ જાણવા.

બીલ્વ પલાસાદિવૃક્ષો **નિધાન** ધનના ઉપર ઉગે છે અથવા પોતાના મૂળીઆ વડે નિધાનને વીંટે છે. નિધાનની આસપાસ વિંટળાય છે એ પરિગ્રહ સંજ્ઞાનું લક્ષણ જાણવું. કોકનદ વૃક્ષને મનુષ્યાદિકનો પગ લાગવાથી હુંકારા કરે છે એ ક્રોધ સંજ્ઞાનું લક્ષણ જાણવું. હું છતાં આ લોકો દુઃખી કેમ થાય છે એવા અહંકારથી

તેનું નામ તમપ્રભા અને સાતમી નરક પૃથ્વીને વિષે ઘણો ઘણો અંધકાર હોવાથી તેનું નામ તમઃતમા પ્રભા છે. એમ સાતે નરક પૃથ્વીના ગુણ નિષ્પન્ન ગોત્ર જાણવા.

પ્રથમની રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર જોજનના પીંડવાળીછે. લાંબી પહોળી અસંખ્યાત જોજનની છે અને ત્રણુગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિને ફરતા ઉપરને છેડે વલયાકારે ૭ જોજન સુધી ઘનોદધિ, સાડાચાર જોજન સુધી ઘનવાત અને દોઢ જોજન સુધી તનવાત છે. પછી અલોક છે.

તે નરક પૃથ્વીને નીચે ૨૦ હજાર જોજનનો ઘનોદધિ છે તેની નીચે ઘનોદધિથી અસંખ્યાત ગુણો ઘનવાતનો પિંડ છે તેની નીચે ઘનવાતના પિંડથી અસંખ્યાત ગુણો તન વાત છે અને તેની નીચે તનવાતથી અસંખ્યાત ગુણો આકાશ છે. આ બધા ઘનોદધિ, ઘનવા, તનવા અને આકાશ ઉપર નરકની સામે જતાં પાતળા પડતા જાય છે.

તે નરક રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંશી હજાર જોજનની જે જાડી કહી છે તેમાંથી ઉપર નીચે હજાર હજાર જોજન કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ અઠોતેર હજાર જોજન કંઈક પોલારવાળો પૃથ્વી પિંડ છે તેને વિષે તેર પ્રતર માલ પાથડા છે તે નીચે મુજબ છે–(૧) સીમંતો, (૨) રોરૂઓ, (૩) રંભ, (૪) ઉજ્જંત, (૫) સંભ્રાત, (૬) અસંભ્રાત, (૭) વિભ્રાંત, (૮) ભક્ત, (૯) શીત, (૧૦) વક્રાંત, (૧૧) અવક્રાંત, (૧૨) વિકલ, (૧૩) શેરૂક.

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજનના ઉંચા (જાડા) અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને અગીઆર હજાર પાંચસો ત્યાંસી જોજન ઉપર એક જોજનના ત્રીજા ભાગ જેટલા અંતરે અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે.

તેમાં ત્રીશલાખ નરકાવાસા છે. તે બે પ્રકારના છે. (૧) પુષ્પાવિકીર્ણ એટલે છુટા ફૂલની પેઠે જ્યા ત્યાં રહેલા છે તે

૧૪ દંડકવાળાની એક અચિત યોનિ છે. શેષ ૧૦ દંડકવાલાની ત્રણે યોનિ છે. ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચની મિશ્ર યોનિ છે. સમુચ્છિમમાં ત્રણે યોનિ છે.

(૩) **યોનિના ત્રીજા ત્રણ પ્રકાર.** (૧) સંવુડા (સંવૃતા) (૨) વિયડા (વિવૃતા) (૩) સંવુડા વિયડા (સંવૃતા વિવૃતા) સંવુડા એટલે ઢાંકેલી. વિયડા એટલે ઉઘાડી. સંવુડા વિયડા એટલે ઢાંકી ઉઘાડી. ૧ નારકીનો, ૧૩ દેવતાના અને ૫ સ્થાવરના એ ૧૯ દંડકવાળાની એક સંવુડાયોનિ છે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયની તથા સમુચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને સમુચ્છિમ મનુષ્ય એટલાની એક વિવુડા યોનિ છે. ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યની એક સંવુડા વિયડા યોની છે.

(૪) **યોનિના ત્રણ પ્રકાર :–** (૧) કૂર્મોન્નત યોનિ, (૨) શંખાવર્ત યોનિ, (૩) વંશીપત્રા યોનિ. **કૂર્મોન્નત** એટલે કાચબાની પીઠના જેવી ઉપસેલી. **શંખાવર્ત** એટલે શંખના આવર્ત્તનને આકારે. **વંશીપત્રા** એટલે વંશવૃક્ષના પાંદડાના આકારે.

તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ચાર ઉત્તમ પુરુષની માતાની યોનિ (જનનેંદ્રિય) કૂર્મોન્નત હોય. શ્રી રત્નની શંખાવર્ત યોનિ છે. એ યોનિમાં જીવો ઉપજે પણ નીપજે નહિ એટલે જન્મે નહિ. બાકીની મનુષ્યણિયો અને તિર્યંચણીઓની યોનિનો આકાર વાંસના પત્રના જેવો હોય છે અર્થાત્ વંશીપત્રા યોનિ છે. દેવાંગનાઓની યોનિનો આકાર વંશીપત્રા જેવો છે પણ એ યોનિમાં કોઈ જીવ ઉપજતો નથી. કારણ કે દેવાંગનાઓની યોનિઓ અચેત છે.

મનુષ્યના દંડકમાં ત્રણે યોનિયો છે, દેવતાના ૧૩ અને તિર્યંચનો ૧ એ ૧૪ દંડકવાળાની સ્ત્રીઓની યોનિ વંશીપત્રા હોય છે. શેષ ૯ દંડકમાં સ્ત્રીવેદ ન હોવાથી આવા પ્રકારની યોનિ નથી.

(૫) **ચોરાશી લાખ યોનિ :–** ૧ ઉત્પત્તિ સ્થાન અસંખ્ય છે પણ સમાન વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનવાળી અનેક

સાતસોને સાત છે. એમ બન્ને મળી દસ લાખ નરકાવાસા છે. તે સર્વ નરકાવાસામાં કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. તેમાં નારકીના જીવો રહે છે.

પાંચમી ધુમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ અઢાર હજાર જોજન જાડી અસંખ્યાતા હજાર જોજન લાંબી પહોળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિને ફરતા વલયાકારે ૭૨/૩ જોજન સુધીનો ઘનોદધિ સાડાપાંચ જોજન સુધી ઘનવાત અને પોણા બે જોજન ઉપરાંત ૧/૧૨ જોજન એટલે ૧૫/૬ તનવાત છે ને તે પછી અલોક છે.

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસ હજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ છે. તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજનના પૂર્વોકત રીતે રહેલાં છે અને તેની નીચે છઠ્ઠી નરક પૃથ્વી છે. હવે તે ધૂમપ્રભા નરક પૃથ્વી જે એક લાખ અઢાર હજાર જોજનની જાડી કહી છે તેમાંથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીના એક લાખ સોળ હજાર જોજનની પોલારવાળી પૃથ્વી રહી તેને વિષે પાંચ પ્રતર છે. તેનાં નામ (૧) ખાત, (૨) તમસ, (૩) ઊસ, (૪) અંધ, (૫) તિમિસ. તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉંચા, અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળાં અને પચીસ હજાર બસો પચાસ જોજનના અંતરે અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે.

તેમાં ત્રણ લાખ નરકાવાસા છે. તે બે પ્રકારના છે. (૧) પૂષ્પાવકીર્ણ તે બે લાખ નવાણું હજાર સાતસો પાંત્રીસ અને (૨) શ્રેણી બંધ બસો પાંસઠ છે. એમ બન્ને મલી ત્રણ લાખ નરકાવાસા છે તે સર્વ નરકાવાસામાં કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળાં છે. તેમાં નારકીના જીવો રહે છે.

છઠ્ઠી તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ સોળહજાર જોજનની જાડી અસંખ્યાતા જોજનની લાંબી પહોળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી

ઓગણત્રીસ લાખ પંચાણું હજાર પાંચસો સડસઠ છે. (૨) શ્રેણી બંધ ચાર હજાર ચારસો તેત્રીસ છે એમ બન્ને મળી ત્રીસ લાખ નરકવાસા છે.

પહેલા સીમંત પ્રતરના મધ્ય ભાગમાં સીમંત નામનો ઇંદ્રક મુખ્ય નરકવાસો પીસ્તાલીસ લાખ જોજન લાંબો પહોળો છે અને બાકીના સર્વે નરકાવાસા (માં ૨૪ લાખમાં એક ઓછો) સંખ્યાતા તથા ૭ લાખ અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. તેમાં નારકીના જીવો રહે છે.

પહેલી નરકની નીચે બીજી શરકરાપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ છત્રીસ હજાર જોજન જાડી, અસંખ્યાતા હજાર જોજન વિસ્તારવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણ ગણી ઝાઝેરી પરિધિવાળી ઝાલરના આકારે છે. પરિધિ ને ફરતા વલયાકારે ૬$\frac{1}{3}$ જોજનનો ધનોદધિ, પોણુપાંચ (૪$\frac{3}{4}$) જોજન સુધી ઘનવાત. અને દોઢ જોજન ઉપરાંત ૧/૧૨ જોજન સુધી તનવાત છે. ને તે પછી અલોક છે.

તે નરક પૃથ્વી નીચે વીસ હજાર જોજન ઘનોદધિનો પિંડ છે. તેની નીચે ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજન પૂર્વોકત રીતે રહેલા છે. તેની નીચે ત્રીજી નરક છે. તે શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીનો એક લાખ બત્રીસ હજાર જોજનનો પીંડ છે તેમાંથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એક લાખ ત્રીસ હજાર જોજન પૃથ્વી રહી. તેમાં અગીઆર પ્રતર છે તે નીચે મુજબ છે–(૧) સ્તનિક, (૨) સ્તનક, (૩) મણુક, (૪) ચણુક, (૫) ઘટ્ટ, (૬) સંઘટ્ટ, (૭) જીભ, (૮) અજીભ, (૯) લોલ, (૧૦) લોલાવત, (૧૧) ઘણુલોલુક.

તે દરેક પ્રતર ત્રણ હજાર જોજન ઉંચા (જાડા), અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને નવહજાર સાતસો જોજનના અંતરે

ઝાઝેરી પરિધિએ કરીને સહિત ઝાલરના આકારે છે. પરિધિના ફરતાં વલયાકારે ૭⅔ જોજન ઘનોદધિ, પોણા છ જોજન ઘનવાત અને ૧૧/૧૨ જોજન (૧ાા-૧/૬ જોજન) સુધી તનવાત છે. ને તે પછી અલોક છે. તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ છે. તેની નીચે ઘનવાત તનવાત અને આકાશ અનુક્રમે નીચે નીચે એક બીજાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાત જોજનના પૂર્વોકત રીતે રહેલાં છે. ને તેની નીચે સાતમી નરક પૃથ્વી છે.

તે તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એકલાખ સોળહજાર જોજનની જાડી કહી છે તેમાંથી ઉપર તથા નીચેથી એકેક હજાર જોજન દળ કાઢીએ ત્યારે બાકીની એકલાખ ચૌદહજાર જોજનની પોલારવાળી પૃથ્વી રહી. તેમાં ત્રણ પ્રતર છે. તેનાં નામ (૧) વાહી, (૨) વાદલ, (૩) નલ્લક; તે દરેક ત્રણહજાર જોજન ઉંચા, અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળા અને બાવન હજાર પાંચસો જોજનના અંતરે એક બીજાથી નીચે નીચે છે.

તેમાં નવાણું હજાર નવસો પંચાણું નરકાવાસા છે. તે બે પ્રકારના છે. (૧) પુષ્પાવકીર્ણ તે નવાણું હજાર નવસો બત્રીસ છે. અને (૨) શ્રેણીબંધ ત્રેસઠ છે. એમ બન્ને મલીને નવાણું હજાર નવસો પંચાણું નરકાવાસા છે. તે સર્વ નરકાવાસામાં કેટલાક સંખ્યાતા અને કેટલાક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળાં છે. તે સર્વમાં નારકીના જીવો રહે છે.

સાતમી તમઃ તમપ્રભા નરક પૃથ્વી એક લાખ આઠ હજાર જોજનની જાડી અસંખ્યાતા હજાર જોજનની વિસ્તાવાળી અને વિસ્તારથી ત્રણગણી ઝાઝેરી પરિધિએ કરીને સહિત ઝાલરને આકારે છે. પરિધિના ફરતા વલયાકારે આઠ જોજન સુધી ઘનોદધિ, છ જોજન સુધી ઘનવાત અને બે જોજન સુધી તનવાત છે. ને તે પછી અલોક આવે છે.

તે નરક પૃથ્વીની નીચે વીસહજાર જોજન ઘનોદધિનો પીંડ

તેનું કાંઈક પ્રમાણ સમજાવવાને માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે કોઈક દેવતા ત્રણવાર ચપટી વગાડતાં જેટલો વખત લાગે તેટલા વખતમાં આ જંબૂદ્વીપને એકવીસવાર પ્રદક્ષિણા દીએ એવી શીઘ્ર-ગતિએ સાડા આઠ–આઠ લાખ જોજનનું પગલું ભરતો નરકાવાસામાં ચાલે તો પણ કોઈકનો એક માસે અને કોઈકનો છ માસે સંખ્યાતા જોજનના નરકાવાસાનો પાર પામે. પણ અસંખ્યાતા જોજનના નરકા-વાસાનો પાર પામે નહિ. એવા મોટા તે નરકાવાસા છે.

સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જોજનના નરકાવાસામાં અનુક્રમે સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા નારકીઓ રહે છે. શ્રેણીબંધ નરકાવાસા વાટલા ત્રિખૂણા અને ચોખૂણા આકારે છે અને પુષ્પાવકીર્ણ વિવિધ આકારના છે.

રત્નપ્રભા શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભામાંના સર્વે તથા પંક-પ્રભામાંના ઘણા અને ધુમપ્રભામાંના થોડા નરકાવાસાની ભૂમિકા લાલચોળ ખેરના અંગારાથી પણ અતિ ઉષ્ણ છે અને થોડા પંક-પ્રભામાંના, ઘણાં ધુમપ્રભામાંના અને તમપ્રભા તથા તમઃતમ પ્રભા-માંના સર્વે નરકાવાસા જામેલા પાણી (બરફ)થી પણ અતિ શીતલ ભૂમિવાળા છે.

ઉષ્ણ ભૂમિમાં રહેલા નારકીઓને ઉષ્ણવેદના અને શીત ભૂમિમાં રહેલા નારકીઓને અતિ શીત વેદના છે. જેમ પીત્તજ્વર: (તાપ)વાલો માણસ આચ્છાદન વિના ઉનાળાના દિવસમાં મધ્યાન-કાળે ચારેબાજુએ અગ્નિની વચમાં રહેલો હોય અને ત્યાં તેને ઉષ્ણવેદના થાય તેનાથી અનંતગુણી ઉષ્ણવેદના ઉષ્ણભૂમિના નરકા-વાસામાં રહેલા નારકીઓને હોય છે અને અતિ દુર્બલ વૃદ્ધ માણસ કાંઇ પણ આચ્છાદન વિના શિયાળાની રાત્રે ઉંચેથી બરફ પડતો હોય, ચારે બાજુથી શીત વાયુ વાતો હોય અને હીમાચલના ઠંડા પ્રદેશમાં બરફ ઉપર રહેલો હોય તો ત્યાં તેને જેટલી શીત વેદના

અકૃત્રિમ; નિશ્ચળ અને પંચાસ્તિકાયના સમુદાયયુક્ત ચૌદ રાજ પ્રમાણ લોક છે. એ ચૌદ રાજલોકના મધ્યમાં એક રાજ લાંબો પહોળો અને મેરૂસમીપે સમભૂતલા પૃથ્વીથી નવસો જોજન નીચો ને નવસો જોજન ઉંચો તિચ્છોંલોક છે.

તિર્છાલોકમાં પચ્ચીસ કોડાકોડી ઉદ્ધારપલ્યોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે અર્થાત અસંખ્યાતા દ્વીપ અને સમુદ્રો છે તેમાં ત્રણ વિગલેંદ્રિય અને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયો રહે છે. માટે એ ચાર દંડકવાળાના સ્થાનકો અસંખ્યાતા છે.

(૬) અઢીદ્વીપ અને મનુષ્ય ક્ષેત્ર. જંબુદ્વીપ :– તે સર્વદ્વીપ સમુદ્રાની અભ્યંતરમાં લાખ જોજનનો લાંબો પહોળો થાળીના આકારે ગોળ આ પ્રથમ જંબુદ્વીપ છે તેમાં ૧ ભરત, ૧ ઇરવત, ૧ મહાવિદેહ એ ૩ કર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે અને ૧ હેમવય, ૧ એરણુવય, ૧ હરિવાસ, ૧ રમ્યક્વાસ, ૧ દેવકુરૂ, ૧ ઉત્તરકુરૂ, એ અકર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે. એમ નવ ક્ષેત્રો જંબુદ્વીપમાં છે.

તેને ફરતો ચુડીને આકારે બે લાખ જોજનનો લવણુ સમુદ્ર છે. તેમાં છપન્ન અંતર દ્વીપો છે. તે ભરતક્ષેત્રના ચુલહિમવંત પર્વત અને ઐરવત ક્ષેત્રના શિખરીપર્વત એ બંને પર્વતના પૂર્વ પશ્ચિમને છેડે બબે દાઢાઓ નીકળી છે તે એકેકી ડાઢા ચોરાસીસેં ચોરાસીસેં જોજનની ઝાઝેરી લાંબી છે. તે એકેકી ડાઢા ઉપર સાત સાત અંતરદ્વીપો છે. એમ આઠ ડાઢાઓ ઉપર થઇને છપન્ન અંતરદ્વીપો છે.

તે લવણુસમુદ્રને ફરતો ચાર લાખ જોજનનો ધાતકીખંડ નામાદ્વીપ છે. તેમાં ૨ ભરત, ૨ ઇરવત, ૨ મહાવિદેહ એમ ૬ ક્ષેત્ર કર્મભૂમિના છે અને ૨ હેમવય, ૨ એરણુવય, ૨ હરિવાસ, ૨ રમ્યકવાસ, ૨ દેવકુરૂ, ૨ ઉત્તરકુરૂ એમ ૧૨ ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિના છે.

તે ધાતકીખંડને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો કાળોદધિસમુદ્ર છે. તેને ફરતો આઠ લાખ જોજનનો અર્દ્ધપુષ્કરનામા દ્વીપ છે. તેમાં

જોજન લાંબા પહોળા, બહારથી વાટલા, અંદરથી ચોખૂણા અને ભૂમિતળીએ કમળની કર્ણીકાને આકારે, ઘણાં સુંદર, સાનુકુલ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શે કરીને સહિત છે.

સંખ્યાતા જોજનવાલા ભુવનમાં સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા જોજનવાળા ભુવનમાં અસંખ્યાતા દેવો રહે છે.

(૩) વ્યંતરના નગરો :– રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉપર મૂકેલો જે એક હજાર જોજનનો જાડો પૃથ્વીપીંડ તેમાંથી એકસો જોજન ઉપર અને એકસો જોજન નીચે મૂકીને વચલો આઠસો જોજન જાડો, અસંખ્યાત જોજન લાંબો પહોળો પૃથ્વીપીંડ છે તેમાં આઠ જાતિના વ્યંતર દેવોના ઉત્તર તથા દક્ષિણ શ્રેણીએ અસંખ્યાતા નગરો છે.

તે નાનામાં નાના ભરતક્ષેત્ર જેવડાં, મધ્યમ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર જેવડાં અને મોટામાં મોટા જંબુદ્વીપ જેવડાં લાખ જોજન જેવડાં છે, તે સર્વે નગરો બહારથી વાટલા, અંદરથી ચોખૂણાં અને ભૂમિતળીએ કમળની કર્ણીકાને આકારે અતિ સુંદર, મનોહર, સાનૂકુળ, વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શે કરીને યુકત છે. તેમાં વ્યંતરના દેવો રહે છે.

(૪) વાણવ્યંતરના દેવોના નગરો:–વળી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપર મૂકેલો જે એકસો જોજનનો જાડો પૃથ્વીપીંડ તેમાંથી દસ જોજન ઉપર અને દસ જોજન નીચે મૂકીને વચલો એંસી જોજનનો જાડો અસંખ્યાત જોજનનો લાંબો પહોળો પૃથ્વીપીંડ છે. તેમાં આઠ જાતિના વાણવ્યંતર દેવના ઉત્તર તથા દક્ષિણ શ્રેણીએ અસંખ્યાતા નગરો છે. તે નાનમાં નાના ભરતક્ષેત્ર જેવડા, મધ્યમ મહાવિદેહ જેવડા અને મોટામાં મોટા જંબુદ્વીપ જેવડા લાખ જોજનના છે.

(૫) તિર્યગ્લોક :– ઉપર કહયાં પ્રમાણે વ્યંતરના તથા વાણવ્યંતરના અસંખ્યાતા નગરો છે તે સમુદ્રોના નીચે નથી પણ દ્વીપોના નીચે પૃથ્વીના પિંડની પોલારમાં છે. અનંતાનંત આકાશ પ્રદેશના મધ્યભાગમાં કટીએ હાથ રાખી પગ પસારી ઉભેલાં પુરુષના આકારે,

તે વિમાનો મેરૂપર્વતથી અગીઆરસેં એકવીસ જોજન ચારે તરફ દૂર છે, અને અગીઆરસે ને અગીઆર જોજન અલોકથી દૂર અંદરની બાજુમાં એટલે લોકમાં છે. એટલે અલોકની અબાધાએ જ્યોતિષ ચક્ર છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંના ચંદ્રમાના વિમાન એક જોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ એવડા, છપ્પન્ન ભાગના લાંબા પહોળા ને અઠાવીસ ભાગના ઉંચા છે.

સૂર્યના વિમાન એકસઠીયા ૪૮ ભાગના લાંબા પહોળા ને ૨૪ ભાગના ઉંચા છે. ગ્રહના ૨ ગાઉના લાંબા પહોળા ને એક ગાઉના ઉંચા છે. નક્ષત્રના ૧ ગાઉના લાંબા પહોળા ને અર્ધગાઉના ઉંચા છે અને તારાઓના પાંચસો ધનુષ્યથી એક હજાર ધનુષ્ય સુધીના લાંબા પહોળાં ને ૨૫૦ થી ૫૦૦ ધનુષ્યનાં ઉંચા છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના જ્યોતિષિના વિમાનોનું પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્રના વિમાનોથી અર્ધો અર્ધ છે. એટલે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલ ચંદ્રનું વિમાન એકસઠિયા ૫૬ ભાગનું છે તો મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારનું ચંદ્રનું વિમાન એકસઠિયા ૨૮ ભાગનું છે. એમ પાંચે જ્યોતિષિઓના વિમાનોની લંબાઇ પહોળાઇ અને ઉંચાઈનું પ્રમાણ અર્ધોઅર્ધ છે.

ચંદ્ર તથા સૂર્યના વિમાન વાહક દેવો સોળ સોળ હજાર છે. ગ્રહનાં વિમાન વાહક દેવો આઠ હજાર છે. નક્ષત્રના ચાર હજાર છે. અને તારાના બે હજાર દેવો છે, ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાની ચાલવાની ગતિ અનુક્રમે એક બીજાથી શીઘ્રશીઘ્રતર છે.

જ્યોતિષિના વિમાનનું માંહોમાંહે અંતર [1]વ્યાઘાતે ઉત્કૃષ્ટ બાર હજાર બસેં બહેતાલીસ જોજનનું અને જઘન્ય

૧ દશ હજાર યોજનનો મેરૂને બે પડખે મેરૂને ૧૧૨૧ યોજન છોડીને વિમાનો ચાલે છે માટે ૧૨૨૪૨ યોજન અંતર થાય.

ધાતકીખંડના જેટલા જ કર્મભૂમિ તથા અકર્મભૂમિના ક્ષેત્રો છે. એમ સર્વે મળીને ૧૦૧ ક્ષેત્ર છે. અર્થાત્ મનુષ્યના સંખ્યાતા એટલે એકસોને એકવીસ ક્ષેત્ર છે.

તે કાલોદધિ સમુદ્રને ફરતો પુષ્કરદ્વીપ ને તેને ફરતો પુષ્કર-વર સમુદ્ર વિગેરે એક બીજાથી બમણાં બમણાં વિસ્તારે ચુડીના આકારે અને પ્રશસ્ત વસ્તુના નામે અસંખ્યાતા દ્વીપને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે. સર્વથી છેલ્લો સ્વયંભુરમણ નામે સમુદ્ર છે તે અર્ધ-રાજથી કાંઇક ઝાઝેરો વિસ્તારે છે.

(૭) જ્યોતિષી :– જંબુદ્વીપમાં બે ચંદ્ર ને બે સૂર્ય, લવણ-સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર ને ચાર સૂર્ય, ધાતકીખંડમાં બાર ચંદ્ર ને બાર સૂર્ય, કાલોદધિ સમુદ્રમાં બેતાલીસ ચંદ્ર ને બેંતાલીસ સૂર્ય. અને પૂષ્કરાર્ધમાં ૭૨ ચંદ્ર ને ૭૨ સૂર્ય છે. એ બધા મળી એકસો બત્રીસ ચંદ્રને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ગ્રહાદિક જ્યોતિષિઓના વિમાનો આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં છે, તે સર્વેચર છે.

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર અસંખ્યાતા દ્વીપ તથા સમુદ્રોમાં અસંખ્યાતા જ્યોતિષિના વિમાનો છે તે સર્વે સ્થિર છે. દરેક ચંદ્રને અઠયાસી ગ્રહ, અઠાવીસ નક્ષત્ર અને છાંસઠ હજાર નવસેં પંચોતેર કોડા કોડી તારાનો પરિવાર છે. પૃથ્વીના સમભૂતળ થકી ઉંચે સાતસો નેવું જોજને તારાના વિમાન છે, ત્યાંથી ૧૦ જોજન ઉપર સૂર્યનું વિમાન છે, ત્યાંથી ૮૦ જોજન પર ચંદ્રમાનું વિમાન છે, ત્યાંથી ઉપર ૪ જોજને નક્ષત્રના વિમાન છે, ત્યાંથી ૪ જોજન પર બુધનું વિમાન છે, ત્યાંથી ૩ જોજન પર શુક્રનુ વિમાન છે, ત્યાંથી ૩ જોજન પર બૃહસ્પતિનુ વિમાન છે. ત્યાંથી ૩ જોજન પર મંગલનું વિમાન છે, ત્યાંથી ૩ જોજન પર સર્વથી ઉપર શનિનું વિમાન છે. એવી રીતે ૧૧૦ જોજન જાડપણે અને સમભૂતળથી નવસો જોજન ઉંચે જ્યોતિષ ચક્ર છે.

તથા ઇશાનેંદ્રના ૨૮ લાખ વિમાન છે તેમાં ૪૯૪ ત્રિખૂણા, ૪૮૬ ચોખૂણા, ૨૩૮ વાટલા અને ૨૭ લાખ ૯૮ હજાર સાતસો ખ્યાસી વિવિધ આકારના છે. પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો છે તે બન્ને દેવલોકના સર્વ વિમાનના ભોંયતળીઆનો પૃથ્વીપિંડ સત્યાવીસસો જોજનનો જાડો છે ને તે વિમાનો પાંચસો જોજનના ઉંચા છે. કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને કાળા નીલા રાતા પીળા ને ધોળા એમ પંચ વર્ણના છે.

તે વિમાનોની ઉપર અસંખ્યાત જોજને અથવા નવમા રાજલોકના છેડે ઘનવાતના આધારે ત્રીજો સનત્કુમાર દેવલોક દક્ષિણ દિશાએ અને ચોથો માહેન્દ્ર દેવલોક ઉત્તર દિશાએ છે. તે બન્ને દેવલોકના ભેગા મળી વલયાકારે બાર પ્રતર છે. તેમાં પણ પૂર્વોકત રીતે દક્ષિણખંડનો અધિપતિ સનત્કુમારેન્દ્ર અને ઉત્તરખંડનો અધિપતિ માહેન્દ્ર છે.

સુનત્કુમારેંદ્રના ૧૨ લાખ વિમાન છે. તેમાં ૩૫૬, ત્રિખૂણાં, ૩૪૮, ચોખૂણાં, ૫૨૨, વાટલા અને ૧૧ લાખ ૯૮ હજાર સાતસો ચુમોતેર વિવિધ આકારનાં પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તથા માહેંદ્રના ૮ લાખ વિમાન છે તેમાં ૩૫૬ ત્રિખૂણા, ૩૪૮ ચોખૂણાં, ૧૭૦ વાટલા અને ૭ લાખ ૯૯ હજાર એકસો છવીસ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે.

તે બન્ને દેવલોકના સર્વ વિમાનના ભોંયતળીયાનો પૃથ્વી પીંડ છવીસસો જોજનનો જાડો છે. ને તે સર્વ વિમાનો છસો જોજનનાં ઉંચા છે. કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને કાળા વર્ણ સિવાય ચાર વર્ણના છે.

ત્રીજા ચોથા દેવલોક ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા દશમાં રાજલોકના ઘનવાતને આધારે પાંચમો બ્રહ્મ દેવલોક છે તેમાં ૭ પ્રતરને ૪ લાખ વિમાન છે. તેમાં ૨૮૪ ત્રિખૂણાં, ૨૭૬ ચોખૂણાં,

બસો ને છાંસઠ જોજનનું છે નિર્વ્યાઘાતે એટલે વ્યાઘાત ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉનું અને જઘન્યથી પાંચસે ધનુષ્ય. એક તારાથી બીજા તારાની વચ્ચે અંતર છે.

સૂર્ય ઉચો સો જોજન, નીચો અઢારસો જોજન, અને તિર્છો સુડતાલીસ હજાર બસો ત્રેસઠ જોજન અને સાઠીયા એકવીસ ભાગ તપે છે, એટલે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂર્યનું તાપ ક્ષેત્ર છે. લવણ સમુદ્રે જ્યોતિષિના વિમાનો છે તે ઉદક સ્ફાટિક રત્નના અને બીજા સર્વ જ્યોતિષિના વિમાનો સ્ફાટિક રત્નનાં છે. તે સર્વવિમાનો **अर्धकवीचा** અર્ધ કોઠ ફલના આકારે મનોહર દેદીપ્યમાન પ્રકાશવાલા અને અતિસુંદર જ્યોતિષિઓના વિમાનો છે તેમજ અસંખ્યાતા દ્વીપમાં જ્યોતિષિના અસંખ્યાતા દ્વીપો તથા રાજધાનીઓ છે તેમાં અસંખ્યાતા જ્યોતિષિ દેવો રહે છે.

(૮) **વૈમાનિક દેવોના વિમાન:**—વૈમાનિક દેવોના વિમાનો જ્યોતિષિના વિમાનોથી અસંખ્યાત કોડા કોડી જોજને અથવા આડમા રાજલોકના છેડે ઘનોદધિના આધારે (૧) સૌધર્મ દેવલોક દક્ષિણ દિશાએ અને બીજું ઇશાન દેવલોક ઉત્તર દિશાએ છે તે બન્ને દેવલોકના ભેગા મળી વલયાકારે તેર પ્રતર છે. તેરે પ્રતરની વચ્ચે અર્ધોઅર્ધ બે ખંડ કરીએ ૧ દક્ષિણ દિશિખંડ અને બીજો ઉત્તર દિશીખંડ. દક્ષિણના ખંડનો અધિપતિ સૌધર્મેંદ્ર અને ઉત્તરના ખંડનો અધિપતિ ઇશાનેંદ્ર છે સૌધર્મના ૩૨ લાખ વિમાન છે તેમાં ૪૯૪ ત્રિખૂણા, ૪૮૬ ચોખૂણા, ૭૨૭ વાટલા અને એકત્રીસલાખ ૯૮ હજાર બસો ત્રાણું વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો છે.

---

૨ નિષધ અને નીલવંત પર્વત ચારસો યોજનના ઉંચા છે તેના ઉપર પાંચસો પાંચસો યોજનના શિખર છે તે શિખરો ઉપર અઢીસો યોજન પહોળા છે તેની બે બાજુએ આઠ આઠ યોજન છોડીને વિમાનો ચાલે છે માટે જઘન્ય અંતર બસો છાસઠ યોજન થાય છે.

ભોંયતળીઆનું જાડપણું ઉંચાઈ લંબાઇ પહોળાઇ અને વર્ણ એ સર્વે સાતમા દેવલોકની પેઠે જાણવા.

આઠમા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાત જોજને અથવા બારમાં રાજલોકમાં આકાશના આધારે નવમો આણત અને દશમો પ્રાણત એ બે દેવલોક જોડાજોડ છે અને તે બન્ને દેવલોકનો ૧ ઇંદ્ર છે, તે બન્ને દેવલોકમાં થઇને ૪ પ્રતરને ચારસો વિમાનો છે. તેમાં ૯૨ ત્રિખૂણા, ૮૮ ચોખૂણા, ૮૮ વાટલા અને ૧૩૨ વિવિધ પ્રકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે.

તે વિમાનના ભોંયતળીઆનો પૃથ્વીપીંડ ત્રેવીસસો જોજન જાડો છે. ને તે વિમાનો નવસો જોજન ઉંચા છે તેમાના કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે અને ફકત ધોળાવર્ણના છે. નવમા દસમા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા બારમાં રાજલોકના છેડે આકાશના આધારે ૧૧મો આરણને ૧૨મો અચ્યુત દેવલોક જોડાજોડ છે. તે બન્ને દેવલોકનો એક ઇંદ્ર છે. તે બન્ને દેવલોકમાં થઇને ૪ પ્રતર ને ત્રણસો વિમાનો છે. તેમાં ૭૨ ત્રિખૂણાં, ૬૮ ચોખૂણાં, ૬૪ વાટલાં અને ૯૬ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તે વિમાનના ભોંયતળીયાનું જાડપણું ઉંચાઇ લાંબા પહોળાં ને વર્ણ એ સર્વે નવમાં દસમાં દેવલોકની પેઠે જાણવા.

૧૧મા અને ૧૨મા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા તેરમા રાજલોકમાં આકાશના આધારે નવગ્રૈવેયક છે. તે દરેકનો અકેકો પ્રતર હોવાથી નવગ્રૈવેયકના નવ પ્રતર છે. તે નવપ્રતરોમાં પ્રથમ નીચેની ત્રીકે ત્રણ પ્રતરે ૧૧૧ વિમાન છે. તેમાં ૪૦ ત્રિખૂણાં, ૩૬ ચોખૂણાં, અને ૩૫ વાટલાં વિમાન છે. એ હેઠલી ત્રીકમાં પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન નથી.

તેના ઉપર અસંખ્યાત જોજને બીજી મધ્યની ત્રીકે ૧૦૭

૨૭૪ વાટલા અને ૩ લાખ ૯૯ હજાર એકસો છાંસઠ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે.

તેનું ભોંયતળીઉં પચીસો જોજન જાડું છે ને તે વિમાનો સાતસો જોજન ઉંચા છે. કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે અને કાળા ને નીલા વર્ણ સિવાય ત્રણ વર્ણના છે. પાંચમાં દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા દસમાં રાજલોકના છેડે ઘનોદધિ ને ઘનવાતના આધારે છઠોલાંતક દેવલોક છે. તે દેવલોકમાં પાંચ પ્રતર ને પચાસહજાર વિમાનો છે. તેમાં ૨૦૦ ત્રિખૂણા, ૧૯૨ ચોખૂણા, ૧૯૩ વાટલા અને ૪૯ હજાર ચારસો પંદર વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. વિમાનના ભોંયતળીઆનું જાડપણું તથા ઉંચાઇ અને વર્ણ પાંચમાં દેવલોકની જેમ જાણવા અને તે વિમાનો કેટલાએક સંખ્યાતા અને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજનના લાંબા પહોળા છે.

છઠા દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાતા જોજને અથવા અગીયારમા રાજલોકમાં ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધારે સાતસો મહાશુક્ર દેવલોક છે. તેમાં ચાર પ્રતરને ૪૦ હજાર વિમાનો છે. તેમાં ૧૩૬ ત્રિખૂણા. ૧૩૨ ચોખૂણા, ૧૨૮ વાટલા અને ૩૯ હજાર છસો ને ચાર વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તેનાં ભોંયતળીયાનો પૃથ્વી પીંડ ચોવીસસો જોજન જાડો છે ને આઠસો જોજન ઉંચા છે. કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. અને પીળા તથા ધોળા એ બે વર્ણવાળા છે.

સાતમાં દેવલોકના ઉપર અસંખ્યાત જોજને અથવા અગીઆરમાં રાજલોકના છેડે ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધારે આઠમો સહસ્રાર દેવલોક છે તેમાં ૪ પ્રતર ને ૬ હજાર વિમાનો છે, તેમાં ૧૧૬ ત્રિખૂણા, ૧૦૮ ચોખૂણા, ૧૦૮ વાટલા અને ૫ હજાર છસો અડસઠ વિવિધ આકારના પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તે વિમાનના

અત્યંત સુગંધીમય માખણનાં જેવો મૃદુસ્પર્શ, નિત્ય ઉદ્યોતવંત, મનોહર છે. તથા શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ઋદ્ધિ, ગતિ, લાવણ્ય, કાંતિ, સ્થિતિ એ દશ વાના મનોજ્ઞ છે. જેમાં એવા અતિ સુંદર વિમાનોને વિષે અસંખ્યાત દેવો રહે છે. પૃથ્વી પ્રમુખ પાંચ સ્થાવરો ચઉદે રાજલોકમાં ભરેલા છે માટે એ પાંચ દંડકવાળાના રહેવાના અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે.

(૬૭) વિરહ દ્વાર

વિરહકાળ એટલે એક જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી બીજા જીવો કેટલા કાળને અંતરે ઉત્પન્ન થાય અથવા ચ્યવે એમ દરેક દંડકમાં કહેવું તેનું નામ વિરહ કાળ જાણવું. નારકી આદિક ચોવીસ દંડકમાંથી પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો જઘન્ય વિરહ એક સમયનો છે. પાંચ સ્થાવરમાં વિરહ પડતો નથી માટે અવિરહિયા કહેલ છે.

નારકીના દંડકે પ્રાયઃ સમય સમય પ્રત્યે જીવ ઉપજે છે અને ચ્યવે છે. પરંતુ કયારેક અંતર પડે તો જઘન્ય ૧ સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્તનું જાણવું. સાતે નરકમાં કોઇ જીવ ઉત્પન્ન થાય તો વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી ન ઉપજે માટે સામાન્યે સાતે નરક આશ્રી બાર મુહૂર્તનો વિરહ જાણવો.

જુદી જુદી નરકની અપેક્ષાએ પહેલી નરકમાં ઉત્કૃષ્ટો ૨૪ મુહૂર્તનો, બીજી નરકે સાત દિવસનો, ત્રીજી નરકે ઉત્કૃષ્ટો ૧૫ દિવસનો, ચોથી નરકે ઉ૦ એકમાસનો, પાંચમી નરકે ઉ૦ બે માસનો, છઠી નરકે ઉ૦ ચાર માસનો, સાતમી નરકે છ માસનો, ચ્યવવાનો વિરહકાળ એટલે અંતર ઉત્કૃષ્ટો જાણવો. અહીં જેનો જેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે તેટલા કાળથી ઉપરાંત કાળમાં અવશ્ય એ નરકોને વિષે કોઇ પણ જીવ ઉત્પન્ન થાય એમ કહ્યું છે.

વિમાન છે. તેમાં ૨૮ ત્રિખૂણાં, ૨૪ ચોખૂણાં, ૨૩ વાટલા અને ૩૨ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. તેના ઉપર અસખ્યાત જોજને અથવા તેરમા રાજલોકને છેડે ઉપરનું ત્રીજું ત્રીક છે. તેના ૧૦૦ વિમાન છે તેમાં ૧૬ ત્રિખૂણાં, ૧૨ ચોખૂણાં, ૧૧ વાટલા અને ૬૧ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાન છે. એમ નવગ્રૈવેયકનાં સર્વે મળી ૩૧૮ વિમાન છે. તેનાં ભોંયતળીઆનો પૃથ્વી પીંડ બાવીસો જોજનનો જાડો છે, તે વિમાનો એક હજાર જોજન ઉંચા, કેટલાએક સંખ્યાતા ને કેટલાએક અસંખ્યાતા જોજન લાંબા પહોળા છે. ને તે ફકત ધોળા વર્ણના જ છે.

નવગ્રૈવેયકની ઉપર અસંખ્યાતા જોજન અથવા ચૌદમા રાજલોકના છેડે આકાશના આધારે પાંચ અનુત્તર વિમાન છે. તેનો એક પ્રતર ને પાંચ વિમાન છે. તેમાં વચલું સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન લાખ જોજનનું લાંબું પહોળું ને વાટલું છે. તેની ચારે દિશાએ અનુક્રમે વિજય વિજયંત, જયંત ને અપરાજીત એમ ચાર વિમાન છે. તે ત્રિખૂણા છે.

તે વિમાનના ભોંયતળીઆનો પૃથ્વી પીંડ એકવીસસો જોજન જાડો છે. વિમાન ૧૧સો જોજન ઉંચા છે. અસંખ્યાત જોજન લાંબા પહોળાં અને ફકત ધોળા વર્ણનાં જ છે. તે પાંચ અનુત્તર વિમાનની ઉપર બાર જોજને ૪૫ લાખ જોજનની લાંબી પહોળી છત્રાકારે મધ્યભાગે આઠ જોજનની જાડી છેડે માંખીની પાંખ જેવી પાતલી એક ક્રોડ ૪૨ લાખ ૩૦ હજાર ૨૪૯ જોજન ઝાઝેરી પરિધિ અને પાણીના કણીયા, મચકુંડનું ફુલ, રૂપાનો પટ ને મોતીના હારથી પણ અધિક ઉજળી એવી સિદ્ધશિલા છે. તે સિદ્ધશિલાની ઉપર એક જોજનને છેડે લોકનો અંત છે ત્યાં એક ગાઉનો છઠ્ઠો ભાગ એટલે ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ્યની ઉપર બત્રીસ આંગલમાં સર્વ સિદ્ધના અનંતા જીવો રહ્યા છે.

૧૨ દેવલોક નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના સર્વેમલીને ૮૪ લાખ ૯૭ હજાર ને ત્રેવીસ વિમાનો છે. તે વિમાનો

જાણવો. સમુચ્ચયે ચાર ગતિનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહકાળ જઘન્ય ૧ સમયનો, ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્તનો. સર્વ ઇંદ્રસ્થાનકે ઉપજવાનો વિરહ જ૦ ૧ સમયનો, ઉ૦ છ માસનો. મોક્ષમાં નિરંતર જીવ ઉપજે છે પણ કયારેક વિરહ પડે તો જ૦ ૧ સમયનો ને ઉ૦ છ માસનો તથા સિદ્ધગતિથી સિદ્ધના જીવોને ચ્યવવું નથી માટે એને ચ્યવન વિરહકાળ હોય નહીં.

(૬૮) શુન્યકાળાદિ દ્વાર

૧. શુન્યકાળ, ૨. અશુન્યકાળ, ૩. મિશ્રકાળ, **૧. શુન્યકાળ** એટલે પુચ્છા સમયે જેટલા જીવ જે દંડકમાં છે તેમાંથી ચ્યવીને તે બધા જીવો નીકલી જાય એમાંનો એક પણ જીવ તે દંડકમાં રહે નહિ તે આશ્રી. એને શૂન્યકાળ કહે છે. તે શૂન્યકાળ વનસ્પતિ વર્જિને શેષ ૨૩ દંડકમાં છે. વનસ્પતિમાં શૂન્યકાળ નથી. **૨. અશુન્યકાળ** એટલે પુચ્છા સમયે જે દંડકમાં જેટલા જીવ ઉપજ્યા તેમાંનો એક પણ ચ્યવ્યો નથી તેમજ નવો ઉપજ્યો નથી અર્થાત્ તેટલા જ જીવો હજી તે જ દંડકમાં છે તે આશ્રી. તેને અશુન્યકાળ કહે છે. તે અશુન્યકાળ ચોવીસે દંડકમાં છે.

૩. મિશ્રકાળ એટલે પુચ્છા સમયે જે દંડકમાં જેટલા જીવ ઉપજ્યા તેમાંથી થોડાએક જીવો તે દંડકમાંથી નિકલી ગયા છે અને થોડાએક હજી તે દંડકમાં છે એટલે નથી નીકલી ગયા તે આશ્રી તેને મિશ્રકાળ કહે છે. તે મિશ્રકાળ ચોવીસે દંડકમાં છે. એટલે વનસ્પતિ વર્જિને શેષ ૨૩ દંડકમાં ત્રણેકાળ છે અને વનસ્પતિના દંડકમાં શૂન્યકાળ વર્જિને બાકીના બે કાળ છે.

(૬૯) અવગાહના દ્વાર

(૧) વ્યાખ્યા:–અવગાહના પદાર્થ, જેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં સમાય તેટલા આકાશ પ્રદેશો તે પદાર્થની અવગાહના રૂપ છે અથવા પદાર્થની ઉંચાઇ, લંબાઇ, પહોળાઇ અને જાડાઇનું જે માપ તે

દશ ભુવનપતિના દંડકે જીવ નિરંતર ઉપજે છે અને ચ્યવે છે, પરંતુ કદી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પડે તો ૨૪ મુહૂર્તનો, તેમજ વ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિકના દંડકે અને પેલા બીજા દેવલોકને વિષે પ્રત્યેક ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ ઉ૦ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, ત્યાર-પછી નિશ્ચય બીજો કોઇ જીવ દેવતાપણે ઉપજે અથવા ચ્યવે.

ત્રીજા દેવલોકે ૯ દિવસ ને ૨૦ મુહૂર્તનો. ચોથે દેવલોકે ઉ૦ ૧૨ દિવસ ને ૧૦ મુહૂર્તનો. પાંચમે દેવલોકે ઉ૦ સાડીબાવીસ દિવસનો. છઠે દેવલોકે ઉ૦ ૪૫ દિવસનો. સાતમે દેવલોકે ઉ૦ ૮૦ દિવસનો. આઠમે દેવલોકે ઉ૦ સો દિવસનેાા નવમા તથા દસમા દેવલોકમાં પ્રત્યેકે ઉ૦ સંખ્યાતા માસનો અગિયારમે બારમે દેવલોકે ઉ૦ સંખ્યાતા વર્ષનો. પેલીત્રીકે ઉ૦ સંખ્યાતા સોવર્ષનો તે જ્યાંલગે હજાર વર્ષ ન થાય ત્યાં સુધી, બીજી ત્રીકે ઉ૦ સંખ્યાતા હજાર વરસનો તે જ્યાં સુધી લાખ વર્ષ ન થાય ત્યાં સુધી. ત્રીજી ત્રીકે ઉ૦ સંખ્યાતા લાખ વરસનો તે જ્યાં સુધી ક્રોડ વરસ ન થાય ત્યાં સુધી. વિજયાદિક ચાર અનુત્તર વિમાને ઉ૦ પલ્યોપમના અસંખ્યાં-તમા ભાગ જેટલો અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહા વિમાનને વિષે ઉ૦ પલ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ જેટલો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ-કાળ જાણવો.

પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે એકેંદ્રિયના દંડકે પ્રત્યેક સમયે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ચ્યવે છે માટે તે એકેંદ્રિયને વિષે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ નથી અર્થાત્ અવિરહીયા છે અને ત્રણ વિગલેંદ્રિયનો ઉ૦ અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્પાત અને ચ્યવનનો વિરહ જાણવો. ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયને વિષે ઉ૦ બાર મુહૂર્તનો અને સમુર્છિમ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયને વિષે ઉ૦ અંતર્મુહૂર્તનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ જાણવો.

ગર્ભજ મનુષ્યને વિષે ઉ૦ બારમુહૂર્તનો અને સમુર્છિમ મનુષ્યને વિષે ઉ૦ ચાવીસમુહૂર્તનો ઉપજવા તથા ચ્યવવાનો વિરહ

આઠ વાલાગ્રે એક લિખ. આઠ લિખે એક જું. આઠ જુંએ એક જવમધ્ય અને આઠ જવમધ્યે **એક ઉત્સેધાંગુલ થાય.** એવા ૭ ઉત્સેધાંગુલે એક પગ. બે પગે એક વેંત, બે વેંતે અથવા ચોવીસ અંગુલે એક હાથ. ચાર હાથે એક ધનુષ્ય. બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ, અને ચાર ગાઉએ એક જોજન થાય.

ઉત્સેધાંગુલે દેવતાદિક સર્વ દંડકના સંસારી જીવોની અવગાહનાનું પ્રમાણ (માપ) કહ્યું છે. એક હજાર ઉત્સેધાંગુલે કરીને એક પ્રમાણ અંગુલ થાય. **तत्वं तु केवलीगम्यं,** અને એક પ્રમાણાંગુલના ઉત્સેધાંગુલ હજાર થાય. ૨૪ પ્રમાણાંગુલે એક હાથ. ચાર હાથે એક ધનુષ્ય. બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ, અને એવા ચાર ગાઉએ એક જોજન થાય.

શાશ્વતા પર્વતો, દ્વીપો, સમુદ્રો, નદીઓ, દ્રહો, પૃથ્વી, લોક, અલોક, નરકાવાસા, વિમાનો, રાજધાનીઓ વિગેરે શાશ્વતિ વસ્તુઓની લંબાઈ, પહોળાઇ તથા પરિધિ વિગેરેના માપ પ્રમાણાંગુલે કહ્યાં છે.

(૩) જઘન્ય અવગાહના :– ચોવીસે દંડકના જીવોના ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે છે તે પણ ઉત્સેધાંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો. આગલા દ્વારમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનો સ્વરૂપ કહેશે તેનું માપ ઉત્સેધાંગુલે લેવું એમ ઉત્તરવૈક્રિયમાં પણ જાણવું.

(૪) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના :– ઔદારિક શરીરની ઉત્કૃષ્ટી ભવધારણીય અવગાહના હજાર જોજનની ઝાઝેરી, કમળના ડોડાને

નોંધઃ– ઉત્સેધાંગુલથી પ્રમાણાંગુલ ચારસોગણું લાંબુ હોય છે અને અઢીગણું પહોળું હોય છે તે ફક્ત લંબાઈથી ગણતાં ચારસોગણું હોય છે અને પહોળાઇ સહિત ગણીએ તો હજારગણું થાય છે.

અવગાહના કહેવાય. (૨) અંગુલનું સ્વરૂપઃ–અવગાહનાનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પ્રથમ ત્રણ પ્રકારના અંગુલનું સ્વરૂપ કહે છે. જીવોના શરીરાદિકના માપ જે અંગુલથી માપીએ તે અંગુલ ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) આત્માંગુલ, (૨) ઉત્સેધાંગુલ અને (૩) પ્રમાણાંગુલ. (૧) આત્માંગુલઃ–જે કાળે જે ક્ષેત્રે જેટલું મનુષ્યનું અંગુલ હોય તે અંગુલ પ્રમાણને આત્માઅંગુલ કહે છે આત્માંગુલે નગર, ગામ, કુવા, તળાવ, વાવ, ગઢ, પોળ, કોઠા, વહાણ, રથ અને ગાડાદિક મપાય છે. જેમકે ઋષભદેવ પ્રભુના વખતમાં ઋષભદેવના અંગુલ પ્રમાણે માપીને લોકો ઘર, હાટ, કુવા, પ્રમુખ કરતા હતા અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમાં મહાવીર સ્વામીના અંગુલ પ્રમાણે માપીને ઘર હાટ પ્રમુખ લોકો કરતા હતા. એ પ્રમાણે આત્મ–અંગુલનું સ્વરૂપ જાણવું.

(૨) ઉત્સેધ અંગુલનું સ્વરૂપ માટે જુઓઃ–અનંતા સૂક્ષ્મ પરમાણુંએ એક વ્યવહાર પરમાણું થાય. તે વ્યવહાર પરમાણું મંદિરને વિષે છિદ્રાદિકથી આવતા સૂર્યના કિરણોમાં જે ઉડતાં રજનાં કણ દેખાય છે તેના અનંતમાં ભાગ જેટલો ઝીણો હોય છે. અનંતા વ્યવહાર પરમાણુંનો એક ઉષ્ણ શ્રેણીયો પરમાણું થાય, આઠ ઉષ્ણ શ્રેણીયા પરમાણુનો એક શીત શ્રેણીયો પરમાણું થાય. આઠ શિત શ્રેણીયા પરમાણુએ એક ઉર્ધ્વ રેણું થાય. આઠ ઉર્ધ્વ રેણુએ એક ત્રસરેણું થાય. તે ત્રસરેણું બેઇંદ્રિયાદિક ત્રસજીવોને ચાલતાં જે રજ ઉડે છે તેના એક કણ બરાબર જાણવી.

આઠ ત્રસરેણુંએ એક રથરેણું થાય. તે રથરેણું રથાદિક ચાલતાં જે રજ ઉડે છે તેમાંનાં એક કણ જેવડી જાણવી. આઠ રથ રેણુંએ દેવ–ઉતર કુરૂક્ષેત્રના યુગલિયા મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર. કુરૂ-ક્ષેત્રનાં આઠ વાલાગ્રે હરિવર્ષ તથા રમ્યક્ વર્ષનાં યુગલિયાનો એક-વાલાગ્ર. હરિવર્ષ રમ્યક્ વર્ષના આઠવાલાગ્રે હેમવય એરણ્યવય ક્ષેત્રના યુગલિયા મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, હેમવય એરણ્યવયના આઠ વાલાગ્રે મહાવિદેહના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, મહાવિદેહના આઠ વાલાગ્રે ભરત ઇરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર જાણવો.

કરતાં છેલ્લા પાંચમાં પ્રતરે ઉ૦ ૧૨૫ ધનુષ્યનું દેહમાન છે. છઠી નરકના પહેલા પ્રતરે ઉ૦ ૧૨૫ ધનુષ્યનું દેહમાન છે, બીજા દરેક પ્રતરે સાડાબાસઠ ધનુષ્યની વૃદ્ધિ કરતા છેલ્લા ત્રીજા પ્રતરે ઉ૦ ૨૫૦ ધનુષ્યનું દેહમાન છે. સાતમી નરકે એક જ પ્રતર છે. તેમાં ઉ૦ પાંચસો ધનુષ્યનું દેહમાન છે.

ભવનપતિના દસ, વ્યંતરનો એક, જ્યોતિષીનો એક, વૈમાનિકનો એક, તેમાં પણ પહેલે બીજે દેવલોકે એટલા સ્થાનક દંડકના દેવ દેવીઓનું ઉ. દેહમાન ૭ હાથનું છે. ત્રીજે ચોથે દેવલોકે ૭ હાથનું છે. પાંચમે છઠે દેવલોકે પાંચ હાથનું. સાતમે આઠમે દેવલોકે ૪ હાથનું. નવમાંથી બારમા સુધીના ચાર દેવલોકમાં ૩ હાથનું છે. નવગ્રૈવેયકમાં બે હાથનું છે. ચાર અનુત્તર વિમાનમાં એક હાથનું ઉ. દેહમાન છે અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં મુંડા હાથનું દેહમાન છે.

ચાર સ્થાવર અને નિગોદનું ઉ. દેહમાન અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિનું ઉ. દેહમાન હજાર જોજન ઝાઝેરૂં જાણવું. બેઈંદ્રિયનું ઉ. દેહમાન ૧૨ જોજનનું, તેઈંદ્રિયનું ૩ ગાઉનું, ચૌરિંદ્રિયનું ૪ ગાઉનું. તિર્યંચના દંડકમાં જળચર સમુચ્છિમ અને ગર્ભજ તથા ઉરપર સર્પગર્ભજની ઉ. અવગાહના હજાર જોજનની છે. ભૂજપરિ સર્પ ગર્ભજની ઉ. પૃથક્ત્વ એટલે બે થી નવ ગાઉની. સ્થળચર ચૌપદ ગર્ભજની ૭ ગાઉની. ગર્ભજ ખેચરની પૃથક્ત્વ ધનુષ્યની, સમુચ્છિમ ઉરપરિ સર્પની પૃથક્ત્વ જોજનની. સમુચ્છિમ સ્થળચર ચૌપદની પૃથક્ત્વ ગાઉની. સમુચ્છિમ ભુજપરિ સર્પને ખેચરની પૃથક્ત્વ ધનુષ્યની છે.

મનુષ્યના દંડકે સમુચ્છિમ મનુષ્યનું ઉ. દેહમાન પણ અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે જાણવું, ગર્ભજ મનુષ્યની ઉ. અવગાહના ૩ ગાઉની છે તે ક્ષેત્ર તથા કાળની અપેક્ષાએ લેવી.

દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂમાં ૩ ગાઉની, હરિવાસ રમ્યક્વાસમાં બે

છે કે એક શરીર તો દેખાય જ નહીં પણ અસંખ્યાતા કે અનંતા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરોનો પીંડ એકઠો હોય તો પણ તે દેખાતા નથી, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સિવાય પૃથ્વ્યાદિ પાંચે બાદર એકેંદ્રિય જીવોના શરીર પણ એવા ઝીણા છે કે તે અસંખ્યાતા જીવોના શરીરના પીંડ એકઠા હોય તો જ દેખાય છે.

શાસ્ત્રજ્ઞો કહે છે કે એક પથ્થર કે મીઠાનાં કકડાને કોઈ અતિ બલવાન પુરુષ ઘણી વખત વાટીને સૂક્ષ્મ ચૂર્ણ કરે તો પણ તેમાં રહેલા કેટલાએક જીવના શરીરોને કીલામણા થાય કેટલાએક જીવના શરીરને કીલામણા પણ ન થાય. કેટલાએક મરે ને કેટલાએક મરે પણ નહિ અને કેટલાએકને તો માલમ પણ પડે નહિ, જેમકે ૧૨ જોજન લાંબી ને ૯ જોજન પહોળી નગરીને વિષે ઘણા લોકો વસે છે તેમાં કોઇના ઘરે ચોર ખાતર પાડે લુંટે કે મારે તેની ખબર નગરીના લોકોમાં કોઇને પડે ને કોઇને ન પડે તેમ, અહીં પણ જાણી લેવું.

જઘન્ય ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના :- જે જે દંડકના જીવોને વૈક્રિય શરીર અથવા વૈક્રિયલબ્ધિ ઉત્પન્ન થએલ હોય તે જીવો નાનામાં નાના રૂપો બનાવે તો અંગુલને સંખ્યાતમે ભાગે કરી શકે ને મોટામાં મોટા લાખ જોજન ઝાઝેરા મોટા કરી શકે તેને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કહે છે.

ઉત્તર વૈક્રિયશરીર નારકી તથા દેવોને તો હમેશાં છે. કેમકે નારકી તથા દેવોને ભવધારણીય વૈક્રિય શરીર છે. માટે એઓમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરવાની શક્તિ છે અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચપંચેન્દ્રિયના દંડકમાં સંખ્યાતા વર્ષની આયુષ્યની સ્થિતિવાળા ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચપંચેંદ્રિયમાં પણ જેને વૈક્રિય લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તેઓ જ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરી શકે છે. બાકીના બીજા કરી શકતા નથી.

બે ગાઉની, હેમવય એરણવયમાં એક ગાઉની, ૫૬ અંતરદ્વીપામાં ૮૦૦ ધનુષ્યની, ૫ મહાવીદેહમાં ૫૦૦ ધનુષ્યની.

૫ ભરત ૫ ઇરવતમાં કાળઆશ્રી પહેલે આરે બેસતા ૩ ગાઉની, ઉતરતાં બે ગાઉની, બીજે આરે બેસતાં બે ગાઉની, ઉતરતાં એક ગાઉની, ત્રીજે આરે બેસતાં ૧ ગાઉની, ઉતરતાં ૫૦૦ ધનુષ્યની, ચોથે આરે બેસતાં ૫૦૦ ધનુષ્યની, ઉતરતાં ૭ હાથની, પાંચમે આરે બેસતાં ૭ હાથની, ઉતરતાં ૧ હાથની, છઠ્ઠે આરે બેસતાં ૧ હાથની, ઉતરતાં મુંડા હાથની. એમ ચડતાં અવળા-સવળી જાણવી.

સૂક્ષ્મ ને સાધારણ નામ કર્મના ઉદયે કરીને અનંતા જીવોએ ગ્રહણ કરેલું એક શરીર તે સૂક્ષ્મ નિગોદ સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ-કાયનું શરીર કહેવાય. એ શરીર સર્વ જીવોના શરીરથી અતિ સૂક્ષ્મ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું છે, સૂક્ષ્મ નિગોદિઆના શરી-રથી અસંખ્યાતગણું મોટું સૂક્ષ્મ વાયુકાયનું શરીર જાણવું, એટલે અસંખ્યાતા સૂક્ષ્મ નિગોદના શરીરે એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયનું શરીર હોય.

તેથી અસંખ્યાતગણું મોટું સૂક્ષ્મ તેઉકાયનું, તેથી અસંખ્યાત ગણું મોટું અપકાયનું, તેથી અસંખ્યાતગણું સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનું શરીર છે, તેથી અસં. બાદર વાઉકાયનું, તેથી અ૦ બાદર તેઉકાયનું શ૦ તેથી મોટું અ૦ બાદર અપકાયનું શ૦ તેથી અ૦ એક બાદર પૃથ્વી-કાયનું શ૦ તેથી પણ અ૦ એક બાદર નિગોદ, સાધારણ વનસ્પતિ કાયનું શરીર કહેલ છે.

એ પ્રમાણે પાંચ સૂક્ષ્મ ને પાંચ બાદર એ દસેના શરીર એકબીજાથી અનુક્રમે અસંખ્યાતગણા મોટા મોટા કહ્યા છે. પરંતુ દસેના શરીરમાંનું મોટામાં મોટું શરીર પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું જાણવું. કારણ કે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના પણ અસંખ્યાત ભેદ કહ્યા છે.

પૃથ્વ્યાદિ પાંચે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવોના શરીર એવાં સૂક્ષ્મ

મનુષ્ય તથા તિર્યંચપંચેન્દ્રિયનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ચાર મુહૂર્ત સુધી રહે. દેવતાનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ પંદર દિવસ પર્યંત રહે. શેષ દંડક ૭માં વિકુર્વણા સ્થિતિ નથી. આ સ્થિતિ પોતાના શરીર આશ્રીત સમજવી, અન્ય પ્રકારની વિક્રોવણા ઘણો વખત રહે, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૭૦) સ્થિતિ (કાળ પ્રમાણ) દ્વાર.

સ્થિતિ તે બે પ્રકારની છે–(૧) સંખ્યાતી, (૨) અસંખ્યાતી. **૧. સંખ્યાતી** (૧) એટલે જેનો ગણીત કરવાથી છેડો પામીયે તેને સંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે. અથવા અંતરમુહૂર્તથી લઇને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષની જે સ્થિતિ તેને પણ સંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે.

૨. અસંખ્યાતી એટલે જેનો ગણીત કરતાં છેડો ન પામીયે પણ જ્ઞાની પુરુષો જેનો છેડો પામી શકે તેને અસંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે. અર્થાત્ સંખ્યાથી જે અતિત તેને અસંખ્ય કહે છે. અથવા પલ્યોપમ સાગરોપમની જે સ્થિતિ તેને પણ અસંખ્યાતી સ્થિતિ કહે છે, હવે ચોવીસ દંડકમાંથી જ્યોતિષિ અને વૈમાનિક એ બે દંડક વર્જિને શેષ ૨૨ દંડકમાં સંખ્યાતી સ્થિતિ છે, અને પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ આઠ દંડક વર્જીને શેષ ૧૬ દંડકમાં અસંખ્યાતી સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિદ્વાર વર્તમાન ભવ આશ્રી જાણવો.

જે જીવોના આયુષ્ય અસંખ્યાતી સ્થિતિ એટલે પલ્યોપમ સાગરોપમના કહ્યા છે તે **પલ્યોપમ અને સાગરોપમ**નું સ્વરૂપ જાણવા માટે પહેલાં પલ્યનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએઃ–(૧) ઉદ્ધાર પલ્યોપમ, (૨) અદ્ધાપલ્યોપમ, (૩) ક્ષેત્રપલ્યોપમ, એવી રીતે ૩ પ્રકારના પલ્યોપમ છે. ને તે દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદ ગણતાં પલ્યોપમ ૬ પ્રકારના છે.

(૧) ઉત્સેધાંગુલના માપ પ્રમાણે એક જોજન પ્રમાણ એટલે ૪ ગાઉ લાંબો પહોળો ને ઉંડો એવો એક કુપાકાર પાલો કલ્પીએ ને તે પાલા મધ્યે કુરૂક્ષેત્રનાં ઉત્પન્ન થએલા ૭ દિવસના યુગલિયાનો

બાદર વાયુકાય પર્યાપ્તામાં પણ જેને વૈક્રિયશરીર હોય છે તે જ ઉત્તરવૈક્રિય કરી શકે છે. બીજા નથી કરી શકતા. નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩, તિર્યંચપંચેંદ્રિયનો ૧, મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડકવાળા ઉત્તર વૈક્રિય કરે તો જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગ સુધીની અવગાહના કરે, અને વાયુકાય જઘન્ય અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે અવગાહના કરી શકે. કેમકે વાયરાની ભવધારણીય અવગાહના અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે છે માટે સંખ્યાતમે ભાગે ન કરી શકે.

(૬) ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના-નરકના દંડકમાં જે જે નરકે તથા જે જે પ્રતરે જેટલી જેટલી ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગાહના છે તેનાથી બમણી ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના કરી શકે.

જેમકે પહેલી નરકને પહેલે પ્રતરે ભવધારણીય અવગાહના ત્રણ હાથની છે. તો તે પ્રતરવાલા ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના ૭ હાથની કરી શકે પણ વધારે ન કરી શકે. એમ નરકના દંડકમાં સાતે નરકે દરેક પ્રતરે ભવધારણીયથી બમણી ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જાણવી. એટલે નરકના દંડકમાં ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હજાર ધનુષ્યની જાણવી.

દેવતાના ૧૩ દંડકમાં ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના લાખ જોજનની જાણવી. મનુષ્યના દંડકમાં લાખ જોજન ઝાઝેરી જાણવી. તિર્યંચના દંડકમાં નવસો જોજનની જાણવી વાયરાની ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે જાણવી. શેષ દંડક ૭માં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના નથી કેમકે તેઓને વૈક્રિયશરીર અથવા વૈક્રિય લબ્ધિ નથી.

(૭) ઉત્તર વૈક્રિય સ્થિતિ. જે જે દંડકવાળા ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કરી શકે છે તેને દંડકવાળાનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, ઉત્તર વૈક્રિય-પણે જેટલો કાળ રહી શકે તેને ઉત્તર વૈક્રિય સ્થિતિ કહે છે. નારકી તથા વાયરાનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે.

(૨) પૂર્વોક્ત યોજન પ્રમાણ પાલો બાદર વાલાગ્રે ભરીને તેમાંથી સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાલને (i) **બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ** કહે છે. એવા દસ કોડાકોડી પલ્યોપમે એક બાદર અદ્ધા સાગરોપમ થાય. પણ એનું પ્રયોજન નથી, કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે.

તે જ બાદર ખંડના પૂર્વોક્ત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ ખંડ કલ્પીને સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતાં પાલો જેટલે કાળે ખાલી થાય તેટલા કાળને (ii) **સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમ** કહે છે.

એ પલ્યોપમ અસંખ્યાતા ક્રોડ વર્ષે થાય એવા દસ કોડાકોડી પલ્યોપમે એક **સૂક્ષ્મ અદ્ધાસાગરોપમ** થાય. **એ સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમને સાગરોપમે કરી દેવતા નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્યના આયુષ્ય તથા સ્વકાયસ્થિતિ ભવસ્થિતિ અને કર્મસ્થિતિનું કાળમાન કહ્યું છે.** અર્થાત્ એ પલ્યોપમનું પ્રયોજન છે પણ કેવળ પરૂપણા માત્ર નથી.

(૩) પૂર્વોક્ત રીતે એક યોજન પ્રમાણ પલ્યને વિષે ભરેલા બાદર વાલાગ્રમાંથી એકેકા વાલાગ્રે સ્પર્શેલા જેટલા જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા તેટલા સમયે એકેક વાલાગ્ર કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (i) **બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ** કહે છે.

તે પલ્યોપમ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીએ થાય છે. પણ એ પલ્યોપમ કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે. તે જ બાદર વાલાગ્રખંડના પૂર્વોક્ત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કલ્પીએ ને કલ્પેલા સૂક્ષ્મ વાલાગ્રને સ્પર્શેલા પ્રદેશ તથા અણસ્પર્શ્યા એવા સમસ્ત આકાશ પ્રદેશને સમયે સમયે કાઢતાં જેટલા કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (ii) **સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ** કહે છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનું કાળમાન પૂર્વોક્ત બાદર ક્ષેત્રપલ્યોમથી અસંખ્યાતગણું અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી પ્રમાણ કહેલ છે.

એક વાલ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ લઈ તેના સાતવાર આઠ આઠ ખંડ કરીએ ત્યારે એ એક અંગુલ પ્રમાણ વાલનાં ૨૦ લાખ ૯૭ હજાર એકસોને બાવન ખંડ થાય. તેવા ખંડો ઠાંસીને એ પાલો ભરીયે: તે એવી રીતે ઠાંસીને ભરીએ કે તેના ઉપર ચક્રવર્તિનું કટક ચાલ્યું જાય તો પણ તે લચકે નહિ, ગંગાના પ્રવાહથી ભેદાય નહિ, અગ્નિથી બળે નહિ અને વાયુથી એક ખંડ પણ ઉડે નહિ. એવો ઠાંસીને ભરીએ.

પછી એ પાલામાંથી એકેકા સમયે એકેક ખંડ કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાલને (I) **બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** કહે છે. તે ઉદ્ધાર પલ્યોપમ સંખ્યાતા સમય કાળ પ્રમાણ હોય છે. કેમકે ખંડ સંખ્યાતા છે. માટે કાળ પણ સંખ્યાતો થાય. એવા દસ ક્રોડાક્રોડી બાદર ઉદ્ધાર પલ્યોપમનો એક બાદર ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય. એ પલ્યોપમ ને સાગરોપમ તો, સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ સુખે કરી જાણી શકાય તે માટે પ્રરૂપણા માત્ર છે.

પૂર્વે જે વાલાગ્ર ખંડે કરી પાલો ભર્યો છે તે ખંડોને જ્ઞાનીઓ બાદર વાલાગ્ર કહે છે. તે એકેકા બાદર ખંડના અસંખ્યાતા અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ ખંડ મનથી કલ્પીએ, એક ખંડનો બીજો ખંડ ન કલ્પી શકાય એવા સૂક્ષ્મ ખંડે કરી પૂર્વોક્ત રીતે પાલો ભરીયે તેમાંથી સમયે સમયે એકેકો ખંડ કાઢીએ એમ કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને **સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** કહે છે.

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ અસંખ્યાતા સમય કાળ પ્રમાણ છે. દસક્રોડા ક્રોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમે એક (II) **સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ** થાય એવા **અઢી સાગરોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપ સમુદ્રો છે.** દ્વીપસમુદ્રોની સંખ્યાની ગણત્રી માટે આ પલ્યોપમની પ્રરૂપણા કરેલ છે. માટે સાર્થક છે. પણ કેવળ પ્રરૂપણામાત્ર નથી.

(૨) પૂર્વોક્ત યોજન પ્રમાણ પાલો બાદર વાલાગ્રે ભરીને તેમાંથી સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાલને (।) **બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ** કહે છે. એવા દસ ક્રોડાક્રોડી પલ્યોપમે એક બાદર અદ્ધા સાગરોપમ થાય. પણ એનું પ્રયોજન નથી, કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે.

તે જ બાદર ખંડના પૂર્વોકત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ ખંડ કલ્પીને સો સો વર્ષે એકેક ખંડ કાઢતાં પાલો જેટલે કાળે ખાલી થાય તેટલા કાળને (।।) **સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમ** કહે છે.

એ પલ્યોપમ અસંખ્યાતા ક્રોડ વર્ષે થાય એવા દસ ક્રોડાક્રોડી પલ્યોપમે એક **સૂક્ષ્મ અદ્ધાસાગરોપમ** થાય. **એ સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્યોપમને સાગરોપમે કરી દેવતા નારકી તિર્યંચ અને મનુષ્યના આયુષ્ય તથા સ્વકાર્યસ્થિતિ ભવસ્થિતિ અને કર્મસ્થિતિનું કાળમાન કહ્યું છે.** અર્થાત્ એ પલ્યોપમનું પ્રયોજન છે પણ કેવળ પરૂપણા માત્ર નથી.

(૩) પૂર્વોક્ત રીતે એક યોજન પ્રમાણ પલ્યને વિષે ભરેલા બાદર વાલાગ્રમાંથી એકેકા વાલાગ્રે સ્પર્શેલા જેટલા જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા તેટલા સમયે એકેક વાલાગ્ર કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (।) **બાદર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ** કહે છે.

તે પલ્યોપમ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીએ થાય છે. પણ એ પલ્યોપમ કેવળ પ્રરૂપણા માત્ર છે. તે જ બાદર વાલાગ્રખંડના પૂર્વોકત રીતે અસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કલ્પીએ ને કલ્પેલા સૂક્ષ્મ વાલાગ્રને સ્પર્શેલા પ્રદેશ તથા અણસ્પર્શ્યા એવા સમસ્ત આકાશ પ્રદેશને સમયે સમયે કાઢતાં જેટલા કાળે તે પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળને (।।) **સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ** કહે છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનું કાળમાન પૂર્વોકત બાદર ક્ષેત્રપલ્યોમથી અસંખ્યાતગણું અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી પ્રમાણ કહેલ છે.

એવા દસ ક્રોડાક્રોડી **સૂક્ષ્મ** પલ્યોપમે એક **સૂક્ષ્મ** ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય. એમ પાલ્યોપમ તથા સાગરોપમે કરી **ત્રસાદિક જીવો અને પુદ્દગળોનું પરિમાણ** (માપ) કરવું એમ કહ્યું છે.

ત્રણ પ્રકારના સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ તથા સાગરોપમનું પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે છે અને ત્રણ પ્રકારના બાદર પલ્યોપમ કહ્યાં તે તો ફકત સૂક્ષ્મ પલ્યોપમના સુખાવબોધ થવા માટે કહ્યાં છે તેનું કાંઇ બીજું પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે નથી.

(૭૧) ભવ સ્થિતિદ્વાર.

(૧) **જઘન્ય ભવ સ્થિતિ.** નારકીનો ૧, ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો ૧ એ ૧૨ દંડકવાળાની જઘન્ય ભવસ્થિતિ દસ દસ હજાર વર્ષની છે. જ્યોતિષીના દંડકમાં જઘન્ય ભવ સ્થિતિ-ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર દેવદેવીની પા પલ્યની છે. તારા દેવદેવીની પલ્યનો આઠમો ભાગ છે. વૈમાનિકના દંડકમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યની છે; તે પહેલા દેવલોક આશ્રી અને બીજે દેવલોકે જ૦ એકપલ્ય ઝાઝેરી સમજવી. શેષ પૃથ્વ્યાદિક દસ દંડકમાં જઘન્ય ભવસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.

(૨) **ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ** નરકના દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. ૧લી નરકે ઉ૦ ૧ સાગરની, ૨જી નરકે ૩ સાગરની, ૩જી નરકે ૭ સાગરની, ૪થી નરકે ૧૦ સાગરની, ૫મી નરકે ૧૭ સાગરની, ૬ઠી નરકે ૨૨ સાગરની, ૭મી નરકે ૩૩ સાગરની ઉ૦ સ્થિતિ છે. પહેલી નરકની જે ઉ૦ સ્થિતિ છે તે બીજી નરકની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. એમજ બીજી નરકની ઉ૦ સ્થિતિ છે તે ત્રીજી નરકની જ૦ સ્થિતિ જાણવી એમ દરેક નરકમાં જાણવું.

અસુરકુમારમાં દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોની ઉ૦ ૧ સાગરની, તેની દેવીઓની ઉ૦ સાડાત્રણ પલ્યની. ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારની ઉ૦ ૧ સાગર ઝાઝેરી, તેની દેવીની સાડાચાર પલ્યની છે. દક્ષિણ

દિશાના નાગકુમારાદિક નવનિકાયના દેવોની ઉ૦ દોઢ પલ્યની, તેની દેવીની પોણા પલ્યની, ઉત્તરદિશાના નવનિકાયના દેવોની ઉ૦ બે પલ્ય દેશે ઉણી છે, તેની દેવીની દેશે ઉણી ૧ પલ્યની છે.

પૃથ્વીની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપની ૭ હજાર વર્ષની, તેઉની ૩ અહોરાત્રીની, વાયુની ૩ હજાર વર્ષની, વનસ્પતિની ૧૦ હજાર વર્ષની, બેઇંદ્રિયની ૧૨ વર્ષની, તેઇંદ્રિયની ૪૯ દિવસની, ચારિંદ્રિયની છ માસની, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં જલચર સમુર્છિમ તથા ગર્ભજ અને ગર્ભજ ઉરપરિ તથા ભુજપરિ સર્પ એટલાની ઉ૦ પૂર્વ ક્રોડીની છે. ગર્ભજ સ્થળચર, ચૌપદની ઉ૦ ૩ પલ્યની, ખેચર ગર્ભજની ઉ૦ પલ્યોપમના અસંખ્યાતા ભાગની, સ્થલચર સમુર્છિમની ૮૪ હજાર વર્ષની, ઉરપરિ સમુર્છિમની ૫૩ હજાર વર્ષની ભુજપરિ સમુર્છિમની ૪૨ હજાર વર્ષની, ખેચર સમુર્છિમની, ૭૨ હજાર વર્ષની ઉ૦ સ્થિતિ છે.

મનુષ્યના દંડકે સમુર્છિમ મનુષ્યની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટી અંતમુહૂર્તની છે, દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂમાં ૩ પલ્યની, હરિવાસ રમ્યક્ વાસમાં ૨ પલ્યની, હેમવય એરણવયમાં ૧ પલ્યની, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પૂર્વક્રોડીની. ભરત ઇરવતે પહેલે આરે બેસતાં ૩ પલ્યની, ઉતરતાં ૨ પલ્યની, બીજે આરે બેસતાં ૨ પલ્યની ઉતરતાં ૧ પલ્યની, ત્રીજે આરે બેસતાં ૧ પલ્યની ઉતરતાં પૂર્વ ક્રોડીની, ચોથે આરે બેસતાં પૂર્વક્રોડીની ઉતરતાં ૧૨૫ વર્ષની, પાંચમે આરે બેસતાં ૧૨૫ વર્ષની ઉતરતાં ૨૦ વર્ષની, છઠે આરે બેસતાં ૨૦ વર્ષની ઉતરતાં ૧૬ વર્ષની, એમ ચડતાં અવળા સવળી જાણવી.

વાણવ્યંતરની ૧ પલ્યની, તેની દેવીની અર્દ્ધ પલ્યની, જ્યોતિષિના દંડકે ચંદ્રમાના દેવોની ૧ પલ્યને એક લાખ વર્ષની તેની દેવીની અર્ધપલ્યને અર્ધલાખ વર્ષની, સૂર્યના દેવોની ૧ પલ્યને હજાર વર્ષની, તેની દેવીની અર્દ્ધપલ્યને ૫૦૦ વર્ષની. ગ્રહની ૧ પલ્યની

એવા દસ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ પલ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય. એમ પાલ્યોપમ તથા સાગરોપમે કરી ત્રસાદિક જીવો અને પુદ્ગળોનું પરિમાણ (માપ) કરવું એમ કહ્યું છે.

ત્રણ પ્રકારના સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ તથા સાગરોપમનું પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે છે અને ત્રણ પ્રકારના બાદર પલ્યોપમ કહ્યાં તે તો ફકત સૂક્ષ્મ પલ્યોપમના સુખાવબોધ થવા માટે કહ્યાં છે તેનું કાંઇ બીજું પ્રયોજન શાસ્ત્રને વિષે નથી.

(૭૧) ભવ સ્થિતિદ્વાર.

(૧) જઘન્ય ભવ સ્થિતિ. નારકીનો ૧, ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો ૧ એ ૧૨ દંડકવાળાની જઘન્ય ભવસ્થિતિ દસ દસ હજાર વર્ષની છે. જ્યોતિષીના દંડકમાં જઘન્ય ભવ સ્થિતિ-ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર દેવદેવીની પા પલ્યની છે. તારા દેવદેવીની પલ્યનો આઠમો ભાગ છે. વૈમાનિકના દંડકમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યની છે, તે પહેલા દેવલોક આશ્રી અને બીજે દેવલોકે જ૦ એકપલ્ય ઝાઝેરી સમજવી. શેષ પૃથ્વ્યાદિક દસ દંડકમાં જઘન્ય ભવસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.

(૨) ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ નરકના દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. ૧લી નરકે ઉ૦ ૧ સાગરની, ૨જી નરકે ૩ સાગરની, ૩જી નરકે ૭ સાગરની, ૪થી નરકે ૧૦ સાગરની, ૫મી નરકે ૧૭ સાગરની, ૬ઠી નરકે ૨૨ સાગરની, ૭મી નરકે ૩૩ સાગરની ઉ૦ સ્થિતિ છે. પહેલી નરકની જે ઉ૦ સ્થિતિ છે તે બીજી નરકની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. એમજ બીજી નરકની ઉ૦ સ્થિતિ છે તે ત્રીજી નરકની જ૦ સ્થિતિ જાણવી એમ દરેક નરકમાં જાણવું.

અસુરકુમારમાં દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોની ઉ૦ ૧ સાગરની, તેની દેવીઓનાં ઉ૦ સાડાત્રણ પલ્યની. ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારની ઉ૦ ૧ સાગર ઝાઝેરી, તેની દેવીની સાડાચાર પલ્યની છે. દક્ષિણ

નારકીના ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ. જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ પ્રમાણે જાણવી. પૃથ્વી પાણી તેઉ વાયુ એ ૪ની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ કાય સ્થિતિ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળની. અર્થાત્ પૃથ્વીનો જીવ પૃથ્વી પણે રહે તો, એટલે પોતાની કાયને મૂકે નહિ તો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ સુધી રહે. એમ જ અપ તેઉ ને વાયુકાયમાં પણ જાણવું.

વનસ્પતિ (પ્રત્યેક અને સાધારણ બન્ને ભેગી મળીને તેની) કાય સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટી અનંતાકાલ પ્રમાણે જાણવી અર્થાત્ વનસ્પતિનો વનસ્પતિપણે જો રહે તો ઉ૦ અસંખ્યાત પુદ્દગલ પરાવર્તન સુધી રહે તે પછી અવશ્ય વનસ્પતિપણું છાંડે અને નિગોદિની ઉ૦ કાય સ્થિતિ અઢી પુદ્દગલ પરાવર્તન છે.

વિગલેંદ્રિયની જ૦ અંત૦ અને ઉ૦ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ સુધીની જાણવી. પછી અવશ્ય વિગલેંદ્રિયપણું છાંડે, તિર્યંચ પંચેંદ્રિય ને મનુષ્યની કાયસ્થિતિ જ૦ અંત૦ ને ઉ૦ ૩ પલ્યને પ્રત્યેક પૂર્વક્રોડીની તે જેમકે ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પંચેંદ્રિય સાત ભવ તો લગોલગ પોતાની જાતિમાં પૂર્વક્રોડી આયુષ્યનાં કરે, અને આઠમો ભવ યુગલિયાનો ૩ પલ્યને આઉખે પોતપોતાના દંડકમાં કરે, અને નવમે ભવે દેવતા થાય એટલે અવશ્ય પણે પોતાનો દંડક છોડવો જ પડે. અર્થાત્ પોતપોતાના દંડકમાં ૩ પલ્યને ૭ પૂર્વક્રોડીથી અધિક ન રહે.

ત્રસકાયની કાયસ્થિતિ જ૦ અંત૦ ઉ૦ બે હજાર સાગર અને સંખ્યાતા વર્ષની છે. તે પછી અવશ્ય ત્રસપણું છાંડીને થાવર થાય, સંજ્ઞીની જ૦ કાયસ્થિતિ અંત૦ ઉ૦ નવસો સાગરોપમની છે પછી અવશ્ય અસંજ્ઞી થાય. કાય સ્થિતિનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાલાએ પન્નવણાજીના ૧૮મા કાયસ્થિતિ પદથી જાણી લેવું.

(૨) કાયસ્થિતિનું અંતર જે જીવ જે કાયમાં અથવા જે

તેની દેવીની અર્દ્ધપલ્યની, નક્ષત્રની અર્દ્ધપલ્યની. તેની દેવીની પા પલ્યની ઝાઝેરી. તારાની ઉ૦ પા પલ્યની તેની દેવીની ઉ૦ પલ્યનો આઠમો ભાગ ઝાઝેરી છે.

વૈમાનીકના દંડકમાં ઉ૦ ૩૩ સાગરની છે પહેલે દેવલોકે ૨ સાગરની, તેની પરિગ્રહીતાદેવીની ૭ પલ્યની અને અપરિગ્રહિતા દેવીની ૫૦ પલ્યની, બીજે દેવલોકે ઉ૦ બે સાગર ઝાઝેરી, તેની પરિગ્રહિતા દેવીની, નવપલ્યની ને અપરિગ્રહિતાની ૫૫ પલ્યની છે. (૩) જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ ત્રીજે દેવલોકે જઘન્ય ૨ સાગર ઉ૦ સાત સાગર, ચોથે દેવલોકે જ૦ બે સાગર ઝાઝેરી ઉ૦ ૭ સાગર ઝાઝેરી, ૫ દેવલોકે ૭ સાગર ઉ૦ ૧૦ સાગર, છઠ્ઠે દેવલોકે જ૦ ૧૦ સાગર ઉ૦ ૧૪ સાગર, ૭મે દેવલોકે ઉ૦ ૧૭ સાગર, ૮મે દેવલોકે ઉ૦ ૧૮ સાગર, નવમે દેવલોકે ઉ૦ ૧૯ સાગર, ૧૦મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૦ સાગર, ૧૧મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૧ સાગર, ૧૨મે દેવલોકે ઉ૦ ૨૨ સાગર, પ્રથમગ્રૈવેયકે ૨૩ સાગર, બીજીગ્રૈવેયકે ૨૪ સાગર, ૩જી ગ્રૈ૦ ૨૫ સાગર, ૪થી ગ્રૈ૦ ૨૬ સાગર, ૫મી ગ્રૈ૦ ૨૭ સાગર, છઠ્ઠી ગ્રૈ૦ ૨૮ સાગર, ૭મી ગ્રૈ૦ ૨૯ સાગર, ૮મી ગ્રૈ૦ ૩૦ સાગર, ૯મી ગ્રૈ૦ ૩૧ સાગર, ચારઅનુત્તરે ૩૩ સાગર, સર્વાર્થસિદ્ધે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગર.

૫ દેવલોકની જે ઉ૦ સ્થિતિ છે તે છઠ્ઠાની જઘન્ય જાણવી એવી રીતે નવ ગ્રૈવેયકની જે ઉ૦ છે તે ચાર અનુત્તરની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી.

(૭૨) કાયસ્થિતિ દ્વાર

(૧) કાયસ્થિતિઃ– કાય એટલે અમુક પૃથ્વીના જીવોનો સમુહ તે પૃથ્વીકાય. તેને વિષે ફરી ફરી મરણ પામીને તેની તે જ કાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની અપેક્ષાએ જે સ્થિતિકાળ માન તેનું નામ કાયસ્થિતિ કહે છે. તેનાં બે ભેદ–જઘન્ય કાય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ કાય સ્થિતિ.

(૭૪) મરણદ્વાર.

(૧) સમોહિયા, અસમોહિયા મરણઃ–મરણ બે પ્રકારના છે–(૧) સમોહિયા મરણ તે સમુદ્ઘાતસહિત મરણ અને (૨) અસમોહિયા મરણ. ૧ સમોહિયા મરણ તે ઇલિકાગતિએ **કીડીની હારની** પેઠે જીવના પ્રદેશ છુટા છુટા નીકલે. તેને સમોહિયા મરણ કહે છે. અસમોહિયા મરણ તે બંદુકના ભડાકાની પેઠે જીવના પ્રદેશ સામટા એકીસાથે નીકળે તેને અસમોહિયા મરણ કહે છે. એ બે પ્રકારના મરણ ચોવીસે દંડકવાલા જીવોને છે.

(૨) **પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા મરણ** ચોવીસે દંડકના પર્યાપ્તા બધાએ મરે છે અને નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકના અપર્યાપ્તા મરતા નથી. પાંચ સ્થાવર, ૩ વિગલેંદ્રિય અને સંખ્યાતા વર્ષની સ્થિતિના આયુષ્યવાળા તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને મનુષ્ય એના અપર્યાપ્તા મરે છે અને અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય તિર્યંચના અપર્યાપ્તા મરતા નથી.

(૭૫) આયુષ્યબંધ દ્વાર.

(૧) છ બોલ–જીવ છ બોલની સાથે પરભવનું આયુષ્ય બાંધે. તેના નામ–(૧) ગતિ નામ, (૨) જાતિ નામ, (૩) સ્થિતિ નામ, (૪) અવગાહના નામ, (૫) અનુભાગ નામ, (૬) પ્રદેશ નામ. ચોવીસે દંડકમાં આયુષ્ય બંધના છએ બોલ છે.

(૨) **આકર્ષા** ચોવીસે દંડકના જીવો પરભવનું આયુષ્ય આઠ આકર્ષાએ કરી બાંધે છે. જે જીવ આઠે આકર્ષાએ આયુષ્ય બાંધે છે તે કોઈ પણ વિષશસ્ત્રાદિ ઉપક્રમથી મરતા નથી પણ પોતાના આયુષ્યની સ્થિતિ ક્ષયથયે મરે છે અને જેઓ આઠથી ઓછી આકર્ષાએ આયુષ્ય બાંધે છે તેને પૂર્વોક્ત ઉપક્રમ લાગવાથી પણ મરી જાય છે,

દંડકમાં હોય તે કાય વા તે દંડકમાંથી નીકળીને ફરીથી પાછો તે કાય અથવા તે દંડકમાં આવે તેની વચમાં જેટલો કાળ જાય તેને અંતર કહે છે. તે અંતર બે પ્રકારનું છે-(૧) જઘન્ય અંતર અને (૨) ઉત્કૃષ્ટ અંતર.

નારકીનો જીવ નરકમાંથી તે ભવ સંબંધી આયુષ્ય પૂરૂં કરીને ફરીથી નરકમાં આવે તો જઘન્ય અંત૦ આવે અને ઉ૦ અનંતકાળે પણ આવે. અર્થાત્ નારકીમાં એક જીવ આશ્રી અંતર પડે તો જ૦ અંત૦ અને ઉ૦ અનંતાકાળનું. એવી રીતે શેષ ૨૨ દંડકે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર નારકીની જેમ જાણવું.

વનસ્પતિમાં જઘન્ય અંતર પડે તો અંતર્મુહૂર્તના અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું કેમકે વનસ્પતિ સિવાય બીજી કાયોની કાયસ્થિતિ અનંતકાળની નથી. પણ અસંખ્યાત કાળની કાયસ્થિતિ છે. માટે વનસ્પતિમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાતા કાળનું પડે.

(૭૩) જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભવદ્વાર.

જે દંડકમાં જીવ વર્તમાન ભવે છે તે વર્તમાન ભવ પૂરો કરી મરણ પામી તે દંડકમાં અંતર રહિત ફરી ઉપજે. એવી રીતે નિરંતર કેટલા ભવ કરે તે કહે છે. નારકીના દંડકમાં જ૦ ઉ૦ ૧ ભવ કરે કેમકે નારકી મરીને નારકી થાય નહિ. એમ જ દેવતાના ૧૩ દંડકમાં નારકીની પેઠે જ જ૦ ઉ૦ ૧ ભવ કરે.

વનસ્પતિ વર્જીને ચાર સ્થાવરમાં જ૦ ૧-૨-૩ ભવ કરે અને ઉ૦ અસંખ્યાતા ભવ કરે. વનસ્પતિમાં જ૦ ૧-૨-૩ ભવ કરે અને ઉ૦ અનંતાભવ કરે. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં જ૦ ૧-૨-૩ ભવ કરે ઉ૦ સંખ્યાતાભવ કરે. તિર્યંચપંચેંદ્રિય તથા મનુષ્યમાં જ૦ ૧-૨-૩ ભવ કરે ઉ૦ ૮ ભવ કરે તેથી વધારે ન કરે.

દશ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દંડકમાં આઠમાં દેવલોક સુધી ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચની એ બે ગતિના ઉપજે. નવમા દેવલોકથી સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીમાં એક મનુષ્યની ગતિના ઉપજે. પૃથ્વી પાણીને વનસ્પતિમાં ૧ મનુષ્ય ૨ દેવગતિ ૩ તિર્યંચની એ ૩ ગતિવાળા આવે. તેઉ વાયુ ને ૩ વિગલેંદ્રિય તથા સમુર્છિમ મનુષ્ય ને સમુર્છિમ તિર્યંચ એટલામાં ૧ મનુષ્ય ૨ તિર્યંચની એ બે ગતિના ઉપજે. યુગલિયામાં પણ એજ બે ગતિના ઉપજે. ગર્ભજ મનુષ્ય ને તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ચારે ગતિવાળા આવે.

(૭૭) અધ્યવસાય દ્વાર

દરેક સંસારી જીવોને અધ્યવસાય બે પ્રકારના હોય છે (૧) પ્રશસ્ત ને અપ્રશસ્ત ૧ પ્રશસ્ત એટલે ભલા અને ૨ અપ્રશસ્ત એટલે માઠા એ બે પ્રકારના અધ્યવસાય ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૭૮) બંધ હેતુ દ્વાર

દરેક જીવ જે કર્મ બંધન કરે છે તેના મૂળ હેતુ પાંચ છે:– મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને જોગ પણ પ્રમાદ બીજા ચારમાં અંતર્ગત થઈ જાય છે. તેના ઉત્તર ભેદ ૫૭ થાય છે:– તેના નામ–૨૫ કષાય, ૧૫ યોગ, ૧૨ અવ્રત ને ૫ મિથ્યાત્વ. એ સર્વે મળીને ૫૭ થયા.

નરકના દંડકમાં ૫૧ હેતુ હોય. તે ૫૭માંથી ૧ ઔદારિક ૨ ઔદારિક મિશ્ર, ૪ આહારક દ્વિક, ૫ સ્ત્રીવેદ ૬ પુરુષવેદ એ ૬ વર્જવા. શેષ ૫૧ હોય. દેવતાના ૧૩ દંડકમાં ૫૨ હેતુ હોય તે ૫૭ માંથી ઔદારિકના ૨ આહારકનાં ૨ અને નપુંસક વેદ એ પાંચ વર્જવા શેષ ૫૨ હોય. પૃથ્વી પાણી તેઉ ને વનસ્પતિ એ ૪માં ૩૯ હેતુ હોય. તે સ્ત્રીવેદ ને પુરુષવેદ વર્જીને શેષ ૨૩ કષાય, ૧૨ અવ્રત, ઔદારિક, ઔદારિકનો મિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અનાભોગ મિથ્યાત્વ એ સર્વે મળીને ૩૯ હેતુ હોય. વાયરામાં ૪૧ હેતુ હોય તે ૩૯ તો પૃથ્વીના ને તેમાં વૈક્રિય

(૩) **સોપક્રમી નીરૂપક્રમી** જેને વિષ વિગેરેનો ઉપક્રમ લાગવાથી મરણ પામે તેને **સોપક્રમી** કહે છે અને જેને કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપક્રમ નથી લાગતો ને જે આયું ક્ષયે સ્વભાવે મરણ પામે તેને **નિરૂપક્રમી** કહે છે.

ચોવીસ દંડકે નારકીનો ૧, દેવતાના ૧૩ એ ૧૪ દંડકમાં એક નિરૂપક્રમી છે. શેષ દંડક દસમા સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી બન્ને છે. અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યંચો તથા મનુષ્યો અને તીર્થંકર, વાસુદેવ, બલદેવ, ચક્રવર્તિ તથા ચરમ શરીરી એટલા નિરૂપક્રમી જાણવા.

(૭૬) ગતિ આગતિ દ્વાર

(૧) ગતિ દ્વાર :– ગતિ એટલે ગમન કરવું, પહેલીથી છઠ્ઠી નરક સુધીના નારકી મરીને મનુષ્યની અને તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય. સાતમી નરકના નારકી એક તિર્યંચની ગતિમાં જાય.

દશ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકના દંડકે આઠમા દેવલોક સુધીના દેવતા મરીને મનુષ્યની ને તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય. નવમા દેવલોકથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના એક મનુષ્યની ગતિમાં જાય.

પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને ૩ વિગલેંદ્રિય તથા સમુર્ચ્છિમ મનુષ્ય (૧) મનુષ્યની (૨) તિર્યંચની એ બે ગતિમાં જાય. તેઉ વાયુ એક તિર્યંચની ગતિમાં જાય. ગર્ભજ મનુષ્ય પાંચ ગતિમાં જાય, સમુર્છિમ ને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય ચારે ગતિમાં જાય. જુગલિયા એક દેવગતિમાં જાય.

(૨) આગતિ દ્વાર :– આગતિ એટલે **આગમન.** કયા કયા દંડકને વિષે કેટલી કેટલી ગતિના જીવો આવી ઉપજે તે. નારકી,

૧ સ્પર્શેંદ્રિય, કષાય ૪, લેશ્યા ૪ પહેલી, સમુદ્‌ઘાત ત્રણ પહેલી, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વની, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મલીને ૩૧ જાણવા.

તેઉના દંડકમાં ૩૦ કરણ છે. તે પૃથ્વીના દંડકમાં કહેલા ૩૧માંથી એક તેજોલેશ્યા વર્જવી. વાયુના દંડકમાં ૩૨ કરણ છે તે ૩૦ તો તેઉના ને તેમાં એક વૈક્રિય શરીર ને બીજી વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત એ બે ઉમેરતાં ૩૨ કરણ જાણવા. બેઇંદ્રિયમાં ૩૩ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૨ તે સ્પર્શેંદ્રિય રસેંદ્રિય, વચન ૧ તે વ્યવહાર વચન, કષાય ૪, લેશ્યા ત્રણ પહેલી, સમુદ્‌ઘાત ૩ પહેલી સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૨ તે ૩માંથી મિશ્ર દૃષ્ટિ વર્જવી, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એમ ૩૩ કરણ જાણવા.

તેઇંદ્રિયમાં ૩૪ તે એક ઘ્રાણેંદ્રિય વધી. ચૌરિંદ્રિયમાં ૩૫ તે એક ચક્ષુઇંદ્રિય વધી. સમુર્છિમ તિર્યંચમાં ૩૬ તે એક શ્રોતેંદ્રિય વધી. ગર્ભજ તિર્યંચમાં ૫૨ કરણ છે તે ૫૫માંથી આહારક શરીર આહારક અને કેવલી એ બે સમુદ્‌ઘાત એમ ૩ વર્જવા.

ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૫૫ કરણ છે સમુર્છિમ મનુષ્યમાં ૩૪ કરણ છે તે અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના ૩૬માંથી ૧ વ્યવહાર વચન ને ૨ સમકિત દૃષ્ટિ એ બે વર્જવા શેષ ૩૪ કરણ જાણવા.

જ્યોતિષિના દંડકમાં ૪૫ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૧ તેજો, સમુદ્‌ઘાત ૫ પહેલી, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩ વેદ ૨ તે નપુંસક વર્જવો, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મલીને ૪૫ કરણ જાણવા.

વૈમાનિકના દંડકમાં ૪૭ તે ૪૫ જ્યોતિષિના લેવા ને તેમાં ૧ પદ્મલેશ્યા ને ૨ શુકલલેશ્યા એ બે ભેળવતાં ૪૭ કરણ જાણવા પેલા બીજા દેવલોકમાં જ્યોતિષીની પેઠે ૪૫ કરણ જાણવા. ત્રીજાથી

વૈક્રિયનો મિશ્ર એ બે ઉમેરતાં ૪૧ હોય. ત્રણ વિગલેંદ્રિયમાં ૪૦ હેતુ હોય તેમાં ૩૯ તો પૃથ્વીના અને એક વ્યવહાર વચન ઉમેરતાં ૪૦ હોય. તિર્યંચ પંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૫૫ હેતુ હોય તે ૫૭માંથી આહારક ૧ આહારકનો મિશ્ર એ બે વર્જવા મનુષ્યના દંડકમાં ૫૭ હેતુ હોય.

૭૯ કરણ દ્વાર

(૧) કરણ પંચાવન છે. તેનાં નામ દ્રવ્ય–પાંચ તે ૧ દ્રવ્ય ૨ ક્ષેત્ર, ૩ કાલ, ૪ ભાવ, ૫ ભવ, શરીર ૫, ઇંદ્રિય ૫, મન ચાર પ્રકારના ૪, વચન ચાર પ્રકારના ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૬, સમુદ્‌ઘાત ૭, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૩, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ તેના નામ ૧ પ્રાણાતિપાત ૨ મૃષાવાદ ૩ અદત્તાદાન ૪ મૈથુન ૫ પરિગ્રહ એવં સર્વે મળીને ૫૫ કરણ જાણવા એ પંચાવન કરણમાંથી કયા કયા દંડકમાં કેટલા કેટલા કરણ હોય છે તે કહે છે.

નારકીના દંડકમાં ૪૫ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫ શરીર ૩ તે ૫માંથી ઔદારીક ને આહારક એ બે શરીર વર્જવા, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૩ પહેલી, સમુદ્‌ઘાત ૪ પહેલી, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૧ નપુંસક, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મળીને ૪૫ જાણવા.

ભવનપતિના ૧૦ વ્યંતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમાં ૪૮ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩ તે ૫માંથી ઔદારીક ને આહારક એ બે શરીર વર્જવા, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, વચન ૪, કષાય ૪, લેશ્યા ૪ પહેલી, સમુદ્‌ઘાત ૫ પહેલી, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૩, વેદ ૨ તે નપુંસક વર્જવો, પ્રાણાતિપાતાદિ ૫ એ સર્વે મલીને ૪૮ જાણવા.

પૃથ્વી પાણી ને વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં ૩૧ કરણ છે તે દ્રવ્ય ૫, શરીર ૩ તે વૈક્રિય ને આહારક એ બે વર્જવા, ઇંદ્રિય

પૃથ્વી પાણી ને વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમાં ૫૧ નિર્વર્તિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઈંદ્રિય ૧ સ્પર્શેંદ્રિય, મન અને ભાષા નથી. કષાય ૪, વર્ણ ૫ ગંધ ૨ રસ ૫ સ્પર્શ ૮, સંઠાણ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૪ પ્રથમ, દૃષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, જ્ઞાન નથી અજ્ઞાન ૨, તે વિભંગ જ્ઞાન વર્જવો યોગ ૧ કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૧ જાણવી. તેઉમાં ૫૦ છે તે ઉપરોકત ૫૧માંથી તેજુલેશ્યા વર્જવી. વાયુમાં ૫૧ છે તે ૫૦ તો તેઉની લેવી તેમાં ૧ વૈક્રિય શરીર ઉમેરતાં ૫૧ થાય.

બેઈંદ્રિયમાં ૫૬ નિર્વર્તિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઈંદ્રિય ૨ તે સ્પર્શેંદ્રિય ને રસેંદ્રિય, મન નથી, ભાષા ૧ વ્યવહાર, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૩ પહેલી, દૃષ્ટિ ૨ તે મિશ્ર વર્જવી, જ્ઞાન ૨ પ્રથમ, અજ્ઞાન ૨ પ્રથમ, યોગ ૨ તે વચનને કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૬ જાણવી.

તેઈંદ્રિયમાં ૫૭ તે એક ઘ્રાણેંદ્રિય વધી. ચૌરિંદ્રિયમાં ૫૮ તે ચક્ષુઇંદ્રિય વધી. અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં ૫૯ તે શ્રોતેંદ્રિય વધી. સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં ૭૯ નિર્વર્તિ છે તે ૮૨માંથી આહારક શરીર મનપર્યવજ્ઞાન કેવલજ્ઞાન એ ત્રણ વર્જવી.

ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૮૨ નિર્વર્તિ છે. મનુષ્યણીમાં ૮૧ તે ૮૨ માંથી આહારક શરીર વર્જવું સમુછિમ મનુષ્યમાં ૫૪ નિર્વર્તિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઈંદ્રિય ૫, મન નથી, ભાષા નથી, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૩ પહેલી, દૃષ્ટિ ૧ મિથ્યાત્વ, જ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન ૨ પહેલા, યોગ ૧ કાયાનો, ઉપયોગ ૨ એમ ૫૪ જાણવી.

જ્યોતિષિના દંડકમાં ૬૮ નિર્વર્તિ છે તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઈંદ્રિય ૫, મન ૪, ભાષા ૪, કષાય ૪, વર્ણ ૫ ગંધ ૨ રસ ૫ સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ સમચઉરંસ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૧ તેજુ, દૃષ્ટિ ૩

બારમા દેવલોક સુધીમાં ૪૪ કરણ છે. તે પૂર્વોકત ૪૫માંથી સ્ત્રી-વેદ વર્જવો અને લેશ્યામાં તેજુ વર્જવી. ને તેને ઠેકાણે ૩ થી ૫માં સુધી પદ્મ લેવી અને છઠ્ઠાથી ૧૨મા સુધીમાં શુકલ લેવી.

નવ ગ્રૈવેયકમાં ૪૧ કરણ છે તે ૪૪માંથી વૈક્રિય ને તૈજસ એ બે સમુદ્દઘાત તથા મિશ્રદષ્ટિ એ ૩ વર્જતાં શેષ ૪૧ જાણવાં. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૪૦ કરણ છે તે ઉપરોકત ૪૧માંથી ૧ મિથ્યાદષ્ટિ વર્જવી શેષ ૪૦ કરણ જાણવા.[1]

(૮૦) નિર્વર્તિ દ્વાર

નિર્વર્તિ ૮૨ છે. તેનાં નામ કહે છે–કર્મ ૮, શરીર ૫, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, ભાષા ૪, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૬, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૬, દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૫, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨, એ સર્વે મલીને ૮૨ થઇ.

નરકના દંડકમાં ૭૦ નિર્વર્તિ છે. તે કર્મ ૮, શરીર ૩, ઇંદ્રિય ૫, મન ૪, ભાષા ૪, કષાય ૪, વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, સંઠાણ ૧ હુંડ, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૩ પ્રથમ, દષ્ટિ ૩, જ્ઞાન ૩ પ્રથમ, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩, ઉપયોગ ૨, એ ૭૦ જાણવી.

ભવનપતિના ૧૦, વ્યંતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમાં ૭૧ નિર્વર્તિ છે તે નરકની ૭૦માંથી હુંડસંઠાણ ને નપુંસક વેદ એ બે વર્જતા ૬૮ રહે તે ૬૮માં સમચઉરંસ સંઠાણ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ ૩ ભેળવતાં ૭૧ થાય.

---

[1] વળી કરણ ત્રણ પ્રકારનાં છે :– (૧) સારંભ=હિંસાદિ પાપ ચિંતવવું (સંકલ્પ) (૨) સમારંભ=હિંસાદિ પાપ કરવા તૈયાર થવું કે તેનો આદેશ આપવો. (૩) આરંભ=હિંસાદિ પાપ કાયાથી કરવું. ચોવીસે દંડકમાં એ ત્રણે કરણ છે.

૧. કાયિકી તે काय શરીરના વ્યાપારરૂપ જે ક્રિયા તેને કાયિકી કહે છે. ૨. ખડ્ગાદિક અધિકરણોથી ઉત્પન્ન થએલ જે વ્યાપાર એટલે ક્રિયા તે અધિકરણકિ કહે છે. ૩. मत्सर ઇર્ષ્યાથી ઉત્પન્ન થએલ જે ક્રિયા તેને प्राद्वेषिकी કહે છે. ૪. પરપ્રાણી ને પરિતાપના દુઃખ, પીડા ઉત્પન્ન કરવા રૂપ જે ક્રિયા તેને પારિતાપનિકા કહે છે. ૫. પરપ્રાણીના પ્રાણ હણવારૂપ જે ક્રિયા તેને પ્રાણાતિપાતકી કહે છે. એ પાંચે ક્રિયાઓ ચોવીસે દંડકમાં છે.

૮૩ પરિગ્રહ દ્વાર

(૧) પરિગ્રહ એટલે મુર્છાભાવ, એટલે પદાર્થ ઉપર મમત્વ ભાવ રાખવો તેને પરિગ્રહ કહે છે. પરિગ્રહના ત્રણ પ્રકાર–(૧) કર્મ પરિગ્રહ, (૨) શરીર પરિગ્રહ, (૩) બાહ્ય ભંડોપગરણાદિ પરિગ્રહ. એ ત્રણ પ્રકારના પરિગ્રહ પાંચ સ્થાવર ને નારકી એ ૭ દંડક વર્જિને શેષ ૧૮ દંડકમાં છે. અને પાંચ સ્થાવર ને નારકી એ ૭ દંડકમાં બે જાતના પરિગ્રહ છે તે ૧ કર્મપરિગ્રહ ૨ શરીર પરિગ્રહ એ બે પરિગ્રહ છે.

(૨) બીજા ત્રણ પ્રકારના પરિગ્રહ (૧) સચિત પરિગ્રહ, (૨) અચિત પરિગ્રહ, અને (૩) મિશ્ર પરિગ્રહ. એ ૩ પ્રકારના પરિગ્રહ ચોવીસે દંડકમાં છે.

(૮૪) સમોસરણ દ્વાર

सम्य गे कीभावे नावसरण मेकत्र गमनं मेलापकः समवसरणम् સત્યક્ પ્રકારે એકી ભાવ વડે એકત્ર થઇને અર્થાત્ એકત્ર મલવું તેને સમોસરણ કહે છે. તે સમોસરણ ચાર પ્રકારનાં છે તેના નામ કહે છે ૧ ક્રિયાવાદી ૨ અક્રિયાવાદી ૩ અજ્ઞાનવાદી અને ૪ વિનયવાદી.

જ્ઞાન ૩ પહેલા, અજ્ઞાન ૩, યોગ ૩ ઉપયોગ ૨ એમ ૬૮ જાણવી. વૈમાનિકના દંડકમાં ૭૦ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮ માં ૧ પદ્મલેશ્યા ને શુકલલેશ્યા એ બે ભેળવતાં ૭૦ થાય પહેલે બીજે દેવલોકે જ્યોતિષિની જેમ ૬૮ નિર્વર્તિ છે. ૩-૪-૫ એ ૩ દેવલોકમાં પણ ૬૮ નિર્વર્તિ છે તે તેજુલેશ્યાવર્જીને તેને ઠેકાણે પદ્મલેશ્યા કહેવી. છઠ્ઠાથી બારમા દેવલોક સુધી પણ ૬૮ નિર્વર્તિ છે. તે પદ્મલેશ્યા વર્જીને તેને ઠેકાણે શુકલ લેશ્યા કહેવી. નવ ગ્રૈવેયકમાં ૬૭ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮માંથી ૧ મિશ્રદૃષ્ટિ વર્જવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૬૩ નિર્વર્તિ છે તે ઉપરોકત ૬૮માંથી ૩ અજ્ઞાન ને ૨ દૃષ્ટિ તે મિથ્યાત્વને મિશ્ર એ પાંચ વર્જવી શેષ ૬૩ નિર્વર્તિ જાણવી.

(૮૧) દંડ દ્વાર

દંડ પાંચ પ્રકારના છે. (૧) અર્થદંડ, (૨) અનર્થદંડ, (૩) હિંસાદંડ, (૪) અકસ્માતદંડ, (૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડ ૧. અર્થદંડ તે પોતાને કાર્યે દંડાય ૨. અનર્થદંડ તે પોતાના સ્વાર્થ સિવાય ફોગટનો પરના કાર્યે દંડાય. ૩. હિંસાદંડ તે જીવઘાત કરવાથી દંડાય તે. ૪. અકસ્માત દંડ તે જેને મારવા ધારેલ છે તેને મારતાં વચમાં બીજાને મરાય તે. ૫. દૃષ્ટિ વિપર્યાસદંડ તે સમજ ફેરથી પોતાના મિત્રને શત્રુ જાણીને મારે તે. એ પાંચે દંડ ચોવીસે દંડકમાં છે પાંચ સ્થાવર ને ૩ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં પાંચ દંડ પાછલા ભવ આશ્રી અથવા ઓઘ સંજ્ઞાએ લેવા, તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૮૨) ક્રિયા દ્વાર

ક્રિયા. क्रियंते कर्म उपार्ज्यंते आभिस्ताः क्रियाः જેના થકી કર્મ ઉપાર્જન કરી શકાય છે તેને ક્રિયા કહે છે તે પાંચ પ્રકારે છે-(૧) કાયિકી ક્રિયા, (૨) અધિકરણકિ ક્રિયા, (૩) પાઉસિયા ક્રિયા, (૪) પારિતાવણિયા ક્રિયા, (૫) પાણાઇવાઇયા ક્રિયા.

૨૪ દંડક આશ્રી સમજવા. (૪) નિરઉવચયા નિર અપચયા તે વધે ઘટે નહીં તે સર્વ જીવ તથા અભવ્ય જીવ આશ્રી જાણવા. એ ૪ ભાંગા સમુચ્ચે જીવમાં છે.

પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં (૧) સોપચયા તે ઉપજ્યા કરે તેનો કાળ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, (૨) સાપચયા તે ચવ્યા કરે, અંતર ન પડે, તેનો કાળ પણ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. (૩) સોપચયા સાપચયા તે સમયે સમયે ઉપજે ચવે પણ અંતર ન પડે. તેનો કાળ આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે તે પછી અવશ્ય અંતર પડે અને પાંચ સ્થાવરમાં સમય સમય ઉપજે ને ચવે તે સર્વદાકાળે લાભે સ્થાવરમાં ઉપજવા ચવવાનો અંતર પડતો નથી. એટલે આ ત્રીજો ભાંગો ચોવીસે દંડકમાં છે.

પાંચ સ્થાવર વર્જીને શેષ ૧૯ દંડકમાં નિરૂપચયા તેનો કાળ જેટલો વિરહ તેટલો જ કહેવો. એટલે જે વખતે ઉપજવા ચવવાના બન્ને વિરહો સાથે પડે ત્યારે એ ભાંગો લાભે, પાંચ સ્થાવરમાં એ ભાંગો નથી કેમકે એમાં ઉપજવા તથા ચવવાનો એ બન્ને વિરહો પડતા નથી. અર્થાત્ પાંચ સ્થાવરમાં એક ત્રીજો ભાંગો છે. શેષ ૧૯ દંડકમાં ચારે ભાંગા હોય છે.

હાયમાન કાળ તે ૨૪ દંડકે આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ વર્ધમાનનો કાળ ૨૪ દંડકમાં આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અવઠીયાનો કાળ જઘન્ય ૧ સમય ઉ૦ વિરહકાલથી બમણો જાણવો. પણ સિધ્ધમાં વિરહ તેટલો જ કહેવો. પાંચ સ્થાવરમાં વિરહ જ નથી માટે એમાં અવસ્થિત કાળ છે.

પ્રશ્ન :– (૧) સોપચયા કાળને વર્દ્ધમાન કાળમાં શું ફેર?

એ ચાર સમોસરણમાં ક્રિયાવાદીનો એક સમોસરણ અપેક્ષા પૂર્વક સમકીતી છે બાકીના ત્રણ સમોસરણ મિથ્યાત્વી છે અર્થાત્ ૧ સમદષ્ટિ છે ને ત્રણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. અપેક્ષાઃ- એકાંત ક્રિયાવાદ મિથ્યાત્વમાં જાય પણ જ્ઞાન સાથે મળતા સમકીતી છે.

નરકનો ૧ દેવતાના ૧૩ તિર્યંચ પંચેંદ્રિયનો ૧ મનુષ્યનો ૧ એ ૧૬ દંડકમાં ચારે સમોસરણ લાભે પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિગલેંદ્રિય એ ૮ દંડકમાં ૧ અક્રિયાવાદી ને ૨ અજ્ઞાન વાદી એ બે સમોસરણ છે ક્રિયાવાદી મરીને ૧ મનુષ્ય ૨ દેવગતિ એ બે ગતિમાં જાય અને સમ્યક્ આરાધનાથી મોક્ષે પણ જાય અને બાકીના ત્રણ સમોસરણવાળા ચારે ગતિમાં જાય. સમોસરણનું વિશેષ સ્વરૂપ ભગવતી શતક ૩૦ ઉદ્દેશો ૮ થી જાણવું.

(૮૫) સપ્રદેશી અપ્રદેશી દ્વાર

સપ્રદેશી એટલે જેને ઘણા સમય ઉત્પન્ન થયા પછી થયા હોય તેને સપ્રદેશી કહે છે અને **અપ્રદેશી** એટલે જેને એક સમય ઉપજવાને થયો હોય તેને અપ્રદેશી કહે છે. નારકીઆદિ ચોવીસે દંડકમાં સપ્રદેશી અપ્રદેશી બન્ને હોય છે ૧ આહાર ૨ ભવ્ય ૩ સંજ્ઞી ૪ લેશ્યા ૫ દષ્ટિ ૬ સંયતિ ૭ કષાય ૮ જ્ઞાન ૯ અજ્ઞાન ૧૦ જોગ ૧૧ ઉપયોગ ૧૨ વેદ ૧૩ શરીર ૧૪ પર્યાય એ ૧૪ બોલમાં પણ ચોવીસે દંડક આશ્રી સપ્રદેશી અપ્રદેશી બન્ને ઉતારવા તેમજ એનાં ભાંગા વિગેરેનો વિશેષ સ્વરૂપ સપ્રદેશી અપ્રદેશી પદથી જાણી લેવો.

(૮૬) સોપચયાદિ દ્વાર

(૧) **સોપચયાઃ** એટલે ઉપચય સહિત તે વધે પણ ઘટે નહીં. તે સિદ્ધ. ૨. **સાપચયા** એટલે અપચય સહિત તે ઘટે પણ વધે નહિ. તે ભવ્ય જીવ. (૩) **સોપચયા સાપચયા** તે વધે પણ ખરા ને ઘટે પણ ખરા. તે ઉપજવા ચ્યવવા આશ્રી, તે ૪ ગતિ ને

૯મા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધી સમય સમય ઉપજે તથા ચ્યવે તો આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી અને એની ગતાગત તો સંજ્ઞી મનુષ્યની છે, અને તે તો સંખ્યાતાં છે અને આ૦ અ૦ ભાગ તો અસંખ્યાતા સમયનો હોય છે તો કેમ મનુષ્યમાં આવે. ?

ઉત્તર–એમાં સંખ્યાતા સમયનો ભાગ કહેવો પણ પૂછે તો આવ૦ અસં૦ ભાગ કહે. પણ તે ભાગ સંખ્યાતા સમયનો જાણવો. અવઠીયાકાળ વિરહકાળથી બમણો કહ્યો તે કેમ ? ચ્યવવા ઉપજવા બંનેનું વિરહ પડે જ્યારે આવ૦ અસં૦ ભાગ સુધી ચ્યવે. જેટલા તેટલા ફરી ઉપજે પછી બન્નેનો વિરહ પડે પછી વળી જેટલા ચ્યવે તેટલા ઉપજે એમ કરતાં વિરહકાળથી બમણા કાળ સુધી તો અવઠીયાકાળ હોય. પછી જરૂર વધઘટ હોય.

સમુર્છિમ મનુષ્યમાં અવઠીયાકાળ ૪૮ મુહૂર્તનો છે પછી જરૂર વધઘટ હોય ૩ વિગલેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી તિર્યંચના વિરહ કાળથી અપર્યાપ્તાના કાળ વિષે સાહિયા જાણવા. તે ૬૨ બોલના કાળના અલ્પબ૦માં કહ્યું છે. તથા પન્નવણામાં ઔદારિક મિશ્ર જોગ શાશ્વતો કહ્યો તે ન્યાયે જાણવો.

૮૭ માર્ગણા દ્વાર.

માર્ગણા ૬૨ છે તે આ પ્રમાણે—૪ ગતિ–(૧) દેવ, (૨) મનુષ્ય, (૩) તિર્યંચ, (૪) નરક. ૫ જાતિ–એકેંદ્રિય, દ્વિઇંદ્ર, તેઇંદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય, પંચેંદ્રિય. ૬ કાય–પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, ત્રસ. ૩ યોગ–મન વચન અને કાયાના. ૩ વેદ–પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુંસક. ૪ કષાય–ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. ૫ જ્ઞાન–મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવળ. ૩ અજ્ઞાન–મતિ, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન. ૭ સંયમ અસંયમદ્વાર–સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત, દેશવિરતિ, અસંયમ. ૪ દર્શન–ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, કેવળ. ૬ લેશ્યા–કૃષ્ણ, નીલ,

(૨) હાયમાન કાળ ને સાપચયા કાળમાં ફેર શું ? (૩). સોપચયા સાપચયા કાળ ને અવઠીયા કાળમાં ફેર શું ?

ઉત્તર :- સોપચયા કાળ તે સમયે સમયે લગતા ઉપજે પણ અંતર ન પડે અને વર્દ્ધમાન કાળમાં ઉપજે ઘણા ને ચ્યવે થોડા. એટલે વધતા રહે, તેને વર્દ્ધમાન કાળ કહીએ. સાપચયા કાળ તે સમયે સમયે ચ્યવે પણ અંતર ન પડે અને હાયમાન કાળ તે પહેલાં જેટલા હોય તેમાંથી ઘટે, ચ્યવે અર્થાત્ ચ્યવે ઘણા ને ઉપજે થોડા. તેને હાયમાન કાળ કહીએ.

સોપચયા સાપચયા કાળ તે જે સમયે જેટલા ચ્યવે તે સમયે તેટલા જ અથવા વધારે ઘટાડે પણ ઉપજે, પણ એમાં વધઘટ થવાનું પ્રયોજન નથી, એટલે જે સમયે ચ્યવે તે જ સમયે ઉપજે અને અવઠીયા કાળ તે ચ્યવવા અને ઉપજવાનો એ બન્ને વિરહ પડે ત્યારે જેટલા પહેલાં હોય તેટલા જ રહે તથા જેટલા ચ્યવે તેટલાજ ઉપજે, પણ વધઘટ ન હોય, તેને અવઠીયા કાળ કહીએ.

અને જે વેળાએ ચ્યવવા તથા ઉપજવા એ બેનો વિરહકાળ હોય તેને નીરૂપચયા કહીએ. પાંચ સ્થાવરમાં હાયમાન વૃધમાન અવઠીયા એ ૩ કાળ આવલિકાને અસંખ્યાતમે ભાગે કહ્યા તે કેમ ?

ઉત્તર-તેમાં ચ્યવવા ઉપજવાનો વિરહકાળ તો નથી પણ લગતા ઘણા ઘણા ઉપજે અને થોડા થોડા ચ્યવે એટલે ત્યારે વધે ત્યારે વર્દ્ધમાન કાળ જાણવો. પછી તો જરૂર ફેર પડે. લગતા વધતા રહે તો આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી વધે. ૧ એમ જ હાયમાન કાળમાં લગતો ઘણાં ચ્યવે ને થોડા ઉપજે તે હાયમાન કાળ. પણ આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી રહે. પછી જરૂર ફેર પડે. ૨ અને જેટલા ઉપજે તેટલા ચ્યવે પણ વધ ઘટ ન હોય તે અવઠીયા કાળ પણ આવ૦ અ૦ ભાગ સુધી. પછી જરૂર ફરક પડે.

સમકિત વર્જવો શેષ ૩૨ જાણવી. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં ૨૭ માર્ગણા છે તે ઉપરોક્ત ૩૨માંથી ૩ અજ્ઞાન ૪ સાસ્વાદન ૫ મિથ્યાત્વ વર્જી શેષ ૨૭ જાણવી.

પૃથ્વીના દંડકમાં ૨૩ માર્ગણા છે તે ૧ તિર્યંચની ગતિ ૨ એકેંદ્રિયની જાતિ ૩ પૃથ્વીકાય ૪ કાયયોગ ૫ નપુંસકવેદ ૯ કષાય ચારે ૧૧ પહેલા બે અજ્ઞાન ૧૨ અસંયમ ૧૩ અચક્ષુદર્શન ૧૭ પહેલી ૪ લેશ્યા ૧૮ ભવ્ય ૧૯ અભવ્ય ૨૦ મિથ્યાત્વ ૨૧ અસંજ્ઞી ૨૨ આહારક ૨૩ અણાહારક એમ ૨૩ જાણવી. અપ અને વનસ્પતિ એ બે દંડકમાં પણ ઉપરોકત ૨૩ માર્ગણા જાણવી પણ કાય માર્ગણામાં પોતપોતાની કાય લેવી તેઉ ને વાઉના દંડકમાં ૨૨ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૨૩માંથી તેજુ લેશ્યા વર્જવી ને કાય માર્ગણામાં પોતપોતાની કાય લેવી.

બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિયમાં ૨૬ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત તેઉની ૨૨ તેમાં પહેલા બે જ્ઞાન ને સાસ્વાદન સમકિત ને વચનયોગ એ ૪ ઉમેરતાં ૨૬ થઇ તેમાં ઇંદ્રિય માર્ગણામાં પોતપોતાની ઇંદ્રિય કહેવી ને કાય માર્ગણામાં ત્રસકાય કહેવી એટલે ૨૬ જાણવી. ચૌરિંદ્રિયમાં ૨૭ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૨૬માં ચક્ષુદર્શન ઉમેરતાં ૨૭ જાણવી ને ઇંદ્રિય માર્ગણામાં પોતાની ઇંદ્રિય કહેવી.

તિર્યંચપંચેંદ્રિયના દંડકમાં ૪૨ માર્ગણા છે તે ૧ તિર્યંચની ગતિ ૨ પંચેંદ્રિયની જાતિ ૩ ત્રસકાય ૬ જોગ ત્રણે ૯ વેદ ત્રણે ૧૩ કષાય ચારે, ૧૬, ૩ જ્ઞાન પહેલા ને ૧૯ ત્રણ અજ્ઞાન ૨૦ દેશવિરતિ ૨૧ અસંયમ ૨૪ દર્શન ૩ પહેલા, ૩૦ લેશ્યા છ એ, ૩૧ ભવ્ય ૩૨ અભવ્ય ૩૮ સમકિત પાંચ અને મિથ્યાત્વ, ૩૯ સંજ્ઞી ૪૦ અસંજ્ઞી ૪૧ આહારક ૪૨ અણાહારક એવં ૪૨ જાણવી.

કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુકલ. ૧ ભવ્ય. ૧ અભવ્ય. ૫ સમકિત–ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક, મિશ્ર, સાસ્વાદન, ૧ મિથ્યાત્વ. ૧ સંજ્ઞી. ૧ અસંજ્ઞી ૧ આહારક. ૧ અનાહારક. કુલ ૬૨ માર્ગણા. કયાકયા દંડકમાં કેટલી કેટલી માર્ગણા હોય. નરકના દંડકમાં ૩૬ માર્ગણા હોય છે તે ૧ નરકની ગતિ ૨ પંચેંદ્રિયની જાતિ ૩ ત્રશકાય ૬ જોગ ત્રણે ૭ નપુંસક વેદ ૧૧ કષાય ચારે ૧૭ જ્ઞાન ૬ તે ૩ જ્ઞાન પહેલા ને ૩ અજ્ઞાન ૧૮ અસંયમ ૨૧ દર્શન ૩ પહેલા ૨૪ લેશ્યા ૩ પહેલી ૨૫ ભવ્ય ૨૬ અભવ્ય ૩૧ સમકિત પાંચ અને ૩૨ મિથ્યાત્વ ૩૩ સંજ્ઞી ૩૪ અસંજ્ઞી ૩૫ આહારક ૩૬ અણાહારક એમ ૩૬ જાણવી.

ભવનપતિના ૧૦ વ્યંતરનો ૧ એ ૧૧ દંડકમાં ૩૭ માર્ગણા છે. તે ઉપરોકત ૩૬માંથી નરકની ગતિ અને નપુંસક વેદ અને ક્ષાયક સમકિત એ વર્જતા શેષ ૩૩ રહે તેમાં ૧ દેવગતિ ૨ તેજોલેશ્યા ૩ સ્ત્રીવેદ ૪ પુરુષવેદ એ ૪ માર્ગણા ઉમેરતાં ૩૭ જાણવી. જ્યોતિષિના દંડકમાં ૩૩ માર્ગણા છે. તે ઉપરોકત ૩૭માંથી ૧ અસંજ્ઞી ને ૩ લેશ્યા તે કૃષ્ણાદિ પહેલી એ ૪ માર્ગણા વર્જવી શેષ ૩૩ જાણવી.

વૈમાનિકના દંડકમાં ૩૬ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૩માં ક્ષાયક સમકિત અને ૧ પદ્મ ૨ શુકલ એ બે લેશ્યા કુલ ત્રણ ઉમેરતાં ૩૬ જાણવી. પહેલે બીજે દેવલોકે જ્યોતિષિની પેઠે ૩૩ અને ક્ષાયક સમકિત મળી ૩૪ માર્ગણા જાણવી. ૩ થી તે ૧૨ દેવલોક સુધી ૩૩ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૪માંથી સ્ત્રીવેદ વર્જવો અને ત્રીજે ચોથે ને પાંચમે દેવલોકે લેશ્યામાં તેજોને બદલે પદ્મ કહેવી ને છઠ્ઠાથી ૧૨મા દેવલોક સુધી તેને બદલે શુકલ કહેવી. નવગ્રૈવેયકમાં ૩૨ માર્ગણા છે તે ઉપરોકત ૩૩માંથી એક મિશ્ર

અને મિથ્યાત્વ હોય. ૨ વાટે વહેતા જીવમાં ૧ તૈજસ ૨ કાર્મણ એ બે શરીર હોય. ૩ વાટે વહેતા જીવમાં ગુણઠાણાં ૧–૨–૪ એ ત્રણ હોય. ૪ વાટે વહેતા જીવમાં ઉપયોગ ૧૦ હોય તે ૧ મનપર્યવજ્ઞાન ૨ ચક્ષુદર્શન એ બે વર્જ્યાં.

૫. વાટે વહેતા જીવમાં ફકત ભાવઇન્દ્રિય ૫ તે છદ્મસ્થ આશ્રી સમજવી, કેવળીને નથી. ૬. વાટે વહેતા જીવમાં જોગ ૧ કાર્મણનો, ૭ વાટે વહેતા જીવમાં લેશ્યા ૬ તે સિદ્ધને નથી.

૮. વાટે વહેતા જીવમાં દૃષ્ટિ ૨ તે મિશ્ર વર્જવી. ૯. વાટે વહેતા જીવમાં અજ્ઞાન ૩ હોય. ૧૦ વાટે વહેતા જીવમાં સમુદ્‌ઘાત બે પહેલી. ૧૧. વાટે વહેતા જીવમાં જ્ઞાન ૪ તે મનપર્યવ જ્ઞાન વર્જવું.

૧૨ વાટે વહેતા જીવમાં દર્શન ૩ તે ચક્ષુદર્શન વર્જવું ૧૩ વાટે વહેતા જીવમાં સત્તામાં વેદ ૩ હોય ને અવેદી પણ હોય ૧૪ વાટે વહેતા જીવમાં પર્યાપ્તિ ૬ માંહેલી એકે નથી, ૧૫ વાટે વહેતા જીવમાં સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમયની ઉત્કૃષ્ટી ૪ સમયની, ૧૬ વાટે વહેતા જીવમાં કષાય ૪ હોય, ૧૭ વાટે વહેતા જીવમાં ઇંદ્રિય સહિત તથા રહિત હોય, ૧૮ વાટે વહેતા જીવમાં જીવના ભેદ ૭ હોય તે અપર્યાપ્તા લેવા.

૧૯ વાટે વહેતા જીવમાં સમકિતિ અને મિથ્યાત્વિ હોય, ૨૦ વાટે વહેતા જીવમાં ૧ આયુષ્ય પ્રાણ હોય, ૨૧ વાટે વહેતા જીવમાં સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી હોય, ૨૨ વાટે વહેતા જીવમાં ત્રસ તથા સ્થાવર હોય, ૨૩ વાટે વહેતા જીવમાં આત્મા ૭ તે ચારિત્રાત્મા વર્જવો, ૨૪ વાટે વહેતા જીવમાં સંજ્ઞા ૪ હોય, ૨૫ વાટે વહેતા જીવમાં અભાષગા છે, ૨૬ વાટે વહેતા જીવમાં કરણ[1] ૨૮ હોય.

---

૧ દ્રવ્ય ૫, શરીર તૈજસ-કાર્મણ ૨, કષાય–૪, લેશ્યા ૬, સમુદ્‌ઘાત–૨, સંજ્ઞા ૪, દૃષ્ટિ ૨, વેદ ૩ એવં ૨૮

મનુષ્યના દંડકમાં ૫૦ માર્ગણા છે તે ૧ મનુષ્યની ગતિ, ૨ પંચેંદ્રિયની જાતિ, ૩ ત્રસકાય, ૬ યોગ ત્રણ, ૯ વેદ ત્રણ, ૧૩ કષાય ૪, ૨૧ જ્ઞાન અજ્ઞાન આઠ, ૨૮ - સંયમ આદિ સાત ૩૨ દર્શન ચાર ૩૮ લેશ્યા ૬ ૩૯ ભવ્ય ૪૦ અભવ્ય ૪૬ સમકિત પાંચ અને મિથ્યાત્વ, ૪૭ સંજ્ઞી ૪૮ અસંજ્ઞી ૪૯ આહારક ૫૦ અણાહારક એવં ૫૦ જાણવી.

(૮૮) અલ્પાબહુત્વ દ્વાર

હવે ૨૪ દંડકનો અલ્પબહુત્વ કહે છે. ૧ સર્વથી થોડા મનુષ્ય ૨૪ બોલે છે. ૨. તેથી વૈમાનિક અસંખ્યાત ગણા ૨૮ બોલે છે. ૩. તેથી ભવનપતિ અસંખ્યાત ગણા ૩૦ બોલે છે માટે. ૪. તેથી નારકી અસંખ્યાત ગણા ૩૧ બોલે છે માટે. ૫. તેથી વાણવ્યંતર અસંખ્યાત ગણા ૩૯મે બોલે છે માટે. ૬. તેથી જ્યોતિષિ સંખ્યાતગણા છે ૪૧મે બોલે છે માટે. ૭. તેથી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય વિશેષાહિયા ૪૪મે બોલે છે માટે. ૮. તેથી ચોરિંદ્રિય વિશેષહિયા ૫૦મે બોલે છે માટે. ૯. તેથી તેઇંદ્રિય વિશેષાહિયા ૫૧મે બોલે છે માટે. ૧૦. તેથી બેઇન્દ્રિય વિશેષાહિયા ૫૨મે બોલે છે માટે. ૧૧. તેથી તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા ૬૮મે બોલે છે માટે. ૧૨. તેથી પૃથ્વીકાય વિશેષાહિયા ૬૯મે બોલે છે માટે. ૧૩. તેથી અપકાયયા વિશેષાહિયા ૭૦મે બોલે છે માટે. ૧૪. તેથી વાઉકાયયા વિશેષાહિયા ૭૧ મે બોલે છે માટે. ૧૫. તેથી વનસ્પતિકાયયા અનંતગુણા ૮૯ બોલે છે માટે.

૮૯ અથ શ્રી વાટે વહેતા જીવના ૩૧ બોલ કહે છે.

૧ વાટે વહેતા જીવનાં મિશ્ર વર્જીને શેષ ૩ સમકિત[1]

---

[1] નોંધ :– વાટે વહેતા જીવમાં ૧૧મે ગુણસ્થાને કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને જનાર નેજ ઉપશમ સમકિતનો સંભવ છે ત્યાં ઉપજ્યા પછી ક્ષયોપશમ સમકિત પામે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય, બીજા વાટે વહેતા જીવને ઉપશમ સમકિત ન હોય.

આંક		૭ ન.	૧૦				
૧.	નામ દ્વાર	નો૧ દંડક	ભ.પ. ના ૧૦ દંડક	પૃ.નો દં.૧૨	પા.નો દં.૧૩	તેઉનો દં.૧૪	વાઉનો દં.૧૫
૨	સા. જીવ ભેદ ૧૪માંથી	૩	૩	૪	૪	૪	૪
૩	વિ. જીવ ભેદ ૫૬૩માંથી	૧૪	૫૦	૪	૪	૪	૪
૪	અપ. આહા. અણાહા. દ્વા.	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૫	પર્યાપ્તા આહા. અણાહા.	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૬	આભોગ અણા. આ. દ્વા.	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૭	કેટલી દિ.નો આ. લીએ	૬	૬	૩–૬	૬	૬	૩–૬
૮	આહારેચ્છાનું અંતર	અં.મુ.	૧અ. ઉ.બેથી ૯ દિ.	સમય ,,	સમય ,,	સમય ,,	સમય ,,
૯	સચિતાદિ આહાર ૩માંથી	૧	૧	૩	૩	૩	૩
૧૦	ઓજાદિઆહાર ૩માંથી	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૧	શ.દ્વાર બે કારણે(રાગ, દ્વેષ)	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૨	શ. દ્વાર ૪ કારણ (૪ કષાય)	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૩	શરીર પ્રાપ્તિ દ્વાર પાંચમાંથી કેટલા	૩	૩	૩	૩	૩	૪
૧૪	શરીર પર્યાપ્તિ કાળ	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.
૧૫	બાહ્ય શરીર ૩માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૨
૧૬	અભ્યંતર શરીર બેમાંથી	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭	ઔદારીક બંધેલગા દ્વાર	નથી	નથી	છે	છે	છે	છે
૧૮	ઔદારીક મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૧૯	વૈક્રિય બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	નથી	નથી	નથી	છે
૨૦	વૈક્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૧	આહારક બંધેલગા દ્વાર	નથી	નથી	નથી	નથી	નથી	નથી
૨૨	આ. મુકેલગા દ્વા (ભજના)	છે	છે	છે	છે	છે	છે

૨૭ વાટે વહેતા જીવમાં હેતુ[2] ૩૩ હોય, ૨૮ વાટે વહેતા જીવમાં સૂક્ષ્મ તથા બાદર હોય, ૨૯ વાટે વહેતા જીવમાં અણાહારિક છે, ૩૦ વાટે વહેતા જીવમાં ક્રિયા સહિત તથા રહિત હોય, ૩૧ વાટે વહેતા જીવમાં જોગ એક કાર્મણ કાયનો છે.

---

૨. ૧ અનાભોગ મિથ્યાત્વ ૨૫ કષાય ૬ અવિરતિ (છકાયના વધરૂપ) ૧ કાર્મણકાય યોગ એવં ૩૩.

* * *

હવે શિઘ્ર બોધ થાવાને માટે ૨૫૨ દ્વાર યંત્રથી કહે છે.

તેના કોઠા ૨૧૪મા પેઈજથી શરૂ થાય છે. તે કોઠામાં જે શબ્દો બાંધેલા છે તેની પૂરી સમજણ આ કોઠાની વિગત પૂરી થાય છે ત્યાં આપેલ છે.

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૨૩ તૈજસ બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૪ તૈજસ મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૫ કાર્મણ બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૬ કાર્મણ મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૨૭ ઇંદ્રિય લબ્ધિ દ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૨૮ ઇંદ્રિય નિષ્પન્નકાલ દ્વાર	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
૨૯ દ્રવ્યેંદ્રિય દ્વાર	૧૦	૧૦	૨	૨	૨	૨
૩૦ ભાવેંદ્રિય દ્વાર	૧૦	૧૦	૨	૨	૨	૨
૩૧ ઇંદ્રિય નામદ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૩૪ ઇંદ્રિય કામી દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૩૫ ઇંદ્રિય ભોગી દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૩૬ ઇંદ્રિય ઉપયોગકાલ દ્વાર	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
૩૭ ઇંદ્રિય અર્થ અવગ્રહ કાલ દ્વાર	૧ સમય	૧ સમય	પાંચ સ્થાવર તથા ત્રણ			
૩૮ ઇંદ્રિય ઇહાકાલ દ્વાર	અંત.	અંત.	૦	૦	૦	૦
૩૯ ઇંદ્રિય અવાયકાલ દ્વાર	અંત.	અંત.	૦	૦	૦	૦
૪૦ ઇંદ્રિયધારણાકાલ દ્વાર	સ.અ. કાલ	સ.અ. કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૧ ઇંદ્રિય અર્થાવગ્રહ કાલ અહિંઇહાદી સાથ પરિ. અને પદાર્થોના ભાવ સમ. આશ્રી.	જ.૧સ. ઉ. સં અ.કાલ	જ.૧સ. ઉ. સં. અ.કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૨ ઇંદ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ કાલ દ્વાર.	જ.આ.અ. ઉ. પ્ર. શ્વાસ.	જ.આ.અ. ઉ. પ્ર. શ્વા.પ્ર.			આવલીકાનો	

વ.નો દં.૧૬	બે.નો દં.૧૭	તેઇંદ્રિનો દંડક ૧૮	ચૌ.નો દં.૧૯	તિ.પં.નો દંડક ૨૦	મનુષ્યનો દંડક ૨૧	વા.નો દં.૨૨	જ્યો.નો દં.૨૩	વૈ.નો દં.૨૪
૪	૨	૨	૨	૪	૩	૩	૨	૨
૬	૨	૨	૨	૨૦	૩૦૩	૫૨	૨૦	૭૬
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૧	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
સમય "	અં.	અં.	અં.	જ. અં. ઉ.છઠ ભકત	જ. અ. ઉ.અડમ ભકત	જ. ૧ અ. ઉ.૯ દિવસ	જ.ઉ, બેથી ૯દિ.	જ.બે. થી ૯ દિ. ઉ. ૩૩હ.વ.
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૩	૩	૩	૩	૪	૫	૩	૩	૩
અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
છે	છે	છે	છે	છે	છે	નથી	નથી	નથી
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
નથી	નથી	નથી	નથી	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
નથી	નથી	નથી	નથી	નથી	છે	નથી	નથી	નથી
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૪૩ નોઇંદ્રિય અર્થઅવગ્રહ કાલ દ્વાર	જ.૧સ. ઉ. અં. વા.અ. કાલ	જ.૧સ. ઉ. સં. વા.અ. કાલ	૦	૦	૦	૦
૪૪ નોઇંદ્રિય વ્યંજનાગ્રહ કાલદ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૪૫ શ્રોતેઇંદ્રિય બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	૦	૦	૦
૪૬ શ્રોતેઇંદ્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૪૭ ચક્ષુઇંદ્રિય બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૪૮ ચક્ષુઇંદ્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૪૯ ઘ્રાણેન્દ્રિય બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૦ ઘ્રાણેન્દ્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૧ રસેન્દ્રિય બંધેલગા દ્વાર	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૨ રસેંદ્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૩ સ્પર્શેંદ્રિય બંધે લગાદ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૪ સ્પર્શેંદ્રિય મુકેલગા દ્વાર	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૫૫ શ્વાસોશ્વાસ નિપ. કાલ દ્વાર	અંત.	આં.	અં.	અં.	અં.	અં.
૫૬ શ્વાસોશ્વાસ લેવા કાલ દ્વાર	નિરં.	જ.૭થો. પ્ર.મુ.ઉ. ૧ પક્ષે	નિ.	નિ.	નિ.	નિ.
૫૭ ભાષા પર્યાપ્તિ નિપ. કાલ દ્વાર	અં.	અં.	૦	૦	૦	૦
૫૮ ભાષગા કાલ દ્વાર જ ૨સ. ઉ.અ.	છે	છે	૦	૦	૦	૦
૫૯ અભાષગા દ્વાર સંજ્ઞીમાં અપર્યાપ્તા લેવા	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૬૦ ભાષગકાલ દ્વાર	જ.૨ સ.ઉ. અં.	જ.૨ સ.ઉ. અં.	૦	૦	૦	૦

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્ય.	જ્યો.	વૈ.
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૧	૨	૩	૪	૫	૫	૫	૫	૫
અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત	અંત.	અંત.	અંત.
૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૧	૨	૩	૪	૫	૫	૫	૫	૫
૦	૦	૦	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
વિગલેન્દ્રિય આશ્રી એક સમય તત્વ કેવળી ગમ્ય								
૧	૧	૧	૧	૧સમય	૧સમય	૧સમય	૧સમય	૧સમય
૦	૦	૦	૦	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત
૦	૦	૦	૦	,,	,,	,,	,,	,,
૦	૦	૦	૦	સં અ. કાલ	સં.અ. કાલ	સં.અ. કાલ	સં.અ. કાલ	સં અ. કાલ
૦	૦	૦	૦	જ.૧સ ઉ.સં. અ.કાલ	જ ૧સ. ઉ સં. અ કાલ	જ ૧સ ઉ સં. અ.કાલ	જ.૧સ. ઉ.સં. અ કાલ	જ ૧ સ. ઉ.સં. અ કાલ
અસંખ્યાતમો ભાગ તત્વ કેવલી ગમ્ય				જ.આ. અ.ભા. ઉ. પ્ર. શ્વાસ	જ.આ. અ.ભા. ઉ પ્ર.	જ.આ. અ.ભા. ઉ.પ્ર	જ.આ અ.ભા. ઉ પ્ર	જ.આ. અ ભા. ઉ પ્ર

	ના.	ભ	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૬૧ અબાધગ કાલ દ્વાર	જ.અં.	જ.અં.	જ.અં.	જ.અં.	જ.અં.	જ.અં.
જ. અંતર્મુ. ઉ. અનંતકાળ	ઉ.અ.	ઉ.અ.	ઉ.અ.	ઉ.અ.	ઉ.અ.	ઉ.અ.
૬૨ ચાર ભાષા દ્વાર	૪	૪	૦	૦	૦	૦
૬૩ મન પર્યાપ્તિ નીપ. કાલ. દ્વાર	અં.	અં.	૦	૦	૦	૦
૬૪ મન પર્યાપ્તિ કાલ દ્વાર	જ.૧સ. ઉ.અં.	જ.સ. ઉ.અં.	૦	૦	૦	૦
૬૫ ચાર પ્રકારના મનનું દ્વાર	૪	૪	૦	૦	૦	૦
૬૬ પર્યાપ્તિ દ્વાર	૬	૬	૪	૪	૪	૪
૬૭ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૬૮ શાશ્વતા પર્યાપ્તા દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૬૯ શાશ્વતા અપર્યાપ્તા	૦	૦	૧	૧	૧	૧
૭૦ સવીર્ય અવીર્ય દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૭૧ કર્મોત્પતિ દ્વારા	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭૨ મૂલ પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૭–૮	૭–૮	૭–૮	૭–૮	૭–૮	૭–૮
૭૩ મૂલ પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૪ મૂલપ્રકૃતિ વેદ દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૫ મૂલપ્રકૃતિ ઓદીરણા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૬ મૂલપ્રકૃતિ નિર્જરા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૭ મૂલપ્રકૃતિ સત્તા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૭૮ ઘાતિ કર્મ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭૯ અઘાતિ કર્મ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૮૦ ઉત્તર પ્રકૃતિ બંધ દ્વાર	૧૦૧ ઓઘે	૧૦૩	૧૦૯	૧૦૯	૧૦૫	૧૦૫
૮૧ ઉત્તર પ્રકૃતિ ઉદય દ્વાર	૮૦	૮૫	૮૧	૭૯	૭૯ ૭૮	૮૦-૭૯ ૭૮
૮૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ ઓદીરણા દ્વાર	૮૦	૮૫	૮૧	૭૯	૭૯-૭૮	૮૦-૭૯ ૭૮

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્ય.	જ્યો.	વૈ.
૦	૦	૦	૦	જ.૧સ. ઉ.સં. અ. કાલ	જ.૧સ. ઉ.સં. અ. કાલ	જ.૧સ. ઉ.સં. અ. કાલ	જ.૧સ. ઉ.સં. અ. કાલ	જ.૧સ. ઉ.સં. અ.કાલ
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.
નિ.	નિ.	નિ.	નિ.	નિ.	નિ.	જ. ૭ થો. ઉ. પ્ર. મુ.	જ.ઉ.પ્ર. મુ.	જ.પ્ર.મુ. ઉ. ૩૩ પલ
૦	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.	અં.
૦	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે	છે
છે	છે	છે	છે	છેઅ૦કે૦પ૦અ૦ અપર્યાપ્ત કેરળ સમુ. અ.		છે	છે	છે
૦	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.	જ.રસ. ઉ.અં.

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૮૩ ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તા દ્વાર	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮
૮૪ ધ્રુવ બંધ ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭
૮૫ અધ્રુવ બંધી ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૫૪	૫૬ એકંદર	૬૨	૬૨	૫૮	૫૮
૮૬ ધ્રુવોદયી ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭
૮૭ અધ્રુવોદયી ઉત્તરપ્રકૃતિ દ્વાર	૫૩	૫૮	૫૪	૫૨	૫૨-૫૧	૫૧-૫ ૫૩
૮૮ ધ્રુવસત્તા ઉત્તર પ્રકૃતિ દ્વાર	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬
૮૯ અધ્રુવસત્તા ઉ. પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨
૯૦ આયપઇઠિયાદી ક્રોધ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૧ આયપઇઠિયાદિમાન દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૨ આયપઇઠિયાદિમાયા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૩ આયપઇઠિયાદિ લોભ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૪ આભોગનિવરત્યાદિ ક્રો. દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૨	૪
૯૫ આ. નિવરત્યાદિમાન દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૬ આ. નિવરત્યાદિ માયા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૭ આ. નિવરત્યાદિ લોભ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૮ ક્ષેત્રાદિ ક્રોધાત્પતિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૯૯ ક્ષેત્રાદિમાનોત્પતિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૦ ક્ષેત્રાદિમાયોત્પતિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૧ ક્ષેત્રાદિ લોભોત્પતિ દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૨ મૂલ કષાય દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૩ ઉત્તર કષાય દ્વાર	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬
૧૦૪ નોકષાય દ્વાર	૯	૯	૯	૯	૯	૯
૧૦૫ વેદ દ્વાર	૧	૨	૧	૧	૧	૧
૧૦૬ મૂલયોગ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૦૭ ઉત્તર યોગ દ્વાર	૧૧	૧૧	૩	૩	૩	૫
૧૦૮ શાશ્વતા યોગ દ્વાર	૯	૯	૩	૩	૩	૩

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્યં.	જ્યો.	વૈ.
	જ.અં.	જ અં.	જ.અં.	જ.અં.	જ.અં.	જ અં.	જ અં.	જ.અં.
	ઉ.અ	ઉ અ.	ઉ અં	ઉ અ	ઉ અ	ઉ અ.	ઉ અ.	ઉ.અ.
૦	૧	૧	૧	૪	૪	૪	૪	૪
૦	૦	૦	૦	અં.	અં.	અ.	અં.	અં.
૦	૦	૦	૦	જ.૧સ. ઉ. અં.	જ.૧સ. ઉ. અં.	જ.૧સ. ઉ. અં.	જ.૧સ. ઉ. અં.	જ.૧સ ઉ. અં.
૦	૦	૦	૦	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૫	૫	૫	૬	૬	૬	૬	૬
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૭-૮	૭-૮	૭-૮	૮-૮	૮-૮	૮-૭-૬-૧ નેઆણંધક	૭-૮	૭-૮	૭-૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭-૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭-૬ ૫-૨ને	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭-૪	૮	૮	૮
૮	૮	૮	૮	૮	૮-૭૮	૮	૮	૮
૪	૪	૪	૪	૪	૪છેનેનથી	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦૯	૧૦૯	૧૦૯	૧૦૯	૧૧૭	૧૨૦	૧૦૩	૧૦૩	૧૦૪સ.
૯૧	૯૩	૯૩	૯૩	૧૦૨	૧૦૫	૯૫	૯૫	૯૫
૯૧	૯૩	૯૩	૯૩	૧૦૨	૧૦૫	૯૫	૯૫	૯૫

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૧૦૯ અશાશ્વતા યોગ દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૨
૧૧૦ લેશ્યા દ્વાર	૩	૪	૪	૪	૩	૩
૧૧૧ સંકિલષ્ટ લેશ્યા દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૧૨ અસંકિલષ્ટ લેશ્ના દ્વાર	૦	૧	૧	૧	૦	૦
૧૧૩ ગુણ ઠાણા દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૧૧૪ અમર ગુણ સ્થાનક દ્વાર	૧	૧	૦	૦	૦	૦
૧૧૫ મરતા ગુણ સ્થાનક દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૧૬ શાશ્વતા ગુણ ઠાણા દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૧૭ અસાસ્વતા ગુણ ઠાંણા દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૧૧૮ ગુણ સ્થાનક સ્પર્શના દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૧૧૯ સમકિત પાંચમાંથી વેદક ફક્ત મનુષ્યમાં જ હોય	૪	૩	૦	૦	૦	૦
૧૨૦ મિથ્યાત્વ દ્વાર	૫	૫	૧	૧	૧	૧
૧૨૧ દૃષ્ટિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૨ જ્ઞાન દ્વાર	૩	૩	૦	૦	૦	૦
૧૨૩ અજ્ઞાન દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૨૪ દર્શન દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૫ મૂલોપયોગ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૨૬ સાગારોવઉતા ઉપયોગ દ્વાર	૬	૬	૨	૨	૨	૨
૧૨૭ મણાગારો વઉતાઉપી યોગ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૨૮ ઉત્તર ઉપયોગ દ્વાર	૯	૯	૩	૩	૩	૩
૧૨૯ પાશણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૬	૬	૧	૧	૧	૧
૧૩૦ અપાશણીયા ઉપીયોગ દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૩૧ સાગાર પાશણીયા ઉ. દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્યં.	જ્યો.	વૈ.
૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૮
૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭	૪૭એ.
૬૨	૬૨	૬૨	૬૨	૭૦	૭૩	૫૬	૫૬	૫૭એ.
૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭-૨૬
૫૪	૫૬	૫૬	૫૬	૭૫	૭૮	૫૮	૫૮	એકંદર ૫૮
૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬	૧૨૬
૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬	૧૬
૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯	૯
૧	૧	૧	૧	૩	૩	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૪	૪	૪	૧૩	૧૪	૧૧	૧૧	૧૧
૩	૨	૨	૨	૯	૯	૯	૯	૯

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૧૩૨ અણુાગાર પાશણીયા ઉપ-ચોગ દ્વાર	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૧૩૩ સાગાર અપાસણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૩૪ અણુાગાર અપાસણીયા ઉપયોગ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૫ ચારિત્ર દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૩૬ નિયંઠા દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૩૭ સંજ્ઞાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૮ વૃત્તાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૩૯ સંવુડાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૦ પચ્ચક્ખાણાદિ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૧ પંડિતાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૨ જાગૃતાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૩ ધર્મીયાદિ દ્વાર ૩ માંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૪ આચાર દ્વાર પાંચમાંથી	૨	૨	૦	૦	૦	૦
૧૪૫ સુમતિ દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૪૬ ગુપ્તિ દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૪૭ અગુપ્તિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૪૮ સરાગ વી.રાગ દ્વાર બેમાંથી	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૪૯ સુપ્રણિધાન દ્વાર	૩	૩	૦	૦	૦	૦
૧૫૦ દુઃપ્રણિધાન દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૫૧ દંડ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૫૨ કલ્પ દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૫૩ ભાવ દ્વાર	૫	૪	૩	૩	૩	૩
૧૫૪ સરાગીવીતરાગી ભાવ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૫૫ તત્ત્વ દ્વાર	૮	૮	૬	૬	૬	૬

વ	બે.	તે.	ચૌ	તિ.	મ.	વ્યં.	જ્યો.	વૈ.
૦	૨	૨	૨	૪	૬	૨	૨	૨
૪	૩	૩	૩	૬	૬	૪	૧	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૦	૦
૧	૦	૦	૦	૩	૩	૧	૧	૩
૧	૨	૨	૨	૫	૧૪	૪	૪	૪
૦	૦	૦	૦	૧	૩	૧	૧	૧
૧	૨	૨	૨	૪	૧૧	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૩	૫	૨	૨	૨
૦	૧	૧	૧	૨	૯	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૫	૧૪	૪	૪	૪
૦	૧	૧	૧	૪	૫	૩	૩	૪
૧	૧	૧	૧	૫	૫	૫	૫	૫
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૦	૨	૨	૨	૩	૫	૩	૩	૩
૨	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૪	૪	૪	૬	૮	૬	૬	૬
૧	૧	૧	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૩	૫	૫	૬	૯	૧૨	૯	૯	૯
૧	૨	૨	૩	૬	૯	૬	૬	૬
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૪	૬	૪	૪	૪

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૧૫૬ નિર્જરા દ્વાર સકામ, અકામ	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૫૭ ધ્યાન દ્વાર	૩	૩	૨	૨	૨	૨
૧૫૮ લબ્ધિ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૧૫૯ ત્રણ આત્મા દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૦ આઠ આત્મા દ્વાર	૭	૭	૬	૬	૬	૬
૧૬૧ અભ્યુપગમીકાદિ વેદના દ્વા.	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૬૨ નિદાયાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૩ જરાદિ વેદના દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૬૪ શીતાદિ વેદના દ્વાર	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૫ સાતાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૬ સુખાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧૬૭ શરીરાદિ વેદના દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૬૮ દ્રવ્યાદિ વેદના દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૬૯ ભવિ, અભવિ (૨)	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૦ પક્ષ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૧ પરિતાદિ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૨ ચરમાચરમ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧૭૩ ચરમાચરમ શરીર દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૧	૧
૧૭૪ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૭૫ સૂક્ષ્મ બાદર દ્વાર	૧	૧	૨	૨	૨	૨
૧૭૬ ત્રસ સ્થાવર દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૭ પ્રત્યેક સાધારણ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૭૮ જાતિ દ્વાર	૧ પં.	૧ પં.	૧એ.	૧	૧	૧
૧૭૯ કાય દ્વાર	૧ ત્ર.	૧ ત્ર.	૧પૃથ. કાય	૧અપ કાય	૧તેઉ કાય	૧વાઉ કાય
૧૮૦ ગર્ભજ અગર્ભજ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૮૧ સિઝણા દ્વાર (ત્યાંથી નીકળ્યા)	૩૪	૧૫	૪	૪	૦	૦
૧૮૨ કે. પ. પામે ૨૩માંથી તે દ્વા.	૧૬	૨૧	૧૯	૧૯	૯	૯

વ.	એ.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્ય.	જ્યો.	વૈ.
૦	૦	૦	૧	૨	૩	૨	૨	૨
૧	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૦	૦	૭	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૩૬.ત.વી.૫		૨	૨	૨
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૦	૦	૦	૦	૦	૩	૦	૦	૦
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૦	૦	૦	૦	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
૦	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૦	૦
૩	૩	૩	૩	૫	૫	૪	૪	૫
૧	૧	૧	૧	૧	૨	૧	૧	૧
૬	૬	૬	૬	૮	૯	૮	૮	૮

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૧૮૩ કેટલી પદવી લાભે તેજ દં.માં કેટલી ?	૧	૧	૭	૦	૦	૦
૧૮૪ કે. ૫ વાળો કયાં જાય તે દ્વા.	૧૧	૧૦	૧૪	૧૪	૧૪	૧૪
૧૮૫ સમુદ્‌ઘાત દ્વાર	૪	૫	૩	૩	૩	૪
૧૮૬ છદ્મસ્થ સમુદ્‌ઘાત દ્વાર	૪	૫	૩	૩	૩	૪
૧૮૭ કેવલી સમુદ્‌ઘાત દ્વાર	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૧૮૮ સંઘયણ દ્વાર	૦	૦	૧	૧	૧	૧
૧૮૯ સંઠાણ દ્વાર	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧૯૦ પ્રાણ દ્વાર	૧૦	૧૦	૪	૪	૪	૪
૧૯૧ દેવ દ્વાર, ૫ પ્રકારમાંથી	૦	૧	૦	૦	૦	૦
૧૯૨ ૫૬૩માંના કે. ભે.માં જાય તે દ્વાર	૪૦	૪૬	૧૭૯	૧૭૯	૪૮	૪૮
૧૯૩ કેટલા ભેદનો આવે તે દ્વાર	૨૫	૧૧૧	૨૪૩	૨૪૩	૧૭૯	૧૭૯
૧૯૪ કતિસંચયાદિ દ્વાર	૩	૩	૧	૧	૧	૧
૧૯૫ જઘન્ય ઉવવાય દ્વાર	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૦	૦	૦	૦
૧૯૬ ઉત્કૃષ્ટ ઉવવાય દ્વાર	૨	૨	૨	૧	૧	૧
૧૯૭ જઘન્ય ચ્યવન દ્વાર	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૦	૦	૦	૦
૧૯૮ ઉ. ચ્ય. ઉદ્વા. સં૦, અસં. અનંતા એ ૩માંથી	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૧૯૯ ઉવવાય દ્વાર	૨	૨	૨૩	૨૩	૧૦	૧૦
૨૦૦ ચ્યવન દ્વાર	૨	૫	૧૦	૧૦	૯	૯
૨૦૧ ચાર સંજ્ઞા દ્વાર	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨૦૨ દશ સંજ્ઞા દ્વાર	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૨૦૩ શીતાદિ યોનિ દ્વાર	૨	૧	૩	૩	૧	૩
૨૦૪ સચિતાદિ યોતિ દ્વાર	૧	૧	૩	૩	૩	૩
૨૦૫ સંવુડાદી યોનિ દ્વાર	૧સંવુ.	૧સંવુ.	સંવુ.	૧સંવુ.	સંવુ.	૧સંવુ.
૨૦૬ કુર્મોનતાદિ યોનિ દ્વાર	૦	૧વંશી.	૦	૦	૦	૦

વ	બે.	તે.	ચૌ	તિ.	મ.	વ્યં.	જ્યો.	વૈ.
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૩	૪	૩	૩	૩
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૧	૧	૧	૧	૨	૩	૨	૨	૨
૬	૭	૭	૭	૭	૮	૭	૭	૭
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧	૧	૧	૧	૩	૩	૩	૩	૩
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૧	૧
૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૧	૧ બે.	૧ તે.	૧ ચૌ.	૧ પં.	૧ પં.	૧ પં.	૧ પં.	૧ પં.
૧ વ.ન. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ. કાય	૧ ત્રસ કાય	૧ત્રસ. કાય.
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૧	૧	૧
૬	૦	૦	૦	૨૦	૩૦	૧૫	૩૦	૧૦૮ ૨૦દેવીના ની.
૧૯	૧૮	૧૮	૧૮	૧૯	૧૯	૨૧	૨૧	૨૩

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૨૦૭ યોની દ્વાર	૪લાખ	૪ લા. દેવ૧૩ દં.સમુ.	૭ લા.	૭ લા.	૭ લા.	૭લા.
૨૦૮ કુલક્રોડી દ્વાર	૨૫લા. ક્રો.કુ.છે	૨૬ લા. ક્રો.કુ.છે	૧૨લા. ક્રોડ	૭લા. ક્રોડ	૩લા. ક્રોડ	૭લા. ક્રોડ
૨૦૯ સ્થાનક દ્વાર	૮૪ લા. ન.વાસા છે	૭ ક્રો. ૭૨લા. ભુ. છે	અ.	અ.	અ.	અ.
૨૧૦ જઘન્ય ઉવવાય વિરહ દ્વાર	જ. ૧	૧સ.	૦	૦	૦	૦
૨૧૧ જઘન્ય ચ્યવન વિરહ દ્વાર	૧સ.	૧સ:	૦	૦	૦	૦
૨૧૨ ઉત્કૃષ્ટ ઉવવાય વિરહ દ્વાર	૧૨મુ.	૨૪મુ.	૦	૦	૦	૦
૨૧૩ ઉત્કૃષ્ટ ચ્યવન વિરહ દ્વાર	૧૨મુ.	૨૪મુ.	૦	૦	૦	૧
૨૧૪ શુન્ય કાલાદિ દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨૧૫ જઘન્ય ભવધારણીય અવગેણા દ્વાર	અંગુ. અ.ભા.	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ ભાગ
૨૧૬ ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગેણા દ્વાર	૫૧૧ ધનુષ્ય	૭હાથ	અં.અ.	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ ભાગ
૨૧૭ જ. ઉત્તરવૈક્રીય અ. દ્વાર	અં.સં.	અં.સં.	૧	૧	૧	અંગુ.અ.
૨૧૮ ઉ. ઉત્તરવૈક્રીય અવ. દ્વાર	૧હ.ધ.	૧લા.જો	૧	૧	૧	અંગુ. અ.સં.
૨૧૯ ઉત્તર વૈક્રીય સ્થિતિ દ્વાર	અં.મુ.	૧૫ દિન	૧	૧	૧	અં.મુ.
૨૨૦ સંખ્યા અસં. સ્થિ. દ્વાર	૨	૨	૧	૧	૧	૧
૨૨૧ જઘન્ય ભવ સ્થિતિ દ્વાર	૧૧હ. વર્ષ	૧૧ હ. વર્ષ	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
૨૨૨ ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ દ્વાર	૩૩સા.	૧સા. ઝા.નવ. દે. ૨ પલ્યદે. ઉણી	૨૨હ. વ.	૭હ. વ.	૩અ. રા.	૩હ. વ.

વ.	બે	તે	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્યં.	જ્યો.	વૈ.
૦	૧	૧	૧	૪	૧૪	૧	૧	૧
૧૪	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૫	૧૦	૧૦	૧૧
૩	૩	૩	૩	૫	૭	૫	૫	૫
૩	૩	૩	૩	૫	૬	૫	૫	૫
૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૦	૦	૦
૧	૧	૧	૧	૬	૬	૧	૧	૧
૪	૬	૭	૮	૯-૧૦	૮-૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૦	૦	૦	૦	૧	૪	૧	૧	૧
૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૫૨૭	૫૬૩	૪૬	૪૬	૪૬ સમુ.
૨૪૩	૧૭૯	૧૭૯	૧૭૯	૨૬૭	૨૭૬	૧૧૧	૫૦	૫૦એ.
૧	૩	૩	૩	૩	૨-૩	૩	૩	૩
૦	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૦	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩
૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૨	૨	૨	૨
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૪	૫	૫	૫ એ.
૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧	૧	૧
૧સંમુ.	૧વિયદા	૧ વિ.	૧ વિ.	૧સં.વિ.	૧સંવિ.	૧સં.	૧ સં.	૧સં.
૦	૦	૦	૦	૧વંશી.	૩	૧ વં.	૧ વં.	૧ વં.

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૨૨૩ જઘનકાય સ્થિતિ દ્વાર	૧૦હ. વ.	૧૦હ. વ.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
૨૨૪ ઉ. કાય સ્થિતિ દ્વાર	૩૩ સા.	૧સા. ઝા.ન. દે.બે પલ્ય દે.ઉ.	અ.ઉ. અવ સર્પિ.	અ.ઉ. અવ. સર્પિ.	અ ઉ. અવ. સર્પિ.	અ.ઉ. અવ. સર્પિ.
૨૨૫ જ. કાય સ્થિતિ દ્વાર	અંત.	અંત	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.
૨૨૬ ઉ. કાય સ્થિતિ અં.દ્વાર	અં.કા	અં.કા.	અં.કા	અં.કા.	અં.કા.	અં.કા
૨૨૭ જઘન્ય ભવ દ્વાર	૧	૧	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩
૨૨૮ ઉત્કૃષ્ટ ભવ દ્વાર	૧	૧	અસં.	અસં.	અસં.	અસં.
૨૨૯ મરણ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩૦ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તામરણદ્વાર	૧	૧	૨	૨	૨	૨
૨૩૧ આયુષ્ય બંધ દ્વાર	૬	૬	૬	૬	૬	૬
૨૩૨ આકર્ષા દ્વાર	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૨૩૩ સોપક્રમી નિરૂપક્રમી દ્વાર	૧નિરૂ.	૧નિરૂ.	૨	૨	૨	૨
૨૩૪ ગતિ દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૧	૧
૨૩૫ આગતિ દ્વાર	૨	૨	૩	૩	૨	૨
૨૩૬ અધ્યવસાય દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૩૭ કારણ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૩૮ હેતુ દ્વાર	૫૧	૫૨	૩૯	૩૯	૩૯	૪૧
૨૩૯ કરણ દ્વાર	૪૫	૪૮	૩૧	૩૧	૩૦	૩૨
૨૪૦ નિર્વર્તિ દ્વાર	૭૦	૭૧	૫૧	૫૧	૫૦	૫૧
૨૪૧ દંડ દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૪૨ ક્રિયા દ્વાર	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૨૪૩ સારંભાદિ કરણ દ્વાર	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨૪૪ કર્માદિ પરિગ્રહ દ્વાર	૨	૩	૨	૨	૨	૨
૨૪૫ સચિતાદિ પરિગ્રહ	૩	૩	૩	૩	૩	૩

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	મ.	વ્ય	જ્યો.	વૈ.
૨૪લાખ	૨ લાખ	૨ લાખ	૨ લાખ	૪ લાખ	૧૪લાખ	૪લાખ દે.૧૩દં. મળીને ૪લા છે	૪લાખ	૪લા.
૨૮ લાખ	૭ લાખ	૮ લાખ	૯ લાખ	સાડા૫૩ લા. કો.	૧૨ લા. ક્રોડ	૨૬લા. કો.દે.દં.	૨૬લા. ક્રોડ	૨૬લા. ક્રોડ
અસં.	અસં.	અસં.	અસં.	અસં.	૧૦૧ ક્ષેત્ર	અસં. નગર છે	અસં. દ્વીપા રા. છે	૮૪ લાખ ૯૭ હજાર ત્રેવીસવિ.
૦	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.
૦	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.	૧ સ.
૦	અંત.	અંત.	અંત.	૧૨મુ.	૧૨મુ.	૨૪મુ.	૨૪મુ.	૨૪મુ.
૦	અંત.	અંત.	અંત	૧૨ મુ.	૧૨ મુ.	૨૪ મુ.	૨૪ મુ	૨૪મુ.
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ	અં.અ. ભાગ
૧હ.જો. ઝાઝેરી	૧૨જો.	૩ગાઉ	૪ગાઉ	૧હજાર જોજન	૩ગાઉ	૭હાથ	૭હાથ	૭હાથ
૦	૦	૦	૦	અં.સં.	અં.સં.	અં.સં.	અં.સ.	અં.સં.
૦	૦	૦	૦	૯૦૦ જોજન	૧લાખ જો.ઝા.	૧લાખ જોજન	૧લાખ જોજન	૧લાખ જોજન
૦	૦	૦	૦	૪મુ.	૪મુ.	૧૫ દિન	૧૫ દિન	૧૫ દિન
૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૧	૧
અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	૧૦હ.વ	પલ્યનો ૮મો ભાગ	૧ પલ્ય ઝાઝેરી
૧૦હ. વરસ	૧૨ વરસ	૪૯ દિવસ	૬ માસ	૩ પલ્ય	૩ પલ્ય	૧ પલ્ય	૧ પલ્ય ને ૧ લાખ વર્ષનો	૩૩ સાગરો પમનો

	ના.	ભ.	પૃ.	પા.	તે.	વા.
૨૪૬ સમોસરણ દ્વાર	૪	૪	૨	૨	૨	૨
૨૪૭ સપ્રદેશી અપ્રદેશી દ્વાર	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨૪૮ સોવચિયાદિ દ્વાર	૪	૪	૧	૧	૧	૧
૨૪૯ ૬૨માર્ગણા દ્વાર	૩૬	૩૭	૨૩	૨૩	૨૨	૨૨
૨૫૦ ઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫
૨૫૧ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦
૨૫૨ દેશઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫
૨૫૩ અઘાતિ પ્રકૃતિ દ્વાર	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૨૫૪ અલ્પાબહુત્વ દ્વાર	અ.ગુ. ૩૧મે. બોલે છે ૪	તે.ભ. અ.ગ. ૩૩૦ બો.છે	વિશે. ૬૯ બો.છે ૧૨	વિશે. ૭૦ બો.છે ૧૩	અ.ગુ. ૬૮ બો છે ૧૧	વિશે. ૭૧ બો.છે ૧૪

૩૨ તથા ૩૩ મું દ્વાર ભળતું નહિ હોવાથી કોઠામાંથી કમી કરેલ છે. એથી આ ૨૫૪ દ્વાર ના બદલે ૨૫૨ દ્વાર સમજવા–

વ	બે	તે.	ચૌ.	તિ વ.	મ.	વ્ય.	જ્યો.	વૈ.
અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત	અંત	૧૦હ વરસની	પલ્ય. ૮મોભા.	૧ પલ્ય ઝઝેરી
અં.અ. પુદ્ગ. પરાવ.	સં.હ. વરસ	સં.હ. વરસ	સં.હ. વરસ	૩ પલ્ય ૭ પૂ. કોડી	૩ પલ્ય ૭ પૂ. કોડી	૧ પલ્ય	૧ પલ્ય ૧ લાખ વરસની	૩૩ સાગ- રની
અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત.	અંત	અંત.	અંત.	અંત.
અસં.	અનં.	અનં.	અનં.	અનં.	અનં.	અનં.	અનં.	અનં.
૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧-૨-૩	૧	૧	૧
અનં.	સંખ્ય.	સં.	સં.	૮	૮	૧	૧	૧
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧	૧	૧
૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮	૮
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧નિરૂ.	૧નિરૂ.	૧નિરૂ.
૨	૨	૨	૨	૪	૫	૨	૨	૨
૩	૨	૨	૨	૪	૪	૨	૨	૨
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૩૯	૪૦	૪૦	૪૦	૫૫	૫૭	૫૨	૫૨	૫૨
૩૧	૩૩	૩૪	૩૫	૫૨	૫૫	૪૮	૪૫	૪૭
૫૧	૫૬	૫૭	૫૮	૭૯	૮૨	૭૧	૬૮	૭૦
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૨	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩

દ્વાર યંત્રના કોઠામાં બાંધેલા શબ્દોની સમજણ.

ન.	– નરક	હ.	– હજાર
ભ. પ.	– ભવન પતિ	વ.	– વરસ
પૃ.	– પૃથ્વી	શ.	– શરીર
દં.	– દંડક	સં.	– સંખ્યાતા
પા.	– પાણી	અ.	– અસંખ્યાતા
વ.	– વનસ્પતિ	પરિ.	– પરિવર્તન
તિ.	– તિર્યંચ	સ.	– સમય
એ.	– એકેન્દ્રિય	આ.અ.	– આવલી અસંખ્યાત
બે.	– બેઇન્દ્રિય	પ્ર.	– પ્રથક્
તે.	– તેઇન્દ્રિય	ભા.	– ભાગ
ચૌ.	– ચૌરિન્દ્રિય	નિપ.	– નિપજાવવા
પં.	– પંચેન્દ્રિય	નિ.	– નિરંતર
વા.	– વાણવ્યંતર	ઉ. અ	– ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલ
જ્યો.	– જ્યોતિષી	ઉ અં.	– ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત
વૈ.	– વૈમાનીક	ક્રો.	– ક્રોડ
સા.	– સામાન્ય	દ.ત.વી.	– દર્શન, તપ, વીર્ય
વિ.	– વિશેષ	ત્ર	– ત્રસકાય
અપ.	– અપર્યાપ્તા	ની	– નીકળ્યા
આહા.	– આહારક	કે.	– કેટલા
આ.	– આહાર	ભે	– ભેદ
દિ.	– દિશા	સમુ.	– સમુચ્ચય
અંત.	– અંતર્મુહૂર્ત	ચ્ય.	– ચ્યવન
અં.	– અંતર્મુહૂર્ત	દ્વા.	– દ્વાર
જ.	– જઘન્ય	સંવુ.	– સંવુડા
ઉ.	– ઉત્કૃષ્ટ	સં. વિ.	– સંવુડા વિયડા

વ.	બે.	તે.	ચૌ.	તિ.	ગિ.	વ્ય.	જ્યો.	વૈ.
૨	૨	૨	૨	૪	૪	૪	૪	૪
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
૧	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
૨૩	૨૬	૨૬	૨૭	૪૨	૫૦	૩૭	૩૩	૩૬
૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫	૪૫
૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦
૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫
૭૧	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૬૫	૭૫
અનં.	વિશે.	વિશે.	વિશે.	વિશે.	સર્વ.થોડા	અસંખેજ	સંખે	તેથી.વૈ.
૮૯મેં	૫૨	૫૧	૫૦	૪૪મેં	મનુ.૨૪મેં	ગુ ૩૯મેં	ગુ ૪૧	અસ.ગુ.
બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	બોલેછે	૨૮ મેં
૧૫	૧૦	૯	૮	૭	૧	૫	૬	બોલેછેર

ગ્રંથ-પ્રશસ્તિ

: દોહરા :

આપ્ત વાણી અનુસારથી, આ દંડકનાં દ્વાર;
પ્રૌઢ પ્રયાસ કરી લખ્યા, સ્વ પરને હિતકાર. ૧

કચ્છ સ્વચ્છ વર દેશમાં, અષ્ટ કોટિ વૃદ્ધ પક્ષ;
સદ્‌ગુરુ પ્રખર પંડિત પ્રવર, નિ*યતિહરિ સૂરિ દક્ષ. ૨

તે ગુરુના સુપસાયથી, માણેક મુનિએ ખાસ;
ગુર્જર ભાષામાં લખ્યો, નાનચંદ્ર ગુરુ પાસ ૩

૪ ૭ ૯ ૧ ×
ગતિ ભય નિધિ શશી સાલમાં, પાલનપુર ચઉમાસ;
કીધ જ્ઞાન પંચમી દિને, પૂરણ એહ પ્રયાસ. ૪

: ઇતિશ્રી દંડકાવબોધ ગ્રંથ સમાપ્ત :

---

* આચાર્ય શ્રી કર્મસિંહજી સ્વામી. × સંવત્ ૧૯૭૪.

વિ.	– વિયડા	અવસર્પિ.	– અવસર્પિણી
વં.	– વંશીપતા	પુદ્ગ.	– પુદ્ગલ
લા.	– લાખ	પરાવ.	– પરાવૃત્ત
કુ.	– કુલ	પૂ.	– પૂર્વ
મુ.	– મુહૂર્ત	અં. કા.	– અનંતકાલ
અંગુ.અં.	– અંગુલ	અનં.	– અનંતકાલ
જો.	– જોજન	નિરૂ.	– નિરૂપક્રમી
અ. દ્વ.૨	– અવગેણુા દ્વાર	અ. ગુ.	– અસંખ્યાત ગુણા
ધ	– ધનુષ્ય	વિશે.	– વિશેષાઇ
સા.	– સાગર	સર્વ.	– સર્વથી
ઝા.	– ઝાઝેરી	મનુ.	– મનુષ્ય
નવ.	– નવનિકાય	સંખે.	– સંખેજ
દે.	– દેશે	એ.	– ઓલે
અ. ઉ.	– અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી		

अनुष्टुव् वृत्तम्–

स जीवति यशो यस्य, कीर्त्ति र्यस्य, स जीवति;
अयशोऽकीर्त्तिसंयुक्तो, जीवन्नपि, मृतोपमः

અર્થઃ– યશ સાથે જેની કીર્તિ ગવાય છે એજ પુરુષ જીવતો છે અપયશ યુક્ત જેની અપ કીર્તિ છે, તે જીવતો છતાં મુઆ સમાન છે.

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાળી ત્રિકાલાબાધિત શ્રી વીતરાગ શાસન, તેના આરાધનને માટે અનુકૂળ, અનંત પુણ્યરાશિએ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ, પવિત્ર આર્યક્ષેત્ર, મહા મંગળકારી શ્રી જિનેશ્વર દેવ પ્રતિ પાદિત ઉત્તમ ધર્મવાસિત શ્રાવક કુળ આદિ સામગ્રી પામીને અહર્નિશ તેના આરાધનમાં ઉદ્યમવંત રહેવું તે જ માનવ જીવનનું સર્વસ્વ છે. વિવેકી ભવ્ય જીવનું કર્તવ્ય છે અને આ ભવ પરભવનાં સુખ સાધન સાથે મુક્તિપદ મેળવવાનો પરમ માર્ગ છે–